

*Pałac Branickich
w Białymstoku*

Pałac Branickich w Białymstoku

tom I

Inwentarze z XVII i XVIII stulecia

część I

Opracowali i do druku przygotowali

Karol Łopatecki, Wojciech Walczak

BIAŁYSTOK 2018

Instytut Badań
nad Dziedzictwem
Kulturowym Europy

Seria: DISSERTATIONES, t. 24

Recenzenci

Dr hab. Maria Kalamajska-Saeed, Warszawa

Dr hab. Józef Maroszek, prof. Uniwersytetu w Białymstoku

Dr hab. Jerzy Urwanowicz, prof. Uniwersytetu w Białymstoku

Redakcja naukowa, opracowanie tomu, redakcja serii

Karol Łopatecki, Wojciech Walczak

Wydawca

Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy

Instytut Badań
nad Dziedzictwem
Kulturowym Europy

e-mail: ibndke@gmail.com

© Copyright by Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy |
Institute for Research of European Cultural Heritage 2012

Wydanie I – 2012

Wydanie II (uzupełnione) – 2018

ISBN 978-83-64103-25-4 – t. 1, cz. 1

ISBN 978-83-64103-20-9 – całość

W książce wykorzystano ilustracje za zgodą do publikacji ze zbiorów
Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Warszawskiego
oraz Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Repozytorium Cyfrowe Poloników – zadanie finansowane w ramach umowy
610/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Na okładce:

Pierre Ricaud de Tirregaille, *Perspective du Chateau de Bialystok vue
a son Entree Principale*, Bibliotheque Nationale de France, R 14 552.

Skład i łamanie

Janusz Świnarski

Druk

TOTEM.COM.PL

Spis treści

Przedmowa	7
Wstęp	9
Inwentarz majątku Białystok spisany 20 września 1645 r.	127
Inwentarz pałacu i ogrodu Branickich (1771/1772)	137
Bibliografia	309

Przedmowa

W serii wydawniczej *Pałac Branickich w Białymstoku* autorzy pragną przedstawić dzieje rezydencji magnackiej położonej w Białymstoku. Celem jest ukazanie tego zabytkowego obiektu poprzez edycję źródeł inwentarzowych uzupełnionych materiałem ikonograficznym. Książkę podzieliliśmy na 4 tomy. W pierwszym tomie, opublikowanym w 2012 r., czytelnik odnajdzie inwentarze pałacu z XVII i XVIII wieku. W części 1 znalazły się źródła z lat 1645 i 1771/1772, a w części 2 z roku 1775, 1796 oraz aneks przedstawiający inwentarz pałacyku w Choroszczycy (1757 r.) uzupełniony *Wstępem Jana Glinki do inwentarza pałacu Jana Klemensa Branickiego*. Tom drugi wydany drukiem w 2015 r. przedstawia okres z lat 1802–1809 dotyczący epizodu pruskiego i włączenia Białegostoku do władztwa Romanowów. Pozostałe dwa tomy rozdzielone są rokiem 1841, kiedy to w pałacu założono Białostocki Instytut Panien Szlacheckich.

Wobec wyczerpania nakładu oraz dużego zainteresowania niniejszą publikacją wznawiamy tom pierwszy, który umieszczamy jednocześnie w Repozytorium Cyfrowym Poloników (www.repcyfr.pl). W stosunku do wydanie pierwsze nanieśliśmy w tekście źródłowym drobne zmiany, przede wszystkim o charakterze interpunkcyjnym, uzupełniliśmy przypisy o dodatkowe informacje archiwalne oraz o wiadomości

odnotowane w publikacjach wydanych w ostatnich pięciu latach. Wstęp uległ uzupełnieniu o nowe ustalenia badawcze.

Chcielibyśmy bardzo serdecznie podziękować za cenne uwagi Recenzentom tej książki: prof. Marii Kałamajskiej-Saeed, prof. Józefowi Maroszkowi i prof. Jerzemu Urwanowiczowi.

Mamy nadzieję, że zbiór źródeł przyczyni się do lepszego poznania dziejów Białegostoku i jego wizytówki, jaką jest właśnie pałac Branickich.

Wstęp¹

Pałac Branickich w Białymstoku jest modelowym przykładem programu pałacowo-ogrodowego na tle XVIII-wiecznych realizacji tego typu w Rzeczypospolitej, a porównać go można do radziwiłłowskiego zespołu pałacowo-ogrodowego w Albie². Ogromne zasoby finansowe, doskonale wycucie smaku i wiedza artystyczna Jana Klemensa Branickiego doprowadziły do powstania jednego z najpiękniejszych pałaców i założeń ogrodowych epoki nowożytnej. Wspaniałym uwieńczeniem zaangażowania hetmana wielkiego koronnego i jego żony Izabeli z Poniatowskich Branickiej było określenie ich posiadłości mianem „Wersalu Północy” lub „polskiego Wersalu”, które to określenia zostało rozpowszechnione w dziele Antoniego Fryderyka Büschinga z 1768 r.³

¹ Próba ukazania historii Białegostoku i dóbr białostockich w możliwie szerokim spektrum wiązała się z koniecznością wykorzystania wiedzy wielu osób, składamy w szczególności podziękowanie prof. Tomaszowi Ciesielskiemu, dr. hab. Mariuszowi Drozdowskiemu, dr. Piotrowi Guzowskiemu, dr. Giedyminasowi Lesmaitisowi, mgr Ewie Wroczyńskiej, mgr Ewie Zalewskiej.

² T. Bernatowicz, *Alba. Od renesansowej willi do kompozycji krajobrazowej. Z badań źródłowych nad architekturą ogrodów na Kresach*, Warszawa 2009, s. 7.

³ A.F. Büsching, *Geografia Krolestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego tudzież innych Prowincyi do nich należących*, Warszawa 1768, s. 150–151: „Na Nowym Mieście, sliczny jest Zamek, z Ogrodem barzo dobrze założonym, należący Hrabi Branickiemu. Można go nazwać Polskim Versailles”. Określenie „polski

Oczywistym jest, iż tak wspaniały obiekt doczekał się zainteresowania licznych badaczy i w efekcie powstania kilku niezwykle ważnych opracowań. Proces budowy całego założenia przedstawiła Elżbieta Kowecka, a charakterystyka pałacu i jego wnętrza została przybliżona przez Izabelę Szymańską i Anetę Średzińską⁴. O mecenacie artystycznym pisały: w nieopublikowanej rozprawie doktorskiej Elżbieta Żyłko i w wydanej w 2011 r. książce Anna Oleńska. Pozycja majątkowa Jana Klemensa Branickiego stanowiła przedmiot rozważań Aliny Sztachelskiej⁵. Spojrzenie na koegzystencję miasta i pałacu w Białymstoku w okresie nowożytnym przedstawił Karol Łopatecki i Wojciech Walczak⁶. W końcu powstanie i rozwój miasta Białystok zostały podsumowane w pracy zbiorowej pod redakcją Adama Dobrońskiego, a aspekt historyczno-sztuczny został odnotowany w *Katalogu zabytków sztuki* obejmującym miasto Białystok pod redakcją Marcina Zglińskiego i Anny Oleńskiej⁷.

Wersal” rozpowszechniło się wśród obcokrajowców podróżujących po Rzeczypospolitej, użył go zarówno William Coxe, jak i Ernst Ahasverus von Lehndorff, który odnotował: „ma rację pan Büsching, gdy nazywa tę miejscowość polskim Wersalem”. J. Nieciecki, „*Polski Wersal*” – *Białystok Jana Klemensa Branickiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2001, nr 1–4, s. 295.

⁴ E. Kowecka, *Dwór „Najrządniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991; I. Szymańska, A. Średzińska, *Pałac Branickich. Historia i wnętrza*, Białystok 2011.

⁵ E. Żyłko, *Mecenat artystyczny hetmana Jana Klemensa Branickiego i Elżbiety z Poniatowskich Branickiej (1709–1809)*, Warszawa 1963; A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”*. *Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Warszawa 2011; A. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.

⁶ K. Łopatecki, W. Walczak, *The history of Branicki Palace until 1809. The influence of “Versailles of Podlasie” on the development of Białystok*, Białystok 2015.

⁷ *Historia Białegostoku*, red. A. Cz. Dobroński, Białystok 2012; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. M. Zgliński, t. XII, z. 2: *Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, oprac. K. Kolendo-Korczak, Z. Michalczyk, A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Uchowicz, M. Zgliński, Warszawa 2015.

Oprócz monografii pojawiły się dziesiątki istotnych w treści artykułów, m.in. Józefa Maroszka czy Jana Nicieckiego.

1. Właściciele dóbr białostockich do 1808 r.

Białystok położony jest na terenie Wysoczyzny Białostockiej, która ukształtowała się w czasie następujących po sobie glacjałów i interglacjałów zlodowacenia plejstocenijskiego⁸. Wówczas to powstały formy akumulacyjnej działalności lodowca w postaci pagórków (ozy i kemy) oraz moren dennych i czołowych w kształcie ciągów pagórkowatych grzbietów. Te elementy rzeźby terenu poprzecinane zostały dolinami, na dnie których płyną rzeki Supraśl i Biała wraz z licznymi dopływami⁹. Generalnie warunki terenowe sprzyjały osadnictwu: dobrze nawodnione obszary strefy dennej dolin zapewniały dużą ilość pożywienia zwierzęcego i roślinnego, a pobliskie wzniesienia – będące pozostałością akumulacji materiałów piaszczystych po wytopieniu się lodowca – stanowiły dogodną bazę pod budowę osad. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy są 23 stanowiska archeologiczne na terenie dzisiejszego Białegostoku, które – niemal wszystkie – znajdują się w bezpośredniej okolicy rzeki Białej i jej dopływów¹⁰.

Obszar, na którym stoi pałac Branickich, był szczególnie atrakcyjnym miejscem do zakładania stałych osad, co poświadcza odkrycie na dzie-

---

⁸ L. Lindner, A. Bogutsky, P. Gozhik et al., *Correlation of main climatic glacial-interglacial and loess-palaeosol cycles in the Pleistocene of Poland and Ukraine*, „Acta Geologica Polonica” 2002, nr 4, s. 459–469.

⁹ A. Krzymkowiak-Kostrowiecka, *Środowisko geograficzne Białegostoku i okolicy oraz jego przemiany*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 7–15.

¹⁰ L. Pawlata, *Problematyka i stan badań archeologicznych na obszarze miasta Białystok*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2007, nr 3, s. 220–271; I. Kryński, U. Stankiewicz, *Początki osadnictwa*, [w:] *Historia Białegostoku*, s. 13–22.

dzińcu wstępnym pałacu niewielkiej osady ludzkiej istniejącej pomiędzy III a IV w. n.e., którą przyporządkować należy do kultury ceramiki kreskowanej. Jest to najstarsza znana osada w dziejach Białegostoku; tworzyła ją zabudowa mieszkalna i gospodarcza wraz z paleniskami i jamami zasobowymi. Jej mieszkańcy uprawiali rolę, hodowali zwierzęta, zajmowali się również rybołówstwem, zbieractwem i łowiectwem¹¹.

Oczywiście pomiędzy powyżej scharakteryzowaną osadą a późniejszą wsią Białystok nie było ciągłości osadniczej. Początki właściwej penetracji tych terenów należy datować na 1. poł. XV w.; osadnicy pochodzili z powiatu nowogródzkiego położonego w ziemi łomżyńskiej¹². Nie wiadomo dokładnie, kiedy powstały dobra białostockie, prawdopodobnie jednak odbiorcą nadania dóbr położonych nad rzeką Białystok był Jakub Raczka Tabutowicz, a otrzymał je on w latach 1433–1440 z rąk Zygmunta Kiejstutowicza lub jego syna Michała Bolesława Zygmunto-wicza¹³. Po śmierci Jakuba Raczka jego żona toczyła o te dobra

¹¹ I. Kryński, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na dziedzińcu wstępnym pałacu Branickich w Białymstoku*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2005, nr 1, s. 22–35; idem, *Osada ludności kultury ceramiki kreskowanej w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2006, nr 12 s. 186–195; idem, *Obiekty osadnicze kultury ceramiki kreskowanej z dziedzińca wstępnego pałacu Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2006, nr 11, s. 207–213; I. Kryński, U. Stankiewicz, op. cit., s. 20–21.

¹² Z. Romaniuk, *Kilka uwag o początkach osady i miasta Białystok*, [w:] *Szkice do dziejów Białegostoku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2003, s. 9–10. Szerzej o akcji kolonizacyjnej: J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 10–14.

¹³ Wskazuje się również na rok 1426, kiedy to Witold nadał staroście tykocińskiemu wieś Bielszczany Stok. Istnieją jednakże wątpliwości, czy osada ta leżała na terenie dzisiejszego Białegostoku. H. Muszyńska-Hoffmannowa, *W Wersalu Podlaskim*, Białystok 1978, s. 13; M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostockizny*, Wrocław 1974, s. 26.

w latach 40. XV w. spór prawny (wygrany) z Andrzejem Dowojnowiczem, starostą grodzieńskim. Spadkobiercami Raczki byli jego synowie – Jundziłł, Michno, Waclaw i Jan. Po podziale majątku część włości białostockiej z dworem w Białymstoku przypadła Michnie, zaś Jundziłł otrzymał dwór Dojlidy wraz z okolicznymi ziemiami. Michno miał dwóch synów – Mikołaja i Stanisława. Pierwszy z wymienionych studiował w Akademii Krakowskiej, gdzie uzyskał stopień bakałarza sztuk wyzwolonych. Otrzymał on przydomek „Bakałarz”, od którego kolejni potomkowie nosili nazwisko Bakałarzewicze. Następnie – co najmniej od 1499 r. – związał się on z dworem wielkksiążęcym; osiem lat później pełnił funkcję sekretarza i kierownika łacińskiej kancelarii, a przed 1514 r. również urząd marszałka hospodarskiego¹⁴.

Najwcześniejsze dane źródłowe wprost informujące o dobrach białostockich pochodzą z dokumentu wystawionego 29 II 1514 r., dotyczącego sporu prawnego pomiędzy właścicielem dóbr nad rzeką Białystok, Mikołajem Michnowiczem Raczkowiczem, a kolatorem monasteru supraskiego Aleksandrem Chodkiewiczem. Jego kopia znalazła się w archiwum supraskim, natomiast oryginał przechowywany był w *skrzynce okowanej czerwonej*, znajdującej się w archiwum chodkiewiczowskim¹⁵. Rejestr zawartości skrzyni pod pozycją 50 wskazywał: *List pergaminowy z dwoma zawieszistymi pieczęciami Mikołaja Michnowicza Raczkowicza*

¹⁴ J. Tęgowski, W. Wróbel, *Dzieje Białegostoku w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności*, [w:] *Historia Białegostoku*, s. 43–44, 48–49. Szerzej: J. Glinka, *Ród Klasucia w wiekach XIII–XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, cz. 1, „Studia Źródłoznawcze” 1959, R. 4, s. 85–107 oraz J. Glinka, *Ród Klasucia w wiekach XIII–XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, cz. 2, „Studia Źródłoznawcze” 1960, R. 5, s. 35–55.

¹⁵ J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie nieznanych najstarszych dokumentów dla Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 1, s. 19.

komplanacyjny z jednej strony, a JM Aleksandrem Chodkiewiczem o grunt na Białymstoku, pod datą w Wilnie Frebruarii 29, roku 1514 indykta 2¹⁶.

Dziedzicem dóbr Mikołaja Michnowicza Raczkowicza był jego jedyny syn, Mikołaj, który dobra białostockie otrzymał we władanie po śmierci swojej matki Hanny Świrskiej, około 1534 r. W 1543 r. zastał on dobra białostockie właścicielowi Niewodnicy, Mikołajowi Koryckiemu, sędziemu ziemskiemu bielskiemu, na kwotę 100 kop groszy litewskich, co oblatowano w grodzie brańskim 15 sierpnia¹⁷. Prawdopodobnie sumę tę przeznaczył na spłacenie siostry, Anny Gąsowskiej, gdyż już 11 II 1544 r. Jan Gąsowski i jego syn Stanisław zaświadczyli, iż zostali zaspokojeni z sum posiadanych przez nich na dobrach białostockich. Druga z sióstr, Zofia Kuncewiczowa, i jej mąż Maciej Jakubowicz Kuncewicz otrzymali 200 kop groszy litewskich 8 VIII 1547 r.¹⁸

Pomiędzy rokiem 1543 a 1547 nastąpiły dwa istotne wydarzenia. Po pierwsze, Mikołaj Bakalarzewicz ożenił się z Katarzyną Wołłowiczówną, a niedługo później zmarł, nie pozostawiając męskiego potomka. Kolejnym znaczącym dla losów dóbr Białystok wydarzeniem stał się drugi ślub ich właścicielki. W 1547 r. Katarzyna wyszła za mąż za Piotra Wiesiołowskiego, oboźnego koronnego. Należy jednak pamiętać, że w Wielkim Księstwie Litewskim istniała pełna rozdzielność majątkowa pomiędzy małżonkami. Dlatego dobra białostockie musiały zostać scedowane jeszcze za życia Mikołaja na rzecz żony¹⁹. Odtąd Białystok

¹⁶ Idem, *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV–XVIII w.*, Białystok 1994, nr 14, regest 51, s. 90.

¹⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 204, k. 82v–83; J. Tęgowski, W. Wróbel, op. cit., s. 48–49.

¹⁸ J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku w latach 1547–1692*, [w:] *Historia Białegostoku*, s. 53–54.

¹⁹ Zmiana własności poprzedzona została procesem z siostrą pierwszego męża Katarzyny – Zofią z Bakalarzewiczów Kuncewiczową. W. Wróbel, *Fundacje kościelne*

znalazł się pod rządami pochodzącego z województwa łęczyckiego rodu Wiesiołowskich, który tytułował się herbem Ogończyk²⁰.

Drugi małżonek Katarzyny z Wołłowiczów, Piotr Wiesiołowski (starszy), był starostą mścibowskim i metelskim, a także dworzaninem Zygmunta Starego, później Zygmunta Augusta i właśnie dzięki łaskawości tego ostatniego Jagiellona udało mu się wejść w kręgi możnowładztwa w Wielkim Księstwie Litewskim. Po ślubie osiedlił się on na stałe w Białymstoku i miał z Katarzyną dwóch synów – Piotra (młodszeo) i Jana. Po jego śmierci w 1556 r. opiekunem wdowy oraz jej małoletnich dzieci został brat Katarzyny, Ostafi Wołłowicz, który – jako zwolennik reformacji i znany działacz kalwiński – wychowywał Jana i Piotra Wiesiołowskich w duchu tejże religii.

W 1560 r. synowie Wiesiołowskiego za sprawą swego wuja wysłani zostali na studia do Niemiec. W czasie ich pobytu w kalwińskiej Tybindze umarła ich matka, sporządzivszy przed śmiercią testament, na mocy którego dobra białostockie podzielono pomiędzy synów, Piotra i Jana, oraz córkę z pierwszego małżeństwa Katarzyny, Elżbietę Bakalarzewiczównę. Opiekunami młodych Wiesiołowskich zostali: Ostafi Wołłowicz i podskarbi wielki litewski Mikołaj Naruszewicz. Na wieść o śmierci matki młodszy z braci, Jan, zrezygnował z dalszych studiów zagranicznych. Powrócił do kraju i jako dworzanin Zygmunta Augusta często przebywał w rezydencji królewskiej w Knyszynie. Zmarł w Tykocinie ok. 1570 r., pozostawivjąc swego brata, Piotra Wiesiołowskiego, jedynego właściciela dóbr białostockich²¹.

---

białostockiej linii rodu Wiesiołowskich w XVI i XVII wieku, „Prace Naukowe Akademii i im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2009, R. 10, s. 168.

²⁰ W. Semkowicz, *Wywody szlachectwa w Polsce w XIV–XVII w.*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 1913, R. 3, s. 15.

²¹ T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, s. 117–119.

Piotr Wiesiołowski młodszy – z którym należy wiązać budowę muranego kościoła oraz dworu (szerzej o tym w dalszej części tekstu) – miał dwóch synów – Krzysztofa i Mikołaja – i to właśnie oni po jego śmierci w 1621 r. przejęli włości ojca, jednak dopiero 28 I 1630 r. dokonali oni zatwierdzonych prawnie rozliczeń spadkowych, przyznających Białystok pierwszemu z nich²². Krzysztof Wiesiołowski zmarł 19 IV 1637 r. jako ostatni z rodu (adoptowana córka Gryzelda Sapieżyna zmarła cztery, a brat trzy lata wcześniej²³). Zgodnie z jego testamentem Białystok miał stać się uposażeniem szpitala wojskowego założonego w Tykocinie i powinien zostać włączony do znajdującego się tam starostwa²⁴, jednak zapis taki okazał się problematyczny ze względu na istnienie krewnych, którzy mogli objąć w posiadanie nieruchomości. Piotr Wiesiołowski młodszy miał oprócz Krzysztofa i Mikołaja również trzy córki: najstarsza, Anna, wyszła za mąż za Jana Józefowicza Chaleckiego; średnia, Halszka, była żoną Woyny, a następnie kniazia Jerzego Kroszyńskiego; najmłodsza, Katarzyna, poślubiła Dymitra Karpia. Po śmierci Aleksandry Wiesiołowskiej Białystok powinien przejść na własność Hieronima Kazimierza i Władysława Jerzego Chaleckich. Sprawa trafiła przed sąd sejmowy, na którym dobra na wieczność przyporządkowano staroście tykocińskiemu²⁵.

²² Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 62, k. 4.

²³ W. Jarmolik, *Gryzelda Wodyńska – przybrana córka Wiesiołowskich*, „Białostoczyzna” 1992, nr 4, s. 44–45; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 61–64.

²⁴ *Inwentarz majątności Białegostoku z należącymi folwarkami. Słów kilka o dworze i folwarkach białostockich w 1645 roku*, oprac. M. Sokół, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2012, nr 15–16, s. 84–85. Szerzej o szpitalnictwie wojskowym: K. Łopatecki, *Specyfika fundacji szpitali wojskowych w Rzeczypospolitej szlacheckiej na tle europejskim*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 361–382.

²⁵ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. II: 1637–1646, tłum. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 519; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 73–79.

Chaleccy się nie poddali i przekonali szlachtę ziemi bielskiej do poparcia roszczeń Hieronima Kazimierza Chaleckiego na sejmie 1655 r., jednak wobec działań wojennych *petita* zostało nierozpatrzone²⁶, a dobra białostockie pozostały pod władaniem starosty.

W ciągu 16 lat władzy starostów tykocińskich w Białymstoku (1645–1661) zarządzało nim aż sześć osób. Pierwszą z nich był podczaszy koronny Mikołaj Ostoróg – starostwo objął on 25 X 1645 r., jednak sześć lat później zmarł. Do „potopu” rządy sprawował Wojciech Wessel; zmarł on co prawda dopiero 26 VIII 1656 r. w Gdańsku, ale już w 1655 r. Tykocin i dobra białostockie przejął Janusz Radziwiłł, wprowadzając chorągwie Bogusława Radziwiłła w Białymstoku na jesień 1655 r. Kiedy 26 I 1657 r. Tykocin został zdobyty przez wierne królowi wojska, zarząd nad starostwem i Białymstokiem do 1658 r. objął hetman wielki WKsL Paweł Sapieha, jako zdobywca twierdzy. W 1658 r. żona zmarłego Wessla, Marianna z Potockich, wniosła przed sąd sejmowy skargę przeciwko hetmanowi o naruszenie jej prawa do dożywocia, natomiast 10 XI 1659 r. Jan Kazimierz nadał starostwo tykocińskie Stefanowi Czarnieckiemu i jego żonie Zofii, którzy w realne posiadanie objęli powierzone im dobra dopiero 4 IV 1660 r.²⁷

Do kolejnej zmiany sytuacji prawnej doszło 13 VI 1661 r., kiedy to król starostwo tykocińskie wraz z dobrami białostockimi nadał na własność Stefanowi Czarnieckiemu²⁸. W roku tym nastąpił również podział majątku pomiędzy córki Czarnieckiego – Katarzynę Aleksandrę Bra-

²⁶ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, нр 39, к. 186v.

²⁷ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 9, nr 1984; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 78–80; *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziela, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, Kórnik 1992, s. 65, 103.

²⁸ *Nadanie Białegostoku Stefanowi Czarnieckiemu, 13 VI 1661*, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych, 7155. Treść

nicką i Konstancję Leszczyńską – z których pierwsza otrzymała dobra podlaskie, w tym białostockie²⁹. Czarnieccy byli w tym czasie trzecim pod względem majątku na Podlasiu rodem szlacheckim – po Opalińskich i Ossolińskich³⁰. Po śmierci hetmana polnego dobra te przeszły na własność jego córki – Katarzyny Aleksandry, która wyszła za mąż w 1654 r. za Jana Klemensa Branickiego (zm. 9 II 1673 r. piastując godność marszałka nadwornego koronnego)³¹. Dobra te nie znajdowały się jednak w centrum uwagi Branickiego; wiadomo o jednej zaledwie jego bytności w dworze, zimą 1669 r.; o innych jego działaniach przy kamienicy Wiesiołowskich źródła milczą³².

Zdecydowanie większą uwagę skupił na dobrach białostockich i tykocińskich ich kolejny dziedzic – Stefan Mikołaj, jedyny syn Katarzyny Aleksandry, która oddała mu je w wyłączne posiadanie cztery lata po tym, jak w 1676 r. spłaciła dzieci swojej siostry: Stefana, Kazimierza, Magdalenę oraz ich ojca Wacława Leszyńskiego³³. Nowy właściciel musiał

---

tego dokumentu odnotowano na cokole pomnika Stefana Czarnieckiego, który został ufundowany przez Jana Klemensa Branickiego w latach 1761–1762.

²⁹ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 97, s. 1.

³⁰ A. Laszuk, *Duża i średnia własność ziemska na Podlasiu w II poł. XVII w.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1995, nr 9, s. 42.

³¹ Stefan Czarniecki dokonał podziału majątku, przekazując nieruchomości swoim córkom 23 VII 1661 r. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 97, s. 1–2; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 11.

³² J.K. Branicki do B. Radziwiłła, Białystok 6 I 1669, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 1328, k. 8–9; tenże do tegoż, Białystok 21 I 1669, Archiwum Radziwiłłów, V, 1328, k. 10.

³³ J. Urwanowicz, *Stefan Mikołaj Branicki – szkic do portretu (z kłopotami z urzędem wojewody podlaskiego w tle)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, t. I, red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, K. Kuźmicz, Białystok–Katowice 2010, s. 413–418; K. Piwarski, *Stefan Mikołaj Branicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 411; A. Sztachelska-Kokoczek,

oczywiście, zgodnie z prawem spadkowym, spłacić swoją siostrę Konstancję Teklę, która wyszła za mąż za Jana Henryka Bokuma (von Alten Bockuma), cześnika litewskiego. W 1686 r. spisano intercyzę, a rok później Stefan Branicki ożenił się z Katarzyną Scholastyką Sapieżanką. Para doczekała się czterech córek oraz syna urodzonego 21 IX 1689 r. – Jana Kazimierza (drugie imię zmieniono na Klemens), który odziedziczył miasto Białystok. Choć chłopiec już w 1703 r. został uznany przez Augusta II za pełnoletniego, to formalnie przejęcie przez niego dóbr nastąpiło dopiero w 1720 r. (11 lat po śmierci Stefana Mikołaja Branickiego, w momencie śmierci Katarzyny Scholastyki)³⁴. Pomimo trzech związków małżeńskich (z Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną, Barbarą Szembek i – od 1748 r. – z Izabelą Poniatowską) ten późniejszy hetman wielki koronny nie doczekał się dzieci, zmarł 9 października 1771 r.

Po bezpotomnej śmierci Jana Klemensa Branickiego dobra białostockie przypadły potomkom jego siostry Urszuli Lubomirskiej (zm. w 1776 r.) oraz córki Krystyny z Branickich Sapieżynę (zm. w 1761 r.), jednakże dożywocie otrzymała sama Izabela³⁵. Sytuacja taka szybko – bo już w 1774 r. – wywołała spór, który toczył się przed różnymi sądami w całej Rzeczypospolitej aż do roku 1800, kiedy to zakończono go na mocy ugody, w świetle której Izabela Branicka ustąpiła z dziedziczenia pałacu i kamienic w Warszawie³⁶, a spadkobiercy Branickiego zobowiązali się wypłacić

Stefan Mikołaj Branicki, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-lomżyńsko-suwałski*, z. 3, Białystok 2005, s. 25–27; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 80–83.

³⁴ W. Konopczyński, *Jan Klemens Branicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1937, s. 404; A. Sztachelska-Kokoczk, *Jan Klemens Branicki (1689–1771)*, „Białostoczczyzna” 1989, 4, s. 1–6; eadem, *Magnackie dobra*, s. 16–22, 33 i n.

³⁵ K. Łopatecki, *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, t. 9, 1, s. 50.

³⁶ I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 40–41.

jej sumy posagowe oraz spłacone przez nią zobowiązania Jana Klemensa. Kwoty te rozłożono na raty i zabezpieczono na dobrach białostockich, Tykocinie i Choroszczy. Jednocześnie z powództwem cywilnym o ustalenie praw własności wystąpili również inni krewni pierwszej żony Branickiego – Katarzyny z Radziwiłłów o sumy posażne. W szczególności Radziwiłłowie, którzy dochodzili swoich praw do ruchomości znajdujących się w Białymstoku. Wszystko to sprawiło, że wiele przedmiotów z pałacu białostockiego znalazło innych niż Izabela Branicka właścicieli, o czym świadczy spis rzeczy zakupionych w 1782 r. przez Stanisława Augusta Poniatowskiego od siostrzenicy zmarłego hetmana – Marii Radziwiłłówny³⁷.

30 XII 1772 r. Izabela, która większość czasu spędzała w Warszawie, ustanowiła w Białymstoku nowy urząd gubernatora, mianując na to stanowisko swego dworzanina Antoniego Patyńskiego. Podstawowym zadaniem nowo powołanego urzędnika miał być nadzór nad miastem – gubernator dbał o przestrzeganie praw miejskich (magdeburgskich) oraz wilkierzy wydanych w szczególności *względem ostrożności ognia, miary y wag sprawiedliwych*, pełnił również najwyższą władzę sądowniczą wobec mieszkańców Białegostoku (w tym Żydów), decydował o zakończeniu tymczasowego aresztowania jako środka zapobiegawczego³⁸. Warto zauważyć, że wprowadzone przez Izabelę stanowisko było tylko pozorną nowością w dziejach miasta. W rzeczywistości w 1772 r. jedynie nie-

³⁷ AGAD, Archiwum ks. J. Poniatowskiego, 238, s. 1–16, gdzie odnotowano m.in. ozdobioną „gryfami herbowanemi” tkaninę, „gałkę od buńczuka srebrną pozłacaną z gryfem na jednej i orłem na drugiej stronie”. „Księżna Jmć Miecznikowa dała assygnacją do Białegostoku na wydanie czary z do tej po Czarnieckim, która w ten rachunek nie pochodzi”. Ibidem, s. 3, 7, 12. Informacja o wyroku w sprawie Izabeli Branickiej z Radziwiłłami: W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 8 II 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 99v.

³⁸ *Описане рукописнаго отделения Виленской Публичной Библиотеки*, вып. IV, Вильно 1903, s. 125–127; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 21.

znacznie poszerzyła ona kompetencje i zmieniła nazwę urzędnika powołanego przez Jana Klemensa Branickiego w 1768 r., określanego w źródle jako *dozorca miasta Białegostoku*³⁹. Funkcję tę pełnił Mateusz Brzozowski, a jego kompetencje zostały określone w dokumencie z 31 V 1768 r.⁴⁰

Istotna zmiana sytuacji prawnej dóbr białostockich nastąpiła w 1795 r., kiedy to w myśl traktatu podziałowego z 24 X 1795 r. Podlasie na północ od Bugu przypadło Królestwu Pruskiemu⁴¹. Wojska tego państwa wkroczyły do Białegostoku 26 I 1796 r., a przysięgę wierności przedstawiciele Podlasia odebrano 6 VIII 1796 r. w Warszawie, jednak właściwa (stała) działalność Kamery Departamentu Prus Nowo-Wschodnich rozpoczęła się tu dopiero w połowie roku 1797⁴². W tym czasie *utworzono departament Nowowschodnich Prus, staraniem p. Branickiej Białystok został stolicą departamentu, chociaż miasto było dziedziczne. Stosowniej było naznaczyć w Łomży, w Augustowie lub w jakim innym starościmskim grodzie. Lecz ten fawor zrobiony dla siostry królewskiej*⁴³. Rzeczywiście pruskie organy administracyjne akcentowały znaczenie osoby Izabeli Branickiej jako siostry Stanisława Augusta Poniatowskiego, tym samym legitymizowały Departament Białostocki Nowych Prus Wschodnich (*Neu Ost-Preussen*)⁴⁴. Ponadto sama hetma-

³⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Dokumenty z Tek Jana Glinki, k. 9–12.

⁴⁰ M. Lech, *Dzieje i obraz Białegostoku w XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, s. 131.

⁴¹ A. Cz. Dobroński, *Białystok w latach 1795–1864*, [w:] *Historia Białegostoku*, s. 215; A. Małek, *Białystok pod zaborem pruskim 1795–1807*, „Białostoczyna” 1999, nr 4, s. 19.

⁴² J. Łukasiewicz, *Białystok w XIX wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, red. J. Joka, Białystok 1972, s. 59–60; A. Sztachelska-Kokoczyńska, *Białystok*, s. 45–46.

⁴³ [F. Biłgorajski], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 1876, nr 269, s. 2.

⁴⁴ A.K. Holsche, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ostpreußen: nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung*,

nowa kusila nowe władze udogodnieniami lokalowymi o ile otrzyma zapewnienie utworzenia w Białymstoku stałych urzędów pruskich⁴⁵.

Ostatecznie władze pruskie zainteresowały się wykupem Białegostoku. Najpierw, 1 III 1802 r., Izabela Branicka wydzierżawiła kame-rze białostockiej miasto Białystok od dnia 1 VI 1803 r., pałac zaś miał przejść na własność króla pruskiego po jej śmierci. Sprzedaż negocjowa-no z dziedzicami dóbr – Potockimi – i już w kwietniu 1803 r. włości zostały sprzedane za kwotę 218 tys. talarów⁴⁶. Po podpisaniu w 1807 r. traktatu pokojowego w Tylży pomiędzy Rosją, Prusami i Francją de-partament białostocki został wcielony do Cesarstwa Rosyjskiego, za-chowując przy tym szeroką autonomię, której widocznym przejawem stała się odrębna organizacja administracyjna obwodu białostockiego. Izabela doczekała tych zmian terytorialnych, zmarła bowiem w lutym 1808 r. Ostatnimi prywatnymi dziedzicami dóbr i pałacu zostali: Jan i Feliks Potoccy oraz Joanna z Potockich Potocka i Marianna z Po-tockich Szymanowska. Ostateczna realizacja sprzedaży tego majątku carowi Aleksandrowi I za 1 307 820 zł nastąpiła 20 lutego / 4 marca 1809 r. Spadkobiercy po Janie Klemensie Branickim musieli jednak spłacić nakłady poniesione przez Izabelę z Poniatowskich Branicką (619 018 zł). Po odjęciu innych zobowiązań właściciele Białegostoku otrzymali w gotówce 632 587 zł (czyli 97,5 tys. rubli)⁴⁷.

Bd. 1, Berlin 1800, s. 449; por. A. Małek, *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archi-walnego*, Warszawa 2007, s. 103–156.

⁴⁵ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 112–113, 119.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, 2494, k. 1–14; J. Łukasiewicz, op. cit., s. 62.

⁴⁷ I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 46; K. Łopatecki, *Sprzedaż dóbr biało-stockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Białostockie” 2015, t. 23, s. 75–94.

2. Białystok jako teren pograniczny⁴⁸

Od czasów unii horodelskiej obszar Podlasia pod względem administracyjnym przynależał do województwa trockiego. Sytuacja ta uległa zmianie 29 VIII 1513 r., kiedy to utworzono województwa podlaskie, w skład którego weszły ziemie: drohicka, mielnicka i bielska, kamieniecka, brzeska, kobryńska. W ramach reform administracyjnych z lat 1565–1566 ziemię brzeską, kamieniecką i kobryńską połączono z księstwem turowsko-pińskim i utworzono województwo brzesko-litewskie⁴⁹. Wyodrębnienie „małego” województwa podlaskiego wiązało się specyfiką etniczną, kulturową kolonistów z Korony i księstw mazowieckich, którzy stosowali na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego ziemskie prawo koronne⁵⁰.

Po przemianach administracyjnych na Litwie dobra białostockie znalazły się w ziemi bielskiej – świadczy o tym wyrok sądu grodzkiego w Brańsku z 1568 r., dotyczący tych ziem⁵¹. W konsekwencji unii lubelskiej (1569 r.), tereny położone nad rzeką Białystok stały się obszarem pogranicza polsko-litewskiego. Część zachodnia – z Białymstokiem, Starosielcami, Bojarami i Wysokim Stokiem – znalazła się w obrębie ziemi bielskiej w Koronie, zaś część wschodnia – z folwarkiem Dojlidy oraz wsiami Pieczurki, Skorupy, Bacieczki, Fasty – pozostała na terenie

⁴⁸ Rozdział ten stanowi fragment artykułu: K. Łopatecki, *Przesunięcia graniczne pomiędzy Koroną a WKsL na przykładzie dóbr białostockich*, w druku.

⁴⁹ *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 7–15.

⁵⁰ Ziemia drohicka (i niewyodrębniona jeszcze mielnicka) otrzymała przywilej stosowania polskiego prawa ziemskiego około 1444 r., ziemia bielska takie uprawnienia uzyskała w 1501 r., a 46 lat później potwierdzono i zlikwidowano wszelkie odrębności w stosunku do ziemi drohickiej. J. Maroszek, *Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie*, s. 329–330.

⁵¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 6, k. 550–550v.

Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podział ten wyznaczał również granicę między dobrami Wiesiołowskich i Chodkiewiczów⁵².

Przebieg granicy pomiędzy Podlasiem a Litwą miał charakter płynny, właściciele dóbr przygranicznych w zależności od bilansu korzyści i strat zmieniali przynależność do Korony bądź Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵³. Główny przedmiot sporu dotyczył rozgraniczenia Podlasia z województwem brzesko-litewskim, przesunięcia granic występowały również pomiędzy ziemią bielską a powiatem grodzieńskim, czego przykładem jest miasto Wasilków, które po 1569 r. znalazło się na terenie Korony, później zaś na trwałe powrócił do Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁴.

Przesunięcia graniczne mogły nastąpić w latach 90. XVI stulecia, które objąć mogły tereny dóbr należących do rodu Wiesiołowskich. Świadczy o tym obrona powiatu grodzieńskiego podjęta przez hetmana wielkiego litewskiego – Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”. W 1598 r. zmobilizował on chorągiew grodzieńską Tatarów i wysłał przeciwko kupie swawolnej niejakiego Brzózki⁵⁵. 17 VII dowódca oddziału, Bieniasz

⁵² J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 60–61; T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, s. 115; D. Michaluk, *Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500 lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszczek, Ciechanowiec 2013, s. 178–182.

⁵³ Wyznaczone przez sejm komisje graniczne pomiędzy Podlasiem a WKsL (1589, 1591, 1596, 1598, 1601, 1607, 1611, 1616, 1620, 1623, 1635, 1638, 1649, 1661): *Volumina Legum*, t. II, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 287, 289, 332, 367, 371, 391, 393, 403, 444, 469; *Volumina Legum*, t. III, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 14–15, 151–152, 180–181, 219, 414, 429, 448–449; *Volumina Legum*, t. IV, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 149, 336. Por. H. Gmiterek, *Komisja graniczna z 1623 roku. Przyczynek do dziejów sporów granicznych polsko-litewskich w XVII wieku*, „Rocznik Białkopodlaski” 2003, R. 11, s. 25–32.

⁵⁴ J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 58–60.

⁵⁵ Uniwersał K. Radziwiłła, Wilno 10 VII 1598, Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Отдел рукописей, Собрание автографов П.П. Дубровского, Фонд 971, Авт. 115, к. 11.

Kamieniecki, poinformował hetmana o sytuacji w bandzie Brzózki, który był w Białymstoku, majątności pana Wiesiołowskiego podskarbiego dwornego, ale stamtąd obrócił się na Podlasze ku Brańskowi⁵⁶. Wobec przekroczenia granicy litewskiej podstarości postanowił rozpuścić Tatarów, gdyż nie miał prawa wykorzystywać ich na terenie Korony. Nadmienić należy, iż w źródle podano nie tylko miejscowość (analogiczna nazwa istniała w dobrach zabludowskich jako tzw. folwark białostocki) ale i właściciela dóbr, dzięki czemu nie mamy wątpliwości co do opisanego miejsca.

W latach 90. XVI w. na sejmach zaczął pojawiać się problem granicy bielsko-grodzieńskiej. Po raz pierwszy spór graniczny odnotowała konstytucja z 1591 r., następne regulacje graniczne pojawiają się w latach: 1596, 1598, 1601, 1607, 1616⁵⁷, po czym problem znika. Dzięki badaniom Henryka Gmiterka wiemy, iż komisja graniczna odbyła się w Kodeńcu, ale szlachta lubelska uznając część południową spornego odcinka za dotyczącą jej żywotnych interesów nie dopuściła do rozgraniczenia ziemi mielnickiej z województwem brzeskim⁵⁸. Do momentu

⁵⁶ B. Kamieniecki do K. Radziwiłła, Grodno 17 VII 1598, Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Отдел рукописей, Собрание автографов П.П. Дубровского, Фонд 971, Авт. 115, к. 11.

⁵⁷ *Volumina Legum*, t. II, s. 287, 289, 332, 367, 371, 391, 393, 403, 444; *Volumina Legum*, t. III, s. 14–15, 151–152. W 1593 r. nastąpiło rozgraniczenie wsi „Białystok, Dolidy, Krzywlany, Starawieś, Horodniany, Klepacze ac aliorum”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 29, s. 2.

⁵⁸ H. Gmiterek, op. cit., s. 26–27. Na odcinku południowym (ziemia mielnicka – województwo brzeskie) rozstrzygnęła spór graniczny dopiero konstytucja z 1638 r. zatytułowana *Uspokojenie komisyji Brzeskiej*, która głosiła: „Kommissyą Brzeską, z Lubelskim y Podlaskim Woiewodztwem, która tak wiele Seymow zatrudniała, chcąc tandem do uspokojenia przywieść, za zgodą wszech Stanów obojga narodów postanawiamy, aby odtąd w tych Woiewodztwach, tak z Korony do W.X.Lit. iako y z W.X.Lit. do Korony, nikt się nie odrywał, ani przez prawo ewokowany więcej nie był; ale tak iako teraz iurysdykcyi ktorey należy, y

odnalezienia dokumentów dotyczących prac komisji przy ziemi bielskiej i powiatu grodzieńskiego trudno jednoznacznie ocenić, czy Białystok był przedmiotem sporu i ewentualnie jakie było postanowienie zgromadzenia. Interesujące, iż również w spisach poborcy podatkowego ziemi bielskiej z 1611 r. nie odnotowano Wiesiołowskich ani dóbr białostockich⁵⁹.

Spór o przynależność do Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, w tym przypadku powiatu grodzieńskiego i ziemi bielskiej, miał ogromne znaczenie ze względu na rozbieżności prawne między oboma krajami. Różne były reguły odprawiania służby ziemskiej (na Podlasiu występowały przy tym odrębności wobec rozwiązań koronnych), istniały inne fora sądowe, uchwalano różne rodzaje podatków i wybierano je w odmienny sposób, funkcjonował również odrębny system obrony. Wszystko to skłania do konkluzji o potencjalnej płynności w ukształtowaniu granic, uzależnionej od woli właścicieli terenów przygranicznych. Wywodzący się z Korony ród Wiesiołowskich, który silnie związał się z Wielkim Księstwem Litewskim, był niewątpliwie zainteresowany posiadaniem dóbr na Litwie, gdzie miał duże wpływy polityczne⁶⁰.

---

gdzie podatki Rzeczyposp. dotąd oddawał, tey iurysdykcji ma wiecznemi czasy podlegać". *Volumina Legum*, t. III, s. 448–449.

⁵⁹ *Retenta poboru na sejmiku brańskim dnia 3 Augusti w roku [1611] przez obywatela powiatu bielskiego uchwalonego i [s]porząd[zonego] przez mie Piotra Grajewskiego poborcy ziemi bielskiej*, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 27, k. 42–43v.

⁶⁰ Jest to bardzo dobrze widoczne przez pryzmat urzędów i dygnitarstw będących w posiadaniu Wiesiołowskich. Jeszcze Piotr Wiesiołowski starszy pełnił urząd oboźnego koronnego, natomiast jego syn Piotr Wiesiołowski młodszy pełnił urzędy podskarbiego dwornego WKsL (1590), marszałka nadwornego WKsL (1598) i marszałka wielkiego WKsL (1615). Krzysztof Wiesiołowski w 1600 r. otrzymał godność podstolego WKsL, w 1604 r. stolnika WKsL, w 1620 r. został krajczym WKsL, trzy lata później zaś marszałkiem nadwornym WKsL i w 1635 r. marszałkiem wielkim WKsL. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 93; *Urzednicy*

Oczywiście na tym etapie badań należy traktować to jedynie w formie hipotezy badawczej, której uwiarygodnienie wymaga dokładne zbadanie ksiąg grodzkich powiatu grodzieńskiego.

Ostateczne rozwiązanie sytuacji prawnej Białegostoku nastąpiło po śmierci Krzysztofa Wiesiołowskiego (19 IV 1637 r.), który w testamencie przekazał dobra białostockie na uposażenie alumnatu tykocińskiego (starostwa znajdującego się w ziemi bielskiej). Zmiany terytorialne potwierdził sąd sejmowy 1646 r., wywołując oburzenie posłów litewskich. Albrecht Stanisław Radziwiłł ocenił całą sytuację następująco: *Początek sporu dał testament marszałka Wiesiołowskiego, który dobra zwane Białystok przeznaczył dla starych i chorych weteranów i na naprawę zamku tykocińskiego, i to w testamencie stwierdził pieczęcią, jednak bez zgody stanów, o co wprawdzie za życia zabiegał, ale tego nie uzyskał. Kiedy te dobra przypadły pod czaszemu koronnemu, sukcesorowie Wiesiołowskiego pozwali go przed sąd. Ponieważ powstała ta remisa i wynikło stąd coś nowego, chciano koniecznie na Litwie, aby z Księstwa Litewskiego wybrano do tego posłów, a sprzeciwili się temu Polacy, oponując, by to mogło się stać bez prawa, zawzięcie protestowali, co też nastąpiło, że bez Litwinów sprawę osądzono i w rzeczy samej niesprawiedliwie bo bez zgody dobra te przysądzono na wieczność zamkowi tykocińskiemu. Ja nie brałem udziału w tej rzeczy [będąc chory – K.Ł. i W.W.].*⁶¹

Przy okazji analizy przynależności państwowej Białegostoku warto prześledzić umiejscowienie tego miasta na nowożytnych mapach. Wyjątkowymi – i jedynymi, na których można się oprzeć – są pod tym względem źródła kartograficzne z XVIII w., które odnotowują

---

centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 59, 73, 74, 77, 161, 165, 188.

⁶¹ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik*, t. II: 1637–1646, tłum i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 519.

miejsowość „Białystok”. Kartografowie w różny sposób umieszczają na nich miasto lokując je albo w Koronie, albo w Wielkim Księstwie Litewskim, zdarza się również, że umieszczają miasto na granicy obu państw; należy przy tym podkreślić, że najczęstsza jest pierwsza opcja⁶².

Poniżej przedstawiono kilka wybranych fragmentów map, na których Białystok został odnotowany po stronie litewskiej.

Zaprezentowane wyżej przykłady nie oznaczają, co oczywiste, przynależności Białegostoku w XVIII stuleciu do Wielkiego Księstwa Litewskiego, ukazują jednakże problem z prześledzeniem granicy i określeniem przynależności państwowej tego miasta. Za najbardziej rzetelną, szczegółową mapę terenu Podlasia uważamy tę wykonaną przez Karola Perthéesa w 1795 r., stworzoną na podstawie już istniejących materiałów kartograficznych, opisów sporządzonych przez plebanów oraz punktów z oznaczonymi współrzędnymi kartograficznymi⁶³. Na potrzeby prac kartograficznych Perthées uporządkował zbiór kart i nazwał je *Geograficzno-statystyczne opisanie parafiiw Królestwa Polskiego przez K. Perthéesa geografa J.K.Mci*. Jego dzieło stanowi dziś szczególnie wartościowy materiał do badań nad granicznymi dekanatami Korony i WKsL⁶⁴. Przedstawiony poniżej fragment źródła stworzonego

⁶² Szerzej: K. Łopatecki, W. Walczak, op. cit., s. 32–39.

⁶³ Lepiej wykonana, wykorzystująca metodę triangulacji była mapa przygotowana przez J.C. Textora. Niestety, sporządzono ją w latach 1795–1800 i nie zawierała już granic dawnej Rzeczypospolitej. T. Lankamer, *Mapa J.C. Textora pod tytułem „Nowe Prusy Wschodnie” z lat 1795–1800*, „Rocznik Białostocki” 1967, R. 7, s. 181–204.

⁶⁴ A. Ertman, *Rękopiśmienna mapa woj. podlaskiego K. Perthéesa z r. 1795. Jej źródła, metoda opracowania, znaczenie dla badań historycznych*, „Analecta” 2007, nr 1–2, s. 129–137; K. Buczek, *Kartograf króla Stanisława Augusta. Życie i dzieła*, wyd. H. Rutkowski, [w:] *Karol Perthées (1739–1815), fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*, red. J. Pawłowski, Warszawa 2003; s. 21–134; W. Wernerowa, *Ocena „ankiet parafialnych” jako*

Ilustracja 1. *Schauplatz der fünf Theile der Welt* (1789). *Der königlichen Republik Polen Woiwodschaft Podlachien mit dem obern Theile der Woiwodschaft Lublin oder Klein Polens nördlicher Theil*. Nro. 43, hrsg. F.J.J. von Reilly, Wiedeń 1789. Warto zwrócić uwagę, że twórca mapy zupełnie pomina osady położone w powiecie grodzieńskim (z wyjątkiem Czarnego-stoku), podobnie jak w przypadku Białegostoku, również Wojszki zostały błędnie przedstawione po stronie litewskiej.

w 1795 r. przez tego kartografa ukazuje, w jak skomplikowany sposób kształtowała się pomiędzy państwami granica, której kształt ewidentnie dopasowuje się do decyzji posiadaczy przygranicznych dóbr⁶⁵. Białystok

źródła wiedzy Karola Perthéesa o fizjografii Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, [w:] Karol Perthées (1739–1815), *fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej*, s. 165–192.

⁶⁵ S. Alexandrowicz, „Mappa szczegulna województwa podlaskiego” Karola de Perthéesa z 1795 r. Uwagi wstępne, „*Studia Podlaskie*” 1990, t. 1, s. 91–97; A. Ertman, op. cit., s. 129–137.

Ilustracja 2. *Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts construite par J.A.B. Rizzi Zannoni 1772*. Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce, z. 5: *Wieloarkuszowe mapy topograficzne ziem polskich 1576–1870*, cz. 2, red. i oprac. T. Paćko, W. Trzebiński, Wrocław 1982, poz. 18. Zwrócić należy uwagę na błędne umieszczenie osad zaznaczonych na mapie na południe od Białegostoku.

w tej wersji, zgodnie z wiedzą historyczną, położony jest na granicy obu państw, którą stanowi rzeka Biała.

Na podstawie opisu dekanatu knyżyńskiego z 1784 r. trudno jest ustalić własność poszczególnych dóbr, często zamiast jednoznacznej deklaracji informowano, iż dobra leżą *na pograniczu*. Na wstępie ogólnie stwierdzono: *Kościół parafialny w mieście Białymstoku położony, w województwie podlaskim, powiecie brańskim, dekanacie knyżyńskim. Wioski i miejsca do tej parafii należące już to są w tymże województwie i dekanacie, już to są w powiecie grodzieńskim*⁶⁶. Autor opisu zarówno Białostoczek, jak i miasto Białystok przyporządkował do Korony, jednakże nie odnotował Nowego Miasta, unikając tym samym proble-

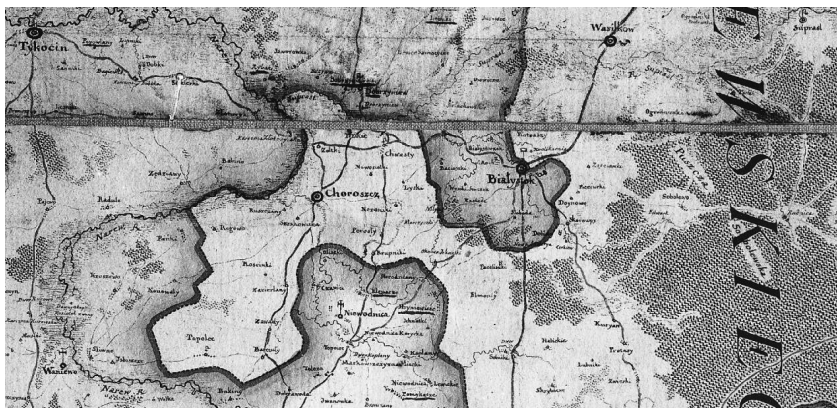
⁶⁶ Parafia białostocka obejmowała zarówno ziemie koronne – właściwych dóbr białostockich – oraz litewskie w skład których wchodziły ziemie zabłudowskie.

Ilustracja 3. B. Folin, *Carte générale et nouvelle de toute la Pologne du grand duché de Lithuanie et des pais limitrofes* (1770).

Ilustracja 4. T.P. Pfau, *Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae Nova Mappa Geographica concessu Borussorum Regis. XVIII* [Berlin 1771].

Ilustracja 5. Karol de Perthées, *Mappa szczególna województwa podlaskiego* z 1795 r.

mu zaklasyfikowania tego obszaru. Przy opisie Stawu Białostockiego pisze on jednak: *wzdłuż sznurów dwanaście, prętów sto dwadzieścia i dwa // miary litewskiej, między Nowym Miastem po prawej stronie, względem kościoła*, co może sugerować pierwotnie inną przynależność państwową⁶⁷.

Pragmatyka związana z funkcjonowaniem Białegostoku jako całości (m.in. w kwestii opłacania podatków) wymusiła przesunięcie granic i objęcie Nowego Miasta pod zwierzchnictwo Korony. Komory celne pomiędzy Koroną i WKsL znajdowały się w położonych niedaleko Białegostoku Waliłach, Żółtkach, Chwastach (Fastach) i Wasilkowie⁶⁸.

⁶⁷ *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, oprac. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie” 1990, t. 1, s. 108–112.

⁶⁸ A. Sztachelska, *Białystok w korespondencji Branickich*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, s. 55.

3. Rozwój dóbr białostockich

W deklaracjach podatkowych z XVI i 1. poł. XVII stulecia nazwą „Białystok” określano dobra białostockie, w skład których wchodziło kilka wsi należących do jednego właściciela. Ich obszar określony został w kościelnym dokumencie funduszowym z 4 XII 1581 r., gdzie Piotr Wiesiołowski odnotował: świątynię w dobrach moich ojczystych Białystok obdarzam. Plebanowi zapisuję, daję, darowuję na wieczne czasy doroczną dziesięciną, z każdego łanu, z pól poddanych moich ze wsi: Białystok, Stara Wieś, Zawady, Supraśl, Parszyce, Miłosze – 60 snopów szlachetnego żyta i 60 owsa. Daję także w Białymstoku plony z 4 łanów⁶⁹ (Stara Wieś to późniejsze Starosielce, Supraśl – Usowicze, Miłosze – Bojary, a Parszyce były w miejscu Ogrodniczek Wysokostockich). Potwierdzeniem obowiązywania tego zapisu jest rejestr podatkowy z 1580 r., który informuje, że Białystok liczy 70 włók, czyli dokładnie tyle, ile łącznie liczyły – w świetle zastawu uczynionego przez Piotra Wiesiołowskiego i Zofię z Lubomirskich Wiesiołowską z 1577 r. – wieś Białystok (36 włók osiadłych) i Stara Wieś (24 włoki ziemi)⁷⁰. Jak wynika z inwentarza sporządzonego przez Macieja Grabowskiego w 1645 r., w skład dóbr białostockich wchodziły: Białystok – 39 włók, Starosielce – 25 włók, Zawady – 13 włók oraz tereny o nieznanym areale: wieś Supraśl i dwa folwarki położone w Białymstoku i Wysokim Stoku⁷¹.

⁶⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku, Oryginał dokumentu fundacyjnego Piotra Wiesiołowskiego z dnia 4 XII 1581 r.; J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy kościoła farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 r.*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 2, s. 5.

⁷⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 62, s. 15; A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 1, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XVII, cz. I, Warszawa 1908, s. 112; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 56.

⁷¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 137, k. 95v.

Zaakcentować należy, iż w dobrach zabłudowskich niedaleko istniejącej współcześnie wsi Kuriany, funkcjonował folwark białostocki. Pomimo identycznej nazwy nie należy łączyć jej z dobrami białostockimi, położone były one na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego i podlegały pod innych właścicieli. Przykładowo w październiku 1662 r. folwark białostocki został zastawiony, *który Pan Błoński w summie trzymał*⁷². Natomiast po wykupieniu dóbr przez Bogusława Radziwiłła zostały one oddane w posesję Szczęsnemu Morsztynowi (1663–1665)⁷³.

Pierwszą akcją kolonizatorską na terenie dóbr białostockich należy łączyć z osobą Mikołaja Michnowicza Raczkowicza, który zorganizował karczunek i zasiedlanie puszczy porastającej jeszcze w początkach XVI w. omawiane obszary⁷⁴. Poświadcza to popis służby ziemskiej wykonany już po śmierci Mikołaja, w 1528 r., w którym odnotowano: *Pani Bakalarovaja majet staviti z Bielostoku i z Dovspuda 7 koniej*⁷⁵.

Ważnym problemem jest potencjalna obecność bojarów zależnych w dobrach białostockich⁷⁶. Możliwość taka wydaje się tym bardziej prawdopodobna, że przy wystawianiu większych pocztów właściciele ziemscy wykorzystywali rozlokowaną na terenie własnych dóbr szlachtę zależną, zwolnioną z powinności feudalnych w zamian za konieczność

⁷² St. Świnarski do B. Radziwiłła, Białystok 1 X 1662, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 10.

⁷³ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 290, s. 24–25.

⁷⁴ J. Tęgowski, W. Wróbel, op. cit., s. 48. Odmiennie J. Wiśniewski, op. cit., s. 17 i n., który uważa, iż kolonizacja tych terenów nastąpiła już na przełomie XV i XVI stulecia.

⁷⁵ *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 523 (1528), Viešųjų reikalų knyga 1*, parėngė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius 2006, s. 30.

⁷⁶ I. Rychlikowa, *Bojarzy pancerni na pograniczu moskiewskim XVI–XIX wieku*, „Przegląd Wschodni” 1994, z. 3, s. 411–450.

uczestniczenia zbrojnie w poczcie możnowładczym podczas wypraw⁷⁷. Możliwe, że zamieszkiwali oni położoną tuż obok Białegostoku wieś Bojary, a nazwa osady wiązała się z tą grupą społeczną⁷⁸.

Z zapisu dłużnego na wsi Białystok wiemy, iż w 1543 r. dobra białostockie liczyły zaledwie 15 zagospodarowanych włók ziemi⁷⁹. Akcja kolonizacji dóbr białostockich na szeroką skalę rozpoczęła się dopiero w połowie XVI stulecia. Za faktem tym przemawia wydanie w 1547 r. dekretu znoszącego wchody do Puszczy Białostockiej⁸⁰, zgodnie z którym mieszkańcy dóbr ziemskich w Hryniewiczach i Kożanach otrzymali rekompensatę za odebranie przywilejów. Wówczas również musiała nastąpić akcja trzebieży lasu i lokowania wsi⁸¹. W konsekwencji Białystok w ostatniej ćwierci XVI stulecia zaliczał się do dużych podlaskich majątków: w 1577 r. liczył on 62½ włóki, a trzy lata później już 70 włók

⁷⁷ Szerzej: V. Kalyada, *Mobilizacja służby ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI stuleciu*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011, s. 107–122.

⁷⁸ Tomasz Popławski (*Przestrzeń współczesnego miasta Białegostoku na tle historycznych podziałów*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 2, s. 11–14) wskazuje, iż osada Bojary powstała jeszcze przed pomiarem włóczną (1547 r.) i została wchłonięta przez miasto Białystok dopiero w latach 30. lub 40. XVIII w. Por. D. Korolczuk, J. Maroszek, T. Popławski, *Wartość przestrzeni i środowiska kulturowego dzielnicy Bojary*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 3, s. 72–73. Pierwsza wzmianka o bojarach w okolicy dworu białostockiego pochodzi z 1663 r., kiedy to odnotowano 32 bojarów mieszkających „pode dworek”. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, księga 70, k. 547v.

⁷⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 204, k. 82v–83.

⁸⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 28, s. 15–18; J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie*, s. 26.

⁸¹ Idem, *Najstarszy dokument uposażeniowy*, s. 3; T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, [w:] *Studia i Materiały do dziejów miasta. Białegostoku*, t. I; J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie*, s. 17; J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, Poznań 1972, s. 69; J. Wiśniewski, op. cit., s. 26–27.

osiadłych, 4 włoki puste⁸² oraz dwa młyny na rzece Białystok⁸³. Bardzo prawdopodobne, iż następował wówczas bardzo szybki proces zagospodarowania lasów i nieużytków, w wyniku którego rzeczywiście doszło do powiększenia dóbr o 7½ włoki, gdyż podatek zarówno w 1577 r., jak i w 1580 r., płacony był na nowych kwitach⁸⁴.

Dobrami tymi zarządzał Jakub Kamieński, chyba z dobrym skutkiem, gdyż w 1576 r. spławiono z samych tylko dóbr Piotra Wiesiołowskiego położonego w powiecie bielskim aż 18 łasztów żyta⁸⁵. Informacja o spławieniu takiej ilości zboża ma kapitalne znaczenie, może bowiem świadczyć o zyskach, jakie przynosiły dobra białostockie swoim właścicielom. Wiadomo, że w latach 1576–1580 cena za łaszt zboża wynosiła 28,40 złotych, a to oznacza, iż Piotr Wiesiołowski za transport mógł otrzymać ponad 510 złotych⁸⁶. Uzasadniona wydaje się tym samym teza, że dobra te – położone w okolicy spławnych rzek – dawały potencjalnie wysokie przychody.

Warto podkreślić, iż 1 łaszt gdański to około 3300 litrów, czyli – w przeliczeniu – 2200 kilogramów żyta – taki własni był przeciętny plon z 4,5 hektara. Skoro więc na 81 hektarach rodiło się 18 łasztów, ale żyto stanowiło tylko 40% folwarcznych zasiewów, to łatwo policzyć, że

⁸² Cztery włoki ziemi zostały 4 XII 1581 r. nadane plebanowi białostockiemu. J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy*, s. 5.

⁸³ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 2, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XVII, cz. II, Warszawa 1909, s. 50, 144; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 54.

⁸⁴ *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczyk, Warszawa 2005, s. 398, 432.

⁸⁵ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. I, s. 112; *Regestra thelonie aquatici Vladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915, s. 361. O wykorzystaniu rzek przy spławianiu towarów na Podlasiu: J. Oleksicki, *Spław zboża rzeką Narwią w XVI wieku*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981, s. 105–144; A. Wyrobisz, *Spław na Bugu w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1984, nr 4, s. 471–490.

⁸⁶ J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937, s. 117.

cały areal obsiany folwarku musiał mieć około 200 hektarów. Do tego doliczyć należy jeszcze $\frac{1}{3}$ na ugór. Wszystko to razem pozwala stwierdzić, że folwarki, które wyprodukowały to zboże, musiały mieć około 300 hektarów, a więc łącznie około 14–15 łanów (włók) litewskich⁸⁷. Dane te pośrednio wskazują, iż – po pierwsze – folwarki w dobrach białostockich istniały już w latach 70. XVI w. Po drugie, pozwalają oszacować potencjalny łączny areal folwarku białostockiego i wysokostockiego.

Zaskakujące są jednak dane z końca XVI stulecia. Jak wynika z poboru z 1591 r., właściciel wypłacił podatek jedynie za 40 włók osiadłych, zniknęła więc niemal połowa włości białostockich⁸⁸. Całkiem prawdopodobną przyczyną tej zaskakującej zmiany wydaje się zatajenie faktycznie zasiedlonego obszaru – pamiętać należy, iż podatek był płacony *wedla kwitów poborzec anno 1578, wszakże bez przysięgi* [podkreślenie K.Ł. i W.W.]⁸⁹. „Zniknięcie” części dóbr mogło być również wynikiem albo nieustalonego zniszczenia (przykładowo pożaru jednej z wsi), albo powstania folwarku, z którego gruntów szlachta nie była obowiązana płacić podatków z wyjątkiem poradlnego (łanowego) w wysokości 2 groszy za łan/włokę (choć folwark taki nie mógł raczej zająć więcej niż kilkunastu włók ziemi)⁹⁰. Możliwe w końcu, że zmieniła się przynależność państwowa części dóbr, które stanowiły dotąd własność Wiesiołowskiego⁹¹.

⁸⁷ P. Guzowski, *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008, s. 110–126.

⁸⁸ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 1, s. 153.

⁸⁹ *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 2: 1587–1609, oprac. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 182.

⁹⁰ Przeciętna wielkość folwarku na terenie Podlasia wynosiła 6,37 włóki. W dobrach białostockich były dwa folwarki. A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 3, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XVII, cz. 3, Warszawa 1910, s. 33.

⁹¹ Warto podkreślić, iż w 1591 r. po raz pierwszy w konstytucji sejmowej pojawił się problem rozgraniczenia województwa podlaskiego z powiatem grodzieńskim. *Volumina Legum*, t. II, s. 287.

Dokumentami, na które warto zwrócić uwagę przy okazji analizy stanu omawianych dóbr pod koniec rządów Wiesiołowskich, są dwa spisy podatkowe zachowane na początku księgi grodzkiej brańskiej z lat 1640–1641, przechowywanej w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Drugi jest datowany na 1635 r., w przypadku pierwszego zaś przyjmowało się, że powstał on około 1630 r. – nie ma tu dokładnych informacji ze względu na brak kilku wstępnych kart. Dokument ten to prawdopodobnie pierwszy spis podymnego – podatku, który został uchwalony w 1629 r. i tym samym stanowił podstawę do wymierzania tego rodzaju podatków w kolejnych latach⁹². Z kolei podymne uchwalone w 1635 r. odwoływało się w sposób bezpośredni do uchwały podatkowej z 1629 r., zgodnie z którą ziemi bielska miała płacić poczwórne podymne⁹³.

Jak wynika ze wspomnianego spisu z 1629 r., w Białymstoku (w dobrach białostockich) było 157 gospodarstw chłopskich (dymów)⁹⁴ osadzonych na gruntach pańskich oraz pięć rodzin uprawiających rolę na 4 włókach należących do plebana⁹⁵. Dane te pozwalają stwierdzić, że chłopcy posiadali duże, pół- i jednowłokowe, gospodarstwa. Podatki wprowadzone sześć lat później podają dane z poszczególnymi kwotami, a na podstawie odnotowanego niekiedy w źródle stosunku liczby poddanych do płaconego podatku można przyjąć, iż Białystok nieznacznie zwiększył liczbę gospodarzy (było ich o 17 więcej), był przy tym największym majątkiem w „parafii” suraskiej⁹⁶.

⁹² *Volumina Legum*, t. III, s. 290–291.

⁹³ *Ibidem*, s. 425, 427.

⁹⁴ M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998, s. 90 i n.

⁹⁵ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Księga grodzka brańska 1640–1641, k. 18.

⁹⁶ *Ibidem*, k. 36.

W oparciu o dane obrazujące stan dóbr białostockich pod koniec rządów Wiesiołowskich można dokonać przybliżonego chociażby podsumowania demograficznego⁹⁷. Informacja z około 1630 r. mówi o 157 poddanych Wiesiołowskiego i pięciu poddanych plebańskich, czyli 162 dymach chłopskich, z których każdy składał się z rodziny oraz czeladzi i komorników⁹⁸. Niestety, nie stworzono dotychczas modelu dotyczącego gospodarstw chłopskich z 1. poł. XVII w. położonych w województwie podlaskim. Sądzić należy, iż wielkość gospodarstwa plasowała się w obrębie dwóch danych skrajnych: we wsiach kujawskich w 2. poł. XVIII średnia wynosiła siedem osób, a na Podlasiu – po ogromnych zniszczeniach wynikających z działalności militarnej Szwedów, Siedmiogrodzian, Kozaków i Rosjan z połowy XVII stulecia⁹⁹ – na przeciętne gospodarstwo chłopskie przypadało około 3,35–3,45 osoby¹⁰⁰. Przy tych ostatnich danych nie uwzględniono wielu grup społecznych (dzieci, starców, pogorzalców, biedoty itp.), dlatego uzasadniona wydaje się stosowana w badaniach propozycja przemnożeniu liczby zarejestrowanych podatników przez dwa¹⁰¹. Otrzymany w ten sposób wynik – oscylujący wokół 6,7–6,9 osoby na gospodarstwo – jest zbliżony z dobrze udokumentowanymi badaniami z terenu Kujaw. Wskaźniki te są wyższe od uśrednionych do ziem Rzeczypospolitej i przyjętych przez

⁹⁷ Jak podkreślał Andrzej Wyczański (*Historyk wobec liczby*, [w:] *Metody i wyniki. Z warsztatu historyka dziejów społeczeństwa polskiego*, red. S. Kalabiński, współpraca J. Hensel, I. Rychlikowa, Warszawa 1980, s. 11) podejmowanie nawet mniej dokładnych oszacowań pozwala jednak mówić o rzędach wielkości.

⁹⁸ Por. C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 83–91.

⁹⁹ Zob. J. Płosiński, *Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657*, Zabrze 2006, passim.

¹⁰⁰ M. Kopczyński, op. cit., s. 95–97; A. Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1999, passim (w szczególności s. 108).

¹⁰¹ A. Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII*, s. 21; I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 196.

Zenona Guldon, który na podstawie źródeł podatkowych z 1629 r. uznał, iż przeciętnie w województwie podlaskim „jeden dym” zamieszkiwało sześć osób¹⁰².

Kondycja wsi podlaskich w latach 30. XVII stulecia musiała być dobra. Na ziemi te nie dotarły bezpośrednie działania wojenne prowadzone w latach 20. i 30. XVII w. Problemem dużych starostw w ziemi bielskiej były raczej chorągwie, które zatrzymywały się na leżach oraz wybierały hibernę¹⁰³. Zdarzały się także – choć zdecydowanie rzadziej – łupiestwa majątków szlacheckich¹⁰⁴. Stałym utrapieniem mieszkańców omawianych dóbr stały się też kupy swawolne czyli bandy rozbójnicze napadające mieszkańców – tak jak w poświadczonym przykładzie z 1598 r., kiedy to na dobrach Wiesiołowskiego grasowała kupa swawolna¹⁰⁵. Wiadomo również o klasycznych klęskach elementarnych, brak jednak informacji o jakimś nadzwyczajnym wydarzeniu, które miałyby miejsce w 1. poł. XVII w.¹⁰⁶

¹⁰² Z. Guldon, *Zaludnienie Polski w 1629 r.*, „Zapiski Historyczne” 1968, z. 4, s. 49.

¹⁰³ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1708, оп. 1, нр 37, к. 841.

¹⁰⁴ Analiza skarg ludności cywilnej na nadużycia żołnierzy doprowadza do zastanawiających wniosków: poziom bezpieczeństwa w 1. poł. XVII w. okazał się niezwykle wysoki, następnie radykalnie pogorszył się w 2. poł. stulecia, ale i tak nie można go uznać za bardzo niski. Przykładowo dla XVII-wiecznego województwa łęczyckiego współczynnik złożonych protestacji na żołnierzy do ksiąg grodzkich wynosił 0,85, czyli przeciętnie swawolnicy niepokoiili osadę rzadziej niż jeden raz w stuleciu (dla ziemi wieluńskiej współczynnik wynosił 1,06). T. Srogosz, *Żołnierzy swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010, s. 134–138; Z. Ćwiek, *Z dziejów wsi koronnej w XVII wieku*, Warszawa 1966, s. 180 i n.

¹⁰⁵ K. Łopatecki, E. Zalewska, *Najazd na dobra białostockie w 1598 roku. Z badań nad najstarszymi dziejami Białegostoku*, „Studia Podlaskie” 2011, t. 19, s. 115–126; rog. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, 141, к. 53.

¹⁰⁶ Prawdopodobnie jeden z bardziej nieszczęśliwych wypadków to pożar z 1635 r., który strawił 18 domów. Archiwum Państwowe w Białymstoku, Księga grodz-

Takie stosunkowo optymistyczne informacje pozwalają przyjąć współczynnik 7, przy którym – po przemnożeniu przez 162 gospodarstwa – otrzymujemy 1134 osoby. Choć wynik ten niewątpliwie uznać należy za bardzo wysoki, to pamiętać należy, iż nie dotyczy on jednej wsi, lecz całego kompleksu dóbr Wiesiołowskich położonych nad rzeką Białystok. W świetle inwentarza z 1645 r. Białystok liczył 39 włók, Starosielce – 25, Zawady – 13; dodatkowo w skład posiadłości wchodziły tereny o nieznanym areale: wieś Supraśl oraz dwa folwarki – w Białymstoku i Wysokim Stoku¹⁰⁷. Wiadomo ponadto, iż *Poświętne białostockie* (4 włóki), czyli grunta należące do miejscowego kościoła, liczyło około 35 mieszkańców. Przy założeniu, że w inwentarzu podawano własności od największej do najdrobniejszej, można przyjąć, iż Supraśl miał około 10 włók, a dwa folwarki – według przyjętych w literaturze przedmiotu uogólnień – mogło zamieszkiwać w sumie 30 osób¹⁰⁸. Wydaje się tym samym, że na terenie czterech wsi liczących 87 włók znajdowało się 1070 osób, a zagęszczenie wynosiło 12,3 osoby na włókę. Przy założeniu, iż rozmieszczenie ludności jest proporcjonalne do wielkości, Białystok liczyłby 480, Starosielce 307, Zawady 160, a Supraśl 123 mieszkańców. Podkreślić należy, są to liczby stworzone na podstawie stosunkowo nieprecyzyjnych informacji i mogą oddawać jedynie pewien rząd wielkości. Kilka lat później, w 1635 r., dobra białostockie zamieszkiwało 179 gospodarzy, co mogło oznaczać w sumie 1253 osoby i 530 osób w Białymstoku. Wszystko to upoważnia do stwierdzenia, iż lata 30. XVII w.

---

ka brańska 1640–1641, k. 36. Jeszcze bardziej niszczący w skutkach był pożar z 1692 r., kiedy to na 47 gospodarstw spłonęło 22. AGAD, Księgi grodzkie brańskie, 47, k. 300.

¹⁰⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 137, k. 95v.

¹⁰⁸ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 3, s. 33–34.

stanowiły okres prosperity i znacznego przyrostu demograficznego we włościach białostockich.

Na wzrost znaczenia w kolejnych latach Białegostoku i – szerzej – dóbr białostockich wskazuje budowa kościoła rzymskokatolickiego. Świątynia szybko stała się nie tylko ośrodkiem życia religijnego, ale też centrum, wokół którego skupiał się rozwój przestrzenny osady, dając podstawę pod późniejsze miasto¹⁰⁹. Pierwszy kościół prawdopodobnie został wybudowany przed 1547 r., jednakże najstarszym bezpośrednim dowodem na jego istnienie w Białymstoku jest dopiero *Regestr skarbowy wybierania serebszczyzny z dóbr duchownych kapitulnych i plebanskich Biskupstwa Wileńskiego* pochodzący z 1553 r.¹¹⁰ Niewykluczone, iż po 1556 r. białostocki kościół rzymskokatolicki zamieniony został na zbór kalwiński¹¹¹. Informację o zajęciu świątyni przez heretyków podaje Jan Kazimierz w przywileju z 1661 r.¹¹² Zdaniem Józefa Maroszka, okupację

¹⁰⁹ W. Wróbel, *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego herbu Gryf w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, z. 14, s. 42.

¹¹⁰ T. Krahel, *Zarys dziejów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku*, s.l. 2009, [s. 3] (artykuł umieszczony w Księgozbiornie Wirtualnym Federacji FIDES: <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetadate?id=575&from=pubstats>, dostęp 1 XII 2012 r.); J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy*, s. 3–4. W. Wróbel, *Fundacje*, s. 169, kontestuje możliwość założenia kościoła przez Piotra Wiesiołowskiego (starszego).

¹¹¹ W tym czasie (do ok. 1565 r.), opiekunem majątku i młodych Wiesiołowskich był ewangelik reformowany Ostafi Wołłowicz. Dzięki staraniom wuja również jego siostrzeniec Piotr był w okresie młodości wyznawcą kalwinizmu. Niejasny wątek w dziejach kościoła białostockiego dotyczył zatem prawdopodobnie okresu małoletniości Piotra Wiesiołowskiego. T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, s. 119; J. Tazbir, *Arianie w Białymstoku i okolicach*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, s. 82. Z. Dunin-Kozicki, *Białystok w XVIII wieku*, „Kwartalnik Litewski” 1910, z. 3, s. 60 odnotowuje, iż odebranie przez Piotra Wiesiołowskiego świątyni ewangelikom reformowanym nastąpiło w 1584 r.

¹¹² AGAD, Metryka Koronna, 203, k. 298v–299.

heretycką należy odnosić do okresu „potopu”¹¹³. Założenie to nie stałoby w sprzeczności z legendami o bardzo ogólnym charakterze, które istniały na przełomie XVIII i XIX. Jedną z nich przytacza Franciszek Józef Biłgorajski: *Kościół parafialny niewielki z wyniosłą wieżą, jak podanie miejscowe, wybudowany przez Aryanów i pod którąś z czterech kapliczek znajdujących się na cmentarzu przy kościele, ma mieć groby wyznawców tej wiary*¹¹⁴.

Ważną, podjętą w 1581 r. przez Piotra Wiesiołowskiego inicjatywą było wzniesienie nowego drewnianego białostockiego kościoła, którego budowa zakończyła się w 1584 r. Powszechnie przyjmuje się, iż stanął on naprzeciw placu rynkowego, gdzie w późniejszym okresie powstało zachodnie skrzydło Domu św. Marcina prowadzonego przez siostry szarytki, obok zaś znajdował się najstarszy cmentarz, funkcjonujący niemal do końca XVIII w.¹¹⁵ W rzeczywistości jednak lokalizacja ta dotyczy starszej świątyni, zaś budowę w 1581 r. rozpoczęto w nowym miejscu na wzgórzu, naprzeciwko miejsca, w którym był dotychczasowy¹¹⁶. Wzgórze podwyższono o około metr, wybudowano wówczas kryptę fundatorów (która wobec obecnego kościoła jest przesunięta w stosunku do osi głównej świątyni)¹¹⁷. Już w 1617 r. Piotr Wiesiołowski ufundował nowy

¹¹³ J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy*, s. 7–8.

¹¹⁴ [F. Biłgorajski], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 1876, nr 275, s. 2.

¹¹⁵ H. Mościcki, *Białystok – zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 14; J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy*, s. 7; idem, *Dzieje Białegostoku*, s. 64–66; *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych*, z. 3: *Białystok*, wstęp i oprac. J. Maroszek, Białystok 1999, s. 14.

¹¹⁶ Odmienne: W. Wróbel, *Działalność*, s. 71, przypis 27, który uważa, że na terenie klasztoru siostr szarytek nie mógł istnieć drewniany kościół.

¹¹⁷ Z. Skrok, *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowstąpienia [!] NMP w Białymstoku. Sprawozdanie z badań archeologicznych*, Białystok 1983, s. 2–7 (maszynopis przechowywany w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, oddział w Białymstoku); J. Bąkowski, *Kronika kościoła parafialnego w m. Białymstoku położonego*

murowany kościół¹¹⁸. Podkreślić należy obronny charakter budowli, który – co oczywiste – mógł odgrywać rolę jedynie wobec nieorganizowanych, pozbawionych jakichkolwiek artylerii grup swawolnych żołnierzy¹¹⁹. Budowę świątyni zakończono w 1626 r., następnie – w tym samym roku – została ona konsekrowana przez biskupa wileńskiego Eustachego Wołłowicza, który dodatkowo zatwierdził nowy fundusz kościelny (pleban białostocki otrzymał tytuł proboszcza); nadano jej wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Wszystkich Świętych.

Zniszczenia dóbr białostockich przyniósł najpierw potop szwedzki, później zaś moskiewski, co potwierdza dokument potwierdzający objęcie w posiadanie tych ziem przez Stefana Czarnieckiego 5 IV 1660 r.¹²⁰ Źródła podatkowe przeczą jednak pesymistycznej ocenie, na jaką mógłby wskazywać rzeczony akt. W spisie kobiet i mężczyzn w Białymstoku, sporządzonym w związku z uchwalonym w 1662 r. pogłównym, wymieniono 180 osób, 15 na dworze i w folwarku dworskim, a w całych dobrach białostockich 634 osób¹²¹. Podkreślić należy istnienie centralnego kompleksu, w skład którego wchodził dwór, kościół, plebania, wieś Bojary, łącznie zamieszkanie przez 134 osoby. Przy-

---

w diecezji wileńskiej, guberni grodzieńskiej, powiecie i dekanacie białostocki. 1849, oprac. J. Maroszek, „Białostoczczyzna” 1993, nr 2, s. 92–93.

¹¹⁸ Jak zauważył J. Maroszek, *Białystok i Knyszówkę – dwie realizacje tego samego projektu kościoła parafialnego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Białostoczczyzna” 1992, nr 4, s. 10–15, pierwotny wygląd świątyni możemy odtworzyć dzięki zachowanemu, nieprzekształconemu kościołowi w Knyszówku, który został wykonany według identycznego planu.

¹¹⁹ Z. Dunin-Kozicki, op. cit., s. 60; T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, s. 120; K. Łopatecki, E. Zalewska, op. cit., s. 115–126.

¹²⁰ *Intrzymisya na starostwo i leśnictwo tykoc[ińs]kie, dolistowską i białostocką dzierzawę do starostwa tykocińskiego należące*, AGAD, Archiwum Roskie, CXX/7 (stara sygnatura).

¹²¹ *Regestr wybierania pogłównego (...) od stanów i urzędów ziemi bielskiej (...) 1663*, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, księga 70, k. 547v–549v.

jęcie tych danych wymaga jednak pewnego wyjaśnienia: *ex lege* zwolnione były z podatku dzieci do 10. roku życia (około 30% ogółu) oraz osoby powyżej 60. roku życia (3,4%). Pozostałe grupy, które z reguły unikały opodatkowania, to biedota oraz ludzie chorzy i kalecy, a także pogorzelnicy i służący żołnierze. Do tego dodać trzeba także osoby świadomie unikające opodatkowania (opuszczające miejsce zamieszkania) oraz uciekinierów wojennych¹²². Wszystko to pozwala przypuszczać, iż w 1662 r. stosunkowo dużo osób mogło znaleźć się w grupie pogorzelników, uciekinierów, służących w wojsku. Jeżeli znów przemnożymy liczbę ludności przez dwa, to otrzymamy bardzo zbliżone dane – wychodzi na to, że we włości białostockiej mieszkało faktycznie około 1260 osób, a w samym Białymstoku 360. Możemy przyjąć tezę, iż zaludnienie nie zmieniło się w ciągu 30 lat, jednakże w 2. poł. XVII w. mieszkańców samej wsi Białystok było mniej.

Choć do podanych obliczeń należy podchodzić ostrożnie, to zaprezentowana tu konkluzja znajduje potwierdzenie w badaniach historycznych. Co prawda, Tadeusz Wasilewski uznał, iż w latach 1635–1663 liczba ludności dóbr białostockich – przede wszystkim dzięki działalności osadniczej Czarnieckiego – zwiększyła się, jednakże należy przyjąć argumentację Anny Laszuk o utrzymującym się na niezmiennym poziomie stopniu zaludnienia¹²³.

Powyższe dane zaskakują, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że okres wojen i konfederacji szczególnie piętno odciskał właśnie na starostwach¹²⁴. A jednak dobrom białostockim szczęśliwie udało się unik-

¹²² A. Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego*, s. 21–25.

¹²³ T. Wasilewski, *Kształtowanie się białostockiego ośrodka miejskiego w XVII i XVIII w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, s. 30; A. Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego*, s. 18.

¹²⁴ Z. Romaniuk, *Straty na Podlasiu w czasie „potopu” na przykładzie starostwa brańskiego*, „Białostoczczyzna” 1997, nr 1, s. 46–61; A. Rachuba, *Konfederacje*

nąć największych zniszczeń wojennych oraz klęsk elementarnych. Nie oznacza to oczywiście, że nie było takowych w ogóle. Warto wspomnieć choćby o informacji, jaką przekazał sługa Bogusława Radziwiłła – Stanisław Świnarski – o zarazie, która wybuchła w Zabłudowie, *które barzo się szerzy, siła ludzi dobrych i mieszczan i z Żydów w krótkim czasie wymarło. (...) Oprócz Zabłudowie niema dokoła wszędzie się zapowietrzyło. Jam ustąpić musiał do folwarku o milę od Zabłudowia i tu pod strachem zostawam*¹²⁵. Świnarski schronienie znalazł od początku września najpierw w folwarku białostockim położonym w dobrach zabłudowskich (obecnie koło Kurian), później zaś we wsi Białystok, tymczasem – jak relacjonował w kolejnych listach – na dobra radziwiłłowskie spadła kolejna plaga, gdyż wojsko postanowiło zająć nieruchomości Bogusława Radziwiłła¹²⁶. Na początku 1663 r. sługa Radziwiłła opisywał klęski spadające na dobra rodowe swego pana: *nadał powietrze, które z dopuszczenia bożego dotychczas plużyło nie było przeszkodą, druga wojsko przechodzące przez tą włość, które nim ujęto ciężkie haniebnie na ubogich poddanych było, trzecia zaś ich panowie deputaci od trzech niedziel zajachawszy takiego mnie kłopotu nabawili*¹²⁷. Na podstawie

---

wojska litewskiego 1655–1663, Zabrze 2010, s. 34–96. Badania Zenona Guldona (*Zniszczenia gospodarcze w królewskich sandomierskich w dobie rokoszu Zembrzydzkiego /1606–1609/*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1982, nr 3–4, s. 336–339) wykazały, że skonfederowane wojsko mogło być przyczyną zniszczeń lub grabieży do 90% plonów.

¹²⁵ St. Świnarski do B. Radziwiłła, folwark Białystok 4 IX 1662, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 1.

¹²⁶ St. Świnarski do B. Radziwiłła, Białystok 1 X 1662, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 10–11; tenże do tegoż, Białystok 22 X 1662, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 14; tenże do tegoż, Białystoczek 11 XII 1662, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 16–17.

¹²⁷ St. Świnarski do B. Radziwiłła, Białystoczek 6 I 1663, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, V, 15506, s. 19.

powyższych danych można uznać, iż epidemia ominęła przynajmniej część dóbr białostockich (Świnarski dopiero w marcu powrócił do Zabłudowia); mieszkańcy tych terenów nie odczuli też nasilonych gwałtów żołnierskich, a to dzięki ochronie roztaczanej przez regimentarza Czarnieckiego¹²⁸. Wszystkie te czynniki pozwalają zrozumieć decyzję kapituły wileńskiej, która zdecydowała się przewieźć z Wilna i ulokować w Białymstoku archiwum kościelne, które tam znajdowało się przynajmniej w 1666 r.¹²⁹

Rekapitułując, można stwierdzić, że liczba ludności w latach 60. XVII stulecia w dobrach białostockich zdecydowanie przekraczała 1 tys. osób. Widoczny spadek demograficzny daje się zaobserwować w kolejnych latach – jeszcze w świetle spisu podatkowego z 1664 r. w dobrach Białystok „oficjalnie zarejestrowanych” było 561 płatników podatku (czyli po przeliczeniu 1122 osoby), ale już w roku 1676 – jeżeli wierzyć źródłom – ta liczba zmniejszyła się do 309 (czyli po przemnożeniu przez dwa: Usowicze – 62, Zawady – 88, Starosielce – 136, Białystok – 184 oraz opodatkowano 11 Żydów, 26 ogrodników, 22 bojarów, 15 mieszkańców dworu)¹³⁰. Zauważyć jednak należy, iż w okresie *interregnum* ściągano podatki pozostawiała zawsze dużo mniejsza.

¹²⁸ Nie jest znany uniwersał chroniący Białystok, ale zachował się *Uniwersał na ochronę folwarku wielebnych ojców Bazylianów klasztoru supraskiego nazwany Topielec*, wydany przez Pawła Sapiechę, obóz pod Kozanami, 11 VI 1657, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 59–18, s. 1.

¹²⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 57, s. 1.

¹³⁰ *Regestr parafii białostockiej (...) Anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio*, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, sygn. 70, k. 624v; *Komput osób z regestrów w parafiach traktu suraskiego przez księży plebanów opisanych i summy pogłównego podług instruktarza w roku 1674 od nich wybranych*, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, sygn. 70, k. 674v; Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie, 1099, s. 789; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 82; A.S. Herszberg, *Pinkas Bialistok*, vol. 2, New York 1950, s. 39.

Dane z kolejnej dekady – z lat 70. XVII stulecia – trudno zinterpretować w inny sposób niż przez pryzmat epidemii, która spowodowała istotne zmiany demograficzne. Powstała w jej wyniku luka osadniczą wypełnili w 2. poł. XVII w. Żydzi, którzy pojawili się na Podlasiu w związku z powstaniem Chmielnickiego, później zaś z wojnami ze Szwecją i Rosją¹³¹. Najwcześniejsza wzmianka źródłowa o ich napływie pochodzi z 1658 r. Pobór podatkowy z 1663 r. wymieniał już 75 Żydów¹³². W 1676 r. w karczmie usytuowanej najprawdopodobniej nieopodal kościoła białostockiego mieszkało 11 Żydów¹³³.

4. Powstanie miasta Białystok

Znaczny potencjał ludzki, jakim dysponował w 1 poł. XVII w. zwarty kompleks dóbr białostockich, sprawiał, że tylko kwestią czasu wydawało założenie na tym obszarze osady targowej; tym bardziej, iż Białystok położony był w dogodnym punkcie komunikacyjnym, przy przeprawie nad rzeką Białą. Przebiegały przezeń również: Wielka Droga Litewska, trakt suraski, droga bazylikańska prowadząca do Supraśla oraz Wasilkowa, istniało także połączenie drogowe z Gródkiem i Choroszczą¹³⁴. Bardzo prawdopodobne, że już w 1. poł. XVII w. funkcjo-

¹³¹ A. Leszczyński, Żydzi ziemi bielskiej od połowy XVII w. do 1795 r., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 28–30; Z. Romaniuk, *Żydzi białostoccy do 1915 roku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, Białystok 2001, s. 147–149.

¹³² AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, sygn. 70, k. 549v, 624v.

¹³³ Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie, 1099, k. 789; *Kościół katolicki na Podlasiu*, s. 19.

¹³⁴ W. Wróbel, *Działalność*, s. 41; T. Popławski, *Droga Chodkiewiczowska i Bazylikańska – najstarsze trakty Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 4, s. 103–106; D. Korolczuk, J. Maroszek, T. Popławski, op. cit., s. 73; P. Czyżewski, *Wasilków – przykład renesansowego rozplanowania miasta i starostwa*, [w:] *Małe mia-*

nowała na tym terenie osada targowa, jednakże oficjalnie możliwość wolnego handlu w posiadłościach kościelnych potwierdził dopiero Jan Kazimierz w akcie z 15 I 1661 r.¹³⁵ Wówczas więc musiał powstać plac targowy, umiejscowiony prawdopodobnie na zachód od kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

Istnieje kilka hipotez dotyczących nadania praw miejskich Białemu-stokowi. Jan Glinka uznał, że miasto powstało w 1668 r., a potwierdzać to miały rzekomo księgi miejskie białostockie z lat 1668–1725 (okazało się jednak, iż były to księgi miejskie wasilkowskie)¹³⁶. Obecnie powszechnie przyjmuje się, iż miasto lokowano na prawie niemieckim w roku 1691 lub 1692¹³⁷. Zbigniew Romaniuk stwierdził jednak, iż w 1692 r. nie doszło jeszcze do formalnego powstania miasta, a wyda-no jedynie instrukcję dla Białegostoku w celu przeorganizowania jego struktury na podobieństwo miasta (podobny instruktarz wydał również Jan Klemens Branicki w 1745 r.). Tym samym Białystok nie był miastem w sensie formalno-prawnym, lecz jedynie prywatną osadą, w której wła-

---

sta. Przestrzenie, Supraśl 2004, s. 13–34; A. Sztachelska-Kokoczek, *Nieznany fragment lustracji mostu pod Płaskami*, „Białostoczczyzna” 1986, nr 2, s. 19.

¹³⁵ AGAD, Metryka Koronna, 203, k. 298v–299; J. Wiśniewski, op. cit., s. 27. Szerzej na temat targowisk miejskich: J. Maroszek, *Targowiska miejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVIII i XVIII wieku*, Białystok 1990.

¹³⁶ J. Glinka, *Herb miejski Białegostoku*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1938, nr 2, s. 17–18; *Inwentarz b. Wileńskiego Archiwum Centralnego*, oprac. I. Sprogis, Wilno 1929, s. 337; P. Czyżewski, *Najstarsza białostocka księga miejska*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 4, s. 111–113; A. Sztachelska, *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 126.

¹³⁷ T. Wasilewski, *Kształtowanie się*, s. 29–39; idem, *Powstanie miasta Białegostoku*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981, s. 9–29; A. Sztachelska-Kokoczek, *Prawa miejskie Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1989, nr 4, s. 1–5; T. Krahel, *Od parafii do stolicy metropolii. Z kościelnych dziejów Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 1, s. 33–34.

ściel powołał dla lepszej organizacji magistrat i struktury przypominającą urządzenie miejskie¹³⁸. Na potwierdzenie tej tezy można przywołać memoriał o stanie prawnym miasta spisany pod koniec XVIII w. przez radcę kameralnego Kamery Wojny i Domen – Schimelfeninga, zgodnie z którym Stefan Mikołaj Branicki powołał na potrzeby mieszkańców magistrat. Brak jednak źródeł mogących potwierdzić istnienie ewentualnego przywileju miejskiego wydanego przez króla¹³⁹.

Za przekonujące można uznać zestawienie faktów dokonane przez Józefa Maroszkę¹⁴⁰, który uznał, iż kilka działań Stefana Branickiego z lat 1691–1692 łączy się i wskazuje na próbę uporządkowania Białegostoku. Istotę tej próby miało stanowić – zdaniem wspomnianego badacza – sprzężenie dwóch elementów: założenia pałacowo-ogrodowego i osady, którą zamierzano przekształcić w miasto¹⁴¹. Koncepcję tę uzupełnił Wiesław Wróbel, wskazując na etap przygotowawczy, skoncentrowany na staraniach o zdobycie prawa kolatorskiego nad białostockim kościołem parafialnym (przywilej ten był w rękach ostatnich potomków Wiesiołowskich – Chaleckich i Kroszyńskich). Stefan Mikołaj Branicki przeniósł sumę 15 tys. złotych, będącą uposażeniem prepozyta białostockiego, ze wsi Bartkowo i Korczew (w ziemi drohickej) na dobra tykocińskie i białostockie. Nastąpiło to prawdopodobnie

¹³⁸ Z. Romaniuk, *Kilka uwag*, s. 9–16; *Instruktarz*, AGAD, Księga miejska białostocka, 2, k. 89–93; *Описание рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 113–116. Por. M. Lech, *Dzieje*, s. 129–130.

¹³⁹ A. Małek, *Białystok pod zaborem*, s. 20.

¹⁴⁰ J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1998, nr 3, s. 3–13. Odmienną genezę założenia miasta Białystok przedstawił W. Wróbel, *Działalność*, s. 44–51, według którego założenie urbanistyczne miało bezpośredni z wymianą gruntów kościelnych na dworskie, tym samym powstanie Białegostoku przesuwać na rok 1691.

¹⁴¹ Zob. A. Czapska, *Zasady sytuowania założeń barokowych w miasteczkach podlaskich od połowy XVII po wiek XVIII*, „Rocznik Białostocki” 1970, R. 9, s. 85–144.

w latach 1685–1689, w efekcie czego możliwe było doprowadzenie do ugody w kwestii zamiany gruntów i lokowania na dawnych obszarach plebańskich miasta¹⁴².

Konkretne działania Stefana Mikołaja Branickiego polegały, po pierwsze, na rozpoczęciu przebudowy dworu białostockiego przez Tylmana z Gameren¹⁴³. Po drugie, 27 VIII 1691 r. doprowadzono do ugody i zamieniono grunty należące do kościoła białostockiego na grunta dziedziczne Branickiego¹⁴⁴. Było to o tyle ważne, że istnienie obszernej własności kościelnej obok ziemi dworskiej bardzo utrudniało ewentualną lokację miasta¹⁴⁵. 11 VII 1692 r. doszło do uregulowania sytuacji prawnej Żydów w Białymstoku – zezwolono im wówczas na posiadanie świątyni i cmentarza¹⁴⁶.

W konsekwencji Stefan Mikołaj Branicki w 1692 r. lokował miasto, korzystając z przywileju nadanego przez Jana III Sobieskiego, na mocy którego Białystok otrzymał prawo miejskie magdeburskie. Niestety, do-

---

¹⁴² W. Wróbel, *Działalność*, s. 44–45.

¹⁴³ S. Mossakowski, *Tylman z Gameren. Architekt polskiego baroku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 233.

¹⁴⁴ *Archiwum Kościoła Parafialnego Białostockiego. Ułożone, spisane i zebrane przez ks. Piotra Kalinowskiego kapłana Zgromadzenia Missji, kapelana gimnazjum białostockiego w roku 1818 w Augustynie czasie wakacyjnym*, Archiwum Archidiecezji w Białymstoku, Archiwum parafii Farnej w Białymstoku, karty niepaginowane (*Fascykul trzeci zamian gruntów kościoła białostockiego*). Zob. *Odпис sprawozdania z działalności komisji biskupiej złożonej z ks. Leopolda Niemiry, proboszcza jasionowskiego oraz Piotra Kobylńskiego, proboszcza dolistowskiego, która w 1691 r. dokonała wymiany gruntów kościelnych należących do parafii w Białymstoku, między ks. Janem Michałem Głowińskim, proboszczem tejże parafii, a Stefanem Mikołajem Branickim, właścicielem dóbr białostockich*, [w:] W. Wróbel, *Działalność*, s. 64–66.

¹⁴⁵ W. Wróbel, *Działalność*, s. 42–43.

¹⁴⁶ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, sygn. 2466, k. 8–8v; Z. Romaniuk, *Żydzi białostoccy*, s. 147–149.

kument ten zaginął, o jego istnieniu wiadomo dziś dzięki informacji, jaką w swojej *Kronice* z 1849 r. zawarł ks. Józef Bąkowski¹⁴⁷. Również ks. Jan Michał Głowiński, proboszcz parafii białostockiej, przeprowadzając rejestr podatkowy pogłównego z 1692 r., odnotował: **Rok 1692. Miasto Białystok. Za przywilejami na wolność do lat pewnych danymi rok pierwszy teraz się buduje** [podkreślenie K.Ł. i W.W.]¹⁴⁸.

Cytat powyższy nie mówi jednoznacznie o przywileju lokacyjnym nadanym przez Jana III Sobieskiego, ale kontekst źródła potwierdza hipotezę o wydaniu takiego dokumentu. Skoro proboszcz spisujący ludność w celu pobrania pogłównego, zamiast wynotować mieszczan, wstawił powyżej cytowany fragment, to oznacza, iż król w przywileju lokacyjnym zwolnił miasto z konieczności uiszczania danin publicznych, czego przecież Stefan Mikołaj Branicki nie mógł dokonać własnym oświadczeniem woli¹⁴⁹. Dodatkowo *Instruktarz* z 1745 r. wy-

¹⁴⁷ J. Bąkowski, op. cit., s. 96. Przywilej Jana III Sobieskiego nadający prawa miejskie powinien zostać oblatowany do akt urzędu grodzkiego, ewentualnie ziemskiego, kopie musiały trafić do archiwum miejskiego, a oryginał powinien przechowywać Branicki. O istnieniu „oblatay” wiemy ze spisów papierów miejskich z 16 IV 1752 r., który to został wykonany przy okazji przekazywania urzędu burmistrza. W spisie na drugiej pozycji odnotowana jest „oblata dawna”. Jak argumentuje J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich*, s. 5: „Bez wątpienia był to uwierzytelniony wypis oblatowanego przywileju magdeburskiego z 1692 r. Stał się on *dawnym*, po uzyskaniu 1 II 1749 r. nowego przywileju od króla Augusta III”. Zob. *Konotacja odebrania papierów w roku 1752 die 16 Aprilis od burmistrza Szymona Aczkowskiego podaje się do burmistrza Antoniego Borsuka w całości do tego przybyłe nowe papiery, to jest ablata z grodów na maydeburią*, AGAD, Księga miejska białostocka, 1, s. 140.

¹⁴⁸ AGAD, Księgi grodzkie brańskie, 47, k. 299.

¹⁴⁹ A. Sztachelska, *Białystok w okresie działalności Jana Klemensa Branickiego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, sądownictwo i zabudowa miasta*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, s. 72, odwołuje się do konstytucji sejmowej z 1678 r., zwalniającej na osiem lat z wszelkich podatków miasta, które uległy zniszczeniu. Założenie to jest błędne. Po pierwsze konstytucja (*Volumi-*

dany na cztery lata przed ponowieniem praw miejskich w punkcie 19 odnotowuje: *Sprawy potoczne, mianowicie o szkodę w polu lub kradzież w domu, zwady, swary, uderzenie y tym inne podobne iako tez y kryminalne, za odebraniem prawa magdeburgskiego od Jego Królewskiej mości sędzić magistrat powinien z wolną iednak appellacją koźdemu do sądu zamkowego*¹⁵⁰. Należy jednak pamiętać, że w 1749 r. ani Branicy nie posiadali aktu z 1692 r., ani nie miał go magistrat białostocki – świadczy o tym nadanie, w którym stwierdzono: *miasteczko Białystok (...) dotychczas bez przyzwoitego sobie miejskiego prawa znajduje się*¹⁵¹. Nie wydaje się to jednak dziwne, zważywszy na ogromne zniszczenia i zamieszanie polityczne podczas wielkiej wojny północnej, w której jedną z ofiar był Stefan Mikołaj Branicki¹⁵².

Jak przekonuje Tadeusz Wasilewski, miasto założono na surowym korzeniu, a pod koniec XVII w. wytyczono ulice i parcele. Co warto zauważyć, wytyczone wówczas w mieście ulice wyraźnie odpowiadają układowi niw na polach wsi Białystok (Białostoczek)¹⁵³. Również w tym okresie powstał obszerny, zachowany do dnia dzisiejszego rynek, którego charakterystyczne południowe wygięcie wiązało się z koniecznością wkomponowania osady żydowskiej (Chanajki) położonej w po-

---

na Legum, t. V, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 278) odnosiła się jedynie do „laudo seymiku podatek publiczny przez pobory uchwalony był”; po drugie, podatek powinien i tak być płacony „względem samych tylko rzemieślników y placow pustych”.

¹⁵⁰ *Описане рукописнаго отдѣленія*, вып. IV, s. 116. Z tego samego cytatu Z. Romaniuk, *Kilka uwag*, s. 15, wyciąga odwrotne wnioski: „Ta niezwykle istotna zmianka dowodzi, że nawet Branicki nie mógł zezwolić miastu na czynienie sądów według prawa magdeburgskiego przez magistrat. Miało się to dokonać dopiero po nadaniu stosownego przywileju królewskiego”.

¹⁵¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Dokumenty z Tek Jana Glinki, k. 2–2v.

¹⁵² J. Urwanowicz, op. cit., s. 416.

¹⁵³ T. Wasilewski, *Kształtowanie się*, s. 34–35; W. Wróbel, *Działalność*, s. 47–49.

łudniowo-zachodniej części ówczesnego Białegostoku¹⁵⁴. Generalnie stworzony wówczas układ miejski był charakterystyczny dla zakładanych w tym czasie na Podlasiu miast, przy których lokowaniu starano się minimalizować koszty całego przedsięwzięcia¹⁵⁵. Nowo utworzone miasto obejmowało rynek oraz ulice: Niemiecką¹⁵⁶, Wasilkowską, Surauską i Choroską. Ulica Niemiecka wiodła do rezydencji, nazwy kolejnych wskazywały zaś kierunek traktów¹⁵⁷.

Proces budowy nowego miasta rozpoczął się po czynnościach prawnych z lat 1691–1692. W pierwszej kolejności należało wytyczyć rynek, ulice, rozparcelować działki, sprowadzić kolonistów, w końcu pobudować domy i budynki gospodarcze¹⁵⁸. W tym celu niezbędna była pomoc inżyniera (architekta), toteż Branicki zatrudnił niejakiego Popławskiego, który często przyjeżdżał do Tykocina dla rady w budynkach JMci P. stolnika koronnego (...) *Zaczym traktować z niem in hac materia będziemy, bo i w tych dniach był w Białymstoku i znowu ma być po Świątkach*¹⁵⁹. O tym, jak bardzo odpowiedzialne powierzono mu zadanie, najlepiej świadczy fakt, że wszelkie jego błędy i niedopatrzienia skutkowały procesami sąsiedzkimi w kolejnych dziesięcioleciach. Do rozstrzygnięcia ich zmuszone

¹⁵⁴ Z. Romaniuk, *Kilka uwag*, s. 13; W. Wróbel, *Działalność*, s. 50.

¹⁵⁵ A. Czapska, op. cit., s. 85–86.

¹⁵⁶ Według Józefa Maroszka (*Ponowienie praw miejskich*, s. 5) „Nazwa ulicy *Niemiecka* świadczy o tym, że jej mieszkańcy, w odróżnieniu od Żydów osiadłych na Chanajkach posługiwali się niemieckim prawem miejskim”.

¹⁵⁷ Zob. granice wytyczonego miasta: W. Wróbel, op. cit., s. 46.

¹⁵⁸ Por. G. Wróblewska, *Rozplanowanie nowożytnych miast w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa–Poznań 1977, passim.

¹⁵⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 409, s. 1. Zob. przykładowo: *Program popisu z geometrii, czyli zadania matematyczne z geometrii cywilnej i wojskowej, podane do rozwiązania uczniom akademii wileńskiej w czerwcu roku 1744*, [w:] K. Łopatecki, *Wojna o szkoły wojskowe – czyli rzecz o kształceniu żołnierzy w Rzeczypospolitej szlacheckiej do połowy XVIII wieku*, „Gryfita. Białostocki Magazyn Historyczny” 2008, nr 28, s. 36.

były w 2. poł. XVIII w. sądy miejskie – efekt ich posiedzeń sprowadzał się na ogół do tego, że ponownie mierzono grunty, a sędziowie *pozabijali kotki w pomiarę aby wiecznie nie było między stronami kłótni*¹⁶⁰. Spory takiej natury wydają się naturalne, jeśli weźmiemy pod uwagę duży upływ czasu i zamieszanie, jakie musiało być wynikiem wielkiej wojny północnej.

Znacznie większym wyzwaniem nakazało się ściągnięcie kolonistów – tym bardziej ważne, iż w dobrach białostockich w latach 70. XVII stulecia znacznie zmniejszyła się gęstość zaludnienia, a zatem nie można było oczekiwać wchłonięcia przez miasto nadmiaru mieszkańców wsi, tak jak mogło to nastąpić w latach 30., 40., 50. czy 60. XVII w. Oczywiście napływ taki istniał – co gruntownie zbadał Tadeusz Wasilewski – jednak nie miał on charakteru masowego¹⁶¹. W pogłównym z lat 1713 i 1716 r. na 45 gospodarzy 11 nazwisk można skojarzyć z dawnymi mieszkańcami wsi białostockiej. Stanowiło to zaledwie 24,4% ogółu mieszkańców, jednakże procent ten wynika raczej z ogólnych fatalnych wyników kolonizacyjnych.

Standardowym elementem zachęcającym do sprowadzania się na nowe miejsce mogła być wolnizna, czyli zwolnienie z powinności i opłat na rzecz pana. Branicycy wprowadzali taką możliwość stale – znany jest np. akt Jana Klemensa Branickiego z 1746 r., w którym uwalniał on od wspomnianych zobowiązań chłopów, mieszczan lub przybyłe spoza jego dóbr osoby chcące podjąć się zagospodarowania nieużytków znajdujących na Pieczurkach, Zahorkach i Sobolewie (*od płacenia czynszu i powinności z gruntu tego i łąk na lat cztery wolny być ma*)¹⁶².

Przed wszystkim jednak, by zachęcić ludność do zasiedlania miast, władcy wydawali w aktach lokacyjnych zwolnienia od płacenia po-

¹⁶⁰ AGAD, Księgi miejskie białostockie, 1, s. 22, 41–42, 79.

¹⁶¹ T. Wasilewski, *Powstanie miasta*, s. 10–17, 25–29.

¹⁶² Archiwum Państwowe w Białymstoku, Dokumenty z Tek Jana Glinki, k. 8.

datków publicznych¹⁶³. Przywilej taki posiadał również Białystok¹⁶⁴. Interesującym sposobem na powiększenie liczebności miasta było też przyjmowanie zbiegów ze wsi; co ważne, właściciel miasta chronił wówczas uciekinierów i starał się ich wykupywać w sytuacji, gdy szlachta odnajdywała swoich poddanych¹⁶⁵.

Powstały pod koniec XVII w. ośrodek miejski otrzymał własną pieczęć – przedstawiającą jelenia z rozłożonymi rogami i napisem w otoku: *SIGILL[UM] CIVI[TATIS] MAGD[EBURGENSIS] [BIAL]OSTOCEN[SIS]*. Herb ten został przy powtórnym nadaniu praw miejskich w 1749 r. zmieniony i dostosowany do herbu właściciela majątku (gryf z koroną wraz z inicjałami Jana Klemensa Branickiego)¹⁶⁶. Herb w niezmienionej postaci przetrwał do końca XVIII stulecia, następnie w 1800 r. wprowadzono doń inicjały Izabeli Branickiej, a w 1802 r. zmieniono napis na otoku na: *SIGILLUM CIVIT[ATIS] BIALOSTOCENSIS BORUS[SIA] ORIENT[ALIS] NOVA*¹⁶⁷.

Zdaniem Józefa Maroszka pierwsza lokacja miasta nie powiodła się ze względu na czynniki zewnętrzne, z których najważniejszy to szalejąca w latach 1710–1711 wielka epidemia cholery, która wyniszczyła populację nowo założonego ośrodka i *musiała spowodować upadek miasta, w którym nie rozwinęły się pewne funkcje administracyjno-handlowe. Miasto nie posiadało własnego burmistrza i rady miejskiej*¹⁶⁸. Oprócz epidemii należy

¹⁶³ Przykładowo Zamość został w 1580 r. został zwolniony na 25 lat z powinności wobec właściciela oraz na 15 lat z płacenia danin publicznych. S. Herbst, *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia: wybór pism*, t. II, Warszawa 1978, s. 96.

¹⁶⁴ AGAD, Księgi grodzkie brańskie, 47, k. 299.

¹⁶⁵ T. Wasilewski, *Powstanie miasta*, s. 16–17.

¹⁶⁶ J. Glinka, *Herb miejski*, s. 17–18.

¹⁶⁷ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, 2203; ibidem, 3014; ibidem, 3104; A. Cz. Dobroński, op. cit., s. 220.

¹⁶⁸ J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich*, s. 6.

podkreślić ogromne zniszczenia dokonane przez wojska moskiewskie, saskie oraz koronne i litewskie wierne Augustowi II Mocnemu. Pierwsze poważne straty materialne dotknęły miasto w 1700 r., gdy Stefan Mikołaj udzielił schronienia Sapiedom po przegranej bitwie pod Olkienikami, za co wojska saskie rozpoczęły grabież ziem podlaskich Branickiego¹⁶⁹. Na podstawie dotychczas wykorzystywanych źródeł twierdzono, iż szczególnie dotkliwe spustoszenie dóbr białostockich nastąpiło w 1704 r.; Stefan Mikołaj Branicki musiał wówczas emigrować do Prus i – jak sam pisał w 1706 r. – jego dobra (w tym białostockie) zostały całkowicie spustoszone, a niektóre majątki zagarnięte¹⁷⁰. Jednakże już w marcu 1703 r. Stefan Mikołaj Branicki informował o zajęciu przez Szwedów Tykocina. Żaląc się, pisał: *z Bielska jednego 190/m tynfów wyciśniono, krom prowiantów, wszystkie dobra moje funditus zruinowano, folwarki popustoszone, gumna powymłacano, wsi consulto palono, wołów, ani żadnego bydłęcia, pogotowiu chłopu po włościach nie domaca się, kiedy tyrannice ludzi męczono, drzazgi za paznokcie (co się documentaliter pokaże) zabijano i Bóg wie za wiele lat fortuna moja insons nie przyjdzie do siebie, quo demerito, że wszystkim mi dobra zniszczono*¹⁷¹. Z kolei w liście adresowanym do Hieronima Lubomirskiego dodał: *z tych starostw (...) sto kilkadziesiąt tysięcy wyciśniono i dotąd ploranda*, a następnie stwierdził: *kiedy wszystkie dobra moje: Tykocin, Białystok, Orle i inne w wdztwie podlaskim funditus zruinowane*¹⁷².

¹⁶⁹ J. Urwanowicz, op. cit., s. 415.

¹⁷⁰ S.M. Branicki do K. Ruszkowskiego, s.l. 11 VIII 1706, Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 296, s. 1; W. Kuczyński, *Pamiętnik 1668–1737*, oprac. zbiorowe pod kier. J. Maroszka, Białystok 1999, s. 34; J. Urwanowicz, op. cit., s. 416–417.

¹⁷¹ S.M. Branicki do J.J. Przebendowskiego, Malbork 16 III 1703, Biblioteka Kórnicka, 407, s. 89.

¹⁷² S.M. Branicki do H.A. Lubomirskiego, Warszawa 29 III 1703, Biblioteka Kórnicka, 407, s. 92.

Wszystkie te wydarzenia sprawiły, że w 1713 r. sporządzono wykaz odnotowujący zaledwie 97 płatników podatku, a trzy lata później nastąpił spadek o kolejne 24 gospodarstwa¹⁷³.

Odbudowa miasta postępowała stopniowo od drugiej dekady XVIII stulecia. Świadczy o tym m.in. sytuacja ekonomiczna Żydów białostockich – na tyle dobra, że w 1718 r. zbudowali oni bożnicę¹⁷⁴. Ważnym wydarzeniem stało się też nadanie Białemustokowi pięć lat później przez Augusta II Mocnego przywileju na odbywanie targów (w czwartek) i jarmarków (cztery razy do roku)¹⁷⁵. Miało to o tyle duże znaczenie, że jeszcze w 1718 r. osoby przejeżdżające przez Białystok ograniczały zakupy jedynie do produktów żywnościowych (chleb, piwo, baranina, słonina, kury, śmietana, mleko) i prostych artykułów użytkowych (drwa, świece), podczas gdy w Brańsku i Tykocinie nabywano narzędzia, kupowano tkaniny itp.¹⁷⁶ Znaczenie miasta podniósł również Jan Klemens Branicki, który w 1727 r. ufundował w Białymstoku drewnianą cerkiew unicką pod wezwaniem św. Mikołaja, jako filię cerkwi w Dojlidach¹⁷⁷.

¹⁷³ T. Wasilewski, *Powstanie miasta*, s. 25–29.

¹⁷⁴ Do II wojny światowej istniał w Białymstoku obok synagogi stary murowany bejt midrasz („der alter gemojerter bejt midrasz”) z datą powstania budynku (478, czyli 1718 r.). W budynku tym przechowywany był pinkas, w którym wspomniano o istnieniu pinkasu kahalnego z lat: 490 (1730), 494 (1734). A.S. Herszberg, *Pinkas Bialistok*, vol. 1, New York 1949, s. 85–86; idem, *Pinkas Bialistok*, vol. 2, New York 1950, s. 39–40.

¹⁷⁵ AGAD, Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego „Kapicjana”, 26, k. 752–754 (mikrofilm: Archiwum Państwowe w Białymstoku); Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 206, k. 14–15; A. Sztachelska-Kokoczka, *Prawa miejskie*, s. 2; eadem, „Kwadrat Rynku” jako centrum handlowe Białegostoku, „Białostoczczyzna” 1990, nr 3, s. 2–3; eadem, *Białystok*, s. 15–16; J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich*, s. 6.

¹⁷⁶ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 25, s. 113–114 i n.

¹⁷⁷ A. Mironowicz, *Nieznane dokumenty do dziejów cerkwi Białostockich z początku XIX wieku*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 4, s. 32.

Kolejną zmianą było powołanie burmistrza – stał on na czele miasta przynajmniej od 1728 r. (urzędował wówczas Stanisław Bielecki); najpóźniej od 1737 r. rozpoczęto zaś prowadzić księgę miejską białostocką¹⁷⁸. W najbliższym otoczeniu miasta stosunkowo sprawnie działały folwarki: wysokostocki, sobolewski i dojlidzki¹⁷⁹. W 1742 r. Branicki – *zabiegając dalszemu spustoszeniu i chcąc też miasto w lepszym widzieć porządku* – nakazał mieszkańcom miasta zebrać zimą niezbędny do naprawy domów budulec, którego ilość i rodzaj miały zostać ustalone przez marszałka dworu Branickiego i przekazane gospodarzom¹⁸⁰. Następnie – 13 IV 1745 r. – Jan Klemens Branicki wydał miastu *Instruktarz*, w którym uszczegółowił zasady wyboru władz miejskich, powinności mieszczan, wprowadził przepisy przeciwpożarowe oraz normy prawne uzupełniające obowiązujące w mieście prawo magdeburskie. Dodatkowo dwa dni wcześniej król nadał przywilej na jarmark na imieniny Jana Klemensa Branickiego (jarmark na św. Jana Chrzciciela)¹⁸¹.

W końcu, 1 II 1749 r., Jan Klemens Branicki wystarał się od Augusta III Sasa o nadanie po raz drugi praw miejskich magdeburskich, które wiązało się z poszerzeniem założenia urbanistycznego o położone na prawym brzegu rzeki Nowe Miasto. Co interesujące, odwołano się w tym dokumencie do rozwiązań stosowanych w Prusach-Brandenbur-

¹⁷⁸ A. Sztachelska, *Źródła do dziejów miasta Białegostoku w XVII i XVIII w. (do 1795 r.)*, „Rocznik Białostocki” 1972, R. 11, s. 307–308; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 24–26. Zachowały się jedynie trzy księgi miejskie Białostockie z lat 1744–1795 oraz wypisy z pozostałych dziewięciu ksiąg, które istniały jeszcze w 20-leciu międzywojennym. AGAD, Księgi miejskie białostockie, 1–3; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 125.

¹⁷⁹ *Instruktarz ekonomiczny dla starostw bielskiego i brańskiego oraz dla dóbr: białostockich, choroskich, dojlidzkich, orlańskich, sobolewskich i tykocińskich*, AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 58, s. 7–8.

¹⁸⁰ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Dokumenty z Tek Jana Glinki, 2, k. 6.

¹⁸¹ *Описане рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 113–116.

gii, gdzie istniały miasta na prawach pełnych i niepełnych (brak pełnej reprezentacji w magistracie miejskim i sądzie wójtowskim). Przywilej jednoznacznie nadawał Białemustokowi pełne prawa magdeburskie¹⁸².

Organizacja Białegostoku nie była jednolita, o czym najlepiej świadczy problem sądownictwa miejskiego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż urzędem kompetentnym w zakresie wymiaru sprawiedliwości był wójt, później – od 1769 r. – landwójt¹⁸³. W rzeczywistości w obrębie miasta funkcjonowały cztery właściwości sądowe. Informacja o tym zachowała się w umowie zawartej pomiędzy *batalionem Fizylierów artylerji koronnej* oraz przedstawicielami *zwierzchności dworskiej* z 9 VII 1777 r., dotyczącej działań podejmowanych podczas pożarów. Znaleźć tam można ogólne informacje o ustroju miasta: *Trojaki gatunek w Białymstoku iest obywatelow – mieszczanie landwoyta swego, obywatele z Nowego miasta y z Boiar wojta, a żydzi starszego swego maią*¹⁸⁴. Każdy z trzech wymienionych przedstawicieli władzy lokalnej uprawniony był do działalności sądowniczej wobec własnych poddanych. Czwartą, przemilczaną w zacytowanych słowach grupą byli żołnierze, których sądził w zastępstwie hetmana wielkiego koronnego (za życia Jana Klemensa Branickiego) sędzia generalny wojskowy lub dowódca oddziału¹⁸⁵.

---

¹⁸² J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich*, s. 11–12; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 16–17.

¹⁸³ Ibidem, s. 25–28; A. Sztachelska, *Białystok w okresie działalności Jana Klemensa Branickiego*, s. 73–74.

¹⁸⁴ *Описане рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 127. Zastosowanie w praktyce powyższych regulacji miało miejsce m.in. w 1780 r., kiedy to „żołnierze od batalionu tu konsystującego lubo w prętcie na ratunek do pieczurek przybyli” i skutecznie pożar został ugaszony. AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 304v.

¹⁸⁵ K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, s. 349–380.

W Białymstoku kluczową rolę ogrywał wybierany dożywotnio przez pana feudalnego landwójt¹⁸⁶, który sprawował władzę sądowniczą również nad Żydami mieszkającymi w Starym Mieście i wymierzał sprawiedliwość w sprawach mieszanych. Jego wyroki były ostateczne, *Chcąc jednak, aby dekreta wszelkie kryminalne na śmierć skazujące lub na utratę honoru i dobrej sławy bez mojej własnej aprobaty lub też komu ode mnie będzie nadane tą władzą nie były do egzekucji przyproawdzone*¹⁸⁷. W okresie wcześniejszym analogiczne kompetencje sprawował wójt, co wynika z przywileju z 1749 r. Miał on sędzić zarówno w sprawach cywilnych, jak i kryminalnych, jednakże *apelacji w sprawach znaczniejszych do sądu dziedzica dopuszczając*¹⁸⁸. W wewnętrznych sporach pomiędzy Żydami stosowano sąd kahalny (pod przewodnictwem wybieranego starszego rokowego), podczas którego wykorzystywano prawo talmudyczne¹⁸⁹. Jeżeli przedmiot roszczenia przekraczał 500 złotych, przysługiwała wówczas *Apellacya od duchownego, żydowskiego y kahalnego*

¹⁸⁶ AGAD, Księgi miejskie białostockie, 2, s. 8. Znamy zaledwie czterech landwójtów, urząd ten pełnili: Antoni Worczyński (1769–1772), Jan Borsukiewicz (1772–1783) i Franciszek Ratkowski (1783–1795) oraz zarządzający Białymstokiem przed 1769 r. niejaki Andruszko. A. Sztachelska-Kokocзка, *Białystok*, s. 26–30; H. Mościcki, *Białystok – zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 250.

¹⁸⁷ AGAD, Księgi miejskie białostockie, 2, s. 8–9; A. Sztachelska-Kokocзка, *Białystok*, s. 27.

¹⁸⁸ J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich*, s. 3.

¹⁸⁹ M. Bałaban, *Ustrój gminy żydowskiej w XVI–XX w. (nowe badania naukowe)*, „Głos Gminy Żydowskiej” 1937, nr 1, s. 7, twierdził, iż ustrój gmin żydowskich kształtował się pod wpływem organizacji władz miejskich na prawie magdeburckim, ale w swej istocie oparty został na prawie żydowskim, którego wykładnią są Tora i Talmud oraz późniejsze komentarze rabiniczne, z najwybitniejszym kodeksem Józefa Karo oraz tradycją ustną. Zob. *Statut krakowskiej gminy żydowskiej z roku 1595 i jego uzupełnienia*, oprac. A. Jakimi, Kraków 2005; A. Michałowska, *Gminy żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej. Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 2003.

sądu tutejszego, według dawney ustawy, zawsze zostaię wolna do synagogi Tykockiey. Najsurowszą karę, jaką mogły wymierzać te sądy, stanowiło wygnanie, jednak zastosowanie jej mogło nastąpić jedynie za zgodą władzy zwierzchniej, *Gdy by się inaczey kiedy stać miało, sprawcy takowey czynności, sztrofem karani będą, a iężeeliby publiczną niewiadomością tych okrywał kahał, na cały tenże kahał zastużona kara rozciagnię się*¹⁹⁰. W końcu odrębna jurysdykcja przynależała również żołnierzom, którzy podlegali prawu i sądownictwu wojskowemu, z możliwością apelacji przed sąd hetmański.

Należy zauważyć, że Jan Klemens Branicki i Izabela z Poniatowskich Branicka mieli duże możliwości ingerowania w sądownictwo i organizację sądową Starego Miasta, o czym wyraźnie świadczy *Instrument na gubernatorstwo w Białymstoku* z 1772, powołujący gubernatora. Urzędnik ten miał mieć w świetle wspomnianego aktu dozór nad całym Białymstokiem. Tym samym przejął on uprawnienia landwójta i częściowo sądu kahalnego (gdyż zapewniono Żydów: *nie inwokując spraw do kahału i rabina należących*)¹⁹¹.

Jak już wspomniano, okres wielkiej wojny północnej stał się dla miasta czasem poważnych zniszczeń, zatem po zakończeniu działań wojennych przystąpiono do odbudowy, która została jednak częściowo wstrzymana w 1753 r. przez ogromy pożar¹⁹². W konsekwencji za

¹⁹⁰ *Przepis przyzwoitego w obywatelstwie dla kahału białostockiego do zachowania podany 1777 r. w Białymstoku*, [w:] A. Herszberg, *Pinkas Bialistok*, vol. 1, s. 448–449; *Описане рукописнаго отдѣлення*, вып. IV, s. 131.

¹⁹¹ *Описане рукописнаго отдѣлення*, вып. IV, s. 131, s. 125–127.

¹⁹² Wydarzenie to odnotowano w popularnych w tym czasie kalendarzach. *Kalendarz polityczny lwowski* w informacjach z kwietnia 1753 r. zanotował: „z okazji kurzenia gorzałki przez Żyda miasto Białystok i wieś Odolany, gdzie strzelcy kurzyli, z kretešem zgorzało. Dla obrony zamku i Nowego Miasto musiało strzelaniem z armat kulami nabitych resztę domów zapalonych rozwaląć”.

konieczne uznano podjęcie starań u Augusta III Wettina o konfirmację praw miejskich; działania te zostały zwieńczone sukcesem 19 XI 1760 r.¹⁹³ Dodatkowo Branicki zaczął tworzyć w Białymstoku cechy: pierwszy powstał w 1759 r., kolejne trzy 10 lat później (dwa w lutym i jeden w maju); wydano również ustawy cechowe¹⁹⁴.

Jeszcze przed pożarem zaczęto prowadzić prace zmierzające do uporządkowania rynku. W 1745 r. wybudowano murowane kramy (10), które oddano w dzierżawę kupcom. W 1757 r. białostockie władze miejskie przeniosły się z pomieszczeń prywatnych burmistrza do wzniesionego w centrum budynku, tam również zaczęły odbywać się sądy, na potrzeby których wtórnie zaadaptowano poddasze i pomieszczenie pod wieżą. W 1755 r. wyrażono zgodę, o którą prosiło 20 Żydów białostockich, na możliwość wybudowania własnym sumptem kramów. W tym celu Jan Henryk Klemm sporządził dla nich plan czterech parterowych pawilonów, które przylegać miały do narożników ratusza. Budowa ta zakończyła się dopiero w latach 60. XVIII w. – wnioskować tak można na podstawie umów dzierżawy kramów, datowanych na lata 1762, 1764 i 1766. Na przełomie 1760/1761 r. nadbudowano do środkowego budynku jednokondygnacyjną wieżę, gdzie umieszczono więzienie¹⁹⁵.

Kalendarz półstuletni 1750–1800, oprac. B. Baczeko, H. Hinz, Warszawa 1975, s. 112–113; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 102–103.

¹⁹³ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 125, s. 41; *Описане рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 116–117; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 17–18.

¹⁹⁴ M. Rutkowski, *Przywilej cechowy Jana Klemensa i Izabeli z Poniatowskich Branickich z 1769 r.*, „Rocznik Białostocki” 1991, R. 17, s. 239–250; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 17–20; M. Lech, *Dzieje*, s. 143–144.

¹⁹⁵ Opis aresztowania podejrzanego i stosowania wobec niego tortur (bicie kijami): W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 2 IX 1776, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, k. 39.

Kolejna kondygnacja powstała w roku 1798¹⁹⁶. Na rynku, rzecz jasna, znajdował się ponadto budynek wagi miejskiej, w którym przechowywane były wzorcowe miary długości i wagi¹⁹⁷. Już za rządów Izabeli Branickiej, w 1789 r. – rynek wybrukowano.

Na koniec, warto odnotować ustalenia Janusza Grycela dotyczące zabudowy miejskiej z 2 połowy XVIII stulecia¹⁹⁸. Wyodrębnił on bowiem cztery kategorie budynków miejskich. Dominującą rolę odgrywały domy drewniane wzorowane na wiejskiej chałupie, które lokowane były na dużych parcelach, gdzie mieściły się sady i ogrody. Obiekty były kryte gontem, usytuowane zarówno kalenicą jak i szczytem do drogi. Z tej kategorii obiektów można wyodrębnić zabudowania położone w dzielnicy żydowskiej, skupionej wokół ulicy Suraskiej, Browarnej i Zatylniej: były to budynki o trzech oknach, pokryte dranicą, z kominem murowanym lub lepionym. Nieruchomości te były bardzo chaotycznie ulokowane, wewnątrz znajdowała się izba z jedną lub dwiema komorami. Do ko-

¹⁹⁶ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 79–83; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 107, s. 1–2; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 362, s. 10; E. Zeller, *Ratusz w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 1989, 2, s. 5–7; A. Lechowski, E. Zeller-Narolewska, *Ratusz w Białymstoku*, Białystok 2003, s. 3 i n; A. Sztachelska-Kokoczek, „Kwadrat Rynku”, s. 1–4.

¹⁹⁷ *Описане рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 115–116; A. Sztachelska, *Białostocki ośrodek miejski w okresie działalności Jana Klemensa Branickiego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, sądownictwa i zabudowa miasta*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, s. 80; K. Bieńkowska, *Wyniki nadzoru archeologicznego prowadzonego w zachodniej części Rynku Kościuszki w Białymstoku*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2007, nr 3, s. 121–129, 132–138.

¹⁹⁸ J. Grycel, *Współczesna architektura mieszkaniowa polsko-białoruskiego pogranicza na przykładzie Białegostoku i Grodna*, s. 33–35. Rozprawa doktorska wykonana pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Dariusza Kozłowskiego Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej 2007, zob. http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i3/i4/i2/i4/r3424/GrycelJ_WspolczesnaArchitektura.pdf (dostęp z 16 IX 2012 r.).

lejnej kategorii można przypisać domy drewniane, sytuowane szczytowo z frontową ścianą murowaną. W sumie w rynku (w 1771/1772 r.) znajdowały się 32 takie budynki (w pierzei południowej 17, północnej 9 i zachodniej 4). Wszystkie były wybudowane w celach handlowych, największa izba od strony ulicy przeznaczona była na pomieszczenia sklepowe, pokoje mieszkalne, położone w głębi budynku posiadały osobne wejścia od strony podwórza. Aby powiększyć powierzchnię użytkową, dobudowano do niektórych obiektów drewniane kramy ulokowane przy wejściu głównym. Do kolejnej kategorii należy zaliczyć domy drewniane ze ścianami wykończonymi wyprawą tynkarską na półkoszkach oraz budynki skarbowe wykonane z muru pruskiego. Charakteryzowały się one bardziej skomplikowanym układem wewnętrznym. Zupełnie wyjątkowy charakter miały natomiast budynki murowane. Wszystkie cztery typy zabudowy przetrwały aż do 1 poł. XX w., choć co oczywiste zmieniły się proporcje¹⁹⁹.

5. Białystok miastem garnizonowym

Aby właściwie ocenić Białystok w XVIII w., należy postawić pytanie o przyczyny jego dynamicznego rozwoju, które przypadają w szczególności od lat 30. tego stulecia. Poszukując odpowiedzi na nie, badacze chętnie przywołują jako argument korzystną lokalizację – fakt, że przez miasto przebiegały główne trakty; mówią także o roli dworu i mecenacie samego Jana Klemensa Branickiego²⁰⁰. Elementy te niewątpliwie poma-

¹⁹⁹ Charakterystyczne, iż o ile w latach 1771–1772 nie pracował w Białymstoku żaden murarz, to w 1799 r. było ich już 4, a do 1806 r. pojawiło się kolejnych sześciu. A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1996, nr 10, s. 56, 63.

²⁰⁰ Przykładowo: W. Kusiński, *Przemiany funkcji Białegostoku w przeszłości*, „Rocznik Białostocki” 1966, R. 6, s. 268–271; M. Lech, *Dzieje*, s. 135.

gały, warto jednak zauważyć, że nie były one czymś nowym; podobne czynniki występowały w poprzednich dziesięcioleciach²⁰¹. Niewątpliwie rozwój stymulowała ekonomia, jednakże obsługa samego pałacu wydaje się niewystarczająca na tak szybką rozbudowę miasta.

Sądzymy, iż zasadniczym czynnikiem pobudzającym rozwój Białegostoku stało się stworzenie z niego miasta garnizonowego. Wojska zostały w nim umieszczone – niewątpliwie z inspiracji Jana Klemensa Branickiego – już na przełomie lat 20. i 30. XVIII w. i służbę pełniły niemal nieprzerwanie do 1771 r.²⁰² Wiadomo, iż w 1739 r. stacjonowało w mieście 84 ludzi z regimentu pieszego buławy polnej koronnej²⁰³. Najwcześniejsza informacja o systemowych regulacjach dotyczących ulokowanych w mieście żołnierzy pochodzi z 1745 r., kiedy to w *Instruktarzu*, w punkcie 11 odnotowano: *Ponieważ dla wszelkiego bezpieczeństwa y pożytkow ichże samych sprowadziłem garnizon regimentu pieszego* [podkreślenie – K.Ł. i W.W.]²⁰⁴. Jak wynika z tego dokumentu, wojsko nie tylko pełniło straż, dbało o bezpieczeństwo mieszkańców, ale przede wszystkim musiało nabywać żywność, wyroby rzemieślnicze, luksusowe oraz uzbrojenie. Tym samym następował ogromny przepływ pieniędzy i wzrost realnej zamożności mieszkańców.

Niestety, trudno jednoznacznie ustalić, ilu faktycznie żołnierzy przebywało w Białymstoku. W cytowanym powyżej fragmencie odwołano się

²⁰¹ Warto wskazać, iż w 1772 r. zaledwie 40 mieszczan (około 5% mieszkańców Białegostoku) pracowało na potrzeby pałacu. A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 106.

²⁰² T. Ciesielski, *Garnizony państwowe w miastach koronnych w latach 1717–1763*, [w:] *Studia historyczno-wojskowe*, t. III: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 202. O świadectwach mieszczan na rzecz garnizonu białostockiego informował Jan Klemens Branicki w 1737 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 122, k. 2.

²⁰³ M. Lech, *Dzieje*, s. 147.

²⁰⁴ *Описание рукописного отделения*, вып. IV, s. 115.

do regimentu pieszego, później posiadającego przydomek „buławy wielkiej koronnej”, dowodzonego od 1728 r. przez Jana Klemensa Branickiego²⁰⁵. Dzięki ustaleniom Tomasza Ciesielskiego wiadomo, że w 1752 r. w Białymstoku ulokowano 250, a pięć lat później 300 żołnierzy, pozostała część regimentu stacjonowała we Lwowie²⁰⁶. Michał Starzyński relacjonował, iż Białystok – jako stała rezydencja hetmana wielkiego koronnego – posiadał bardzo silną załogę wojskową, w skład której wchodziły: pułk piechoty, pułk dragonów, kompania piechoty węgierskiej i janczarskiej oraz oddziały prywatne: szwadron jazdy i ułanów (forpocztę)²⁰⁷. Liczebność tych oddziałów Zygmunt Koszyła oszacował na około 1,5–2 tys. żołnierzy, co wydaje się liczbą bardzo mocno zawyżoną²⁰⁸. Postaramy się przedstawić własne obliczenie, określające jedynie rząd wielkości.

Z pewnością chorągiew węgierska i janczarska licząca 150 porcji towarzyszyła Branickiemu i stale wartowała przed pałacem w Białymstoku i Warszawie, można więc przyjąć, iż oddziały honorowe rozlokowane były po równo w obu miastach²⁰⁹. Nie wiadomo jednakże, jak silna była załoga dragonów oraz wojsk prywatnych. Jeżeli ostrożnie uznamy, iż stacjonował w dobrach Branickiego jedynie niewielki oddział dragonów

²⁰⁵ B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 27.

²⁰⁶ T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 504. Cały regiment liczył 612 żołnierzy i oficerów. Por. K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1896, s. 256–259.

²⁰⁷ M. Starzyński, *Na schyłku dni Rzeczypospolitej*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1914, s. 5.

²⁰⁸ Z. Koszyła, *Dzieje wojskowe Białegostoku w XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodnich Polski*, cz. I, red. Z. Koszyła, Białystok 1986, s. 120; idem, *Bitwa pod Białymstokiem 13 VII 1769*, „Rocznik Białostocki” 1961, R. 2, s. 436; por. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 114, k. 12–17.

²⁰⁹ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, Warszawa 1999, s. 208.

(50–100), a prywatny szwadron jazdy i forpoczty to około 80 osób²¹⁰, otrzymujemy szacunkowe 500 żołnierzy, co i tak wydaje się wynikiem bardzo znacznym, choć z założenia ostrożnym²¹¹.

Posiadając takie dane, możemy obliczyć, ile pieniędzy ze skarbu państwa i z prywatnej szkatuły Branickiego docierało do stacjonujących w Białymstoku oddziałów. Regiment piechoty buławy wielkiej opłacany był na 952 porcji, z czego około 350 trafiało do Białegostoku, co łącznie z chorągwiami janczarską i węgierską oraz wojskami prywatnymi (przy założeniu, iż otrzymywały one podobny żołd) daje w przybliżeniu 500 porcji (z których za jedną płacono 189 złotych); w sumie w ciągu roku do oddziałów tych trafiało ponad 94,5 tys. złotych. Dodatkowo regiment drański buławy wielkiej miał budżet w wysokości 150 tys. złotych, z czego do dóbr białostockich trafiało (300 złotych za porcję) 15–30 tys. złotych, czyli ze skarbu państwa żołnierzom stacjonującym w okolicy Białegostoku wypłacano 110–125 tys. zł, przynajmniej w latach 50. i 60. XVIII w.²¹²

Po reformach sejmu niemego (1717 r.) system fiskalny funkcjonował stosunkowo dobrze, wypłaty więc były regularne, a żołnierze mogli być utrzymeni we właściwej dyscyplinie wojskowej. Korzystało na tym także miasto, gdyż wojsko sprawnie aprowizowane mogło przynieść

²¹⁰ Milicja po śmierci hetmana składała się z 11 żołnierzy, dwóch podoficerów i oficera. Zbrojownia posiadała natomiast uzbrojenie dla 32 żołnierzy piechoty i 54 jeźdźców, a wyposażenie dla 86 żołnierzy stanowi jednocześnie maksymalną wartość sił prywatnych Branickiego. M. Lech, *Dzieje*, s. 148.

²¹¹ Dowódcą garnizonu białostockiego był generał Stanisław Łętowski. Interesujące, iż głównodowodzący garnizonu białostockiego Stanisław Łętowski od 1749 r. pełnił urząd sędziego generalnego wojskowego, dzięki czemu Branicki mógł przypuszczać, iż karność żołnierzy w jego dobrach rodowych będzie wysoka. Z. Koszyła, *Dzieje wojskowe*, s. 120; T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 154, 171.

²¹² Wyliczenia na podstawie: T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 80–112. Рос. Институт Истории Российской Академии Наук, Коллекция Павла Доброхотова (ф. 52), оп. 1, nr 55, k. 1.

niebagatelne zyski osobom sprzedających produkty armii²¹³. Jednocześnie należy podkreślić, iż większość miast nie chciała na swoim terenie żołnierzy²¹⁴. W Białymstoku musiało być inaczej, przede wszystkim dlatego, iż było to miasto prywatne hetmana wielkiego, który dodatkowo spędzał w nim bardzo dużo czasu, toteż żołnierze nie mogli naruszać tu przywilejów magistratu dla własnych korzyści.

Brakuje, jak dotąd, badań dotyczących kwot pozostawianych przez żołnierzy u karczmarzy, szynkarzy, rzemieślników, kupców itp., należy jednak przyjąć, iż większości żołnierzy nie udawało się zaoszczędzić nic z żołdu, którego większa część trafiała właśnie do wspomnianych usługodawców²¹⁵. Udowodnić to można na podstawie dochodów z podlaskich dóbr Braniciego wyliczonych na rok 1771 i zestawionych przez Alinę Sztachelską-Kokoczkę (w zaokrągleniu do pełnych złotych, w nawiasie podany procent)²¹⁶.

Dobra	Liczba wsi/ miast	Arenda sucha*	Pieniądze za gorzałkę	Czynsz
bielskie (starostwo)	48 / 1 (38,0%)	21305 (18,1%)	3876 (7,8%)	22247 (39,6%)
ładzkie (leśnictwo)	17 / 0 (13,2%)	12897 (11,0%)	17353 (34,7%)	17089 (30,4%)
orlańskie	12 / 1 (10,0%)	9226 (7,9%)	1773 (3,5%)	2534 (4,5%)
tykocińskie	35 / 1 (28,0%)	32000 (27,3%)	-	8472 (15,1%)
białostockie	6 / 1 (5,4%)	37500 (31,9%)	27000 (54,0%)	2539 (4,5%)
choroskie	6 / 1 (5,4%)	4481 (3,8%)	-	3269 (5,9%)

* Pod pojęciem „arendy suchej” należy rozumieć różnego rodzaju kontrakty z arendarzami dotyczące propinacji, prowadzenia młynów i produkcji browarniczej, pobierania opłat targowych, mostowych. M. Lech, *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 1965, R. 6, s. 453.

²¹³ Tak widzieli tę kwestię mieszkańcy Galicji, gdy znaleźli się pod rządami Habsburgów. *Memoriał z 23 IV 1790 r.*, [w:] *Projekt konstytucji dla Galicji z 1790 r.* („*Charta Leopoldina*”), wyd. i tłum. S. Grodziski, A.S. Gerhardt, Warszawa–Kraków 1981, s. 49–51.

²¹⁴ T. Ciesielski, *Garnizony państwowe*, s. 204–220.

²¹⁵ Tomasz Ciesielski przyjmuje, iż każdy żołnierz zostawiał w miejscu zakwaterowania przynajmniej 100 złotych (ibidem, s. 220).

²¹⁶ A. Sztachelska-Kokoczkę, *Magnackie dobra*, s. 43, 127–130.

Zaprezentowane zestawienie ukazuje, jak ogromny wpływ na koniunkturę miało wojsko. Niewielkie, na tle innych włości Branickiego, dobra białostockie (czego dowodem jest płacony czynsz) dawały największy przychód z arend. Co jeszcze bardziej spektakularne, Białystok wraz z okolicznymi wsiami przynosił większe dochody z pędzenia wódki niż wszystkie inne podlaskie dobra razem wzięte. Świadczy to o zakupie ogromnych ilości wódki i piwa przez stacjonujących tam żołnierzy. Z zachowanego raportu dotyczącego stacjonujących w 1777 r. żołnierzy wiemy, że ceny podstawowych produktów ustalano odgórnie: *pretendował batalion aby dla żołnierzy cena mięsa którego funt po groszy 5 lepsza a po 4 podlejsze sprzedaje się niżona była*. Wojsko nie tylko należało zaprowiantować ale również odpowiednio wyposażyc i przede wszystkim ubrać, stąd w Białymstoku w na przełomie 1771/1772 r. 25 szewców i 38 krawców, w 1799 r. w obu zawodach pracowało już 109 osób, a siedem lat później przybyło kolejnych siedmiu krawców²¹⁷.

Generalnie oddziały stacjonujące w Białymstoku były z lokalizacji i warunków bytowych bardzo zadowolone. Po pierwsze, położenie z dala od narażonych na działania wojenne terenów realnie zmniejszało nakładane na oddziały obowiązki. Brak potrzeb militarnych rekompensował sobie Branicki, wykorzystując stacjonujących żołnierzy jako nadzorców przy pracach budowlanych i rzemieślniczych, ochroniarzy przy transporcie, a osoby posiadające przydatne umiejętności posyłał do prac zarówno przy rzeczach istotnych (architekci, inżynierowie), jak i mniej ważnych (np. niejaki Grużyński konstruował race ze sztucznymi ogniami, a nieznany z imienia żołnierz łapał krety w ogrodzie i na dziedzińcu)²¹⁸. Po drugie, choć żywności niektóre miał batalion w Ka-

²¹⁷ A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku*, s. 63–64.

²¹⁸ E. Kowecka, op. cit., s. 44–45; T. Zielińska, *Klientela w otoczeniu Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego około poło-*

mieńcu taniej niżeli w Białymstoku, ale chleb i trunki choć tu zboże droższe lepiej się mu [komendantowi] *podobają niż w Kamieńcu, opał zaś bez porównania tańszy tu mieć może*²¹⁹.

Stacjonowanie – niemal nieprzerwane – tak licznych wojsk stanowiło niemały kłopot logistyczny. Zapewnienie około 500 żołnierzom warunków bytowych musiało być niezwykle trudne, a tymczasem brak jakiegokolwiek wzmianki dotyczącej budowy koszar, a zupełnie nierealne wydaje nam się przyjęcie założenia, iż wojsko *kwaterowało w zabudowaniach pałacowych*²²⁰. Problem narasta, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, iż żołnierzom wojsk pieszych towarzyszyły żony (około 30% stanu osobowego oddziału) i dzieci²²¹. Wszystko to pozwala domniemywać, że stosowano przymusowy kwaterunek w budynkach miejskich²²².

Interesujący jest fakt stacjonowania w dobrach białostockich pułku piechoty już po śmierci Branickiego, w 1777 r. Izabela chciała wówczas częścią żołnierzy rozlokować w Choroszcy oraz – co istotne – na terenie

---

wy XVIII wieku, [w:] Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 211–213.

²¹⁹ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 II 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 63.

²²⁰ Cz. Dobroński, *Białystok garnizonowy*, „Medyk Białostocki” 2012, nr 107, s. 26; H. Mościcki, *Białystok: zarys historyczny*, Białystok 1933, s. 39.

²²¹ K. Łopatecki, *Blaski i cienie funkcjonowania rodzin w nowożytnych wojskach Europy Zachodniej*, „Białostockie Teki Historyczne” 2007, nr 5, s. 57–74; T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 356. Fakt posiadania rodziny przez żołnierza był uwzględniany przy dyslokacji, upoważniał do otrzymania większej powierzchni mieszkalnej. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 52–53; tenże do tejże, Białystok 27 II 1777, ibidem, k. 60.

²²² Z uwagi na różny poziom kwater przy rozmieszczaniu żołnierzy dowódcy oddziałów ciągnęli losy, „aby o nie między kompaniami emulacyi niebyło”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 II 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 58.

wsi Białostoczek, dowództwo jednak nie wyraziło na to zgody. W konsekwencji dwie chorągwie zamieszkały przy ulicy Wasilkowskiej, Zielonej i Rynkowej, dwie kolejne na części Rynku i przy ulicach Choroskiej i Gumiennej, dwie następne na dwóch pierzejach Rynku oraz przy Podzwierzynieckiej i Suraskiej. Z zasady lokowano po dwóch żołnierzy na dom, w przypadku niewielkich nieruchomości ograniczano obowiązek do jednej osoby. Wybierano budynki zamieszkałe, miały bowiem być ogrzewane; gospodarze musieli wyznaczyć miejsce na spanie dla swych lokatorów i każdemu z nich zapewnić koc. Oficerom należało ponadto wydzielić mieszkania lub pokoje, które właściciele mieli wyposażać w stolik, stołki i tapczan; sierżanci dysponowali własnym pokojem, dla którego przygotowywano opał²²³.

Pośrednim potwierdzeniem możliwości zakwaterowania żołnierzy są dane mówiące, iż w 1772 r. w Białymstoku było około 450 domów mieszkalnych, 51 domów skarbowych oraz dziewięć austerii i domów wjezdnych. Dane te upoważniają do stwierdzenia, iż zdecydowaną większość wojska można było rozkwatrować w Białymstoku²²⁴. Należy jednak pamiętać, że część domów zwalniano z kwaterek ze względów bytowych (brak innego źródła utrzymania rodziny niż wynajem pokoi – co często dotyczyło wdów); zawsze libertowane były też domy landwójta i burmistrza oraz arendarzy, do tego dochodziły jeszcze indywidualne zwolnienia. Nie przyjmowały żołnierzy również domy, w których prowadzono stancje dla uczniów²²⁵.

²²³ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 51–52; tenże do tejże, ibidem, Białystok 9 I 1777, k. 54–55; tenże do tejże, Białystok 27 II 1777, ibidem, k. 58–59, 61–62; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 44.

²²⁴ A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 105.

²²⁵ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 II 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 58–59.

Z ogółu żołnierzy w 1772 r. jedynie 32 wojskowych było stałymi mieszkańcami miasta (spisy wymieniały tylko właściciele domów bądź osoby, które posiadały „pozwolenie do mieszkania” w budynkach skarbowych): 10 wśród nich to zwykli żołnierze – synowie białostockich mieszczan lub małżonkowie miejscowych kobiet; 18 najwyższych stopniem zajmowało budynki dworskie, a reszta posiadała nieruchomości z reguły rozmieszczone w pobliżu granic miasta²²⁶. Niektórych żołnierzy wywodzących się z dóbr należących do Izabeli oraz spośród szlachty i mieszczaństwa podlaskiego zapraszano też – choć okazjonalnie – na kwatery do oficyn²²⁷.

Podsumowując, można stwierdzić, że normalną praktykę za życia hetmana wielkiego koronnego stanowiło rozlokowywanie oddziałów w pobliskich wsiach, a nawet w okolicznych miasteczkach, jednak po roku 1771 nie można było już tego rozwiązania zastosować. Po śmierci Branickiego znacznie zwiększyły się również obciążenia miasta na rzecz garnizonu. Aby im sprostać, już w 1779 r. gubernator Białegostoku zaproponował wprowadzenie podatku kwaterniczego²²⁸, nadal jednak wojsko nie stanowiło dla urzędników Izabeli Branickiej ogromnego problemu, a ogólny bilans zysków i strat pozostawał zdecydowanie korzystny.

Warto podkreślić, iż dyscyplina wśród oddziałów białostockich była dużo wyższa niż np. w Kamieńcu Podolskim, gdzie kwatrunek wiązał

---

²²⁶ A. Oleksicki, *Socjotopografia Białegostoku w XVIII w. w świetle inwentarza miasta z 1771/1772 r. i planu Beckera z 1799 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, s. 53.

²²⁷ Zob. odmowę umieszczenia Szuszkiewicza w oficynach pałacowych: W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 1 I 1781, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 348.

²²⁸ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 25 III 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 111v.

się z licznymi nadużyciami, skargami mieszczan²²⁹. Informuje o tym Michał Starzyński, który może nieco na wyrost stwierdza: *Służba wojskowa odbywała się tu niemal z surowością pruskiej dyscypliny, łagodzonej tylko saską grzecznością i ogładą*²³⁰.

Niewątpliwie Białystok był dobrze przygotowany do utrzymania wysokiej dyscypliny wojskowej, a to m.in. za sprawą istniejącego w tym mieście placu paradnego, na którym regularnie odbywały się musztry. Interesującą informację podał odwiedzający Białystok Ernst Ahasverus von Lehndorff; stwierdził on: *Na placu parad wojskowych stoi posąg Marsa*²³¹, dając tym samym rzadki przykład oddziaływania wychowawczego na żołnierzy poprzez sztukę (zob. il. 7). Przede wszystkim jednak wzorowy jak na warunki polskie porządek wynikał z obecności hetmana wielkiego. Według ustalonego rytmu dnia Branickiego jego adiutanci musieli towarzyszyć mu przy porannym wstawaniu (przed godziną 6), około godziny 9 zjawiali się *oficerowie z załogi z oddziałem służbowym i muzyką wojskową, hetman bowiem nie uchylał się nigdy od popisów swojej armii*, co trwało około godziny²³².

Centralnym punktem garnizonu białostockiego był zbudowany w bezpośredniej bliskości kościoła parafialnego i wymieniany już w źródłach z 1745 r. haubtwach, w którym znajdowały się również pokoje mieszkalne

²²⁹ Zob. T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 548 i n. Na potrzeby garnizonu kamienieckiego wydawano liczne przepisy porządkowe: Biblioteka Kórnicka, 658, k. 16v–22 (*Artykuły Wojskowe według Ktorych powinien się kazdy sprawować Officyaer iako tez y Gemeyne w Regimencie Pieszym Łanowym Pisano Kamieńcu Podolskim Anno Domini 1750*), 85–123v (*Porządek Exercycyi Ktora Reformowana iest z przeszłych na nową y approbowana na od wyzey Komendy w Garnizonie Kamienieckim in Anno Domini 1745to*).

²³⁰ M. Starzyński, op. cit., s. 5.

²³¹ *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. II, wyd. W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 8.

²³² M. Starzyński, op. cit., s. 5–6.

przeznaczone dla najwyższych rangą żołnierzy (zob. il. 6). W świetle sprawozdania z 1777 r., kiedy po kilku latach nieobecności do Białegostoku wróciły wojska: *Hauptwach i stancje przy nim jutro reparować zacząną*; z kolei zdaniem Wojciecha Matuszewicza w budynku tym miał mieszkać komendant oraz sześciu oficerów, w pomieszczeniach dotychczas zamieszkałych przez pułkownicową Paszkowską oraz niejaką Hiblerową. Czasem była taka potrzeba i zwalniano pomieszczenie nad *hauptwachem*, gdzie była frejpoczta²³³. Żonatym oficerom przydzielono kwatery w domach prywatnych (ostatecznie takie lokum zajęli głównodowodzący garnizonom major), natomiast w *habtwachu* ulokowano dwóch kapitanów, porucznika, regiment-kwatermistrza, audytora oraz adiutanta²³⁴. W 1779 r. proponowano dowództwu zakwaterować dwóch oficerów w pustym budynku, jednakże – o czym donosił Wojciech Matuszewicz – *dla odległości od hauptwachu niewiem jeżeli ta propozycja przyjęta będzie*²³⁵. Zawsze wydzielano również jeden lub dwa domy na areszt i więzienia dla żołnierzy²³⁶. Lazaret pierwotnie mieścił się w domu zajezdnym Manesa, w 1777 r. przeniesiono go do domu prywatnego po Boćkowskich²³⁷. Bardzo interesującą wiadomość posiadamy z 1797 r., kiedy to Izabela Branicka zobowiązała się

²³³ *Описане рукописнаго отделения*, вып. IV, s. 119; W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 52–53; tenże do tejże, Białystok 9 I 1777, ibidem, k. 54–55.

²³⁴ Podjęto również remont jednej izby z myślą o dobudowaniu kominka, by w izbie tej mógł zamieszkać jeden oficer, „jeżeliby albo który subalternę z kwatery albo gospodarz z niego niebył kontent”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 II 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 60.

²³⁵ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 8 II 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 99v.

²³⁶ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 II 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 59.

²³⁷ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 51–52; tenże do tejże, Białystok 27 II 1777, ibidem, k. 61–62.

do pobudowania specjalnego domu dla dowódcy garnizonu, o ile zostanie zapewniona, że urzędy pruskie pozostaną na zawsze w Białymstoku²³⁸.

Dłuższy pobyt żołnierzy w jednym miejscu powodował, iż dowództwo musiało zainteresować się także usługą religijną wśród swoich podwładnych²³⁹. Częstą praktyką było tu wykorzystywanie istniejących świątyń lub budowa kaplic na potrzeby oddziałów – zachowała się np. prośba dowódcy husarskiego pułku Iwana Chorwata do episkopa pieresławskiego Gerwasieja z 1758 r. o otworzenie pułkowej cerkwi (greckokatolickiej)²⁴⁰. Warto też zauważyć, że budowa cerkwi w Białymstoku (1728 r.) zbiegła się ze sprowadzeniem pierwszych oddziałów, również założenie kaplicy rzymskokatolickiej p.w. św. Marii Magdaleny (1758 r.) mogło wiązać się z jej częściowym wykorzystaniem przez żołnierzy stacjonujących w mieście²⁴¹.

Wraz ze śmiercią Jana Klemensa Branickiego miasto opustoszało, wyjechały stacjonujące wojska oraz oficerowie, którzy starali się przy pomocy hetmana rozwiązać swoje problemy²⁴². Również oficerowie, którzy osiedli w Białymstoku, powoli zaczęli opuszczać miasto, przenosząc się w inne strony Rzeczypospolitej²⁴³. Charakterystyczne są pod-

²³⁸ I. Branicka do Kamery Wojny i Domen, Białystok 7 VI 1797, AGAD, Archiwum Branickich w Białogostoku, 114, s. 112–113, 119.

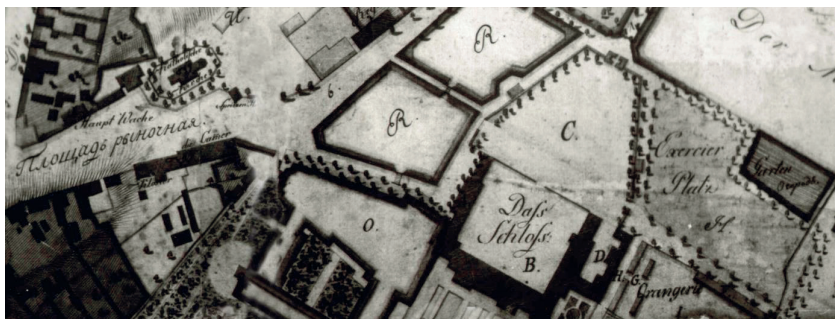
²³⁹ K. Łopatecki, *Nabożeństwa wojskowe w Rzeczypospolitej szlacheckiej: zarys organizacyjny-prawny*, [w:] *Rzeczypospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 521–539.

²⁴⁰ Институт Истории Российской Академии Наук, Коллекция Павла Доброхотова (ф. 52), оп. 1, пг 45, к. 1.

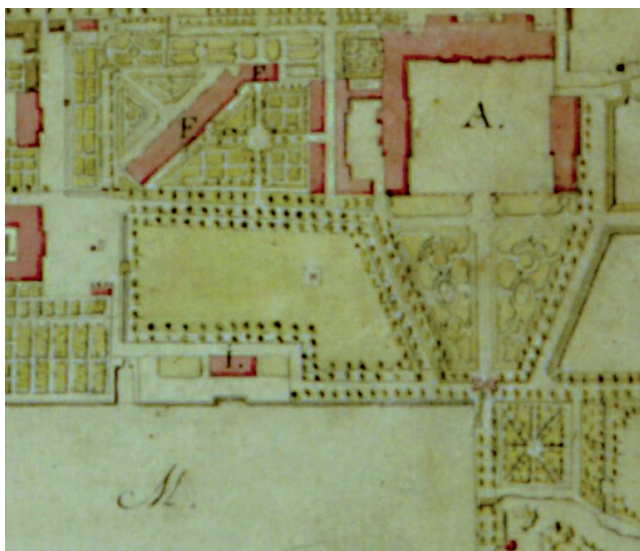
²⁴¹ J. Glinka, *Kaplica i cmentarz pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Białymstoku*, „Rubież” 1 (1992), s. 21–27.

²⁴² M. Starzyński, op. cit., s. 6. Regiment pieszy udał się do Lwowa, dragonia do Warszawy, janczary i żołnierze węgierscy do Lubomli. M. Lech, *Dzieje*, s. 148.

²⁴³ Przykładowo: W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 9 VIII 1776, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 35, informuje o opuszczeniu

Ilustracja 6. Hauptwach (po lewej stronie z napisem *Haupt Wache*) wraz z placem do ćwiczeń (po prawej z odnotowanym napisem *Exercier Platz*) – Plan von der Stadt Bialystok, 1807/1808 (Российский государственный военно-исторический архив, ф. 846, оп. 16, д. 21756).

Ilustracja 7. Posąg Marsa usytuowany na placu paradnym (w centralnym położeniu na fragmencie mapy: *Plan du chateau et de la ville de Bialystok*, około 1774 r.). J.Ch. Kamsetzer, *Plan du chateau et de la ville de Bialystok avec ses environs*, Российский государственный военно-исторический архив, ф. 846, оп. 16, д. 21755.

sumowujące tę sytuację słowa Franciszka Biłgorajskiego: *Białystok nie podnosił się, zaledwie utrzymywał się w stanie takim, w jakim go hetman zostawił* oraz Juliana Ursyna Niemcewicza, który – opisując pogrzeb hetmana w Krakowie – odnotował: *Zniknęła z hetmanem okazałość i przepych Białegostoku*²⁴⁴.

Upadek Białegostoku nie trwał jednak długo. Już po kilku latach – w 1776 r. – podjęto decyzję o umieszczeniu w mieście znacznych sił koronnych. Drobiazgowo przygotowania podjęte na przełomie 1776/1777 r. i powstała w ich wyniku liczna korespondencja Izabeli Branickiej, niezawierająca jakichkolwiek narzekań i relacji o próbach pozbycia się „nieproszonych gości”, pozwalając domniemywać, że wszystko odbywało się na prośbę samej właścicielki dóbr. W efekcie od lutego 1777 r. do końca roku 1778 stacjonował w mieście cały, składający się z sześciu kompanii, batalion fizyliarów, a już na początku 1779 r. przybył kolejny batalion piechoty; oddziały odnotowano również w latach 1780, 1782, 1789 i 1793²⁴⁵. Oznacza to, iż od 1777 r. stale stacjonowa-

---

Białegostoku przez pułkownika Zakrzewskiego, który „zabrawszy meble swoje z domu w którym mieszkał wyjechał do Wielkiej Polski”.

²⁴⁴ [F. Biłgorajski], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 1877, nr 19, s. 2; J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. I, wyd. J. Dihm, Warszawa 1957, s. 150. W 1777 r. problemem było coraz większa liczba domów „bez obywatelów będących – dlatego – aby bardziej niepustoszały, komorników statecznych osadzać niezaniebdam”, o czym donosił: W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 9 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 56. Odmiennie, pozytywną ocenę Białegostoku wystawił F. Schulz, *Podróże Inflanckczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, tłum. J.I. Kraszewski, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1956, s. 42, podróżny ten nie miał jednak skali porównawczej.

²⁴⁵ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 4 II 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 97v; tenże do teje, Białystok 8 II 1779, ibidem, k. 99v; tenże do teje, Białystok 23 IX 1780, ibidem, k. 304v; tenże do teje, Białystok 26 XI 1780, ibidem, k. 327; B. Gembarzewski, op. cit., s. 27 (podaje błędną datę 1776 r. dla stacjonowania batalionu fryzylarów w Białymstoku);

li w Białymstoku żołnierze z batalionów składających się z pięciu lub sześciu kompanii, a zatem po śmierci Branickiego nadal utrzymywano w mieście znaczne siły zbrojne, liczące przynajmniej 300–400 osób.

Warto zauważyć, iż po III rozbiorze Rzeczypospolitej załogę Białegostoku stanowiły sztab i cztery kompanie batalionu fizyliermów von Wallenitza oraz jeden oddział z regimentu Bośniaków von Güntera. Wojsko liczyło 561 osób, jednakże żołnierzom towarzyszyły żony wraz z dziećmi – 200 kobiet, 128 synów i 130 córek²⁴⁶. Choć Jan Wąsicki sceptycznie przyjmuje przywołany tu rząd wielkości, to wydaje się raczej nieprawdopodobne, by dane pruskie zafałszowano. Co więcej, Białystok pod rządami Izabeli Branickiej był doskonale przygotowany do utrzymania kilkuset żołnierzy, przy czym maksymalną siłę garnizonu, którą można było bez problemów utrzymać, stanowiło 500–600 osób²⁴⁷. Dla porównania, garnizon Krakowa w latach 1796–1801 liczył około tysiąca żołnierzy i dopiero w późniejszym okresie uległ zwiększeniu²⁴⁸.

Przyjmuje się, iż w początkach lat 70. XVIII w. Białystok mógł pomieścić się około 3,5 tys. mieszkańców, gdy Tykocin zamieszkiwały 3 tys. osób, a Bielsk Podlaski ponad 2,5 tys.²⁴⁹ Liczba ta wydaje się jednak przesadzona, według inwentarza z 1772 r. w mieście odnotowano bowiem

---

A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 44; M. Lech, *Dzieje*, s. 140; F. Schulz, op. cit., s. 42.

²⁴⁶ J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964, s. 52–53. O rozmieszczeniu garnizonu w Białymstoku: A.K. Holsche, op. cit., s. 451.

²⁴⁷ Pod rządami pruskimi do Białegostoku musiało przybyć ok. 200 osób personelu administracyjnego, W. Kusiński, op. cit., s. 273; J. Łukasiewicz, op. cit., s. 62.

²⁴⁸ M. Baczkowski, *Garnizon Krakowa w latach 1796–1815. Struktura, finansowanie, stosunki z mieszkańcami*, [w:] *Zamki, twierdze i garnizony Opola, Śląska i dawnej Rzeczypospolitej*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2010, s. 197.

²⁴⁹ A. Dobroński, *Białystok – historia miasta*, Białystok 2001, s. 38; W. Kusiński, op. cit., s. 272.

zaledwie 1790 osób: wśród obywateli (posiadających nieruchomości) było 938 chrześcijan (282 mężczyzn, 232 kobiet, 229 chłopców i 195 dziewcząt) i 689 Żydów (203 mężczyzn, 199 kobiet, 148 chłopców i 139 dziewczynek). Niewątpliwie niedoszacowana była liczba rodzin nieposiadających własnej nieruchomości. W lokalach wynajętych (u 49 rodzin) wymieniono 163 osoby (109 Żydów i 54 chrześcijan)²⁵⁰. Kwestią oceny jest wielkość tego niedoszacowania, wydaje się jednak, że – jeśli wziąć pod uwagę szczegółowość inwentarza – nie mogły to raczej być istotne rozbieżności. Jeżeli nawet przyjmiemy, iż osób wchodzących w skład rodzin nieposiadających własnej nieruchomości było o 100% więcej, niż odnotowano, nadal jest to nieco poniżej 2 tys. mieszkańców²⁵¹. Jeżeli do tego dodamy czasowo stacjonujących żołnierzy, otrzymujemy wynik około 2,5 tys. osób. Dokładniejsze dane znane są z roku 1800 – miasto liczyło wówczas 3370 osób, zaś w 1808 r. – 6000 mieszkańców²⁵².

6. Pałac białostocki do początku XVIII w.

Istnieją różne hipotezy dotyczące czasu i miejsca budowy pierwszego dworu na terenie dóbr białostockich²⁵³. Prawdopodobnie jednak dwór

²⁵⁰ M. Lech, *Dzieje*, s. 140–141; A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 105–106.

²⁵¹ Zdecydowana większość domów nie miała dużej powierzchni, a więc niekoniecznie było wielu wynajmujących. Przykładowo w chrześcijańskiej części Wielunia (1792 r.) liczba gospodarstw domowych wynosiła 264, a oddzielnych hipotek – 186. Oznacza to, że w zdecydowanej większości przypadków rodziny mieszkaly „na swoim”. AGAD, Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego, 4. Obliczenia przeprowadzone przez dr. Radosława Poniatę.

²⁵² W. Kusiński, op. cit., s. 274; A.Cz. Dobroński, *Białystok w latach 1795–1864*, s. 215–218.

²⁵³ Jedną z teorii mówi, że dwór znajdował się on na miejscu dzisiejszego pałacu Rüdigarów-Lubomirskich, obecnie na terenie miasta Białystok w dzielnicy Dojlidy.

białostocki został zbudowany po założeniu folwarku białostockiego. Poświadcza to inwentarz z 1645 r. w którym odnotowano rozbudowane i stare już założenie folwarczne w bezpośredniej bliskości nowego pałacu. Biorąc pod uwagę, że wybudowany był już kościół rzymsko-katolicki grunta folwarczne znajdował się na terenie późniejszego Starego Miasta²⁵⁴.

Całe założenie – wszystkie budynki oraz ogród był ogrodzony. W folwarku znajdował się podpiwniczony drewniany dworek szlachecki, łaźnia, obora, chlewy, dwie stodoły, wozownia, dwa duże podpiwniczone spichlerze na zboże oraz duża piwnica do przechowywania ryb i warzyw, a także nowy lamus do gromadzenia cennych rzeczy dworskich jak księgi, dokumenty, skrzynie, zbroje itp.²⁵⁵

Trudno jednoznacznie ustalić, kiedy przekształcono drewniany dwór w murowaną kamienicę. W dotychczasowej literaturze przedmiotu panował pogląd, iż prace rozpoczął Piotr Wiesiołowski młodszy około 1570 r. w miejscu lokalizacji dawnego dworu raczkowskiego. Budowla

---

Za tą lokalizacją przemawia fakt, że nazwa Dojlidy jest pochodzenia litewskiego i występuje one w dobrach rodowych Raczki Tabutowicza w Wielkim Księstwie Litewskim (późniejszy powiat lidzki). Obok dworu Tabutowicza wykształcił się folwark, a w 1571 r. pojawiła się wzmianka o pobudowanej tuż obok cerkwi prawosławnej. Inna – alternatywna – teoria to jego usytuowanie w miejscu obecnego wzgórza, na którym pobudowany jest kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP. T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, s. 107–108; idem, *Prawa i przywileje miasta i dóbr Zabłudów*, s. 72–73; J. Maroszek, *Własność cerkiewna na terenie Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1992, nr 3, s. 13; idem, *Rewelacyjne odkrycie*, s. 21; *Kościół katolicki na Podlasiu*, s. 6–12; K. Samusik, J. Samusik, *Pałace i dwory Białostoczczyzny*, Białystok 1998, s. 23–24.

²⁵⁴ Нацыянальны гістарычны архів Беларусі, Мінск, Ф. 1708, оп. 1, nr 137, k. 95–95v; *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 92–93.

²⁵⁵ Według Józefa Maroszka (*Dzieje Białegostoku*, s. 54–55) Piotr Wiesiołowski starszy zbudował drewniany dwór, przy którym założono włoski ogród kwaterowy oraz zwierzyniec około roku 1547 r.

była wzorowana na pobliskim zamku tykocińskim, a architektem nowego gmachu miał zostać Job Bretfus, horodniczy wileński i tykociński²⁵⁶. Dodawano, że obiekt z pewnością posiadał istotne walory obronne, gdyż zamek z trzech stron oblewały wody rzeki Białej i uchodzące do niej strumienie, a od południowego zachodu dostępu doń broniła fosa²⁵⁷.

Powyższe ustalenia oparte są jednakże na spekulacjach. Źródeł informujących o zamku Wiesiołowskich w Białymstoku mamy nader niewiele – są to przede wszystkim wyniki badań architektonicznych i archeologicznych, uzupełnione o nieliczne źródła pisane. Do tych ostatnich zaliczyć należy przede wszystkim informację podaną przez Szymona Starowolskiego w książce *Polonia sive status Regni Poloniae descriptio*, wydanej w 1632 r., w której autor bardzo wysoko ocenia piękno budowli znajdującej się w Białymstoku²⁵⁸. Ze źródeł tego wynika, iż obiekt musiał istnieć od co najmniej lat 20. XVII stulecia.

Inwentarz dóbr białostockich z 1645 r. zawiera jedynie dwa elementy, które można datować i które tym samym mogą być potencjalnie brane pod uwagę przy analizie czasu powstania pałacu. Wymieniono w nim dwa ogromne obrazy o tematyce batalistycznej – *konterfekt przy ścianie ekspedycji kircholskiej* oraz *konterfekt ekspedycji smoleńskiej*²⁵⁹. Pierwszy z nich dotyczył bitwy pod Kircholmem z 1605 r., drugi można utoż-

²⁵⁶ Prayetfuss (*Breitfus, Bretfus, Prefusz*) *Hiob*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, z. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 367–368.

²⁵⁷ J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku na przelomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki” 1961, R. 2, s. 53–100; T. Wasilewski, *Białystok w XVI–XVII wieku*, s. 120–121.

²⁵⁸ Sz. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, wyd. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 116. Informację tam zawartą powtarza A. Cellarius, *Regni Poloniae, regionumque omnium ad id Pertinentium Novissima descriptio*, Amsterdam 1659, s. 602.

²⁵⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, nr 137, k. 94.

samić zarówno z oblężeniem i zdobyciem Smoleńska (1609–1611)²⁶⁰, jak i z odsieczą Smoleńska (1632–1634). Zestawienie tych dwóch dzieł sztuki jest dosyć zaskakujące, brakuje bowiem wielu innych dzieł batalistycznych, przedstawiających bitwy z 1. ćwierćwiecza XVII stulecia, jak Kłuszyn (1611), Chocim (1621) oraz licznych potyczek toczonych z Gustawem II Adolfem (od 1621 r.)²⁶¹. Można podejrzewać, iż w Białymstoku znajdowały się kopie obrazów, które zostały zamówione przez Zygmunta III Wazę u Jana Brueghela Starszego. Wiemy, iż 18 IX 1619 r. sekretarz arcyksięcia Albrechta i infantki Izabeli Klary Eugenii zwracał się do generalnego skarbnika Monforta w sprawie zwolnienia z opłat celnych wszelkich dzieł malarskich wysyłanych do Zygmunta III Wazy. Wśród nich były trzy malowidła batalistyczne autorstwa Pietera Snayersa, przedstawiające: bitwę pod Pragą, spalenie Smoleńska (zdobycie Smoleńska w 1611 r.) oraz bitwę pod Kircholmem²⁶². Prawdopodobnie jeszcze w tym samym roku obrazy te trafiły do króla, możemy zatem spekulować, czy znajdujące się w dworze Wiesiołowskich obrazy są kopiami tychże. Zarówno Piotr Wiesiołowski młodszy jako marszałek wielki litewski, jak i Krzysztof Wiesiołowski jako marszałek nadworny litewski (od 1623 r.), a od 1635 r. marszałek wielki litewski, mieli bezpośredni kontakt z dworem królewskim²⁶³. Można postawić hipotezę, iż obrazy przybyły do Warszawy w czasie, kiedy Piotr Wiesiołowski kończył prace budowlane lub zajmował się już dekoracją pobudowanych pomieszczeń; tym samym mógł wykorzystać znajdujące się na zamku

²⁶⁰ *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 97.

²⁶¹ Zob. przy uwzględnieniu skali założenia dekorację malarską znajdującą się w pałacu w Podhorcach. Z. Bania, *Pałac w Podhorcach*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, R. 13, s. 124–137.

²⁶² J. Teodorczyk, Z. Żygulski jun., *Dwugłos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 1999, R. 24, s. 124.

²⁶³ *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 73–74, 77.

królewskim dzieła sztuki do ozdobienia swojej posiadłości. Powyższa analiza może również sugerować, iż murowany dworek powstał w drugim lub trzecim dziesięcioleciu XVII w.

Jeżeli chodzi o badania architektoniczne i archeologiczne, to trzeba podkreślić, iż w korpusie obecnie istniejącego pałacu znajdują się pozostałości po „kamienicy Wiesiołowskich” – m.in. fragmenty gotyckich ścian i okien w przyziemiu pałacu Branickich²⁶⁴. Jan Glinka, który robił badania podczas odbudowy zniszczonego w wyniku działań wojennych pałacu, dokonał oceny jego etapów przebudowy²⁶⁵. Glinka przyporządkował cegłę do kolejnych etapów przebudowy: *Zamek obronny, ok. 1570 r.* $29,26 \times 13 \times 8,04$ cm; *alkierze pierwsza kondygnacja, ok. 1602 r.*: $25,8 \times 13 \times 6$ cm; *alkierze, druga kondygnacja (nadbudowa Tylmana) 1691–1697*: $26 \times 13,5 \times 6,75$ cm; *pałac, trzecia kondygnacja, 1726 r.*: $27 \times 13,5 \times 5,5$ cm²⁶⁶. Niewątpliwie kapitalne znaczenie mają ustalenia o czterech zasadniczych fazach przebudowy: korpus budynku (pierwsza i druga kondygnacja) – alkierze (parter) – alkierze (piętro) – pałac (trzecia kondygnacja), natomiast przyporządkowanie przynajmniej pierwszych dwóch dat (1570 r. i 1602 r.) ma charakter subiektywny. Dzięki inwentarzowi z 1645 r. wiemy dziś, iż etap budowy alkierzy nie mógł nastąpić w 1602 r., gdyż jeszcze w dokumentach sporządzonych

²⁶⁴ W. Paszkowski, *Wątki gotyckie pałacu Branickich w Białymstoku*, „Ochrona Zabytków” 1952, nr 5, s. 287; por. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 149, s. 1–23.

²⁶⁵ M. Kacperczyk, *Założenie pałacowo-ogrodowe Branickich w Białymstoku w XIX i XX w. – przemiany, zniszczenia, praktyka konserwatorska*, [w:] *Zeszyty dziedzictwa kulturowego*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 90–95.

²⁶⁶ J. Glinka, *Zamek obronny*, s. 64, przypis 50. Zob. również: U. Stankiewicz, *Pałac Branickich w Białymstoku – źródła archeologiczne z lat 2001–2002*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 2007, z. 3, s. 34–52; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 149, k. 1–28.

Ilustracja 8. Ostrołukowe okienko piwniczne w elewacji ogrodowej pałacu.

43 lata później nie ma o nich mowy²⁶⁷. Parterowe oficyny pojawiły się prawdopodobnie w czasie przebudowy pałacu w latach 1691–1697, którą podjęto z myślą o wykształceniu dziedzica paradnego.

Obecnie sporo informacji mogą przynieść podsumowania prac zespołu badającego piwnice pod pałacem Branickich w Białymstoku²⁶⁸. Potwierdziły one przypuszczenie, iż piwnice są najmniej przekształconą częścią pałacu w stosunku do dawnej kamienicy Wiesiołowskich. Sprawdziło się również założenie, że układ przestrzenny piwnic odpowiadał podziałom na pokoje na parterze budynku. Na ich podstawie można zatem stwierdzić, że w pierwszej kondygnacji pałac Wiesiołowskich składał się z centralnie usytuowanej sieni, dwóch pokoi (gościn-

²⁶⁷ *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 90–93.

²⁶⁸ Badania prowadził w okresie od września do listopada 2011 r. zespół w składzie: mgr inż. arch. Zenon Zabagło, dr inż. arch. Marek Barański, mgr inż. arch. Paweł Kinsner, mgr inż. arch. Leszek Dobrowolski, mgr archeologii Stanisław Petrykowski, mgr historii Wiesław Wróbel oraz mgr inż. arch. Karolina Porowska. M. Grassmann, W. Wróbel, *Pierwszy raport z badań piwnic pałacu Branickich*, „Medyk Białostocki” 2012, nr 109, s. 24.

nego i sypialnego po lewej stronie) oraz dużego, jednoprzestrzennego pokoju kobiecego. Układ taki odpowiada raczej dworom-kamienicom, które powstawały w początkach XVII stulecia, w związku z czym wspomniany zespół przypuszcza, iż powstał on *w pierwszej dekadzie XVII wieku, w miejscu istniejącego tu wcześniej drewnianego obiektu*²⁶⁹. Hipoteza ta wydaje się prawdopodobna, nie stoi ona w sprzeczności z ustaleniami wynikającymi z analizy źródeł pisanych. Możliwe również, że zakończenie budowy założenia wiązało się z rozpoczęciem *nowej fabryki*, czyli podjęciem prac nad murowanym kościołem w Białymstoku w 1617 r.

Być może decyzja o budowie nowego założenia dworskiego zapadła po 1598 r., kiedy to dobra Piotra Wiesiołowskiego padły łupem Brzóska i jego ludzi²⁷⁰. Nawet jeżeli kupa swawolna nie zniszczyła dworu, magnat mógł uznać konieczność budowy solidniejszej siedziby. Byłoby to zgodne z powszechnym na początku XVII w. na Podlasiu zwyczajem, którego przykłady to chociażby budowa murowanego dworu w Pawłowiczach koło Sidry przez Wołłowiczów (1610 r.) oraz w Dubnie koło Bociek przez Sapiehów (drugie dziesięciolecie XVII w.)²⁷¹. Jak wynika z inwentarza z 1645 r., całe założenie dworskie zostało dobrze ufortyfikowany: *wkoło odylowane porządnie, studni 2 kamienne*. Wjazd był możliwy jedynie przez dobrze chronioną bramę. Parkan ochraniał nie tylko kamienicę, ale również znajdujący się na podwórzu browar, jatkę, psiarnię, mastarnię, spiżarnię, dom służby, rzemieślników, kuchnię oraz

²⁶⁹ Ibidem, s. 25.

²⁷⁰ K. Łopatecki, E. Zalewska, op. cit., s. 115–126.

²⁷¹ Z. Romaniuk, *Dubno – zapomniana rezydencja Sapiehów*, [w:] *Rezydencje Sapiehów w Dubnie*, red. A. Andrzejewski, H. Karwowska, Białystok 2007, s. 23–45; A. Andrzejewski, H. Karwowska, *Kamienica wielka rezydencji Sapiehów w Dubnie, gm. Boćki, woj. podlaskie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, nr 14, s. 264–279.

dom nowy i gospodarski²⁷². Trudno ocenić, czy wybudowano wówczas dodatkowo jakąś formę fortyfikacji ziemnej. Oczywiście niekoniecznie wchodziły tu w grę bastiony, jak uważali Jan Glinka oraz badacz „popotu” szwedzkiego i moskiewskiego na Podlasiu – Jacek Płosiński²⁷³. Mógł to być jedynie występujący w założeniach dworskich lub ufortyfikowanych wsiach wał ziemny, który znacznie zwiększał walory obronne parkanu otaczającego siedzibę Wiesiołowskich²⁷⁴.

Jeżeli nawet w międzyczasie powstały bastiony, to zostały one splantowane na potrzeby ogrodu w latach 90. XVII stulecia, o czym świadczy pisany w 1703 r. list Stefana Mikołaja Branickiego, w którym wojewoda podlaski zaznaczył: *wyjąwszy jeden Tykocin, w innych wszystkich dobrach nie znajduję fortocy, prócz prywatnych do wygody dla rezydencji*²⁷⁵. Jediną pozostałością dawnych fortyfikacji przy pałacu Branickich w Białymstoku miał być bastion południowo-zachodni, na którym wybudowano altankę tzw. chińską. Rzeczywiście w inwentarzu z 1772 r. zapisano: *Piwnica murowana pod tąż altanką z sz[y]ją murowaną przy której stoi ściana murowana*²⁷⁶. Rok później przy tej altance prowadzono prace ziemno-ogrodnicze, podczas których odnotowano: *W ogrodzie dolnym wał okrągły za*

²⁷² Struktura obronna jest bardzo podobna do stosowanej na Kresach Południowo-Wschodnich Korony. F. Kotula, *Warownie chłopskie XVII w. w ziemi przemyskiej i sanockiej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, t. 8, z. 1, s. 74–149.

²⁷³ J. Glinka, *Zamek obronny*, s. 53–100; J. Płosiński, op. cit., s. 16; M. Lech, *Dzieje*, s. 145.

²⁷⁴ F. Kotula, op. cit., s. 74 i n.

²⁷⁵ S.M. Branicki do J.J. Przebendowskiego, Malbork 16 III 1703, Biblioteka Kórnicka, 407, s. 89. Szerzej o twierdzy w Tykocinie: M. Bis, W. Bis, *Zamek w źródłach historycznych*, [w:] *Tykocin – zamek nad Narwią (XV–XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961–1963 i 1999–2007*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2015, s. 55–66; K. Łopatecki, *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1708 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, z. 2, s. 63–76.

²⁷⁶ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 61v.

altanką w dwie kondygnacje jest uformowany. Róże górą i środkiem, to jest na wyższej i niższej kondygnacjach są już posadzone i mniejsza połowa tego wału jest już odarnowana²⁷⁷. Powyższe cytaty są niejednoznaczne, podobnie jak podsumowanie badań archeologicznych przeprowadzonych w tym miejscu w 2001 r. (należy pamiętać, iż prace archeologiczne musiały zostać przerwane z uwagi na wysoki poziom wód powierzchniowych)²⁷⁸.

Murowany pałac położony w Białymstoku stał się centrum życia rodu Wiesiołowskich – świadczy o tym testament 19-letniej Gryzeldy z Wodyńskich Sapieżyny, sporządzony w Słonimiu 19 I 1633 r., w którym testatorka żądała, aby pochowano ją w Białymstoku²⁷⁹. Sam Krzysztof Wiesiołowski, pełniąc urząd marszałka nadwornego, później zaś wielkiego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie przebywał często w Białymstoku, zresztą sporo czasu przemieszkował w niedalekiej Kamiennej nieopodal Dąbrowy Białostockiej, gdzie *nota bene* pobudowana była inna murowana rezydencja²⁸⁰.

Według inwentarza spisane go 20 września 1645 r.²⁸¹ wjazd do ufortyfikowanego założenia możliwy był od strony kościoła. Drewniana

²⁷⁷ J. Sękowski do I. Branickiej, Białystok 26 IV 1773, [w:] J. Glinka, *Zamek obronny*, s. 95.

²⁷⁸ A. Kola, *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie zabytkowego ogrodu Branickich w Białymstoku w 2001 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2003, nr 8–9, s. 155–156.

²⁷⁹ *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. II, Petersburg 1892, s. 241–244; por. W. Jarmolik, op. cit., s. 44–45; W. Wróbel, *Klasztor brygidek w Grodnie – największa fundacja sakralna rodu Wiesiołowskich*, „Zeszyty Naukowe Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu w Białymstoku” 2009, z. 2, s. 11–12.

²⁸⁰ J. Glinka, *Zamek obronny*, s. 78; G. Ryzewski, *Stara Kamienna – opis rezydencji Wiesiołowskich z 1712 r.*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2003, nr 8–9, s. 87–97.

²⁸¹ Нацыянальны гістарычны архів Беларусі, Мінск, Ф. 1708, оп. 1, нр 137, к. 93–95v; *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 90–93.

brama była rozbudowana i prawdopodobnie przypominała bramę istniejącą w Mordach na terenie Podlasia – ale bez wieżyczki i zegara²⁸². Po bokach bramy było osiem komórek służących do przechowywania narzędzi i innych potrzebnych na gospodarstwie rzeczy. Nad bramą znajdowało się po duże pomieszczenie służące za izbę stołową (z komorą), w której znajdowało się sześć stołów przy których znajdowały się ławy do siedzenia. Prawdopodobnie znajdowało się tam mieszkanie dla zarządcy dóbr składające się z dwóch pomieszczeń.

Należy podkreślić, że założenie dworsko-ogrodowe Wiesiołowskich było bardzo okazałe. Oprócz murowanego niewielkiego pałacu, który opiszemy poniżej, właściciele założyli w jego bezpośrednim sąsiedztwie ogród włoski. Ogród ten był wielokrotnie modyfikowany, ale stanowił załazek później powstałego ogrodu włoskiego, który przetrwał do końca omawianego okresu²⁸³.

Cały kompleks dworski był w fazie rozbudowy o czym świadczą dwa nowobudowane drewniane domy (w 1645 r.): pierwszy – piętrowy wykonany na potrzeby urzędników dworskich, drugi – parterowy o niższym standardzie, w którym znajdowało się więzienie. Stanowi to *notabene* najstarsze poświadczenie stosowania sądów dworskich w do-
brach białostockich.

Po prawej strony bramy znajdowała się dom gospodarczy, w którym umiejscowiono kuchnię dla służby oraz liczne pomieszczenia potrzebne na przechowywanie żywności. Nieopodal znajdowała się piekarnia²⁸⁴. W większym, piętrowym budynku gospodarczym był spichlerz w któ-

²⁸² Zob. *Materiały do architektury polskiej*, t. I: *Wieś i miasteczko*, z. 3, Warszawa 1916, il. 482, s. 180.

²⁸³ W. Wróbel, *Działalność*, s. 55–56.

²⁸⁴ Szerzej i wyposażeniu piekarń w Rzeczypospolitej: J. Trzoska, *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo w II połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1973, s. 81 i n.

rym trzymano zmieloną uprzednio mąkę. Kolejny drewniany parterowy dom z dwoma pomieszczeniami miał przydomek *rzemieślnicki* – prawdopodobnie więc mieszkali tam i pracowali rzemieślnicy zatrudnieni przy dworze. Kolejny dom dla służby posiadał cztery pokoje zaopatrzone w piece, pięć komórek, jedna wspólna sypialnia znajdowała się na piętrze.

Po lewej stronie od bramy znajdowała się kuźnia, która wyrabiała podkowy, tam też kuto konie. Nieco na uboczu pobudowana była rzeźnia i trochę bliżej budynek kuchenny oraz spiżarnia. Tuż przy wyjeździe umiejscowiono dużą stajnię, w której znajdowało się aż troje drzwi. Nieopodal ulokowana była mastarnia – czyli niewielki budynek w którym przechowywano rzeczy niezbędne do zaprzęgów. Wozownia oraz kolejna stajnia nie zmieściła się już na terenie założenia dworskiego i umieszczono je na drodze prowadzącej do folwarku.

W obrębie fortyfikacji znajdowała się jeszcze łaźnia, w której w miedzianym kotle grzała się woda. Dużo miejsca zajmował browar, przy nim stał budynek w którym suszono i moczono sól, czyli ozdownia.

Pałac Wiesiołowskich nazwano *kamienicą*²⁸⁵. Wchodziło się do niego przez murowany ganek w którym były żelazne drzwi dodatkowo chronione kratą. Dokładnie na osi znajdowały się drugie drzwi (dębowe) wychodzące na ogród przez sień. Parter składał się z pięciu pokoi oraz ubikacji. Pomieszczenia standardowo wyposażone były w piec, drzwi miały zamki, niektóre były umeblowane i udekorowane obrazami. Wśród nich była również *białogłowska izba*, w której znajdowała się skrzynia oraz żelaza do wieszania szat prętów cztery.

Reprezentacyjną częścią pałacu było oczywiście piętro (*bel-étage*). Prowadziły do niego schody z drewnianą poręczą oświetlone latarnią.

²⁸⁵ Współcześnie kamienicą określano murowany dworek, a forma ta na Podlasiu przyjęła się w 2 poł. XVI w. T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża – kamienica – kasztel*, Warszawa–Poznań 1979.

Wychodziły one do niewielkiego, jasnego pomieszczenia udekorowanego ogromnym obrazem przedstawiającym bitwę pod Kircholmem. Z pomieszczenia tego prowadziły drzwi do dwóch miejsc. Po lewej stronie znajdował się apartament z komnatą i alkierzykiem, w którym sufit pokryty był pięknie wykończonymi ozdobami drewnianymi. Znajdowały się tam dwa stoły oraz dwa skórzane krzesła.

Największym pomieszczeniem była izba stołowa w której wstawiono osiem okien, znajdował się tam również piec wykonany z białych kafli. W zależności od potrzeb można było w odpowiedniej konfiguracji ustawiać stoły, których w izbie znajdowało się siedem, do tego krzesła i ławy do siedzenia oraz cztery mosiężne lichtarze. Jedynym meblem przy ścianie było szafa na szkło i sztućce zaopatrzona w zamek. U góry jadalni znajdował się mały balkonik przeznaczony dla muzyków. Ściany ozdabiały obrazy batalistyczne.

Dodać należy, że z piętra prowadziły schody na poddasze w których wydzielono cztery magazyny, stamtąd można było przedostać się na balkon dla muzyków.

Pałac posiadał piwnicę, która składała się z dwóch pomieszczeń zamkniętych dębowymi drzwiami, w których było pięć skrzyń (z bronią, rynsztunkiem dla koni itp.) oraz szkatułką na przyprawę, całość była poprzedzona niewielką sienią²⁸⁶. Dodatkowo do korpusu pałacu dobudowana była piętrowa wieża. Na dole pomieszczenie w niej określano jako alkierz z którego prowadziły schody na górę²⁸⁷.

---

²⁸⁶ Badania architektoniczne przeprowadzone w piwnicach pałacu w Białymstoku w 2012 r. ustaliły, iż pierwotnie z piwnicy istniało bezpośrednie wejście z podwórza (od zachodu), które zostało następnie zamurowane (około poł. XVII w.). Ponadto potwierdzono, iż piwnice składały się z czterech pomieszczeń. M. Grassmann, W. Wróbel, op. cit, s. 24–26.

²⁸⁷ *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 87.

Powyższy opis dodatkowo należy uzupełnić o zwierzyńiec który już wówczas funkcjonował. W inwentarzu nie odnotowano jakie zwierzęta tam przebywały, jedynie wymieniono ich liczbę – jednaście sztuk.

Podsumowując charakterystykę całego założenia zwraca uwagę fakt, że istniały już trzy jego podstawowe elementy – murowany pałac, ogród i zwierzyńiec. Wskazuje to, że Branicy nie stworzyli od nowa późniejszego „Wersalu Podlaskiego”, ale przekształcali oraz rozbudowywali istniejące już elementy²⁸⁸. Dodać należy, że zabudowania gospodarcze mogły istnieć w niezmienionej postaci do momentu pobudowania murowanych alkierzy co nastąpiło dopiero w okresie rządów Jana Klemensa Branickiego.

W 1691 r. przebudowę pałacu rozpoczął Stefan Mikołaj Branicki, powierzając to zadanie znanemu architektowi – Tylmanowi z Gameren. Tenże wykonał plany nowej budowli, którą wznoszono następnie przez sześć lat²⁸⁹. Sześć wykreślonych przez architekta planów pałacu zostało zniszczonych podczas II wojny światowej, jednakże dwa z nich reprodukowałam w 1938 r. w swojej książce Tadeusz Makowiecki²⁹⁰. Obecnie stanowią one jedyne źródło wiedzy o wyglądzie budowli, jako że ze stworzonego wówczas pałacu nie zachował się ani jeden inwentarz. Co prawda, Jan Glinka twierdził, iż pozbawiony strony tytułowej inwentarz pałacu z 1709 r. dotyczył Białegostoku²⁹¹, jednakże szczegółowa analiza

²⁸⁸ Na podkreślenie zasługuje fakt, że największe zróżnicowanie w stosowanych materiałach i konstrukcji zaobserwowano w murach korpusu pałacu, w przeciwieństwie do skrzydeł pałacu. M. Karczewska, M. Karczewski, H. Kawowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015, s. 34.

²⁸⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 92, s. 8; S. Mossakowski, op. cit., s. 238–239, il. 252–253.

²⁹⁰ T. Makowiecki, *Archiwum planów Tylmana z Gameren, architekta epoki Sobieskiego*, Warszawa 1938.

²⁹¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 139, s. 4–11 (wstęp: s. 1–3).

wskazała, że mamy do czynienia z inwentarzem pałacu pobudowanego w Choroszczu²⁹².

Tworząc nowe założenie, Tylman z Gameren dążył do stworzenia pałacu między dziedzińcem a ogrodem (*entre cour et jardin*)²⁹³. W dotychczasowej literaturze przedmiotu panowało przekonanie, iż przeorientowano wówczas pałac o 180°, tak by od wschodu znalazła się fasada z głównym wejściem, a od zachodu możliwa była rozbudowa ogrodu²⁹⁴. Nie potwierdza tego analiza inwentarza z 1645 r., która wskazuje, iż prawdopodobnie pierwotna fasada – podobnie jak obecna – zwrócona była w kierunku rzeki (na północny wschód)²⁹⁵. Zresztą – jak stwierdzał Łukasz Opaliński – *Tego się w Polsce, ile mozem, strzec trzeba, aby czołto budynku, wejście i facjata, która zwykła być najozdobniejsza, nie była na zachód*, z uwagi na generalnie niekorzystne warunki klimatyczne²⁹⁶.

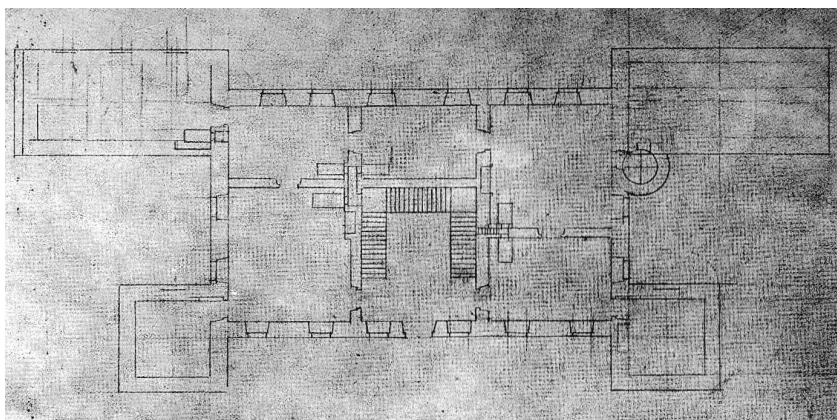
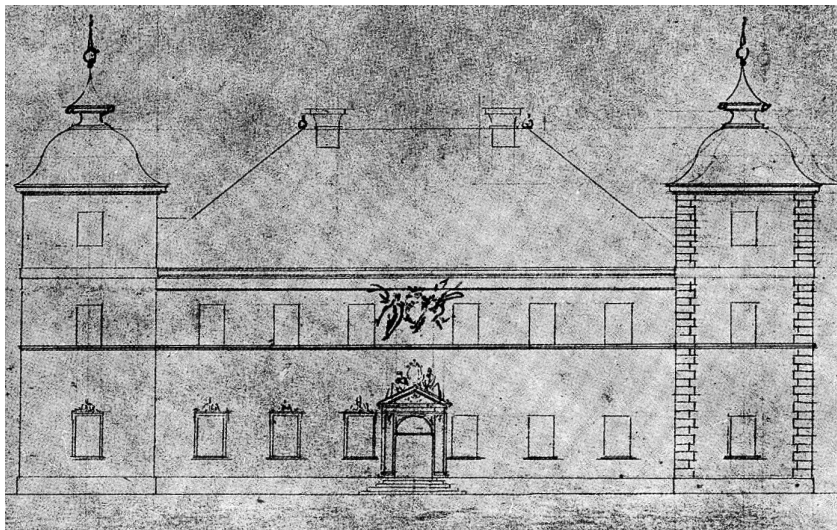
²⁹² W. Sekunda, *Płyty kominkowe z pałacu w Choroszczu pozyskane do zbiorów Muzeum Okręgowego w Białymstoku*, „Rocznik Białostocki” 1981, R. 15, s. 309. Pomimo ustaleń badacze nadal wyciągają fałszywe wnioski, próbując przyporządkować inwentarz pałacu w Choroszczu do założenia białostockiego. Zob. W. Wróbel, *Działalność*, s. 54, 57–58, 75 (przypis 102), 76 (przypis 118, 135).

²⁹³ S. Mossakowski, op. cit., s. 53. *Entre cour et jardin* – typ francuskiego pałacu odznaczający się ścisłą symetrią, wielką skalą, składający się zazwyczaj z korpusu głównego (często z centralnie umieszczonym ryzalitem) oraz z przylegających do niego skrzydeł, między którymi znajdował się dziedzińiec reprezentacyjny; za dziedzińcem i pałacem usytuowany był ogród; wnętrze pałacu miało zwykle amfildowowy układ. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2002, s. 298.

²⁹⁴ J. Glinka, *Zamek obronny*, s. 61; E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i ogrodów zabytkowych*, t. I: *Część szczegółowa*, Warszawa 2000, s. 28.

²⁹⁵ *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 86. Hipoteza ta odrzucana jest w najnowszej pracy Izabeli Szymańskiej i Anety Średzińskiej (op. cit., s. 13); autorki nadal uważają, iż przebudowa wiązała się z przeorientowaniem fasady.

²⁹⁶ *Krótką nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego*, oprac. A. Miłobędzki, Wrocław 1957, s. 5–6.

Ilustracja 9. Projekt elewacji i rzut pałacu Branickich według projektu Tylmana z Gameren.

Z zachowanych źródeł ikonograficznych wiemy, iż wybudowano wówczas dwukondygnacyjny pałac na rzucie prostokąta, nakryty czterospadowym dachem, oflankowany trójkondygnacyjnymi wieżami od strony dziedzińca i dwoma alkierzami od strony ogrodowej. Wejście główne znajdowało się na osi budynku i zwieńczone zostało barokowym portalem. W centralnej części, na drugiej kondygnacji, znajdował się herb Branickich umieszczony na tarczy podtrzymywanej przez dwie postacie. Fasadę pałacu przepruto na każdej kondygnacji sześcioma symetrycznie rozmieszczonymi oknami dekoracyjnie obramowanymi. Parter od piętra oddzielał gzyms kordonowy, całość zwieńczona została gzymsem koronującym. Pałac przykryty był prawdopodobnie dachem mansardowym, posiadał przynajmniej dwa niezależne systemy grzewcze. Budowlę flankowały dwie wieże na planie kwadratu, wysunięte przed fasadę. Trójkondygnacyjne wieże narożnie boniowano, na osi każdej kondygnacji znajdowały się okna.

Podobnie zbudowano pałac od strony ogrodowej – jedyną różnicę stanowił brak portalu i herbu rodowego. Do ściany od tej strony dobudowane zostały alkierze; niestety, nie wiemy, czy były one jedno-, czy dwukondygnacyjne. Ścianę północną i południową przepruto dwoma oknami na każdej kondygnacji. Od północy znajdowały się schody prowadzące do piwnicy. Wówczas też zamurowano istniejące w 1. poł. XVII w. wejście do piwnic znajdujące się na zachodniej fasadzie budowli oraz okna piwniczne w przyziemiu elewacji frontowej i tylnej; sam układ piwnic (trzy pomieszczenia, jedno przedzielone na dwa mniejsze) został utrzymany²⁹⁷. Układ przestrzenny na parterze był stosunkowo prosty: w centrum znajdowała się okazała klatka schodowa, a po bokach głównego korpusu zostało równomiernie rozłożonych pięć pokoi. Istnieje

---

²⁹⁷ M. Grassmann, W. Wróbel, op. cit., s. 24–26.

przypuszczenie, iż ozdobienie wnętrza pałacu powierzono Józefowi Szymonowi Bellottiemu – mógł on wykonać sztukaterie w kaplicy oraz w dwóch gabinetach *Złoty Pokoi*²⁹⁸.

Bardzo podobny pałac Tylman z Gameren pobudował w Nieborowie – tam w stworzonej przez niego budowli rezydował kardynał Michał Stefan Radziejowski. Białostockie założenie jest skromniejsze, pozbawione w środku korpusu pseudoryzalitu ukształtowanego jako dwukondygnacyjny portyk zwieńczony tympanonem.

O działaniach podjętych w najbliższym otoczeniu pałacu wiemy jeszcze mniej: niewątpliwie trwały wówczas prace ziemne zmierzające do nadania wzgórzu dworskiemu kształtu płaskiego prostokąta i ujęcia go w ceglany mur oporowy, oddzielający go od dolnego ogrodu. To zaś musiało doprowadzić do regulacji zbiorników wodnych w pobliżu pałacu²⁹⁹. Oczywiście koniecznością była rozbiórka palisadowego umocnienia całego założenia.

Stefanowi Mikołajowi Branickiemu niewątpliwie zależało także na poszerzeniu założenia ogrodowego. W tym celu w 1708 r. zawarł on ugodę z komisją kościelną powołaną przez biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego, na mocy której wymienił swoją 1 włókę i 20 zagonów leżących w granicach wsi Bojary na należące dotychczas do Kościoła 50 łokci pomiędzy rynkiem, kościołem i zwierzyńcem³⁰⁰.

²⁹⁸ I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 13.

²⁹⁹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 409, s. 1; W. Wróbel, *Działalność*, s. 56; A. Kola, *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie ogrodu Branickich w Białymstoku w 1998 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 1999, nr 5, s. 157–158; R. Kaźmierczak, A. Kola, *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie ogrodu Branickich w Białymstoku w 2000 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2001, nr 7, s. 68.

³⁰⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 95, s. 11; W. Wróbel, *Działalność*, s. 45.

Stworzone pod koniec XVII w. założenie pałacowo-ogrodowe zostało zrujnowane podczas wielkiej wojny północnej. Prawdopodobnie w 1706 r. pałac został zdobyty i *totalium mobilium, jako w pałacu białostockim splendorów na sto tysięcy zabrano*³⁰¹. Sądzić można, iż podczas tych wydarzeń zniszczeniu uległ także przechowywany przez hetmana oryginał przywileju miejskiego z 1692 r.

7. Wkład Jana Klemensa Branickiego w przeobrażenie Białegostoku (1720–1771)

O organizacji dóbr i mecenacie Jana Klemensa Branickiego pisano bardzo wiele, dlatego staramy się jedynie podać podstawowe informacje dotyczące zmian zachodzących w ogrodzie, pałacu oraz mieście w latach 1720–1771³⁰². Należy pamiętać, iż Stefan Mikołaj Branicki doprowadził, co prawda, do przebudowy pałacu i ogrodów, jednakże w momencie jego śmierci (1709 r.) rezydencja była całkowicie ograbiona i zrujnowana. Podźwignąć pałac z upadku starała się matka Jana Klemensa – Katarzyna Scholastyka³⁰³.

³⁰¹ S.M. Branicki do K. Ruskowskiego, b.m. 11 VIII 1706, Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 296, s. 1.

³⁰² Hetman Jan Klemens Branicki zmarł w 1771 r., a wdowę po nim, Izabelę z Poniatowskich Branicką, pozostającą w Białymstoku na dożywociu, zobowiązano do takiego utrzymywania obiektów spisanych w inwentarzu dóbr dziedzicznych, by po jej śmierci w możliwie niezmienionym stanie mogły one być przekazane spadkobiercom hetmana. Z tego też powodu od chwili zamknięcia inwentary pośmiertnych (1772 r.) Izabela raczej nie dokonywała żadnych zmian w pałacu, a ograniczała się jedynie do jego konserwacji. Data 1772 r. to moment zamknięcia się kształtowania białostockiego założenia rezydencjonalnego. J. Nieciecki, *Białostockie założenie przestrzenne w XVIII wieku*, [w:] *Ogród Branickich w Białymstoku*, s. 17.

³⁰³ Ufundowała ona m.in. monument „serc” Stefana Mikołaja i Katarzyny Aleksandry Czarnieckiej, wykonany przez Kacpra Bażankę w 1711 r. Został on następnie

W 1712 r. w całym założeniu pałacowym zamieszkiwało już 49 osób (nie licząc dzieci). Dwór wojewodziny składał się z sześciu panien, marszałka dworu, pisarza, koniuszego i podskarbiego, wśród zatrudnionej służby można wymienić cztery praczki, sześciu pokojowych, czterech kucharzy, dwóch lokajów, trzech pacholków, ośmiu pacholików, dwóch myśliwych, trzech woźniców oraz piwniczego i kredensarza³⁰⁴. Niestety, choć dwór powoli ożywał, to miasto wciąż jeszcze nie rozwijało się tak, jak można byłoby oczekiwać. Nic zresztą dziwnego, zamieszkiwało je bowiem zaledwie dwukrotnie więcej dorosłych mieszczan niż wynosiła liczba mieszkańców dworu (49 mężczyzn i 48 kobiet)³⁰⁵.

Powyższe dane wskazują, iż Katarzyna Scholastyka Branicka wybrała Białystok na swoją rodzową siedzibę. Przepuszczenie to potwierdza Krzysztof Zawisza, który wspomina, iż jesienią 1718 r. król August II, jadąc z Grodna do Warszawy, odwiedził Białystok, gdzie przez dwa dni zabawił u Jana Klemensa i jego matki³⁰⁶. Zdarzenie to ukazuje niewątpliwie, jak duże znaczenie prestiżowe, propagandowe i polityczne mógł mieć Białystok położony na trasie między miastami sejmowymi – Warszawą i Grodnem (w Grodnie od 1673 r. odbywał się co trzeci zjazd trzech stanów sejmujących)³⁰⁷.

Po raz kolejny August II Mocny zawitał do Białegostoku, wracając z sejmu grodzieńskiego i zatrzymał się w gościnnym dworze Branickich od listopada 1726 r. do marca 1727 r. Dla Jana Klemensa wizyta władcy stała się impulsem do zmian; w pełni zrozumiał on wówczas konieczność

---

przeniesiony w latach 1751–1752 do świątyni białostockiej. Idem, *Monument sere Stefana Mikołaja i Katarzyny Aleksandry Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 1997, nr 3, s. 5–18.

³⁰⁴ AGAD, Księgi grodzkie brańskie, 52, k. 246v–247.

³⁰⁵ A. Sztachelska-Kokoczek, *Białystok*, s. 13.

³⁰⁶ K. Zawisza, *Pamiętniki*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 171.

³⁰⁷ Atrakcyjność miasta w szczególności dla osób przemierzających się pomiędzy Koroną i Litwą podkreśla Julian Ursyn Niemcewicz (op. cit., s. 51).

przebudowy całego założenia³⁰⁸. Podsumowując, można powiedzieć, że Jan Klemens, uznawszy Białystok za swoją główną rezydencję, musiał podjąć zakrojone na ogromną skalę prace zmierzające do przebudowy pałacu, ogrodu, miasta i okolic Białegostoku³⁰⁹.

Głównym architektem następujących przy pałacu przemian był w początkowym okresie Jan Zygmunt Deybel, związany z warszawskim dworem królewskim. Prawdopodobnie to właśnie on zaproponował wprowadzenie do Białegostoku barokowej koncepcji urbanistycznej³¹⁰. Po nim funkcję architektów wizji Branickiego pełnili: Jakub Fontana, Jan Henryk Klemm, Józef Sękowski, Pierre Ricaud de Tirregaille.

Pierwszy etap rozbudowy rozpoczął się pod koniec lat 20. XVIII w. Główny trzon pałacu podwyższono wówczas o kolejną, trzecią już, kondygnację, rozbudowano główny gmach o dwa parterowe pawilony oraz wzniesiono dwie jednakowe jednopiętrowe oficyny, usytuowane wobec pałacu w kształcie podkowy (były połączone z pałacem kolumnowymi galeriami). Nad tympanonem usytuowano Herkulesa podtrzymującego kulę ziemską³¹¹. Całość dekoracji nawiązywała do wzorców francuskich z końca XVII w., wówczas już mocno nieaktualnych³¹².

³⁰⁸ I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 17–18.

³⁰⁹ W.A. Łubieński, *Świat we wszystkich swoich częściach większych y mniejszych, to jest: w Europie, Azji, Affryce y Ameryce, w monarchiach, krolestwach, księstwach, prowincjach, wyspach y miastach, geograficznie, chronologicznie y historycznie okryślony*, t. I, Wrocław 1740, s. 424: „Białystok o 4. mile od Tykocina nad Narwą, przyozdobione pałacem wspinałym, pięknymi y wesołym rezydencyonalnym Branickiego Hetmana Polnego, y Kościołem murowanym bardzo pięknym, y Klasztorem, wślawione chorobą długą NN. Augusta II. Roku 1726”.

³¹⁰ J. Glinka, *Prace Jana Zygmunta Deybla w ramach mecenatu Jana Klemensa Branickiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1961, nr 4, s. 385–390; A. Sztachelska, *Białostocki ośrodek miejski*, s. 77.

³¹¹ E. Kowecka, op. cit., s. 28–31.

³¹² Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 464, s. 18–19.

Drugi etap przebudowy przypadł na lata 1754–1756, już po śmierci Deybla. Podejmowane w tym czasie prace zmierzały przede wszystkim do nadania pałacowi modnego wówczas stylu rokoko. W tym celu m.in. na pierwszym piętrze powiększono okna aż do podłogi (*porte-fenêtre*) i dodano balkon z żelaznymi balustradami³¹³.

Wnętrze pałacu doskonale charakteryzują inwentarze z lat 1772, 1775, tym samym rezygnujemy we wstępie z ich opisywania³¹⁴. Warto jedynie odnotować, iż najpoważniejsze przebudowy nastąpiły w latach 1754–1757³¹⁵, kiedy to w Białymstoku działał architekt Jakub Fontana, ściągnięty do miasta przez hetmana zachwyconego klatką schodową w pałacu Potockich w Radzynie i chcącego posiadać u siebie podobne dzieło. Dodatkowo pracował wówczas Jan Chryzostom Redler, który wykonał trzy rzeźby stojące w klatce schodowej Pałacu Branickich w Białymstoku. Wyremontowano wówczas apartamenty Izabeli Branickiej (łącznie z przestawieniem murów). Po śmierci Branickiego pałac wraz z oficynami i pawilonami liczył w sumie 178 pomieszczeń, w tym aż 115 paradnych i mieszkalnych.

Zmianie ulegała nie tylko bryła pałacu i jego wnętrze, ale także kształt i dekoracje placu przed nim. Pierwsza przebudowa dziedzińca pałacowego nastąpiła w 1738 r. – urządzono wówczas dziedziniec wstępny, a także wzniesiono bramę wjazdową według projektu Jana Henryka Klemma, prowadzącą na dziedziniec honorowy³¹⁶. Główna brama

³¹³ E. Kowecka, op. cit., s. 28–31. Halina Dmowska-Grabiasowa (*Działalność kulturalna Izabeli Branickiej w świetle korespondencji*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, s. 87), twierdzi, że główne działania budowlane nastąpiły w latach 1752–1760.

³¹⁴ Por. I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 15–45; E. Kowecka, op. cit., s. 69–76, K. Łopatecki, W. Walczak, op. cit., s. 141–180.

³¹⁵ E. Kowecka, op. cit., s. 30; A. Sztachelska, *Białystok w korespondencji Branickich*, s. 47–48; I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 22.

³¹⁶ Zob. P.R. de Tirregaille, *Perspective Du Château De Bialystok Veüe à Son Entrée Principale* (oryginał w zbiorach Biblioteki Narodowej w Paryżu, sygn. R14 552);

wjazdowa znajdowała się początkowo pomiędzy dziedzińcem wstępnym a paradnym, jednak w 1758 r. ją rozebrano i zbudowano nową, na wzór bramy triumfalnej przed dziedzińcem wstępnym³¹⁷. *Avant-cour* oddzielony został niskim murkiem od *cour d'honneur*, z bramą ujętą dwiema rzeźbami przedstawiającymi walczącego Herkulesa, wykonanymi przez Jana Chryzostoma Redlera³¹⁸. Dziedziniec honorowy ograniczały: korpus główny pałacu, oficyna gościnna ze stajnią po północnej stronie oraz oficyna kuchenna z wozownią po stronie wschodniej. Dziedziniec wstępny oddzielony był od honorowego niskim murkiem i z trzech stron okolony ogrodzeniem wykonanym z drewnianych przęsł, mocowanych pomiędzy murowanymi, tynkowanymi słupami. Na jego terenie znalazły się dwa obszerne trawniki z fontannami we wgłębnikach³¹⁹.

Na południowy wschód od pałacu powstały oranżeria i pomarańczarnia oraz pobudowano zabudowania kuchenne i ogrodnicze. Wytyczono ogródki, gdzie uprawiano warzywa, wystawiono browar oraz budynki przeznaczone dla służby dworskiej³²⁰. Utworzono również pierwszą w Rzeczypospolitej szkołę inżynierii i architektury, założo-

---

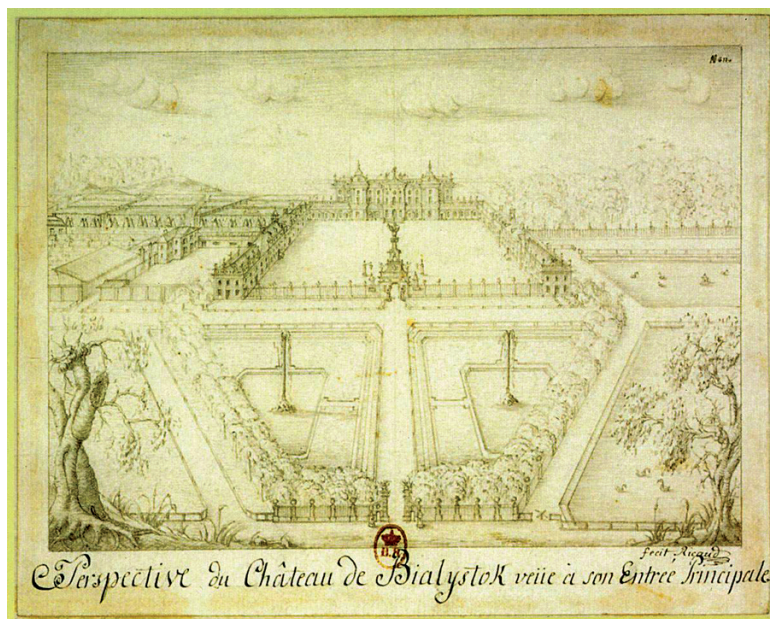
P. Wątroba, *Trzy ogrody Podlasia w świetle rysunków Pierre'a Ricaud de Tirre-gaille'a odnalezionych w Bibliotheque Nationale de France*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2001, nr 1–4, s. 265–279.

³¹⁷ W świetle badań archeologicznych odnaleziono fundamenty, na których pierwotnie znajdowała się brama. M. Karczevska, M. Karczewski, H. Kawowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 36–37.

³¹⁸ J. Nieciecki, *Avant-cour białostockiej rezydencji*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007, s. 381–384.

³¹⁹ D. Sikora, *Ogród Branickich w Białymstoku i jego rewaloryzacja*, „Ochrona Zabytków” 2006, nr 1, s. 80–82.

³²⁰ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego*, t. II: *Część szczegółowa*, Białystok 2000, s. 29–32.

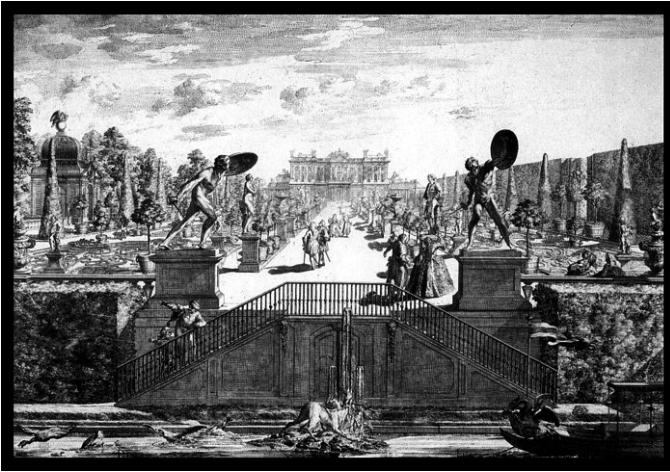
Ilustracja 10. Pierre Ricaut de Tirregaille, *Perspective du Château de Bialystok veüe à son Entrée Principale*, (widok ogólny pałacu od frontu sprzed przebudowy z 1758 r.)

ną przez hetmana wielkiego koronnego w 1741 r.³²¹ Tuż nad brzegiem wielkiego stawu, po południowo-wschodniej stronie, wytyczono plac ćwiczeń wojskowych z rzeźbą Marsa pośrodku.

Pierwsze prace zmierzające do przekształcenia ogrodu podjęto na przełomie lat 20. i 30. XVIII w. Powstał wówczas projekt ogrodu górnego, wzorowanego na szkole Francuza André Le Nôtre³²². Na uformo-

³²¹ Z. Koszyła, *Wojskowa szkoła budownictwa i inżynierii w Białymstoku*, „Wojsko Ludowe” 1960, nr 3, s. 45–52.

³²² Więcej w: P. Wątroba, op. cit., s. 266–273; J. Putkowska, *Wpływ sztuki Andre Le Notre’a na kształtowanie otoczenia rezydencji w Polsce w końcu XVII i 1. połowie XVIII wieku*, [w:] „Biuletyn Historii Sztuki” 2001, nr 1–4, s. 243–264.

Ilustracja 11. Salon ogrodowy – widok od strony kanałów, rys. Jan Klemm, ryt. Michael Heinrich Rentz, ok. 1750 r.

wanej już wcześniej platformie stworzono osiem bukszpanowych parterów haftowanych. Biegnąca między nimi aleja główna prowadziła do przystani, gdzie zbudowano przyrządowy most z dwiema postaciami gladiatorów³²³. W 1737 r. zaczęto formować boskiety i szpalery zarówno w ogrodzie górnym, jak i dolnym, do których sprowadzono lipinę, grabinę, kasztanowce, brzozy i olchy, głównie z Puszczy Knyszyńskiej³²⁴.

Prawdopodobnie w latach 30. założono pawilony ogrodowe: Pawilon Toskański nad kanałem, Pawilon Włoski oraz Pawilon Chiński³²⁵. Pozostałe pawilony powstały w latach 50. XVIII w. Pawilon pod Orłem zbudowano w latach 1752–1756 na granicy ogrodu górnego i dolnego, pod którym założono kaskadę nad kanałem oraz dwa bersa różane pro-

³²³ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Katalog parków i ogrodów*, t. I, s. 28.

³²⁴ J. Nieciecki, *Białostockie założenie przestrzenne*, s. 27.

³²⁵ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 339, s. 3.

wadzące wzdłuż muru ogrodu górnego³²⁶. W 1755 r. na osi Pawilonu Włoskiego i Pawilonu pod Orłem wzniesiono w ogrodzie dolnym pawilon z muru pruskiego, który został ozdobiony freskami Antoniego Herliczki³²⁷. Nieco wcześniej, w 1752 r., wybudowano na osi głównej ogrodu trójarkadowy most, a po obu stronach wejścia na most od strony pałacu ustawiono dwa sfinksy wykonane z piaskowca przez Jana Chryzostoma Redlera³²⁸. Ogród uzupełniono też dekoracją rzeźbiarską – Jan Nieciecki, powołując się na inwentarz dóbr z 1772 r., pisał, iż w przypałacowych ogrodach znajdowały się 122 rzeźby, figury i wazy³²⁹. Z 74 kamiennych rzeźb figuralnych do dnia dzisiejszego zachowało się zaledwie siedem. Niemal wszystkie mają swe pierwowzory w rzeźbach ogrodów Wersalu. Są to: figura Bachusa, Flory, Diany, nimfy z orszaku Diany, dwa sfinksy z puttami oraz herm z głową Satyra. Granicę ogrodu górnego otoczono kamienną balustradą, a w ogrodzie ustawiono wyrzeźbione przez Redlera postacie mitologiczne oraz wazy, nieliczne z nich przetrwały do dziś³³⁰.

Jan Klemens Branicki przykładał dużą uwagę do fontann. Do ogrodu zaprojektował je Jan Chryzostom Redler w 1750 r., po czym ich wykonanie zlecono kamieniarzom krakowskim. Do Białegostoku przetransportowano tymczasem elementy basenów i w 1752 r. zamontowa-

³²⁶ J. Maroszek, „Pawilon pod Orłem” w parku Branickich w Białymstoku, „Białostoczczyzna” 1992, nr 4, s. 1–3.

³²⁷ J. Nieciecki, *Kalendarium prac Antoniego Herliczki*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 2, s. 11; idem, *Kim był Antoni Herliczka?*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 3, s. 12–16.

³²⁸ AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, X/18, k. 500–507 (6 I 1752), 520–526 (27 I 1752); H. Dmowska-Grabiasowa, op. cit., s. 87–88.

³²⁹ J. Nieciecki, „Polski Wersal”, s. 308.

³³⁰ A. Oleńska, *Analiza kompozycji i dekoracji ogrodu przy pałacu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku*, [w:] *Ogród Branickich w Białymstoku. Badania – projekty – realizacja 1998. Studia i materiały*, Warszawa 1998, s. 37–43.

no cztery z nich³³¹. Efekt końcowy nie był zadowalający, gdyż ciśnienie w drewnianych rurach było zbyt niskie, dlatego w 1755 r. postanowiono pobudować poza obrębem ogrodu *machinę paryską*, a prace nad nią miał nadzorować Pierre Ricaud de Tirregille³³².

Co najmniej dwukrotnie instalowano fontanny w białostockim *avant-cour*. Pierwszy raz w latach 30. XVIII w., po raz drugi zaś w 1758 r., jednakże już w 1772 r. w inwentarzu nie zostały one wymienione³³³. Mimo ciągłych kłopotów z funkcjonowaniem fontann i corocznych ich napraw na wiosnę przez fontannistę, do końca omawianego okresu stanowiły one jedną z głównych atrakcji dla zwiedzających³³⁴.

Po lewej stronie od osi głównej ogrodu górnego utworzono szpalery, podzielone na dziewięć kwater na rzucie kwadratu, wplecionych w osie widokowe i kompozycyjne. Pomiędzy szpalerami poprowadzono dwie osie w postaci alejek przekątnych (jedna z nich stanowiła oś widokową z apartamentów Izabeli Branickiej na ściankę parawanową) oraz alejek przecinających się pod kątem prostym. Pośrodku szpalerów znajdował się gabinet z fontanną. W innych miejscach znajdowały się mniejsze gabinety, z których dwa na rzucie kwadratu z sadzawkami.

Perspektywę osi środkowej, na której wzniesiono także Pawilon nad Kanałem oraz Pawilon pod Orłem i Pawilon Włoski, zamykała na końcu ściana murowana z freskiem zatytułowanym *Koniec świata*. Była to najdłuższa perspektywa w ogrodzie białostockim.

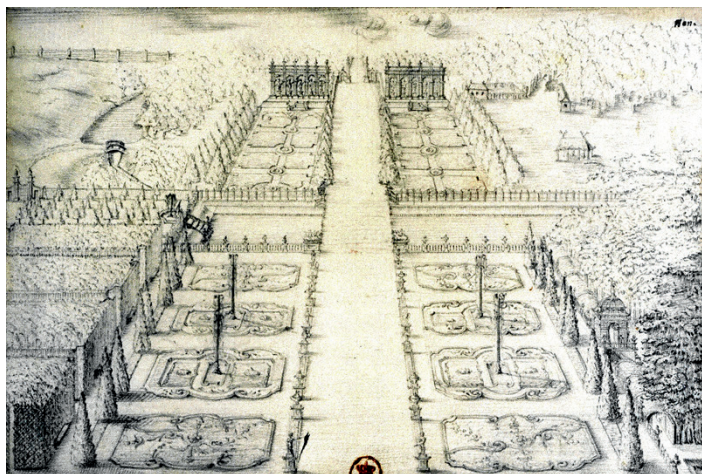
W ogrodzie dolnym, oddzielonym murem oporowym oraz kanałem, wytyczono aleje spacerowe i osie widokowe, a całość ujęto w drzewa for-

³³¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 320, s. 27; E. Koweczka, op. cit., s. 154; D. Sikora, op. cit., s. 79–80.

³³² E. Koweczka, op. cit., s. 156 i n.

³³³ J. Nieciecki, *Avant-cour białostockiej rezydencji*, s. 381–384.

³³⁴ J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne*, Lipsk 1868, s. 51.

Ilustracja 12. Pierre Ricaud de Tirregaille, Salon ogrodowy – widok z piętra pałacu, poł. XVIII w.

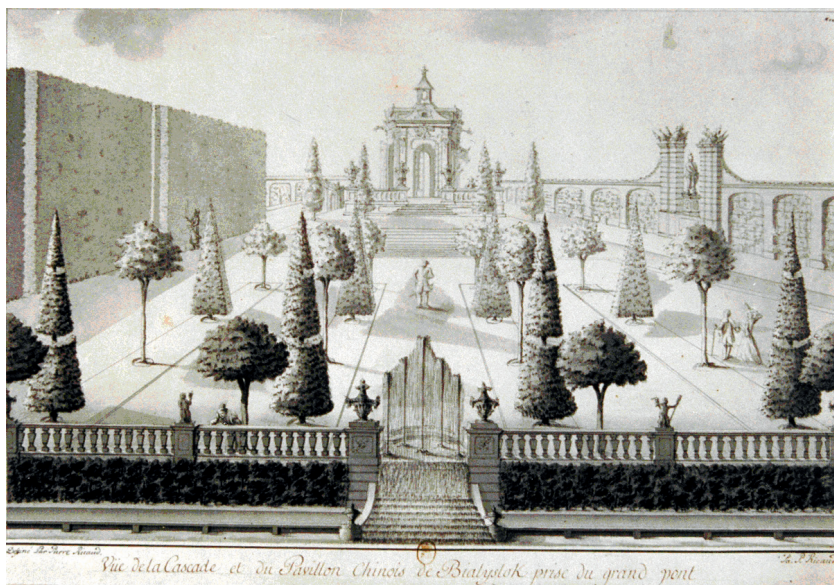
mowane w szpalery. Wszystkie ścieżki zbiegały się w głównym salonie o kolistym kształcie. Tuż za ogrodem dolnym wybudowano w 1762 r. dworski teatr z muru pruskiego oraz budynek, w którym przechowywano rekwizyty³³⁵. Ogród położony na osi głównej założenia, za mostem, składał się z symetrycznie względem głównej alei rozmieszczonych parterów gazonowych, wzdłuż których rosły drzewa przycinane tak, by miały kształt stożka³³⁶.

Podsumowując, można stwierdzić, że współcześni bardzo wysoko oceniali pałac wraz z ogrodem, był on chętnie zwiedzany przez osoby przejeżdżające przez Białystok³³⁷. Przykładowo Wojciech Matuszewski

³³⁵ D. Laszuk, *Teatr hetmana Branickiego w Białymstoku*, [w:] *Z badań Katedry Historii Architektury*, z. 3, Białystok 2001.

³³⁶ D. Sikora, op. cit., s. 74.

³³⁷ I. Kulesza-Woroniecka, *Cudzoziemcy w Białymstoku w osiemnastym wieku*, „Studia Podlaskie” 2011, t. 19, s. 139–151; I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 42–43.

Ilustracja 13. Pierre Ricaud de Tirregaille, *Vue de la Cascade et du Pavillon Chinois de Białystok prise du grand pont*, (widok kaskady i Pawilonu Chińskiego w ogrodzie pałacu Branickich w Białymstoku)

w 1776 r. relacjonował: *książę biskup wileński zajechawszy na probostwo, nim mu konie z poczty przepierzono chodził do pałacu, był w kilku apartamentach i w ogrodzie*³³⁸. Szczególnie trafną opinię wyraził Julian Ursyn Niemcewicz, który uznał, iż w Białymstoku znajdował się *Wspaniały pałac, który mógłby być wszędy panujących mieszkaniem. Właściciel jego, hetman Branicki, długo przebywał we Francji i tam nabrawszy gustu do poloru i sztuk pięknych, przeniósł je do majątności swojej. (...) Pałac umeblowany z najlepszym smakiem; malarz nadworny Miris, Francuz,*

³³⁸ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 2 IX 1776, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 38.

malował wcale dobrze supraporty i ozdoby; ogrody pełne kanałów, wytrysków, obszerne i rozkoszne³³⁹.

Izabela Branicka nie dokonała istotnych przeobrażeń założenia pałacowo-ogrodowego, choć – co warto podkreślić – starała się utrzymać stworzony układ w miarę niezmienionym stanie. Przykładowo, w 1797 r. hetmanowa na potrzeby Kamery zobowiązała się do przeznaczania placów dworskich pod zabudowę z wyłączeniem jednak otoczenia pałacu dla zachowania istniejącego układu architektonicznego³⁴⁰.

8. Charakterystyka źródeł i zasady wydawnicze

Niniejsze wydawnictwo źródłowe prezentuje inwentarze oraz źródła ikonograficzne i kartograficzne dotyczące białostockiego pałacu, które powstały w XVII i XVIII wieku. W tomie I prezentujemy źródła stworzone w epoce nowożytnej, przygotowywany tom II obejmuje inwentarze powstałe w latach 1802–1809, tom III obejmować będzie inwentarze powstałe do roku 1841, kiedy to powstał Instytut Panien Szlacheckich w Białymstoku. Mamy nadzieję, że zestawienie licznych rozproszonych źródeł opisowych i ikonograficznych pozwoli na lepszą ocenę przemian zachodzących tak w architekturze, jak i w wyposażeniu białostockiego pałacu.

W niniejszym tomie I prezentujemy cztery inwentarze: z lat 1645, 1772, 1775 oraz 1796. Są one publikowane według zasad podanych w instrukcji wydawniczej pod redakcją Kazimierza Lepszego³⁴¹. Zgod-

³³⁹ J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne*, s. 51.

³⁴⁰ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 119. Izabela Branicka utrzymywała architekta nadwornego (informacja z 5 VIII 1797 r.) Tscheringa von Czernika. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 144–145.

³⁴¹ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.*, red. K. Lep-szy, Warszawa 1953.

nie z wprowadzonymi regułami zastosowaliśmy współczesny system interpunkcji. W celu większej czytelności tekstu staraliśmy się opis poszczególnego obiektu wydzielić w jednym zdaniu, a w przypadku zwykłego wymienienia przedmiotów oddzielaliśmy je przy pomocy przecinków lub myślników. W inwentarzach zapis poszczególnych obiektów był często bardzo różny, postanowiliśmy nie ujednoczyć zapisu lecz przedstawiać dokładnie formę odnotowaną w źródle. Wyjątki od tej zasady każdorazowo odnotowaliśmy w przypisach. Poprawiliśmy wszelkie literówki, zaznaczając naszą ingerencję w tekst nawiasami kwadratowymi. Ingerowaliśmy w brzmienie źródła przy oczywistych błędach, poprawiając wyrażenia do formy współczesnej, zawsze jednak w przypisie odnotowywaliśmy pisownię występującą w rękopisie. Uwzględniliśmy również współczesne zasady pisowni rozdzielnej i łącznej; wyjątkiem były sytuacje, w których zmieniałoby to sens. Głoski i, y oddaliśmy jako i, y, j, zgodnie z dzisiejszymi zasadami ortograficznymi. Uspółcześniliśmy także pisownię wielkich i małych liter, z wyjątkiem wyrazów o zabarwieniu emocjonalnym lub semantycznym. Konsekwentnie zachowaliśmy występujące obok siebie oboczności typu „kamiennymi” – „kamiennemi”, „mosiężnymi” – „mosiężnemi”, „sytuowanymi” – „sytuowanemi” itp. Liczby począwszy od 10 podawaliśmy w zapisie cyfr arabskich, a liczby w zakresie 1–9 odnotowywaliśmy słownie. Z uwagi na niewielką liczbę przypisów redakcyjnych, postanowiliśmy zlikwidować przypisy literowe i wszystkie komentarze redakcyjne i merytoryczne umieściliśmy w przypisach odnotowanych przy pomocy cyfr. Zbieżność rzeczowa i chronologiczna inwentarzy z lat 1771/1772 i 1775 powoduje, że część przepisów rzeczowych powtarza się.

Układ wydawanych inwentarzy ma formę ciągłą, pozbawiony jest akapitów wydzielających opisy poszczególnych budynków i pomiesz-

czeń³⁴², aby więc ułatwić czytelnikowi zapoznanie się ze źródłem, podzieliliśmy na akapity opisy poszczególnych budynków i obiektów, dodatkowo przy poszczególnych częściach składowych budynku i ogrodu stosując pogrubienie³⁴³. Z reguły staraliśmy się dopasować do intencji twórców, którzy oznaczali kolejne części inwentarzy podkreśleniami, ozdobnymi inicjałami wypuszczonymi lub zapisem całych wyrazów większymi literami, tym samym zrezygnowaliśmy z odnotowywania takich informacji w przypisach literowych.

* * *

Pierwszy chronologicznie inwentarz to prezentacja nieistniejącego dziś murowanego dworu Wiesiołowskich, na miejscu którego powstał wybudowanych przez ród Branickich pałac. Źródło to zostało wydane dwukrotnie³⁴⁴, jednakże biorąc pod uwagę charakter niniejszego wydawnictwa, którego celem jest zebranie i zestawienie wszystkich istniejących inwentarzy białostockiego pałacu, zdecydowaliśmy umieścić w nim również ten dokument. Jest on przechowywany w Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku, a elektroniczna wersja jednostki, w której został odnotowany, trafiła do Warszawy (do Archiwum Głównego Akt Dawnych) oraz Białegostoku (Archiwum Państwowe w Białymstoku)³⁴⁵. Dotychczasowe wydania opierały się

³⁴² W inwentarzu z 1796 r. zatytułowanym *Stancje w oficynie pałacowej* każde pomieszczenie opisane zostało na oddzielnej karcie.

³⁴³ W inwentarzu z 1772 r. wyodrębniono takie części przy pomocy podkreślenia pierwszych wyrazów dotyczących nowej treści. Z uwagi na wyodrębnienie ich przy pomocy akapitu zrezygnowano z umieszczania adnotacji o podkreśleniach.

³⁴⁴ *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 82–98; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 75–76, 78.

³⁴⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, нр 137, к. 93–95v.

na wersji elektronicznej, nie było więc pewności, czy urwany na końcu dokument nie posiada części dalszej. Przeprowadzona w Mińsku kwerenda archiwalna nie przyniosła pożądanych rezultatów, udało się jedynie ustalić, iż księga w miejscu, gdzie znajduje się inwentarz kamienicy Wiesiołowskich, jest zszycza, możliwe zatem, iż odpadła z niej jedna lub nawet kilka kart i – przynajmniej do tej jednostki – ponownie ich nie włożono.

Powstanie tego XVII-wiecznego inwentarza ma związek z postępowaniem spadkowym po śmierci Aleksandry Wiesiołowskiej, która otrzymała Białystok jako dożywocie. W myśl spisane w testamencie postanowienia Krzysztofa Wiesiołowskiego rzeczona dobra miały stać się uposażeniem alumnatu w Tykocinie, ponieważ jednak zapis ten nie został potwierdzony przez sejm, budził wątpliwości prawne. Dobra nieruchome nie powinny być przekazywane niezgodnie z zasadami dziedziczenia, a przepisy prawne wyraźnie stwierdzały, iż nieruchomości powinni objąć siostrzeńcy Krzysztofa Wiesiołowskiego – Hieronim Kazimierz i Władysław Jerzy Chaleccy. Na ich żądanie Maciej Grabowski – sługa zmarłej Aleksandry Wiesiołowskiej – przekazał ich pełnomocnikom (Andrzejowi i Pawłowi Koryckim) inwentarz majątności białostockiej³⁴⁶. Osiem dni później inwentarz został oblatowany w księgach grodzkich w Brańsku i wersja ta zachowała się do dnia dzisiejszego³⁴⁷. Co interesujące, dokument ten został wykorzystany 10 lat później przez Hieronima Kazimierza Chaleckiego, który namówił szlachtę ziemi bielskiej obradującą na sejmiku przedsejmowym do poparcia roszczeń na sejmie³⁴⁸.

---

³⁴⁶ J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku*, s. 73–78.

³⁴⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, нр 137, к. 93–95v.

³⁴⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Ф. 1708, оп. 1, нр 39, к. 186v.

* * *

Kolejny chronologicznie inwentarz, pozbawiony strony tytułowej, przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych, sprawia badaczom wiele kłopotu³⁴⁹. Źródło to przepisał, przygotował do druku i opatrzył wstępem Jan Glinka. Stwierdził on, że dokument ów dotyczy pałacu białostockiego z 1709 r. (wcześniej przypuszczenie to sformułowali archiwiści Archiwum Roskiego w inwentarzu z początku XX w.)³⁵⁰. Na poparcie swej tezy Glinka przyjął właściwie jedno założenie: inwentarz jest podpisany przez Jana Klemensa Branickiego, a *Stałym miejscem zamieszkania wojewody Stefana Mikołaja Branickiego, a następnie syna jego, hetmana Jana Klemensa, był Białystok, rezydencje zaś ich w innych dobrach dziedzicznych: Branicach, Ruszczy, Tyczynie, Choroszczy znacznie bardziej niż Białystok, różniły się od inwentarza z r. 1709 – tak dalece, że w ogóle trzeba je wyłączyć z porównań*³⁵¹. Założenie jest zasadne, jednakże autor nie uwzględnił, iż w Choroszczy były dwa kolejno wybudowane (drugi – po zburzeniu pierwszego) pałace³⁵².

Szczegółowa analiza zawartości inwentarza przeprowadzona przez T. Szyburską jednoznacznie wykazała, że układ pomieszczeń przedstawiony w dokumencie nie może odnosić się do pałacu w Białymstoku i dotyczy pierwszego, pobudowanego w Choroszczy, pałacu (wzniesio-

³⁴⁹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 763, s. 1–14 (dawna sygnatura: AGAD, Archiwum Roskie, 115.1/56).

³⁵⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 139, k. 4–11 (wstęp: k. 1–3); ibidem, k. 19.

³⁵¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 139, k. 3.

³⁵² Fakt ten nie był znany Janowi Glince przy pisaniu pracy *Choroszcz letnia rezydencja hetmańska w XVIII stuleciu*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1938, nr 2, s. 179–181 i uznał on, że obecnie istniejący pałac powstał przed latami 40. XVIII w.

nego i wyposażonego w latach 1725–1735). Szyburska przypuszczała, że inwentarz ten powstał w latach 50. XVIII stulecia na polecenie Jana Klemensa Branickiego, przed rozebraniem zawilgoconego (wskutek wadliwej konstrukcji) budynku. Tę dobrze udokumentowaną hipotezę przyjął Władysław Sekunda³⁵³. Zresztą pośrednio potwierdził ją również Jan Glinka, który zwrócił uwagę na zasadniczy element dekoracyjny – była nim *statua Araba na postumencie na początku schodów, trzymająca w ręku latarnię w oprawie wytłacanej*³⁵⁴, która pojawia się w drugim pałacu znajdującym się w Choroszczu (*na schodach murzyn śrubą żelazną przyśrubowany trzymający latarnię szklanną, w blachę pozlacaną*³⁵⁵).

Pomimo ustaleń W. Sekundy i T. Szyburskiej historycy nadal wyciągają wnioski na podstawie założenia sformułowanego przez Jana Glinkę, skutkiem czego daleko idące tezy dotyczące pałacu białostockiego oparte są na opisie, który w rzeczywistości dotyczył budynku znajdującego się w Choroszczu³⁵⁶. Problem ten nie został w literaturze przedmiotu wyraźnie zarysowany; wydaje się, jakby istniały dwie niezależne od siebie, całkowicie sprzeczne koncepcje dotyczące jednego źródła³⁵⁷.

Kwestię tę dodatkowo skomplikowała Elżbietka Kowecka, proponując trzecią możliwość: *Niewątpliwie inwentarz odnosi się do Choroszczu, lecz dotyczy wnętrza drugiego pałacyku wzniesionego w drugiej*

³⁵³ T. Szyburska, *Białystok. Zespół pałacowy d. Branickich. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, s. 44 (maszynopis przechowywany w Narodowym Instytucie Dziedzictwa Oddział w Białymstoku); W. Sekunda, op. cit., s. 309.

³⁵⁴ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 139, k. 5.

³⁵⁵ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 230.

³⁵⁶ Przykładowo: W. Wróbel, *Działalność*, s. 54, 57–58, 75 (przypis 102), 76 (przypis 118, 135); I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 15–16.

³⁵⁷ A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, passim (w szczególności s. 194–195), która nie wykorzystuje tego inwentarza ani przy analizie pałacu w Białymstoku, ani w Choroszczu.

połowie lat 50-ych, gdyż mowa jest również o przypałacowych oficynach, które ukończono dopiero w 1762–63 roku. Może więc jest to jedynie jakiś brulion przygotowany do „Spisu pozostałości”³⁵⁸. Tezę taką uznajemy za dyskusyjną, gdyż w inwentarzu z 1772 r. opis pomieszczeń różni się od przedstawionego w publikowanym źródle.

Zarysowany wyżej problem wymagał niewątpliwie definitywnego rozstrzygnięcia. Takowe nastąpiło dzięki pracy archiwalno-badawczej prowadzonej przez Teresę Zielińską, która podjęła się trudu uporządkowania Archiwum Roskiego znajdującego się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie³⁵⁹. Na obwolucie jednostki 763 wchodzącej w skład *Akt osobisto-rodziny i majątkowo-prawnych* odnotowano najpierw, iż zawarty tam dokument to *Fragment inwentarza pałacu w Białymstoku, s.a.* Następnie dodano informację przekazaną przez ks. Jana Niecieckiego, iż prawdopodobnie chodzi o pałac *w Choroszczu przed rozbiórką*. W dolnej części obwoluty, innym rodzajem długopisu, lecz tą samą ręką, sporządzono adnotację (uzupełnioną datą 3 X 1999 r. i podpisem Teresy Zielińskiej): *uzupełniono odnalezioną kartą inwentarza i pierwszą stroną tekstu inwentarza, które potwierdziły w pełni hipotezy ks. Niecieckiego*³⁶⁰. Na pierwszej karcie tytułowej, jak i na pierwszej stronie inwentarza odnotowano: *Inwentarz pałacu choroskiego pisany d. 2 Augusti 1757 Anno*.

Podsumowując, uznajemy argumenty przedstawione przez T. Szyburską i T. Zielińską, jednak opisane wyżej źródło umieszczamy w aneksie (część 2, tomu I), zaznaczając, iż inwentarz dotyczy pierwszego pałacu w Choroszczu; wydawnictwo źródłowe uzupełniamy za to przygotowa-

³⁵⁸ E. Kowecka, op. cit., s. 76.

³⁵⁹ Zob. J. Zawadzki, *Teresa Zielińska (10 V 1929 – 15 II 2010)*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2010, t. 17, s. 300–301.

³⁶⁰ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 763, obwoluta jednostki.

nym przez Jana Glinkę wstępem do tego inwentarza. Mamy nadzieję, iż publikacja źródłowa tego dokumentu pozwoli na wypracowanie przez środowisko naukowe jednolitego stanowiska odnośnie opisywanego w tym źródle miejsca.

* * *

Najczęściej wykorzystywany przez historyków jest *Inwentarz dóbr wszystkich*, który wykonany został gigantycznym nakładem pracy w latach 1771–1772. Oryginał przechowywany był przemiennie w pałacu białostockim i warszawskim, często na potrzeby Izabeli Branickiej i jej oficjalistów przesyłano go pomiędzy miastami, o czym świadczy informacja pochodząca z 1779 r., iż *inwentarz generalny w paszku dobrze zapakowanym i zapieczętowany* został odebrany w Białymstoku i *inwentarz do archiwum dziś Pan Sekretarz odebrał*³⁶¹. Niestety, pierwotna wersja spisu majątku po Janie Klemensie Branickim nie zachowała się, natomiast uwierzytelniony i wpisany do ksiąg grodzkich ziemi bielskiej akt uległ zniszczeniu w 1944 r. Do tego czasu znajdujące się w tym źródle informacje wykorzystywali Henryk Mościcki, Zygmunt Dunin-Kozicki oraz Jan Glinka, przy czym ten ostatni zgromadził dużą część odpisów z tego tomu³⁶². Księga *in folio* liczyła kart 604 i przechowywana była w Centralnym Archiwum Wileńskim pod numerem 8904, w okresie II Rzeczypospolitej została przeniesiona do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie i włączona w skład *Archiwum Podlaskiego* z zachowaniem jej dotychczasowego numeru.

³⁶¹ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 8 II 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 101.

³⁶² H. Mościcki, *Białystok – zarys historyczny*, Białystok 1933; Z. Dunin-Kozicki, op. cit.; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, k. 1–71.

Procesem szczególnie długotrwałym, prawdopodobnie wielomiesięcznym, były prace nad stworzeniem ogromnego i szczegółowego inwentarza po śmierci Jana Klemensa Branickiego, wśród których istotną rolę odgrywały czynności wstępne. Dowiadujemy się o tym pośrednio z korespondencji Wojciecha Matuszewicza adresowanego do Izabeli Branickiej. Pisał on w 1780 r., iż w pałacowym archiwum szukał rejestrów *między raptularzami, z których generalny inwentarz był pisany*³⁶³, prawdopodobnie więc dokumentację powstałą w efekcie prac nad inwentarzem przechowywano w pałacu, w przeciwieństwie do reszty akt.

Prace nad inwentarzem zakończyły się 3 X 1772 r., następnie został on podpisany w Białymstoku przez Izabelę Branicką, po czym 30 X 1772 r. został przez nią zaprzysiężony w Brańsku i włączony do akt grudnia³⁶⁴. Dzięki temu ten uwierzytelniony urzędowo dokument był często we fragmentach odpisywany ze względów prawnych lub prywatnych, czego ślady zachowały się z lat 1779 i 1805³⁶⁵.

Wydawało się, iż to niezwyklej wagi źródło historyczne uległo zatraceniu. Szczęśliwie w *Archiwum Roskim* znajdującym się przed II wojną światową w Wilanowie, a w okresie PRL-u przeniesionym do AGAD-u znajdował się drugi egzemplarz tego inwentarza, który stanowił podstawę wydania w niniejszej publikacji. Pierwszy wykorzystał to źródło Jan Glinka; w zgromadzonych przez niego materiałach znajdujemy notatkę z 8 XII 1960 r.: *Inwentarz z którego zrobiono niniejszy wypis (AGAD, akta podlaskie 8904), spłonął w 1944 r. Stronice 65–79*

³⁶³ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 23 III 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 201.

³⁶⁴ Z. Dunin-Kozicki, op. cit., s. 22; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, k. 1 i n.

³⁶⁵ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 8 II 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 99, 101; Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, 2309, k. 24, 190.

wypisu zaopatrzyłem dzisiaj sygnaturami według foliowania, które znajduje się w innym egzemplarzu tegoż inwentarza w *Archiwum Roskim*, nr 82 [obecnie sygnatura 122 – przyp. wydawcy]³⁶⁶. Księga ta liczyła 595 kart, z czego pałacowi oraz ogrodowi białostockiemu poświęcono 144 strony tekstu³⁶⁷. Dzięki wypisom z ksiąg grodzkich wiemy, iż przechowywana w *Archiwum Roskim* księga jest wierną kopią oryginału.

Spis ten został wykonany w celach testamentowych „z natury” i miał on stanowić ewidencję całości majątku zmarłego. Charakteryzował się drobiazgowością w opisie wnętrza, wyposażenia i otoczenia, dzięki czemu mamy możliwość dokładnego zapoznania się z każdym pomieszczeniem i poznania tym samym gustów i potrzeb życia codziennego XVIII-wiecznego magnata oraz jego dworu. Inwentarz z 1772 r. nigdy nie został wydany drukiem, co dziwi zwłaszcza w odniesieniu do fragmentów dotyczących Białegostoku, zabudowy oraz znajdującego się tam pałacu. Skądinąd wiadomo, że na potrzeby pracy naukowej Jana Glinki był on kopiowany przede wszystkim przez Tadeusza Piotrowskiego³⁶⁸.

* * *

Inwentarzem rzadziej wykorzystywanym w literaturze przedmiotu jest *Opisanie zupełne pałacu całego białostockiego z 1775 r.*, które prze-

³⁶⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, k. 64.

³⁶⁷ AGDA, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 1v–73v. Księga ma wymiary: 208 × 357 × 108 mm.

³⁶⁸ *Katalog Tek Glinki*, cz. 1: *Katalog osobowy*, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1969, s. 199. Wypisy: Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, s. 2–64; por. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 198, s. 51–53; Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 199, s. 9–13. Próby przygotowania inwentarza do druku: Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, k. 110–111.

chowywane jest obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego³⁶⁹. Ta mniejsza popularność dokumentu to być może efekt popartej wypisami i notatkami opinii Jana Glinki, który wykazując zmiany następujące w ciągu trzech lat m.in. w umeblowaniu pałacu, dowodził, iż *Opisanie* w znacznej mierze jest zbieżne z inwentarzem wykonanym w 1772 r.³⁷⁰ Nie można tego oczywiście traktować jako zarzutu, waga omawianego źródła polega bowiem właśnie na tym, że umożliwia ono ocenę zmian, które nastąpiły w pałacu w ciągu czterech lat po śmierci Jana Klemensa Branickiego (1771 r.). Według Jana Glinki *Inwentarz z r. 1775 (...) jest pisany nieco poprawniej pod względem pisowni, a zwłaszcza znaków przestankowych*, w stosunku do inwentarza sprzed trzech lat³⁷¹. Zbieżność obu źródeł zmusiła nas do przyjęcia koncepcji polegającej na podziale tomu I na dwie części. Wydrukowanie inwentarzy w dwóch oddzielnych książkach niewątpliwie ułatwi korzystanie z nich i umożliwi porównanie obu źródeł.

Opisanie zupełne pałacu całego białostockiego należy rozpatrywać w kontekście sporu prawnego pomiędzy sukcesorami Jana Klemensa Branickiego a jego żoną Izabelą Branicką, której hetman zapisał w dożywocie swoje dobra. Aby go rozstrzygnąć, powołano w 1774 r. komisję składającą się z pięciu osób, która w ciągu czterech tygodni obrad w Warszawie miała rozdzielić sporny majątek³⁷². W 1775 r. podjęto pracę nad ustaleniem zasobu dóbr białostockich, stąd z jednej strony powstał wydawany w niniejszej publikacji opis pałacu, z drugiej zaś stro-

³⁶⁹ Vilniaus Universiteto Biblioteka, f. 4, A – 1662 (34255), k. 1–43v.

³⁷⁰ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 146, s. 1–9.

³⁷¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 146, k. 8.

³⁷² Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 317, k. 40–43; I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 41; A. Sztachelska-Kokoczka, *Magnackie dobra*, s. 22.

ny *Inwentarz miasta Białegostoku sporządzony Anno 1775*³⁷³. Wówczas również Izabela Branicka powołała Stanisława Karwowskiego – stolnika ziemi bielskiej – na swego pełnomocnika do reprezentowania jej interesów przed sądami³⁷⁴.

* * *

Ostatni z prezentowanych inwentarzy – *Stancje w oficynie pałacowej od sadzawek* – pochodzi już z okresu, w którym władzę nad miastem przejęli Prusacy. Inwentarz ten został sporządzony przez Michała Lubowickiego 1 VI 1796 r. i zachował się w dwóch redakcjach: pierwszy przechowywany w Archiwum Państwowym w Białymstoku (urzędowy oryginał) i wykonany rok później odpis, który obecnie znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych³⁷⁵. Źródło to wydajemy zgodnie z oryginałem, odnotowujemy jednakże oboczności występujące w kopii, w przypadku oczywistych błędów, tekst uzupełniamy o treść podaną w drugiej redakcji.

Trudno odpowiedzieć, dlaczego spisano jedynie inwentarz stancji, przypuszczać jednak należy, że uczyniono to na żądanie Izabeli Branickiej, a konkretnie dla potrzeb mieszkaniowych sprowadzonych z terenu Prus urzędników. Poświadcza to informacja Franciszka Biłgorajskiego, który odnotował: *Skoro w Białymstoku osiedliły się władze, kamera i rejencya białostocka z innemi władzami, nie było zabudowań dla rozmieszczenia. P. Branicka odstąpiła obszerną oficynę dla pomieszczenia kamery; a dom przed kanałami, gdzie za Rzeczypospolitej były szkoły zajęto na rejencyę; w innym zaś miejscu pisał, że po kasacie jezuitów Branicka*

³⁷³ Źródło to zostało opublikowane: M. Lech, *Białystok*, s. 443–454.

³⁷⁴ I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 41.

³⁷⁵ Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, 2322, k. 132–149; AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 18–50.

odstąpiła tylko bezpłatnie oficyny nad kanałami naprzeciwko pałacu³⁷⁶. Podkreślić należy, iż hetmanowa zobowiązała się do pomocy władzom pruskim w zakwaterowaniu urzędników, o ile Białystok zostanie stolicą departamentu. Część urzędników rozmieszczono w mieszkaniach w mieście, resztę w budynkach założenia pałacowego udostępnionych (bezpłatnie) przez Izabelę Branicką³⁷⁷.

* * *

Interesująco jawi się funkcjonowanie archiwum Branickiego, który posiadał kancelarię służbową i prywatną³⁷⁸. Przyjęty w literaturze przedmiotu podział na te dwie jednostki nie oddaje w pełni stanu rzeczy, archiwum służbowe można bowiem podzielić na hetmańskie i wojskowe. To drugie wiąże się z bieżącym funkcjonowaniem oddziałów stacjonujących w Białymstoku³⁷⁹. Potwierdzenie tego znaleźć można

³⁷⁶ [F. Biłgorajski], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 1876, nr 269, s. 2. Wśród innych zmian poczynionych w Białymstoku: „dom przed kanałami, gdzie za Rzeczypospolitej były szkoły, zajęto na rejencyę. Gimnazjum przeniesiono do gmachu obszernego, który był teatrem za świetnych czasów Branickiego. Lokale przerobiono na klasy; a sam teatr oddano na kirche dla licznych przybyłych urzędników wyznania augsburskiego”. Ibidem. Dane te znajdują potwierdzenie w innych źródłach, AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, k. 129–135.

³⁷⁷ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 3–4, 7–8, 113–114, 119, 133; *Spis mieszkańców Białegostoku z 1799 r.*, [w:] A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku*, s. 68–102; A. Sztachelska, *Źródła do dziejów miasta*, s. 311; Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen, 2322, k. 87v–92, 182v–187.

³⁷⁸ O problematyce tej pisali m.in.: T. Zielińska, *Archiwa wielkich rodów Rzeczypospolitej dziedzictwem narodów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Archiwista Polski” 1999, nr 2, s. 33–40; K. Syta, *Archiwa magnackie od XVI do XVIII w. – możliwości i kierunki badawcze*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003, s. 679–691.

³⁷⁹ Regiment buławy wielkiej Jana Klemensa Branickiego stacjonował we Lwowie i Białymstoku. T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 504.

w relacji Michała Starzeńskiego, który przedstawiając sytuację po śmierci hetmana, opisuje wyjazd oddziałów z Białegostoku: *Ojciec mój czuwał bacznie nad porządkiem przy wyprawianiu pułków; opuszczaly też Białystok opatrzone w komplecie całego rynsztunku, oddano im również dzienniki i archiwa pułkowe*³⁸⁰. Część dokumentacji wojskowej związanej z funkcjonowaniem oddziałów stacjonujących w Białymstoku przechowywana była na dworze hetmańskim, a następnie – w związku ze zmianą lokacji – dokumenty te zostały zabrane. Pozostała część dokumentacji służbowej – możemy ją nazwać hetmańską – dotyczyła wyłącznie osoby piastującej urząd i przechowywana była w archiwum prywatnym³⁸¹.

Kancelaria prywatna dzieliła się na cywilną i osobistą. Prowadzenie tej pierwszej należało do dwóch sekretarzy – polskiej i cudzoziemskiej ekspedycji. Byli nimi: Michał Starzeński od lat 30. XVIII w. oraz Szwajcar Jan Beck, którego od 1758 r. zastąpił Czech Antoni Betański³⁸². Natomiast osobista korespondencja Jana Klemensa i Izabeli pozostawała pod bezpośrednim nadzorem Branickich i przechowywano ją w specjalnie przeznaczonym do tego miejscu. Według inwentarza z 1772 r. listy trzymano w pasażu pomiędzy gabinetem Jana Klemensa a pokojami paryskimi³⁸³. Znajdowało się tam *Biuro fernierowane z stolikiem rozkładanym na dwu zawiasach mosiężnych, suknem zielonem obitym z dwoma*

³⁸⁰ M. Starzeński, op. cit., s. 6; A. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, s. 30.

³⁸¹ Według Teresy Zielińskiej pozostałością tych źródeł są listy z lat 1753–1771 (AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, Suplement, poz. 5–22) oraz akta gospodarcze i sądownicze, a także normatywy, nominacje, rozkazy (AGAD, Archiwum Roskie, Militaria). T. Zielińska, *Klientela*, s. 217–218. Por. Cz. Sadowski, *Ludwik Konstanty Pocię, hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, i „regestr” jego archiwum z roku 1720*, „Archeion” 1973, t. 59, s. 67–83.

³⁸² E. Kowicka, op. cit., s. 45; T. Zielińska, *Klientela*, s. 218–219.

³⁸³ W inwentarzu z 1775 r. wprost określono to pomieszczenie jako „archiwum”. Vilniaus Universiteto Biblioteka, f. 4, A – 1662 (34255), k. 11.

wysuwkami drewnianymi, u których galki mosiężne z czterema szufladkami u góry i we środku i z czterema szufladkami u dołu z zamkami, u których cztery antaby i szyldblaty mosiężne z zamkiem u stolika rozkładanego³⁸⁴. Z opisu mebel ten przypomina sekretarzyk rozrysowany w dziele Jana Kazimierza Haura³⁸⁵. Oprócz różnego rodzaju bibelotów i map, o których mowa w opisie, enigmatycznie wymieniono również znajdujące się tam *papiery różne we trzy pakiety ułożone i związane*. Było to zapewne osobiste archiwum Branickiego, odnotowano bowiem, iż *Dokumentów dóbr dziedzicznych w województwie podlaskim, w województwie ruskim i w województwie krakowskim sytuowanych wszystkie są złożone i znajdują się w Archiwum Białostockim wraz z summariuszami*³⁸⁶.

Funkcjonowanie archiwum po śmierci Jana Klemensa Branickiego znane jest dzięki m.in. opracowaniu Krzysztofa Syty³⁸⁷. W archiwum panował względny porządek. W 1780 r. zaplanowano przeniesienie osobistego archiwum Branickich z pałacu do oficyny³⁸⁸. Z sumariusza Izabeli z Poniatowskich Branickiej, sporządzonego w 1793 r., możemy się dowiedzieć, że zasób archiwum rozmieszczony był w pomieszczeniach na parterze i piętrze

³⁸⁴ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 27.

³⁸⁵ J.K. Haur, *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiańskiej*, Kraków 1693, s. 167. Por. Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Ideal biblioteki ziemiańskiej w siedemnastowiecznym dziele Jakuba Kazimierza Haura a rzeczywistość*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2005, s. 55–62.

³⁸⁶ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 590.

³⁸⁷ K. Syta, *Białostockie archiwum Branickich w II poł. XVIII w. w świetle listów Piotra Piramowicza do Izabeli Branickiej z lat 1773–1785*, [w:] *Zarządzanie dokumentacją archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki*, red. R. Degen, M. Jabłońska, W.K. Roman, Warszawa 2016, s. 133–144.

³⁸⁸ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 11 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 225v.

białostockiego pałacu w 10 szafach, sześciu szufladach i czterech skrzyniach³⁸⁹. Interesujące są zarządzenia Izabeli Branickiej odnośnie dokumentacji o charakterze osobistym, wydane na wypadek śmierci. *Papiery wszelkie w stolikach znajdować się mogące P[anowie] Popławski, Wilczewski i Kownacki wspólnie pozbierawszy do archiwum oddadzą, a listy wszelkie popalą*³⁹⁰.

Należy wspomnieć również o osobach odpowiedzialnych za jej gromadzenie i uporządkowanie. Archiwiści stanowili pod koniec XVIII w. grupę zawodową, a osoby takie w większości wywodziły się ze stanu szlacheckiego. W Białymstoku funkcję tę pełnili Kazimierz i Stanisław Karwowscy³⁹¹. Za postać szczególnie ważną należy uznać drugiego z wymienionych, który przebywał na dworze białostockim przez blisko 50 lat (do 1797 r.)³⁹². Został on przez Branickiego zaangażowany w 1754 r. do uporządkowania i sporządzenia sumariuszy³⁹³ i najwyraźniej robi, co mógł, by ze swego zadania wywiązać się jak najlepiej. Porucznik Andrzej Lindsay relacjonował hetmanowi: *Rejent ziemi bielskiej mocno pracuje koło archiwum pańskiego i tak pilny jest, że wstaje o godzinie drugiej z północy a siedzi do godziny jedynastej w noc i świętu rzadko któremu*

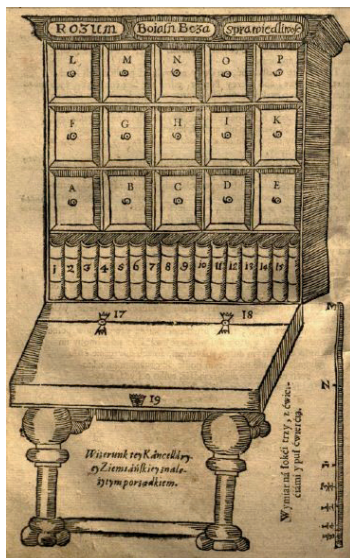
³⁸⁹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 32, s. 1–13; zob. K. Syta, *Archiwa magnackie*, s. 687.

³⁹⁰ M. Kupczewska, K. Łopatecki, *Testament Izabeli z Poniatowskich Branickiej (3 XI 1805)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2016, z. 1, s. 118. Pełnomocnictwo przekazane Wilczewskiemu przez Izabelę Branicką z 1 III 1797 r.: AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 114, s. 76.

³⁹¹ W. Szczygielski, *Karwowski Kazimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 165–166; idem, *Karwowski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, s. 167–169.

³⁹² Jedyne dłuższy okres nieobecności Branickiego w Białymstoku wiązał się z przełomem lat 60. i 70. XVIII w. Wówczas w okresie konfederacji barskiej opuścił on hetmana i wrócił dopiero po jego śmierci. T. Zielińska, *Klientela*, s. 216.

³⁹³ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 29, s. 1–785; AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 30, jednostka niepaginowana; E. Kowecka, op. cit., s. 46.

Ilustracja 14. Sekretarzyk odnotowany w dziele Jakuba Kazimierza Haura, *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiańskiej*, Kraków 1693, s. 167.

przepuści. Ogrom pracy sprawił jednak, iż – jak zaznacza wspomniany podwładny Branickiego – w najbliższej przyszłości nie widać było zakończenia podjętych działań³⁹⁴. Niezwykle ciekawie jawi się polecenie Karwowskiego, który wskazywał, aby akta po wykorzystaniu *tak uktadać, wiązać, jak były ułożone i wiązane, bo kilkuletnia praca jedną niecierpliwą i złą kwerendą w niwecz obrócić się może*³⁹⁵.

Dzięki wysiłkowi włożonemu w zorganizowanie sprawnego obiegu dokumentacji i zachowaniu porządku przy archiwizowaniu aparat ad-

³⁹⁴ A. Lindsay do J.K. Branickiego, Białystok 12 XII 1753, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, XXXV/12, s. 3.

³⁹⁵ AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 5, karty niepaginowane.

ministracyjny wypełnił bardzo dobrze pracę przy olbrzymim inwentarzu dóbr wszystkich po zmarłym Janie Klemensie Branickim, jednakże już w latach 80. XVIII w. coraz częściej zdarzały się kłopoty z odnalezieniem dokumentacji znajdującej się w archiwum. Wojciech Matuszewicz w 1780 r. informował: *regestrów IM Pana Żołyńskiego wszędzie szukali i co się względem sprzedaży koni między papierami po IM Panu Ciecierskim i w archiwum między raptularzami z których generalny inwentarz był pisany. Znalazł to IM Pan sekretarz, posyła w raptularzach wspomnianych jest wzmianka, że był regestr osobny specyfikujący wiele i po czemu przedano koni, do tego czasu kiedy inwentarz był pisany, ale rejestru tego nigdzie znaleźć nie mogliśmy*³⁹⁶. Dziewięć lat później w archiwum Izabeli Branickiej bez zadowalających rezultatów szukano dokumentów dotyczących pałacu warszawskiego będącego niegdyś własnością Katarzyny z Radziwiłłów Branickiej³⁹⁷. W tej sytuacji coraz bardziej palące stawało się podjęcie prac nad ponownym uporządkowaniem zasobu archiwalnego, jednak działania te podjęto dopiero w 1793 r. – podstoli Karwowski i komornik Wilczewski na polecenie Izabeli Branickiej wykonywali wówczas pracę *koło układania papierów w archiwum*³⁹⁸. W latach 1794–1795 nastąpiło czasowe wywiezienie dokumentacji z Białegostoku do Warszawy, po czym Kryński przetransportował ją na nowo do podlaskiego pałacu³⁹⁹.

³⁹⁶ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 23 III 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 201–201v.

³⁹⁷ Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 363, s. 9–10.

³⁹⁸ W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 11 VII 1793, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1.

³⁹⁹ Schneide do I. Branickiej, Warszawa 29 V 1795, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXVII/1.

Inwentarz majątku Białystok spisany 20 września 1645 r.

1. Oryginał: nieznany.

2. Uwierzytelniona kopia (inwentarz oblatowany w księgach grodzkich brańskich 28 września 1645 r.): Нацыянальны гістарычны архів Беларусі, Минск, Фонд 1708, опис 1, nr 137, k. 93–95v.

3. Wersja cyfrowa księgi grodzkiej przechowywana jest w Archiwum Główne Akt Dawnych oraz w Archiwum Państwowym w Białymstoku.

4. Wydania źródłowe: *Inwentarz majątności Białegostoku z należącymi folwarkami*, oprac. M. Sokół, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 15–16 (2010), s. 90–93; J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku w latach 1547–1692*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012, s. 75–76, 78.

[k. 93] Inwentarz majątności Białego Stoku z należąciami folwarkami do tej majątności, zrewidowany i spisany przez Ich Mościów Pana Andrzeja i Pawła Koryckich imieniem Ich M[iłoś]ciów Panów Chaleckich¹ z woźnym i szlachtą przy sobie natenczas mających odebrali od Je[go]

---

¹ Mowa o Hieronimie Kazimierzu i Janie Władysławie Chaleckich. Inwentarz był wykorzystany 10 lat później przez Hieronima Kazimierza Chaleckiego, który namówił szlachtę ziemi bielskiej obradującą na sejmiku przedsejmowym

M[ilo]ści Pana Macieja Grabowskiego² dnia dwudziestego września Anno millesimo sexcentesimo quadragésimo quinto³.

Naprzód wjeżdżając do dworu od kościoła brama przy której komór na schowanie rzeczy osiem, ze drzwiami i zawiasami, i zaszczepkami żelaznemi. Na wierzchu budynek drewniany, sien⁴, jedna izba stołowa z komorą, w której stołów sześć różnych, ławy około zedlow cztery, ława kredencerska, lichtarz mosiądzowy, kobierców przy ścianie starych siedm, piec stary, okien osiem całych, w ołów drzwi z zawiasami i zamkiem. U izby w komorze stołek i zedelków dwa. Naprzeciwko pokój z komnatą. W izbie i w komnacie stołów dwa, ława przy ścianie⁵ jedna, obicie stare, przy ścianie, konterfektów przy sienie⁶ małych i wielkich czternaście, skrzynia jedna podługowata, lichtarz wiszący pośrodku izby. W komnacie obicie stare przy ścianie, okna czałe⁷ w pokoju i w komnacie, okiennice u tego domu wkoło na zawiasach, piec cały, w tym pokoju drzwi wszystkie na zawiasach. U siennych drzwi z zamek wewnętrzny z klamką.

Wszedłszy do dworu po prawej stronie dom nowy, w którym izdeb na dole trzy, z piecami, z drzwiami na zawiasach i z oknami czałemi w ołów robionemi wkoło, stołów trzy, ławy we dwu izbach, zedel jeden, komór

---

do poparcia roszczeń na sejmie odnośnie odzyskania dóbr białostockich. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1708, оп. 1, nr 39, k. 186v.

² Maciej Grabowski był sługą Aleksandry Wiesiołowskiej, który miał pomóc również w sprawach majątkowych związanych z testamentem patronki. J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku w latach 1547–1692*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012, s. 74; M. Sokół, *Inwentarz majątności Białegostoku z należącymi folwarkami. Słów kilka o dworze i folwarkach białostockich w 1645 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 15–16 (2010), s. 95.

³ 20 IX 1645.

⁴ Odmienne M. Sokół: „(w) nim”.

⁵ M. Sokół konsekwentnie: „ścianie”.

⁶ Odmienne M. Sokół: „ścianie”.

⁷ M. Sokół konsekwentnie „całe”.

trzy, w jednej skrzynia biała [k. 93v.] wielka okowana bez zamku, szafa kucharska zamknięta. Drzwi u tego budynku wszystkie na zawiasach. Mieszkanie górne, w którym izdeb cztery, z piecami, oknami całymi, komnat dwie, komórek potrzebnych dwie, sień jedna, w tych izbach stołów trzy, drzwi u tego budynku wszystkie na zawiasach, wychód na górę, na które schowanie, drzwi z zawiasami, drzwiczki do pieców na zawiasach.

Kamienica⁸

Przed nią ganek murowany, drzwi do sieni żelazne, krata nad nimi żelazna, zamek u tych drzwi. Po lewej ręce pokój, do którego drzwi sztukwartowe⁹ z zamkiem, okien dwa [z] francuskiego szkła, stół dębowy składany i drugi lipowy, skrzyń podługowatych cztery, krzesel skórzanych sześć, piec kafele białe.

Drugi pokój, do którego drzwi sztukwartowe [z] zamkiem wewnętrznym, uszaki marmurowe, stół marmurowy, okien dwa francuskiego szkła, obrazy trzy na płótnie.

Alkierz, do którego drzwi sztukwartowe z zamkami trzema, uszaki kamienne, okien trzy francuskiego szkła, pręty żelazne w oknach, ławek dwie.

Pokoik mały drewniany, drzwi dębowe na zawiasach z zamkiem, okien trzy francuskiego szkła, piec nowy, stolik jeden, łóżko.

Pokój mały, w którym posadzka marmurowa, drzwi sztukwartowe składane z zamkiem, obrazów na płótnie trzy, okno francuskiego szkła.

---

⁸ Współcześnie kamienicą określano murowany dworek, a forma ta na Podlasiu przyjęła się w 2 poł. XVI w. Zob. T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża – kamienica – kasztel*, Warszawa–Poznań 1979.

⁹ J. Maroszek „sztukwartowe”, M. Sokół „stukkwartowe”, analogicznie w kolejnych zapisach.

W tych wszystkich pokojach, oprócz alkierza, okiennice zewnątrz i z dworu na zawiasach z zaszczepkami.

Sienka z pokoju, do której drzwi sztukkwartowe z zamkiem, drugie drzwi na tył bez zamku dębowe, na zawiasach, skrzyń dwie starych.

Komórka potrzebna, drzwi na zawiasach z klamką, okno w niej całe.

Białogłowska izba, drzwi na zawiasach z zamkiem, piec cały, okien dwa całych prostego szkła, skrzynia sztukkwartowa stara z zamkiem, żelaza do wieszania szat prętów cztery.

Sklep. Z sieni drzwi dwa, dębowe zawiasami jedno, z zamkiem wewnętrznym, skrzyń pięć starych, s[z]katuła korzenna. W jednej skrzyni różne [k. 94] drobiazgi, siodeł rozmaitych dziewięć, bęben piechotny zły, szyszaków dziewięć, puklerzów dziewięć, pancerzów trzy, zarękawi par dwie, rękawic para jedna. Stół jeden, okno jedno całe prostego szkła, gałek mosiężnych osiemnaście, mojsztuków para, strzemion par dwie. W sieni szafa wielka zielona zamknięta.

Schód na górę do sklepiku, latarnia w sieni szklana. Schód do izby stołowej na górę z poręczą drewnianą. Turma przy schodzie u której drzwiczki¹⁰.

Sień na górze, okien w niej trzy, wpół szkła, a wpół drzewo robione. Konterfekt przy ścianie ekspedycji chirchol[m]skiej¹¹, do pieców drzwi dwoje, jedno żelazne, a drugie drewniane.

¹⁰ „Turmę przy schodzie” należy utożsamiać z okrągłą klatką schodową, którą odkryto w trakcie powojennych badań architektonicznych. Por. J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku na przełomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki” 2 (1961), s. 66. Odmienne: M. Sokół, op. cit., s. 87, która uważa, iż mieliśmy do czynienia z klatką schodową obok wieży.

¹¹ Obraz przedstawia bitwę pod Kircholmem, która odbyła się w 1605 r. Możliwe, iż była to kopia obrazu o takiej samej tematyce, który pod koniec drugiego dziesięciolecia XVII w. wykonał na zamówienie Zygmunta III Wazy Pieter Snayers. J. Teodorczyk, Z. Żygulski jun., *Dwugłos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 24 (1999), s. 124.

Z sieni po lewej ręce pokój z komnatą i alkierzykiem, w którym po-koju pułap stolarską robotą, drzwi w nim trzy na zawiasach żelaznych, dwoje z zamkami, a trzecie bez zamku, stół jeden kwadratowy, a drugi podługowaty, krzesel starych skórzanych dwa, okien trzy prostego szkła z okiennicami zewnątrz i z dworu, piec cały.

Izba stołowa, drzwi z zamkiem na zawiasach sztukkwartowe, piec cały z białych kafli, komin kamienny włoską robotą, okien osiem [z] prostego szkła z okiennicami z dworu, stołów siedem, zedłów i ław osiem, szafa na szkło z zameczkiem, ganek dla muzyki, komora na górze do schowania, drzwi na zawiasach, lichtarzew przy ścianie mosiężnych cztery.

Ganek kamienny z balasami kamiennymi, drzwi na zawiasach, konterfekt ekspedycji smoleńskiej¹². Schod na kamienice, drzwi na zawiasach z zaszczyką, okien w szczytach cztery potłuczonych. Sklepów cztery, drzwi na zawiasach, piwa beczek siedem¹³.

* * *

Dom gospodarski. Sień, w której kuchnia, obłożyny żelazne, wilk jeden. Izb dwie w jednej okna całe, a w drugiej potłuczone z okiennicami z dworu. Alkierz, okien trzy w ołów robione, drzwi do niego

---

¹² Prawdopodobnie obraz przedstawiał zdobycie Smoleńska przez Zygmunta III Wazę (1611) lub co jest mniej prawdopodobne odsiecz smoleńską i kapitulację Szejna (1634).

¹³ Badania architektoniczne przeprowadzone w piwnicach pałacu w Białymstoku w 2012 r. ustaliły, iż pierwotnie z piwnic istniało bezpośrednie wejście z podwórza (od zachodu), które zostało następnie zamurowane (około poł. XVII w.). Ponadto potwierdzono, iż piwnice składały się z czterech pomieszczeń. M. Grassmann, W. Wróbel, *Pierwszy raport z badań piwnic pałacu Branickich*, „Medyk Białostocki” 109 (2012), 5, s. 24–26.

z zamkiem wewnętrznym, [komór]ka potrzebna, komora na schowanie, do której d[rzwi na] zawiasach, także i na górze do schodu stołów cztery.

[k. 94v.] Piekarnia do chleba pieczenia, w której piec stary, stół jeden, okien dwa w pół drzewo robione. Komór dwie, stolik w komorze, dzieża do chleba, w komorach okien trzy, jedno z żelazną kratą, ławy wkoło, drzwi wszystkie na zawiasach¹⁴.

Dom rzemieślnicki. Izby dwie, w obydwu piece stare, okna w drzewo robione, stół jeden, ław dwie, drzwi na zawiasach żelaznych.

Podle domek drugi nowy, piec zły, komórek dwie, drzwi bez zawiasów, do nich turma, drzwi bez zawiasów.

Spizarnia, gdzie mąkę chowano, toków na mąkę dwa, rumówek osiem, we dwu mąka, dzieża do chleba, ceber, szaflik, konwiów cztery, na górze garcze i statki drewniane.

Dom służny, w którym izb cztery z piecami, komór dwie, komórek potrzebnych trzy, stołów cztery, ławy porządne, okna całe z okiennicami, drzwi wszystkie na zawiasach. Góra, na którą schod z drzwiami na zawiasach, na której łózek kilka.

Po lewej stronie od bramy mastarnia, w której izba z komorą, drzwi na zawiasach, stół jeden, ław dwie, piec zły, okna złe.

Stajnia, w której żłoby wkoło, drzwi trzy. Wrota od młyina, podle których kuźnica. W kuźni nie masz nic, tylko miechy.

Kuchnia. Izba z komorą, stołów dwa, ławy, ławek cztery, piec stary, okien pięć starych z okiennicami z dworu, z kuchni komora na schowanie, drzwi wszystkie na zawiasach. Spizarnia kuchenna, w której statki kuchenne, drzwi dwa na zawiasach.

Rzeźnica i psiarnia.

---

¹⁴ Por. J. Trzoska, *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo w II połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1973, s. 81 i n.

Browar, w którym izba z piecem, ławy wkoło, okna złe. Łaźnia, w której piec, kocioł zamurowany i blacha miedziana wkoło pieca, okna z okiennicami. Ozdownia, tok do moczenia słoðu pod dobry piec, ławki dwie, komora przy ozdowni na statki browarne, w której cebra, szafflików, wanien [...] kubków sztuk piętnaście, beczek i baryłek dziewięć, kadź piwna [...] robienia piwa kotłów nie masz, koryt dwa, kozów dwa, [drzwi] wszystkie u browaru na zawiasach z wrzeczadzami i kłó[dkami] [ok]owana.

Ogród włoski, w którym drzewo i ziele [k. 95 r.] rozmaite domowe.

Podwórze, które wkoło odyłowane porządnie¹⁵, studni dwie kamienne, u jednej wiader dwa okowane z łańcuchem.

Stajnia idąc na folwerek po lewej stronie, u której drzwi trzy całych, komora na schowanie szoruj żłoby wkoło.

Wozownia, w której drzwi trzy nowe, sani cztery, kół nowych dziesięć, starych dwa z skrętem, wapna w kącie solanek kilka, balasy dębowe. Góra na tej wozowni, na której beczka do mieszania, drzwi na zawiasach z kłódką.

* * *

Folwark w Białym Stoku, w którym izb dwie z komorami i sień z komorą, stolik mały, ławy wkoło, okna złe w obu izbach, piec stary, stępa do

¹⁵ Parkan obronny składał się z pionowych, dębowych słupów wkopanych w ziemię i wbitych w ułożone poziomo kłocce dębowe. W gary (zaciosy) słupów wkładano poziome tyble (belki), które dawały ochronę przed pociskami. Parkan przeciętnie mierzył 2,7 m wysokości, miał z reguły daszek osłaniający go przed zaciekami oraz okrągłe strzelnice wycięte w belkach tuż przy słupach. Czasem parkan był oblepiany gliną i pobielany, sądzić jednak należy, iż taka informacja została by w inwentarzu odnotowana. F. Kotuła, *Warownie chłopskie XVII w. w ziemi przemyskiej i sanockiej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 8 (1962), 1, s. 85.

oleju, u tego domu także u sklepów dwu, co pod tym domem, wszystkie drzwi na zawiasach z wrzeciędzami. Łażnia stara. Sieńka i z drzwiami sernik pośród podwórza nowy. Obora i chlewy, karmnik na wieprze, świerek stary na dole i na wierzchu schowanie, w których drzwi na zawiasach, jeden kłódką zamknięty. Sani na dole cztery, osi kilka.

Gumno, w którym spichlerzów dwa, schowanie na dole i na górze, sklepów pod nimi dwa, w jednym spichlerzu żyta beczek pięć, pszenicy beczka jedna, grochu korzec jeden, gryki pół beczki, cebrów dwa, do mielenia zboża beczek trzy, u tych spichlerzów i u sklepów drzwi na zawiasach i kłódki dwie do zamykania spichlerzów. Gontów kop sześćdziesiąt. Przy tych spichlerzach piwniczka drewniana, drzwi na biegunach z wrzeciędzem, beczek rybnych cztery, jedna z kratą żelazną, stawnie do warzywa wielkich jako małych dwadzieścia. Słomnik, w którym siana wozów pięćdziesiąt, dranic kop czterdzieści. Stodoła, w której wrót cztery na żelazie, komora przy niej. Lamus drewniany nowy, u którego drzwi na zawiasach z [wrze]ciędzem. Folwark i ogrody, na których warzywa, [wko]ło ogrodzone.

Zwierzyniec, w którym zwierza sztuk jedenaście.

Krescencja w roku 1645 (...) ¹⁶ na folwarku białostockim. Żyta kop w stodole 155, pszenicy ozimej kop 23, w ziarnie beczek 2, jęczmienia kop 33, grochu kop 11, pszenicy jarej kop 7, jarki kop 9, owsa kop 136, gryki kop 50, siana fur 9.

Folwark Wysoki Stok ¹⁷. Naprzód dom, w którym izb dwie, komór cztery, sień, kuchenka, w niej w izbie białej okien cztery w ołów robione, w komorze okien 2, u tych okien okiennice na zawiasach, w tym budynku stołów trzy, stołków trzy, ławy wkoło, piec dobry w piekarni,

¹⁶ Fragment dokumentu zniszczony.

¹⁷ Zob. opis obowiązków folwarku położonego w Wysokimstoku w 1729 r. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, sygn. 58, s. 7.

okien dwa w drzewo robione, pod tym domem sklep murowany, w którym stągwi do warzywa 7, cebrów 2, u tego budynku wszystkie zawiasy u drzwi żelazne.

Gumno. Stodoła jedna, przy której spichlerz, słomnik, u tego budynku wrota są, u wszystkich obora, chlewy trzy, wołownia, karmnik na wieprze. Podwórze ogrodzone i sad przy podwórzu, także i ogrody. Bydła w oborze nie masz, gęsi cztery, kaczek trzy.

Krescencja w tym folwarku. Żyta w ziarnie¹⁸ tegorocznego beczek sześć, żyta w snopie sto dziewięćdziesiąt pięć, pszenicy ozimej kop jedenaście bardzo podłej, jarej pszenicy kop piętnaście, jęczmienia kop trzydzieści, jarki kop osiem, owsa kop po dwadzieścia i dziewięć, grochu kop dwadzieścia siedem, gryki kop dwadzieścia i dziewięć, cebuli wieńców czterdzieści, jabłek do używania beczek trzy.

Wsi do tej majątności należące. Wieś Białostok¹⁹, w której włók trzydzieści dziewięć osiadłych, przy tej wsi młyn nazwiskiem (...)chników²⁰ trzyma morgów trzydzieści cztery²¹. Wieś [Sta]ra, w której włók dwadzieścia pięć osiadłych, przy (...)²² wsi młyn Hrehorkow trzyma włókę do niego. [Wieś] Zawady włók trzynaście, w tej wsi karczma. Wieś Supraśla (...)²³.

¹⁸ M. Sokół „w sianie”.

¹⁹ Późniejsza nazwa to Białostoczek.

²⁰ Wyraz nieczytelny z uwagi na zniszczenie karty rękopisu.

²¹ 34 morgi to nieco powyżej jednej włóki, standardowo bowiem na Podlasiu włóka składała się z 33 mórg. A. Dunin-Wąsowicz, *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku: próba ustalenia wielkości ról chłopskich na ziemiach polskich*, Warszawa 1994, s. 194.

²² Ubytek fragmentu karty.

²³ Kolejne karty inwentarza nie zachowały się w księdze.

Inwentarz pałacu i ogrodu Branickich (1771/1772)

1. Oryginał (przechowywany pierwotnie w archiwum Izabeli Branickiej w pałacu warszawskim albo białostockim) – nieznan.
2. Uwierzytelniona kopia (oblatowana do ksiąg grodzkich brańskich) przechowywana była w Centralnym Archiwum Wileńskim pod numerem 8904, w okresie II Rzeczypospolitej została przeniesiona do Archiwum Głównego Akt Dawnych – w 1944 r. dokument ten uległ zniszczeniu (obszerne wypisy: Narodowy Instytut Dziedzictwa, Teki Glinki, 141).
3. Kopia stanowiąca podstawę wydania: Archiwum Główny Akt Dawnych, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 112 (dawniej przechowywana pod nr 82).

[k. 1v] Inwentarz dóbr wszystkich w województwie podlaskim, ziemi bielskiej sytuowanych, tudzież w Wielkim Księstwie Litewskim, w powiecie grodzieńskim będących, jako też w województwie ruskim w ziemi przemyskiej leżących, także w województwie krakowskim znajdujących się oraz całej substancji i wszystkich rzeczy ruchomych, jako to w klejnotach, w złocie, we srebrze, cynie, miedzi, pałacach, budynkach, oborach, stadach, cugach, karetach, remanentach pieniędzy-

nych¹, a wszelkich w szczególności sprzętach, w tym stanie i sytuacji, gatunku, wielości i samej istocie jak się po śmierci świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Jana Klemensa hrabi na Rus[z]czy, na Tyczynie, Tykocinie i Branicach, Branickiego, kasztellana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, Orła Białego, Złotego Runa i Świętego Andrzeja orderów kawalera męża mego². Pozostałej prawom moim zapisowym i dożywotniemu podpadających³, z obowiązku powszechnego prawa, ustawami Rzeczypospolitej przeznaczonego na stan wdowi ściągającego się, przeze mnie pozostałą, małżonkę w roku 1772 spisany⁴.

---

¹ Fragment „i wszystkich rzeczy ruchomych, jako to w klejnotach, w złocie, we srebrze, cynie, miedzi, pałacach, budynkach, oborach, stadach, cugach, karetach, remanentach pieniężnych” został w rękopiśmie podkreślony.

² Jan Klemens Branicki zmarł 9 X 1771 r. w pałacu białostockim w wieku 83 lat. Pochowany został w kościele świętych Piotra i Pawła w Krakowie. 14 I 1772 r. złożono ciało w grobowcu i odprawiono egzekwie. Właściwe uroczystości odbyły się dopiero 20 VIII 1776 r. w Krakowie, a w Białymstoku Izabela Branicka ufundowała pomnik i pamiątkową tablicę w VI 1778 r. A. Sztachelska-Kokocza, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006, s. 22–23.

³ Jan Klemens Branicki już trzy dni po ślubie – 22 XI 1748 r. – zawarł obostrzoną umowę dożywocia z swoją trzecią żoną Izabelą Poniatowską. K. Łopatecki, *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 9 (2016), 1, s. 43.

⁴ Po śmierci Jana Klemensa Branickiego, Izabela z Potockich Branicka administrowała dobrami zmarłego męża. A. Cz. Dobroński, A. Lechowski, *Izabela Branicka w 200-lecie śmierci*, Białystok 2008, s. 14; por. J. Nieciecki, *Testament Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, red. H. Majecki, Białystok 2001, s. 7–27.

Dobra dziedziczne w województwie podlaskim sytuowane. Białystok⁵

Brama wjezdna do pałacu⁶

Murowana, w której drzwi podwójne z furtką małą i z drągiem wielkim do zasuwania i żelazną zasuwą przy tych drzwiach, cztery wielkie zawiasy. Przy furtce zaś dwie duże izby na bokach dla wygody wartę trzymających, do których dwoje drzwi pojedynczych na dwóch zawiasach żelaznych z klamkami⁷. Od Nowego Miasta⁸ idąc, w izbie po lewej ręce piec jest stary z zielonych kafli. W obydwóch tych izbach bokowych okien dwie z kratą żelazną, w izbie zaś po

⁵ Zob. *Plan rezydencji białostockiej w czasach Jana Klemensa Branickiego*, oprac. J. Nieciecki, rys. H. Popławski, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 7 (2001), wkładka.

⁶ Brama „Gryf” („Brama Wielka”): przed 1757 r. w tym miejscu stała brama z murywanymi słupami zwieńczonymi panopliami. W 1758 r. w to miejsce przeniesiono bramę pod kierunkiem Jana Henryka Klemma, która pierwotnie znajdowała się na terenie ogrodzenia dzielącego dziedzińce. Brama „Gryf” powstała w 1728 r. wg. projektu Johanna Sigmunda Deybla. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 397, s. 26; *Katalog zabytków sztuki. Województwo Podlaskie (Białostockie). Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, oprac. K. Kolendo-Korczak, Z. Michalczyk, A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Uchowicz, M. Zgliński, Warszawa 2015, s. 106.

⁷ Jędrzej Kitowicz odnotował, iż „Przed pałacem hetmana wielkiego trzymała pierwszą wartę chorągiew janczarska, drugą węgierska, trzecią gwardia piesza konna”. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Derwałowicz, Warszawa 1999, s. 208.

⁸ Białystok nie był jednolitym ośrodkiem miejskim w okresie wczesnonowoczesnym. Miasto lokowano i przywilej miejski nadano jedynie dla osady położonej po lewej stronie rzeki Białej. Natomiast część prawobrzeżna – Bojary, Zamkowa, Przedmieścia Wasilkowskie, Kleindorf i Nowe Miasto – posiadały własną niezależną organizację. K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14 (2015), 1, s. 355–360.

prawej ręce schody na górę drewniane do zegaru, z drzwiami górę na zamek zamykającymi. Pod wierzchem bramy zegar wielki z dwoma dzwonami⁹: kwadransowym i godzinowym, z wagami i czterema ukazującymi godziny kompasami¹⁰. Dokoła tego zegaru z podwórza idą pięknej roboty makiety żelazne, gałkami mosiężnymi gdzieniegdzie przyozdobione, wierzch bramy na kształt piramidy¹¹, [k. 2] blachą białą wskroś obity, na którym stoi greff połączony w szponach na tablicy w błękitnym polu cyfrę z liter JB połączoną trzymającą¹². Ku wierzchu cała brama pełna jest różnej z gipsu wyrobionej sztukaterii¹³. Na

⁹ Dzwony posiadały datę: 1727. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 95, s. 50.

¹⁰ Wielką wagę jaką przywiązywał Jan Klemens Branicki do zegarów widoczna jest w testamencie: „Ponieważ każdej kondycji ludziom, tak duchownego, jako i świeckiego stanu, wiele na tym należy, aby swoje nabożeństwa, dyspozycje, roboty, zabawy powszechnie podług wymiary i czasu miarkowali, rozporządzali i odbywali, na który to koniec dla wygody publicznej sporządzić i podawać kazalem w Białymstoku na pałacowej i kościelnej wieżach, tudzież w Choroszczy i w Tykocinie, miastach moich dziedzicznych, na wieżach kościelnych zegary wielkie z tarczami okazałemi po czterech stronach, skazujące i wybijające kwadransy i godziny, więc dla utrzymania w potomne czasy tako potrzebnego porządku chcę i postanawiam”. J. Nieciecki, op. cit., s. 21.

¹¹ Adam J. Miłobędzki (*Tradycja średniowieczna w polskiej rezydencji nowożytnej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 24 (1979), 4, s. 343), wskazuje, iż „wysoka wieża bramna stała się akcentem założeń barokowych, informujących o wjeździe na dziedziniec parady”. Rozwiązanie to było dla poł. XVIII stulecia niepotrzebne pod względem użytkowym jak i było sprzeczne z ówczesnym ideałem kompozycji przestrzennej.

¹² Obecnie znajdująca się w Białymstoku murowana część Bramy Wjazdnej jest oryginalną konstrukcją, natomiast drewniana wieża została wymieniona w 2000 r., a „Gryf” został zrekonstruowany z laminatu z żywicy syntetycznych zbrojonego włóknem szklanym. Z. Orłowski, *Montaż gryfa nad Bramą Wielką Pałacu Branickich w Białymstoku – problemy wykonawcze*, „Przegląd Budowlany” 82 (2011), 2, s. 54–56.

¹³ Według tradycji, „Bramę Gryf” wystawił Jan Klemens Branicki według własnoręcznego projektu Augusta II Wettina. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 95, s. 11.

czterech rogach miernej wielkości drewniane, biało malowane cztery osoby albo gieniusze¹⁴.

[Dziedziniec]

Z bramy pomienionej, jadąc do pałacu, dziedziniec darnem z obydwu stron drogi wyściełany i niewielkim murem opasany dokoła¹⁵. W tym murze, naprzeciwko grobelki, pomiędzy sadzawkami idący, jest brama nieodmykająca się z sztachetów żelaznych wielkich. Dziedziniec ten opiera się o officyny pałacowe i o dziedziniec przed pałacem brukowany, którego wjazd przyozdobiony jest znacznej wielkości, z kamienia robionymi dwoma herkulesami, z których posąg ma hydrę pod sobą o trzech głowach, a drugi podobnież hydrę o głowach pięciu. Obydwie statuty na kamiennych postumentach¹⁶.

¹⁴ Rzeźby te były alegoriami pór roku, uzupełniając przekaz ideologiczny zawarty w bramie, gdzie pod zegarem usytuowany był kartusz herbowy Branickich – gryf z monogram „JB”. W ten sposób przedstawiano triumf rodu Gryfitów nad czasem i przemijaniem. E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, „*Pawilon Pod Orłem*” w *Parku Branickich w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 28 (1992), s. 1. Odmienne: A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Warszawa 2011, s. 129, 228–229, która uważa, iż rzeźby mogły przedstawiać Herkulesa, Marsa i Merkurego, „podobnie jak na bramie opisywanej w 1755 r.”

¹⁵ Dokładniejszy opis sporządził w 1778 r. Johann Bernoulli, który odnotował: „Na dziedzińcu, prócz owalnego gazonu ograniczonego łukiem z drobnych kwiatów, na którego końcu ustawiona jest brama triumfalna, widać obelisk, a na nim gryfa (herb Branickiego) stojącego na kuli. J. Bernoulli, *Podróż po Polsce, 1778*, tłum. W. Zawadzki, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 344.

¹⁶ Posągi Herkulesów stanęły na miejscu dotychczas (1757–1758) istniejącej bramy. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 345, k. 20 v; ibidem, 360, k. 4–5, 9–11; ibidem, 397, k. 29–37. Por. A. Oleńska, *Wątki heroiczne w programie dekoracji białostockiej rezydencji Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko, War-

PAŁAC¹⁷.

Środek pałacu architekturą różną, osobami drewnianymi i statuą na wierzchołku Atlasa świat dźwigającego przyozdobiony, z pawilonami jednopiętrowymi dwoma, dwoma także galeriami. Sufity i ściany *al fresco*¹⁸ malowane i posadzkę marmurową mającymi, z oficynami dwupiętrowymi dwoma, obok pałacu sytuowanymi¹⁹. Z dziedzińca do pałacu schody kamienne o sześciu gradusach z dwoma poręczami kamiennymi. Dwie kuny żelazne w murze do zasadzania lamp nad tymi schodami.

*Sień pałacowa gdzie warta*²⁰

Do której drzwi podwójne z dziedzińca, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem sześcioryglowym żelaznym, mosiądzem krytem,

---

szawa 2005, s. 252–253; J. Kowalczyk, *Nurt klasycyzny w polskiej sztuce późnobarokowej*, [w:] *Klasycyzm i klasycyzmy. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1994, s. 110. O pracach kamieniarza przy postumencie pod posągami Herkulesa z 1758 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 339, s. 12–13.

¹⁷ Zewnętrzny opis pałacu: A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 224–236; *Katalog zabytków*, s. 110–116.

¹⁸ *Alfresco* to zapożyczenie włoskie, oznaczające technikę malowania na świeżym tynku. Pomimo różnych zapisów stosowanych w publikowanym inwentarzu (w rękopisie np. „alfreysko”), stosujemy ujednolicony zapis. M. Białoskórska, *Słownictwo prasy polskiej połowy XIX wieku: zjawiska progresywne i recesywne*, Szczecin 1992, s. 63; E. Wąsik, M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007, s. 78.

¹⁹ W latach 1737–1738 zaangażowany w dekorowanie galerii kolumnowych łączących główny korpus pałacu z dwoma bocznymi skrzydłami był Jerzy Wilhelm Neunhertz. W 1754 r. nieznanymi z nazwiska Niemiec poprawiał znajdujące się tam, zniszczone upływem czasu malowidła. Zob. J. Nieciecki, *O kolorystyce elewacji białostockiego pałacu Branickich*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 2 (1996), s. 59–63; E. Kowecka, *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991, s. 102–103.

²⁰ Według Jędrzeja Kitowicza pełniono wartę „na galerii przed pokojami”, najczęściej przez żołnierzy dragonii regimentu buławy. J. Kitowicz, op. cit., s. 208.

z dwoma zasuwami żelaznymi u góry i dołu, z dwoma antabami żelaznymi. Posadzka marmurowa w tafle czarne i białe układana²¹. Ściany z pilastrami, antykami i armaturą malowane. Cztery kolumny marmurowe czarne, które sufit w sieni pałacowej podpierają. U dołu są fugi, po niech rżnięte, a u góry kapitole snycerską robotą rżnięte i pozłacane, bazys pod temi kolumnami kamienny²². Dwie szafy w murze, u których drzwi podwójne na sześciu zawiasach żelaznych z dwoma zamkami. Dwie portiory kwadratowe, suknem zielonym obite. U jednej są drzwi jedne pojedyncze, na dwóch zawiasach żelaznych i z klamką. U drugiej zaś dwoje drzwi, jedne pojedyncze, na dwóch zawiasach żelaznych z klamką, [k. 2v] a drugie podwójne na czterech zawiasach żelaznych i z dwoma zasuwkami u góry i dołu, a trzecią poboczną. Lektyka zielona chińska, malowana z listwami pozłacanymi, gingasem wybita. Pulstro w niej toż materią pokryte, trzy okna każde o jednej tafli szkła białego. U tych okien tafli na przedzie brakuje. Lektyka druga skórą czarną obita, z lisztwami pozłacanymi, adamaszkiem karmazynowym wybita, pulstro w niej tamże adamaszkiem pokryte²³. Trzy okna: każde o jednej tafli szkła białego z firanką kitajkową, karmazynową. Cztery drągi do tych lektyk drewniane, farbami malowane. Krzesło węgierskie do

²¹ Posadzkę do gabinetu zamówił hetman u Jana Grykiera i Franciszka Kszążeckiego, kamieniarzy krakowskich w 1753 r. Zamówienie opiewało na 320 sztuk tafli (po 160 białych i czarnych) z „marmuru pięknego i czystego”, „w kwadrat po łokciu dobrej miary wszerej i wzdłuż”. Za wykonane płytki hetman zobowiązał się zapłacić 960 zł. Wobec trudności z realizacją zamówienia, Branicki przyjął jedynie 188 sztuk w VIII 1754 r., które miały być układane w sieni zamiast gabinetu. Zostały one ułożone prawdopodobnie w 1756 r. E. Kowecka, op. cit., s. 84–85.

²² Cztery czarnomarmurowe kolumny jońskie wykonał kamieniarz Michael Dolinger w 1755 r. *Katalog zabytków*, s. 114.

²³ Wzmianka o pulstrach w innych pojazdach z epoki: T. Żurawska, *Paradne jazdy w Polsce XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Kraków 1989, s. 97.

noszenia, czarną skórą obite, z dwoma drągami, dwa pasy skórzane do noszenia na górę. Dwie pary pasów rzemiennych do noszenia lektyk. Cztery kruki żelazne do zasadzania lamp. 16 blach mosiężnych, które się zawieszają nad lampami. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, o ośmiu tafłach szkła białego, w drewno oprawnych na sześciu zawiasach żelaznych i z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Dwie szafy pod temi oknami, ordynaryjne, szaro malowane, obydwie z drzwiami podwójnymi na czterech zawiasach żelaznych i z zamkami. Trzy ławki szaro malowane. Piramida malowana szaro do stawiania broni, drzwi podwójne szklane do ogrodu, o ośmiu tafłach, z szkła białego, w drewno oprawnych na sześciu zawiasach żelaznych z zamkiem mosiężnym francuskim i z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Sufit w tej sieni biały.

Kordygarda

Do której drzwi pojedyncze z sieni pałacowej, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Piec z kafli zielonych. Prycz zwodzony na dwu zawiasach żelaznych i z dwoma hakami. Okno o dwu kwaterach, o ośmiu tafłach szkła białego, w drewno oprawne na sześciu zawiasach żelaznych i z dwoma zasuwkami u góry i dołu²⁴. Stół pod tym oknem [k. 3] prosty sosnowy. W tej kordygardzie sklepienie u góry murowane.

---

²⁴ Pięć okien o ośmiu tafłach znajdujące się w sieni i kordegardzie zostało oszklonych w 1756 r., kiedy to sprowadzono do Białegostoku 50 szyb (za 933 zł). E. Kowecka, op. cit., s. 87.

PIERWSZA STRONA PAŁACU IDĄC Z DZIEDZIŃCA PO LEWEJ RĘCE

[*Pokoje paradne*]

Przedpokój gościnny. Drzwi do niego, z sieni pałacowej, podwójnie fasowane, biało malowane, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim i z dwoma zasuwkami żelaznymi. U dołu i góry posadzka dębowa, w tafle układana²⁵. Ściany całe w boazerii, biało i gdzieniegdzie seledynowo malowane i sztukaterią gipsową przyozdobione. Zegar bijący przy ścianie na konsolu szylkretem z mosiądzem nabijany i metalem pozłacany okowany. Portret okrągły najjaśniejszego Augusta Trzeciego z gipsu na murze robiony, wkoło laur z koroną pozłacany. Zwierciadło w murze o ośmiu taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane, dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwa o dwu essach. Biuro pod tym zwierciadłem fornirowane, o trzech szufladach, z zamkami żelaznymi i sześć[ma] antabami mosiężnymi. Pięć landszaftów na płótnie malowanych, w ramach snycerską robotą rżniętych, pozłacanych²⁶. Dwie kanapy skórą czerwoną obite, drzewo snycerską robotą rżnięte, sześć stołków skórą obitych czerwoną, drzewo snycerską robotą rżnięte.

²⁵ W celu utrzymania w czystości posadzki i podłóg kupowano w Warszawie „szczotek do frotowania par cztery i do zamiatania szczotek sztuk sześć”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 24 IV 1783, AGAD, Archiwum Roskie, Korepondencja, LXV/1, k. 472v.

²⁶ Duża liczba pejzaży znajdujących się w pałacu odpowiadała europejskiemu trendowi w komponowaniu zbiorów malarstwa od 2 poł. XVII w. Por. J.M. Montias, *Works of Art in in Seventeenth-Century Amsterdam. An Analysis of Subjects and Attributions*, [w:] *Art in History, History in Art: Studies in Seventeenth-Century Dutch Culture*, ed. D. Freedberg, J. de Vries, Santa Monica 1991, s. 331–372.

Trumadam²⁷ suknem zielonym obity, u którego zamek żelazny mały. Lustro kryształowe, wiszące na sznurze jedwabnym zielonym, wpośród tego pokoju, z ośmiu lichtarzami w essy robionemi. Dwa okna, obydwą o dwu kwaterach, o ośmiu taflach szkła białego, w drewno oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych i z dwoma zasuwkami żelaznemi u góry i dołu. Dwie franki u tych okien płócienne, białe, spuszczone²⁸. Dwa poręcze z podporami żelazne u tych okien. Sklepienie białe i gdzieniegdzie seledynowo malowane, sztukaterią gipsową przyozdobione²⁹. [k. 3v]

Pokój paradny. Do którego z przedpokoju gościnnego drzwi podwójne, fasowane, biało malowane, z lisztwami pozłacanemi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwami żelaznemi u góry i dołu posadzka dębowa w tafle układana³⁰. Lamperie biało malowane z listewkami pozłacanemi. Obicie karmazynowe, adamaszkowe, wkoło lisztwy snycerską robotą rżniętą i pozłacane. Zwierciadło w murze o sześciu taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżniętą i pozłacane. Dwa lichtarze drewniane,

²⁷ Trumadam, od franc. trou-madame, to zabawa pokojowa z kuleczkami, zbliżona do gier typu ruletka, bilard, kregle. W ten sposób określano również sprzęt do tej gry. Zob. *Inwentarz pośmiertny Michała Serwacego Wiśniowieckiego z 11 października 1745*, [w:] A. Betlej, A. Dworzak, A. Markiewicz, *Pałac w Wiśniowcu w świetle inwentarzy staropolskich*, Kraków 2016, s. 36.

²⁸ Lhuillier informował w 1740 r. Branickiego, iż w Wiedniu pojawiła się moda na rolety. Prawdopodobnie od tego czasu hetman rozpoczął kupowanie i montowanie tego rodzaju zasłon. E. Kowecka, op. cit., s. 109.

²⁹ Rokokową sztukaterię wykonali Franz Anton Vogt i Johann Ende w latach 1753–1754. Sztukateria ta w apartamencie paradnym przetrwała częściowo do chwili obecnej. *Katalog zabytków*, s. 114.

³⁰ Apartament paradny od lat 60. XVIII w. zajmowała Izabela Branicka. Składał się on z salonu, sypialni, gabinetu, garderoby i rejteradki. Okna apartamentu wychodziły na ogrodowe partery. J. Nieciecki, *Opowieści o „Polskim Wersalu”*. *O tym jak ogród przenikał do pałacu*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 5 (1999), s. 141.

snycerską robotą rżnięte i pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwu o trzech essach. Biuro pod tym zwierciadłem fornirowane, o czterech szufladach, z zamkami, z sześciu antabami, z czterema szyltblatami i czterema mus[z]lami mosiężnymi pozłaczanymi. Błat na tym biurze marmurowy, fladowany. Stolik składany angielski, suknem zielonym obity, drzewo bryzeliowym kolorem malowane. Kanapa adamaszkiem karmazynowym obita i taśmą jedwabną oblamowana, drzewo snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na niej z astrachany karmazynowej. 11 krzeseł adamaszkiem karmazynowym obitych, drzewo snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na nich z astrachany karmazynowej³¹. Dwa stołki angielskie z pulstrami, adamaszkiem karmazynowym obite, drzewo snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na niech z astrachany karmazynowej. Dwa stołki gładkie, adamaszkiem karmazynowym obite, drzewo snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na nie z astrachany karmazynowej. 12 stołków trzcinkowych, plecionych z pulstrami płóciennymi, półjedwabnymi, które się na hawtki przypinają. Klawicymbał o dwu klawiaturach, z wierzchu i ze środka fornirowany, z zamkiem i sześciu zawiasami mosiężnymi, z szufladką poboczną³². Komin szafiasty [k. 4] marmurowy, fladowany, z ornamentem rżniętym. Błat marmurowy fladowany, przed kominem dwa wilki żelazne, z dwoma sztukami mosiężnymi pozłaczanymi. Blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze³³, dwie blachy miedziane poboczne, miśzek do roz-

³¹ Część krzeseł znajdujących się w pałacu białostockim zostało w 1752 r. przywiezionych z pałacu w Mościskach. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 321, s. 17.

³² Klawicymbał został w późniejszym czasie wypożyczony przez Izabelę Branicką panu Hiblerowi. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 1 III 1781, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 374.

³³ Do dnia dzisiejszego przetrwały w białostockim pałacu branickich żeliwne płyty kominkowe ozdobione podwójnym herbem Gryf i Ciołek (odwołujące się do

dymania ognia, łopatką, kleszcze i obcęgi żelazne, z gałkami mosiężnymi połączanymi, wachlarz do zasłaniania się od ognia. Dwa ekrany na białym dnie z chińskimi osobami malowane, jeden o trzech, a drugi o pięciu Bretach³⁴. Skrzynia białą malowana na drewnku. Dwie sztuki na tym kominie białe z porceleny wiedeńskiej, z których jedna z czterema osóbkami i z koziołkiem, a druga z trzema tylko osóbkami. Dwie wazy z nakrywkami, porcelenowe, wiedeńskie, wkoło kwiatami różnymi garniowane. Zegar bijący okrągły, na słoniowym metalowym brązowanym, pod nim postument metalowy połączany. Na wieżuchu tego zegaru jest mała baldachym, metalowa połączana. Zwierciadło w murze nad tym kominem, o sześciu taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżniętą i połączaną. Dwa lichtarze drewniane, snycerską robotą rżniętą i połączaną, obydwie o trzech essach. Piec biały, kafli saskich, na nogach drewnianych ornamentem połączanym przyozdobiony³⁵. Lustro kryształowe wielkie, wiszące na sznurze, jedwabiem karmazynowym okręca-

---

rodu Jana Klemensa Branickiego i Izabeli z Poniatowskich Branickiej) lub samym Gryfem. W. Sekunda, *Płyty kominkowe z pałacu w Choroszczu pozyskane do zbiorów Muzeum Okręgowego w Białymstoku*, „Roczniki Białostockie” 15 (1981), s. 304–311.

³⁴ Inwentarz nie odnotowuje materiałów z którego wykonany był ekran (wyjątkiem są ekrany metalowe). W świetle dokumentacji z 1780 r. wynika, że ekrany wykonywali stolarze i ślusarze. Stolarze wykorzystywali mahoń i jabłoń, ślusarze prawdopodobnie pokrywali ekran blachą. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 23 X 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 318.

³⁵ Produkcja takich pieców rozwinęła się w 1 poł. XVIII w. w Saksonii. Zbudowane były one z metalowej skrzyni dolnej i nastawy z dużych kafli (lub ozdobnych elementów ceramicznych). Miały one wyjątkowo ozdobny charakter, stanowiąc dodatkowy element dekoracyjny pomieszczenia. Ich model do apartamentu paradnego został przygotowany w 1747 r. M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław 1987, s. 56; A. Sztachelska, *Białystok w korespondencji Branickich*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białego-stoku*, t. III, red. J. Joka, Białystok 1972, s. 48.

nym z dwoma kutasami, wpośród pokoju paradnego, o 12 lichtarzach w essy robionych. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, o 10 tafłach kryształowych, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z prętem żelaznym do zamykania, u którego antaba i kruk mosiężny pozłacany³⁶. Dwie okiennice do tych okien, obydwie biało malowane, z lisztwami pozłaczanemi, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznemi, u których antaby mosiężne. U tychże okien, firanek kitajkowych [k. 4v] karmazynowych, dwie spuszcanych, trzecia franka kitajkowa zielona spuszczana. Dwa blaty kamienne za temi oknami wkóło kratą żelazną opasane. Drzwi pojedyncze w obiciu do sieni pałacowej, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką żelazną, w której antaba mosiężna. Drugie drzwi, za temi pierwszemi, pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim. Portret następcy rosyjskiego terażniejszego, bez ram³⁷. Sklepienie białe z sztukaterią gipsową białą, pozłacaną, przyozdobione.

Pokój sypialny z alkową. Z pokoju paradnego do pokoju sypialnego drzwi podwójne, fasowane, biało malowane, z lisztwami pozłaczanemi, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznemi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie biało malowane, z lisztwami pozłaczanemi. Obicie adamaszkowe karmazynowe, wkóło listwy snycerską robotą rżniętą i pozłacane. Zegar bijący paryski, na konsolu zielono lakierowany i metalem pozłaczanem okowany. Zwierciadło duże w murze o trzech tafłach, wkóło ramy snycerską robotą rżniętą i pozłacane. Dwa lichtarze

³⁶ Szyby kryształowe do gabinetu Izabeli Branickiej zakupiono oraz sprowadzono w latach 1753–1754. Według współczesnych szyby te „wielką czynią ozdobę i drugie okna gaszą”. E. Kowecka, op. cit., s. 87.

³⁷ Paweł I Piotrowicz, (ur. 1 X 1754 w Sankt Petersburgu, zm. 23 III 1801 tamże): cesarz Rosji w latach 1796–1801, wielki mistrz Zakonu Maltańskiego 1799–1801, syn Katarzyny II.

metalowe pozłacane, na bokach u tegoż zwierciadła przybite, obydwaj o trzech³⁸ essach. Pod tym zwierciadłem stolik marmurowy, fladrowany, na postumencie drewnianym, snycerską robotą rżniętym i pozłacanym. Stolik fornirowany, składany, spodem wysuwany, aksamitem karmazynowym obity, wkoło galonkiem, złotem obramowany, z szufladką, u której zamek. Kanapa duża, karmazynowym adamaszkiem obita, wkoło galonem, złotem szamerowana, drzewo orzechowe, snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na niej z astrachany karmazynowej. Dziewięć [k. 5] krzeseł adamaszkiem karmazynowym obitych, wkoło galonami złotymi szamerowane, drzewo orzechowe snycerską robotą rżnięte³⁹. Z tych dziewięciu krzeseł jest sied[e]m nowo obitych, pokrowce na nich z astrachany karmazynowej. Komin szafiasty, marmurowy, fladrowany, z ornamentem rżniętym. Błat przed kominem marmurowy, fladrowany, dwa wilki żelazne w kominie, z dwoma sztukami, z armaturą, mosiężnymi pozłacanymi. Blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, łopatką, szczepce i kleszcze żelazne, z gałkami mosiężnymi pozłacanymi. Ekran na białym dnie, z kwiatem chińskim malowanym, o jednym brycie, z lichtarzem przedmetalowym i dwoma essami takimiż z pulpitem. Szuflada biała malowana na drewnka. Dwie wazy na tem kominie porcelenowe, wiedeńskie, białe, z kwiatami porcelenowymi. Dwie sztuki białe z porce-

³⁸ W rękopisie „o trzech” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

³⁹ Dwie kanapy i 24 krzesła z drzewa orzechowego Jan Klemens Branicki zakupił w 1753 r. w Paryżu. Po ich wyprodukowaniu, miały być w częściach przetransportowane do Białegostoku, z wyjątkiem dwóch krzeseł stanowiących wzór do złożenia i obicia. Dopiero w X 1758 r. przybyły one do pałacu, gdzie rozpoczął się żmudny proces ich wykończenia (obicia). W tym celu sprowadzono kręcone włosie końskie, 205 łokci galonu złotego i 250 łokci karmazynowego adamaszku. E. Kowecka, op. cit., s. 110–111.

neli wiedeńskiej, obydwą z trzema osóbkami, dwie sztuki z porceleny saskiej⁴⁰, obydwie z osóbką wazkę trzymające. Zwierciadło w murze, nad kominem, o trzech taflach dużych, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane. Dwa lichtarze, metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwą o trzech essach. Piec [z] kafli saskich, białych, ornamentem wyzłacaniem przyozdobiony, na nóżkach drewnianych. Dwa okna, obydwą o dwóch kwaterach, o 10 taflach kryształowych, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z prętem żelaznym do zamykania, u którego antaba i kruk mosiężny pozłacany. Dwie okiennice, obydwie podwójne, białe malowane, z lisztwami [k. 5v] pozłacanymi, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne pozłacane. Dwa estory u tych okien, spuszczone na płótnie pokaszczanym, z różnymi osobami holenderskimi malowane⁴¹. Dwie firanki kitajkowe, karmazynowe, spuszczone. Dwa blaty kamienie za tymi oknami, wkoło kratą żelazną opasane. Łóżko podwójne w alkowie, z kotarą, adamaszkiem karmazynowym pokryte i galonami złotymi szamerowane, z falbanami z wierzchu i ze środka. Do garnituru cztery gałki dużych, na kotarze drzewianych, adamaszkiem karmazynowym pokrytych i galonami złotymi szamerowanych, na których na wierzchu są strusie pióra, bonigrezy z adamaszku karmazynowego, galonami złotymi szamerowane, z rączkami do zapięcia, kitajką karmazynową podszyte. Firanki u łóżka karmazynowe, adamaszkowe, galonami złotymi szamerowane, bez podszewki. Ściana

⁴⁰ Porcelanę „saską” produkowano w Miśni, a dyrektorem Królewskiej Fabryki Porcelany w Miśni został w 1733 r. Heinrich Brühl (zm. 1763). J. Sito, *Porcelana miśnieńska w Warszawie. Z badań nad inwentarzami rezydencji magnaterii Warszawskiej XVIII w.*, „Studia Wilanowskie” 20 (2012), s. 114–116.

⁴¹ Zob. J. Nieciecki, *Wzajemne przenikanie się przestrzeni pałacowej i ogrodowej na przykładzie osiemnastowiecznej rezydencji białostockiej*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. IV, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 273.

i dossier tymże adamaszkiem obita, galonami złotymi szamerowana. Kapa z wałem i trzy płotki, z tego samego adamaszku, galonami złotymi szamerowane, dwa materace z wałem barchanowe. W tym łóżku szuflada, wysuwana na spodzie, z dwiema antabami żelaznymi⁴². Dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach u tej alkowy przybite. Dwa land[s]zafty nade drzwiami, na płótnie malowane, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Sufit biały, wkoło i we środku, sztukaterią gipsową pozłocaną przyozdobiony. Drzwi pojedyncze, w obiciu, do garderoby, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką żelazną, u której antaba mosiężna. Drzwi pojedyncze, drugie za temi pierwszymi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem mosiężnym francuskim.

Gabinet. Drzwi do niego podwójne, z pokoju sypialnego, fassowane, biało malowane, z lisztwami [k. 6] pozłacanymi, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Ściana cała w boazerii biało malowana, sztukaterią gipsową pozłocaną przyozdobiona. 24 sztuki porceliny holenderskiej na ścianie na konsolach, snycerską robotą rżniętych, pozłacanych⁴³. Trzy landszafty na płótnie

---

⁴² Jest to łożo, które zamówił Jan Klemens Branicki w V 1766 r. Zostało ono zaprojektowane na wzór mebla będącego w posiadaniu długoletniej kochanki hetmana – podkomorzyny litewskiej Katarzyny Mnischówny. Prace miały być wykonane w Warszawie, a nad całością miał czuwać Andrzej Mokronowski. Podstawowe prace wykonał Samuel Contessa, który za 80 dukatów w ciągu 3 miesięcy miał wyrzeźbić zaplecze mebla i drewniane elementy zdobiące baldachim. Ślusarz wykonujący metalowy szkielet otrzymał 20 dukatów. Bliżej niesprecyzowane prace spoczywały również na stolarzu. Pod koniec października mebel wysłano do Białegostoku, gdzie tapicer zajął się jego wykończeniem, używając w tym celu karmazynowy adamaszek sprowadzony w tym celu przez Józefa Rousseau z Paryża. E. Kowecka, op. cit., s. 114–115.

⁴³ Według Elżbiety Koweckiej (op. cit., s. 127) naczynia te pochodziły z manufaktury z Delft.

malowane, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Zwierciadło w murze o czterech taflach, z których dwie duże, a dwie małe, wkoło ramy snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Pod tem zwierciadłem stolik marmurowy, biały, na postumencie drewnianym, snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Biuro w framudze fenirowane, o czterech szufladach, z zamkami, stolikiem rozkładanym, skórą czarną obitym, na pięciu nóżkach, mosiądzem pozłacanym okowanych, z których jedna pod stolik wysuwa się. Stolik składany długi, sukniem zielonym obity, fenirowany. Kanapa adamaszką karmazynową obita, wkoło galonami złotymi oblamowana, drzewo snycerską robotą rżniętą, nóżki pozłacane, pokrowiec na niej z astrachany karmazynowej. Cztery krzesła adamaszką karmazynową obitych, wkoło galonami złotymi oblamowanych, drzewo snycerską robotą rżniętą, nóżki pozłacane, pokrowiec na nich z astrachany karmazynowej⁴⁴. Komin szafiasty, marmurowy, fładrowany, z ornamentem rżniętym. Błat marmurowy, fładrowany, przed kominem dwa wilki żelazne, z dwoma sztukami mosiężnymi pozłacanymi. Blacha pod wilkami żelazna, blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, łopata, kleszcze i szczytce żelazne, z gałkami mosiężnymi pozłacanymi. Szuflada biała malowana, na drewka. Ekran o jednym brycie, na białym dnie, z chińskimi kwiatami malowanymi, z lichtarzem i dwoma essami prezentalowymi, z [k. 6v] pulpitem. Winnica metalowa z dwoma osóbkami takiemż, na tem kominie dwa słonie porcelenowe, obydwie z osóbką porcelenową i z dwoma lichtarzami metalowymi pozłacanymi. Na postumentach takichże dwa porcelenowe kałamarzyki, obydwie z dwoma osóbkami porcelenowymi na postumentach metalowych pozłacanych. Zwierciadło nad kominem o czterech taflach, z których dwie duże, a dwie mniejsze

⁴⁴ W rękopisie wyraz „karmazynowej” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane. Dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite obydwoma o trzech essach. Trzy landszafty, na płótnie malowane, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Lustro małe emalie, wiszące na sznurze jedwabnym karmazynowym wpół ze złotem okręconym, z dwoma kutasami takiemiż w pośrodku gabinetu, o sześciu lichtarzach metalowych pozłacanych, w essy robionych. Dwa okna, obydwoma o dwu kwaterach, o dziesięciu taflach kryształowych, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z prętem żelaznym do zamykania, u którego antaba i kruk mosiężny pozłacany. Dwie okiennice do tych okien, obydwie białe malowane, z lisztwami pozłacanymi, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne pozłacane. Dwie firanki u tych okien kitajkowe, karmazynowe, spuszczone. Sufit biały, wkoło i we środku sztukaterią gipsową pozłacaną przyozdobiony.

Garderoba od paradnych pokojów. Drzwi do niej podwójne, z gabinetu, fassowane, białe malowane z lisztwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie białe malowane. Obicia płócienne, drukowane na siarczystym dnie z kwiatami różnymi i ptakami, wkoło lisztwy gładkie, z ząbkami po brzegach pozłacane. Kanapa trzcinkowa, pleciona, w której spodem [k. 7] jest wanna miedziana, z zewnątrz pobielana, z lejki[e]m takimże⁴⁵. Materac, wał i pulstro płócienkowe półjedwabne. Krzesło duże z pulstrem, skórą czerwoną obite. Krzesło do modlenia się skórą czerwoną obite. Cztery stolki skórą czerwoną obite. Dwa taborety trzcinkowe,

---

⁴⁵ Jest to jedyne urządzenie umożliwiające kąpiel w pałacu. Według prezentowanego spisu, nie istniała już wanna w pokojach łazienkowych. Nieduża wanna odnotowana została również w pałacu choroskim. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 233.

plecione z pulstrami z[e] skóry czerwonej. Biuro przy ścianie fornirowane o dwu szufladach, z zamkami, ze trzech stron z okowaniem mosiężnym połączonym i z czterema mus[z]lami na nogach takiemiż. Błat marmurowy biały na tym biurze. Biuro fornirowane pod oknem, o trzech szufladach z zamkami i sześcią antabami mosiężnymi. Stolik ze szafką, skórą czarną obity, w którym dwie szuflady z zamkami, w szafie zaś drzwiczki podwójne, u jednej półki na czterech zawiaskach z zamkiem. Biuro małe kastowo malowane, o dwu szufladach z zamkami i czterema kólkami żelaznymi. Stolik mały do łóżka chiński, siarczysto lakierowany z zameczkiem. Stolik ordynaryjny kastowo malowany. Szafa w ścianie z drzwiami podwójnymi, z kratką mosiężną drucianą, za którą są firanki kitajkowe zielone, na sześciu zawiasach mosiężnych z zamkiem, dwie szuflady pod tą szafą z dwoma gałkami mosiężnymi. Piec z kafli białych, z framugą ornamentem wyłaczanym przyozdobiony. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, z szkła białego, na sześciu zawiasach żelaznych na mat połączanych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Firanka do tego okna płócienna, biała, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały.

Rejteradka. Do której drzwi pojedyncze z garderoby, biało malowane, z lisztwami połączonymi, na trzech zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim. Szafka w rejteradce fornirowana, z drzwiami podwójnymi, na czterech zawiasach mosiężnych, z zamkiem, na postumencie drewnianym snycerską [k. 7v] robotą rżniętą i połączonym. Szafa druga z drzwiami pojedynczemi, na dwu zawiasach mosiężnych z zamkiem. W tej szafie jest waza miedziana z nakrywką, od której wazy idzie rura do spłukania bafonu⁴⁶. Taboret skórą czer-

⁴⁶ Sedes spłukiwany wodą zainstalowano w 1753 r. według wskazówek angielskiego oficera służącego w Zamościu, który poinstruował, jak urządzenia te są wykonywane w Wielkiej Brytani. E. Kowecka, op. cit., s. 129. Zob. R.S. Neale, *Bath*

woną obity, w którym jest naczynie potrzebne farfurowe. Urynał porcelenowy⁴⁷.

Sionka przed gar[d]e[ro]bą od paradnych pokojów. Do której drzwi podwójne, z garderoby od paradnych pokojów, fassowane, białe malowane, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi. U góry i dołu posadzka marmurowa. Biuro duże, orzechowo malowane, z rozkładaniem stołem, o trzech szufladach, z których jedna duża, a dwie mniejsze, z zamkami, z sześcią sztabami żelaznymi. Szlabanek. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Drzwi pojedyncze, z sionki na podwórko, na zawiasach żelaznych z klamką.

Kuchenka w tej sionce. Drzwi do niej pojedyncze, z sionki, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Szafka z półką szaro malowana, u tej szafki drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem. Komin szafiasty, dwa wilki żelazne, proste, w tym kominie. Blacha żelazna w murze, szczypcy i obcegi żelazne. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Stół pod tym oknem w pół spuszczone, szaro malowany. Drzwi z tej sionki pojedyncze, na schody do Panien⁴⁸, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Okno zabite, w ołów oprawne. Na te same schody, drzwi z sionki pojedyncze do przedpokoju gościnnego, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką, zasuwką poboczną. Drugie drzwi za temi podwójne, fassowane, białe malowane, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

1680–1850: a social history, or, a valley of pleasure, yet a sink of Iniquity, London 1991, passim.

⁴⁷ Zakup porcelanowych urynałów miał miejsce w 1752 r. Instytut Dziedzictwa Narodowego (Warszawa), Teki Glinki, 320, s. 81.

⁴⁸ Mowa o pomieszczeniu „Stacja Panieńska”.

[*Pokoje stołowe*]

Gabinet przed salą [k. 8] **stołową**. Podwójne drzwi, z przedpokoju gościnnego do gabinetu, fassowane, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa, w tafle układana, ściany całe w boazerii, białe i gdzieniegdzie seledynowo malowane, i sztukateryją gipsową przyozdobione⁴⁹. Dwa landszafty nade drzwiami, na płótnie malowane, w ramach snycerską robotą rżniętych, pozłacanych. Kanapa z dwoma materacami i wałami, brukatelą zieloną pokrytymi, pokrowiec na niej z astrachany zielonej. Stołków sied[e]m, w których sedesy brukatelą zieloną obite⁵⁰. Stół owalowy, skórą czerwoną obity, do gry faraona⁵¹. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym, dwa wilki żelazne z flammami mosiężnymi. W kominie blacha żelazna, pod wilkami blacha żelazna gładka w murze, zwierciadło o jednej tafli w murze nad kominem. Adonis

⁴⁹ Prawdopodobnie w tym gabinecie, w 1743 r. porobiły się na boazerii zacieki od żywicy. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 342, s. 33.

⁵⁰ Odnotowane obicia brukatelowe na kanapie i na stołkach były już w 1780 r. zniszczone. Na nowe obicia wykorzystano stare płótno adamaszkowe stanowiące obicie gabinetu znajdującego się na trzecim piętrze. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 1 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 222–223.

⁵¹ Faraon był karcianą grą hazardową. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, red. Z. Goliński, Warszawa 1999, s. 298: „Gdy w Paryżu wymyślono grę faraona wędrownicy polscy przynieśli do kraju, tak się wszystkim podobała, iż ją na wszystkie kompanie, asamble, bale, reduyty i same nawet królewskie pokoje przyjęto. Zrobił się z tej gry wielom stopień do fortuny, wielom do upadku, gdy w profesję szulerów, przedtem wzgardzoną i tylko między małym ludem zachowanie mającą, za pojawieniem gry faraona weszli ludzie dystyngowani, a nawet najwięksi panowie stali się szulerami, ogrywając jedni drugich nie tylko z gotowych pieniędzy, ale nawet z nieruchomości substancji, z dóbr, z klejnotów i całej fortuny”.

na płótnie malowany nad tym zwierciadłem, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Dwa lichtarze metalowe pozłacane na bokach tego zwierciadła przybite, obydwa o dwu essach. Piec z kafli gdańskich⁵², na nogach drewnianych. Okno o dwu kwaterach, a ośmiu taflach, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu, u których gałka mosiężna. Sklepienie białe i gdzieśgdzie seledynowo malowane i sztukaterią gipsową przyozdobione.

Sala stołowa. Do której z wspomnianego gabinetu drzwi podwójne fassowane, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa, w fryzy sadzona. Lamperie białe malowane. Obicie zielone, chińsko lakierowane, z osóbkami i drzewkami złotymi, chińskimi, o 24 brytach, z lisztwami, przy każdym brycie, gładkimi wyzłacaniem⁵³. Sied[e]m lichtarzy [k. 8v] podwójnych mosiężnych, wyzłacanych, w których są essay szklanne. Ośm lichtarzów pojedynczych, mosiężnych, wyzłacanych, w których są essay szklanne. Sied[e]m poręczy żelaznych, na śrubkach 28 przymocowanych wkoło sali do obicia. Trzy zwierciadła szlifowane, każde o jednej tafli, z nasadem, w ramach gładkich ferniksowanych, u których u góry jest ornament snycerską robotą rżnięty i pozłacany, na dwóch hakach żelaznych na ścianie wiszące. Trzy landszafty na płótnie malowane nade drzwiami, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Komin szafiasty,

⁵² Przykład odnalezionych kafli gdańskich podczas wykopalsk archeologicznych z terenu pałacu i ogrodu białostockiego: M. Karczeńska, M. Karczeński, H. Kawowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015, s. 38, ryc. 20.

⁵³ W skarbcu białostockim złożonych było 69 „kart z chińskimi drzew i ludzi figurami, które strzyc się zwykli i przyklejać na obicia”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 553v.

kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętem. Dwa wilki żelazne z flammami mosiężnymi, blacha żelazna herbowna w murze. Zwierciadło w murze o 10 taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane⁵⁴. Dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwu o dwu essach. Stół w sali o ośmiu sztukach składany, każda sztuka na trzech zawiasach żelaznych, nogi do tych sztuk składane, każde po 12 zawias i dwa haczyki mające. Stół drugi o siedmiu sztukach i pół, nieskładanych, szerokich, nogi u niego teżsame, co do pierwszego. Stół podrózny o pięciu sztukach składanych, każda na dwóch zawiasach żelaznych, nogi do tych sztuk podróznych składane po 12 zawias i dwa haczyki każde mające. Stolik okrągły, z obydwu stron spuszczone, orzechowo malowany, sukno zielone do nakrywania stołu w sali stołowej. Piec z kafli gdańskich na nogach drewnianych. 19 stołków, w których sedesy trypą zieloną obite. 18 stołków, u których sedesy brukatellą zieloną obite. Dwa lustra kryształowe, wiszące na sznurach, kraszeniną⁵⁵ zieloną obwiniętych w pośrodku sali stołowej, [k. 9] obydwu o sześciu lichtarzach w essay robionych. Trzy okna, każde na czterech kwaterach w szybach, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Trzy firanki białe płócienne, spuszczone do tych okien. Sufit biały, sztukaterią gipsowaną przyozdobiony i sześciu sztukami *al fresco* malowanymi⁵⁶.

---

⁵⁴ Jan Klemens Branicki nakazał w 1755 r. Sękowskiemu „komin przez połowę co-kołu zniżyć w sali pałacowej stołowej i zwierciadło spuścić, aby nad samym było kominem”. E. Kowecka, op. cit., s. 94.

⁵⁵ Zob. M. Michałowska, *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006, s. 206.

⁵⁶ Dekoracje malarskie Sali Jadalnej wykonał Antoni Herliczka w III i IV 1754 r. J. Niciecki, *Kalendarium prac Antoniego Herliczki, „Białostoczczyzna” 22 (1991)*, s. 11.

Kredens⁵⁷. Do którego z sali stołowej drzwi podwójne, wpół otwierające się, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych na mat połączonych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Stół z półkami do stawiania srebra i z konsolami do stawiania kielichów. Szafka kątowa z dwójgi drzwiami, z zamkami, na czterech zawiasach żelaznych. Szafa duża na serwis, drzwi u niej z zamkiem, na dwu zawiasach żelaznych⁵⁸. Szafa z półkami, drzwi u niej podwójne, z zamkiem na czterech zawiasach żelaznych. Piec z kafli białych. Dwa okna w ołów oprawne z kratą żelazną. Drzwi pojedyncze z kredensu do sieni przed łazienkami, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym i z klamką. Okno nad temi drzwiami w ołów oprawne z kratą żelazną. Sufit biały.

Pasaż⁵⁹. Z sali stołowej drzwi podwójne, z sali stołowej do pas[aż]u fassowane, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie z ceraty zielonej. Okno o czterech kwaterach z szkła białego, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Sufit biały. Drzwi podwójne, z pasażu do sieni przed łazienkami, szaro malowane, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim.

Kredens piwniczny w tym pasażu. Drzwi pojedyncze, z sieni przed-łazienkowej do kredensu piwnicznego, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Szafa długa do [k. 9v] stawiania

⁵⁷ Przygotowaniem śniadań i nakrywaniem do stołu zajmował się urzędnik dworski określany jako kredencierz. Pomieszczenie to podlegało jego opiece, do pomocy zaś miał trzy dziewczki kredensowe. W 1754 r. kredensowym był niejaki Sławecki z roczną pensją 126 zł i 20 gr. E. Kowecka, op. cit., s. 51.

⁵⁸ Zob. *Garnitur szkła szlifowanego do serwisu zwierciadlanego*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 567v–568v.

⁵⁹ W źródle odnotowano „Passaż”.

szkła, szaro malowana, z trojgi drzwiami, u których po dwie zawiasy żelazne, zamek tylko jeden⁶⁰. 40 konsolów, snycerską robotą rżniętych, szaro malowanych, do stawiania ki[e]lichów. Okno, które się do góry podnosi, z szkła białego, w drewno oprawne.

Sień przed łazienkami. Posadzka marmurowa, schody kamienne o ośmiu gradusach. Okno o czterech kwaterach szkła białego, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Idąc z tej sieni do łazienek, drzwi dwoje, jedne po lewej, a drugie po prawej ręce. Oboje wpół szklanne, o sześciu taflach szkła białego, w drewno oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

Sień łazienkowa. Do której z sieni wyż wyrażonej, drzwi podwójne, fassowane i werniksowane, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka marmurowa, ściany marmoryzowane. Dwa lustra małe, kryształowe⁶¹, na postumentach drewnianych, czarno lakierowanych. Obydwa lustra o sześciu lichtarzach w essy robionych. Dwie ławki suk-nem zielonem obite. Drzwi podwójne szklanne na ogród z szkła białego w drewno oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z prętem do zamykania, antabą i krukiem żelaznymi.

---

⁶⁰ Jak podkreśla A.J. Kasprzak, *O szkle na pańskim stole. Przyczynek do rozwoju szklanej zastawy stołowej w czasach saskich*, [w:] *Zastawy stołowe XVI–XX w. Materiały z sesji towarzyszącej wystawie „Splendor stołu” w Muzeum Sztuki Złotniczej Kazimierz Dolny 26–27 października 2006*, s. 9, <https://www.mnkd.pl/files/userfiles/files/Zastawy.pdf> [dostęp 9 IX 2012], mamy do czynienia z rzadkim przykładem celowo ekspozowanego szkła. Najstarsze tego typu działanie podjęła Anna Radziwiłłówna w pałacu w Białej, gdzie tego typu obiekty umieszczano w specjalnych gablotach we wnękach okiennych.

⁶¹ W rękopisie odnotowano „krzystalowe”.

Pokoje łazienkowe⁶²

Z sieni łazienkowej po lewej ręce pokój pierwszy⁶³. Do którego drzwi podwójne, fassowane i werniksowane, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i zasuwą angielską żelazną⁶⁴. Posadzka dębowa w tafle układana⁶⁵. Lamperie werniksowane. Obicie adamaszkowe zielone, wkoło lisztwy poślacane, stolarskiej roboty. Zegar bijący na ścianie, na konsolu, szylkretem⁶⁶ z mosiądzu nabijany i medalem poślacaniem okowany. Zwierciadło [k. 10] w murze, o trzech taflach, wkoło ramy snycerską robotą rznięte i poślacane. Pod tem zwierciadłem biuro fornirowane, o trzech szufladach, z zamkami, z trzema gałkami mosiężnymi i szyltblatami, mus[z]le na nogach mosiężne, blat marmurowy, fładrowany na tym biurze. Kanapa trzinkowa, pleciona, materac na niej adamaszkowy zielony. Sześć krzeseł trzinkowych, plecionych, z pulstrami adamaszkowymi zielonemi. Stolik do

⁶² Apartament łazienkowy składał się z trzech sypialni, trzech garderob oraz trzech pokoi zwanych łazienkowymi. Pokoje uzyskały tę nazwę w 1737 r., gdy Branicki przebudował je według projektu Jana H. Klemma. Założono wówczas wannę z dopływem i odpływem wody, ściany łazienki wyłożono kafelkami. Instalacja nie wytrzymała jednak próby czasu i po latach została zdemontowana, a pokoje łazienkowe stały się pomieszczeniami gościnnymi. E. Kowecka, op. cit., s. 72–73.

⁶³ Gen. Andrzej Mokronowski po śmieci Jana Klemensa Branickiego zatrzymując się w Białymstoku mieszkał w pokojach łazienkowych. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 20 VII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 259. W łazienkach ugoszczono w kwietniu 1791 r. ambasadora holenderskiego udającego się z Warszawy do Petersburga. I. Szymańska, A. Średzińska, *Pałac Branickich historia i wnętrza*, Białystok 2011, s. 43.

⁶⁴ Prace przy tych pomieszczeniach trwały w latach 1752–1753. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 358, k. 22–23, 24–25.

⁶⁵ W 1781 r. wymieniono w pokojach łazienkowych przegniłą posadzkę. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 23 IV 1781, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 385v.

⁶⁶ Wyraz w rękopisie poprawiony, pierwotny zapis „szynkretem”, na literze „n” nadpisano „l”.

łóżka fenirowany, z białym marmurowym białem. Komin szafiasty marmoryzowany, dwa wilki żelazne, z czterema gałkami mosiężnymi. W kominie blacha żelazna, pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, kleszcze i obcęgi żelazne, z gałkami mosiężnymi, szuffada na drewno. Ekran stary z blachy białej. Zwierciadło nad kominem w murze o sześciu taflach, w ramach snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Dwa lustra metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwa o dwu essach. Piec z kafli saskich w framudze, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Boazeria werniksowana, nade drzwiami, nad kominem i piecem, sztukaterią pozłacaną, snycerskiej roboty przyozdobiona. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach w szybach, szkła białego, w drewno oprawianych, na ośmiu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z prętem żelaznym do zamykania, antaba i kruk żelazny u antaby, gałka mosiężna. Dwie okiennice: obydwie podwójne, werniksowane, na ośmiu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Dwie firanki białe, płócienne, spuszczone. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego drzwi podwójne, fassowane i werniksowane, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i z zasuwką żelazną angielską. Posadzka [k. 10v] dębową w tafle układaną. Lamperie werniksowane. Obicie adamaszkowe zielone, wkłó lisztwy pozłacane snycerskiej roboty. Łóżko z koroną i z pawilonem spuszczanym, adamaszkowym, zielonym. Sześć krzeseł trzcinkowych, plecionych, z pulstrami adamaszkowymi zielonymi. Dwa zwierciadła w murze, obydwa o trzech taflach, w ramach snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Dwa stoliki marmurowe, fladrowane pod temiż zwierciadłami, na postumentach drewnianych, snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym. Dwa wilki żelazne z dwoma sztukami mosiężnymi,

pozlącaniem, obydwie po osobie mające, blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze. Zwierciadło w murze nad kominem, o sześciu taflach, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozlączanych. Dwa lichtarze metalowe pozlęcane, na bokach tego zwierciadła przybite obydwie, o dwu essach. Piec z kafli saskich w framudze, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Boazeria werniksowana, nade drzwiami, kominem i piecem sztukaterią pozlęcana snycerskiej roboty przyozdobiona. Okno o dwu kwaterach w szybach, szkła białego, w drewno oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z prętem, antabą i krukiem żelaznym, do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Okiennica podwójna werniksowana, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Firanka kitajkowa, zielona, spuszczana. Sufit biały. Drzwi pojedyncze w obiciu do garderoby, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką, u której antaba mosiężna.

Garderoba⁶⁷. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi na dwu zawiasach z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie [k. 11] z pasami błękitnymi i kwiatami. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką zieloną. Komin kątowy, szczypcy żelazne. Okno o dwu kwaterach, z nasadem szkła białego, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Firanki z kraszeniny zielonej na pręcie żelaznym zmykane. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z garderoby na korytarz idąc, na podwórzu za oficyną kuchenną, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Portiory u tych drzwi sukienne, błękitne na pręcie żelaznym zmykane.

---

⁶⁷ W garderobie przy pokojach łazienkowych w 1777 r. nastąpił pożar, który w porę ugaszono. NID, Teki Glinki, 370, s. 8.

Korytarz idąc z galerii na podwórze za oficyną kuchenną. Posadzka marmurowa, drzwi podwójne z tego korytarza za galerią, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym i z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Sufit biały.

Pokoje małe przy łazienkach

Przedpokój. Do którego drzwi pojedyncze, szaro malowane, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Posadzka dębowa w tafle układana. Obicie płócienne, drukowane, na żółtym dnie w kratkę błękitną z rzucanymi kwiatami, około lisztwy gładkie, według obicia malowane. Lamperie szaro malowane. Dwa landszafty, na płótnie malowane, w ramach gładkich, biało malowanych. Drzwi szklane podwójne, z przedpokoju na ogród, z szkła białego, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi z góry i dołu. Firanka biała, płócienna, spuszczana. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego drzwi pojedyncze, biało malowane, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie biało malowane. Obicie płócienne drukowane w pasy różne z kwiatami, wkoło lisztwy gładkie według obicia malowane. Łóżko drewniane saskie, kitajką karmazynową pokryte. [k. 11v] Cztery stołki z pulstrami adamas[z]kowemi, karmazynowemi, drzewo snycerską robotą rżnięte. Sześć obrazków za szkłem, z różnymi ptakami, w ramki czarne oprawnych. Landszafcik mały, za szkłem, w ramki czarne oprawny. Stolik z szafką woskowany, z dwoma szufladkami, trzy głowy gipsowe, białe, *en buste*, na tej szafie. Stolik woskowany wpół owalowy. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym. Dwa wilki żelazne, z dwoma flammami mosiężnymi, blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze, łopátka i obcęgi żelazne z gałkami mosiężnymi. Zwierciadło

w murze o jednej tafli nad kominem. Landszaft nad tym zwierciadłem, na płótnie malowany, w ramach snycerską robotą rżnięty i pozłacany. Okno o dwu kwaterach, szkła białego, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Firanka biała, płócienna, spuszczana u tego okna. Sufit biały.

Garderoba. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach, z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie drylichowe z błękitnymi płomieniami. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką rasową, zieloną. Stołek drewniany szaro malowany. Okno nade drzwiami, szkła białego, w ołów oprawne. Okno w drzwiach, szkła białego, w ołów oprawne, u którego firanka rasowa, zielona. Komin kątowy. Sufit biały⁶⁸.

Pokoje łazienkowe z sieni łazienkowej

Po prawej ręce pokój pierwszy. Do którego drzwi podwójne, z sieni łazienkowej, werniksowane i fassowane, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i z zasuwką żelazną angielską. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie werniksowane. Obicie adamaszkowe, zielone. Zegar na ścianie bijący, na konsolu, szylkretem z mosiądzem nabijany i metallem pozłacanym okowany. Zwierciadło w murze o trzech taflach, [k. 12] w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Pod tym zwierciadłem biuro fornirowane, o dwu szufladach, z zamkami, dwoma szyltblatami i cztery[e]ma antabami mosiężnymi, mus[z]le na nogach mosiężne. Kanapa trzcinkowa, pleciona, z materacem adamaszkowym, zielonym. Sześć krzeseł trzcinkowych, plecionych, z pulstrami adamaszkowymi, zielonymi. Błat na biurze marmurowy, fładrowany. Komin szafiasty marmoryzowany, dwa wilki żelazne, z czterema gałkami mosiężnymi. Blacha żelazna pod wilkami,

⁶⁸ W 1777 r. w pomieszczeniu tym zaproszono ogień, który jednak w porę ugaszono. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 370, s. 8.

blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy żelazne poboczne, łopatką i obcęgi żelazne, z gałkami mosiężnymi, szuflada na drewnka. Ekran z białej blachy. Zwierciadło w murze nad kominem o sześciu taflach, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwie o dwu essach. Piec [z] kafli saskich w framudze, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Boazeria werniksowana, nade drzwiami, kominem i piecem, sztukaterią pozłacaną snycerskiej roboty przyozdobiona. Dwa okna, obydwie o dwu kwaterach, w szybach szkła białego, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna⁶⁹. Dwie okiennice, obydwie podwójne, werniksowane, na ośmiu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Dwie firanki kitajkowe, zielone, spuszczone, u tych okien. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego drzwi podwójne, z pokoju pierwszego, fassowane i werniksowane, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem mosiężnym francuskim i zasuwką żelazną angielską. Posadzka dębowa [k. 12v] w tafli układana. Lamperie werniksowane. Obicie adamas[z]kowe, zielone, wkoło lisztwy pozłacane stolarskiej roboty. Łóżko z koroną i pawilonem spuszczanym, adamaszkowym, zielonym. Sześć krzeseł trzcinowych, plecionych, z pulstrami adamaszkowymi, zielonymi. Dwa zwierciadła w murze, obydwie o trzech taflach, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Dwa stoliki marmurowe, fładrowane, na postumentach drewnianych, snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym.

⁶⁹ Ramy w oknach znajdujących się w łazienkach były reperowane lub wymieniane w 1780 r. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 14 VIII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 276v.

Dwa wilki żelazne z dwoma sztukami mosiężnymi pozłaczanymi, obydwie z dwoma osóbkami. Blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze. Zwierciadło w murze nad kominem, o sześciu taflach, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłaczanych. Dwa lichtarze metalowe pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwa o dwu essach. Piec [z] kafli saskich w framudze, spodem skrzynia żelazna na nóżkach kamiennych. Boazeria werniksowana, nade drzwiami, piecem i kominem, sztukaterią pozłaczaną przyozdobiona. Okno o dwu kwaterach, w szybach z szkła białego, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Okiennica podwójna, werniksowana, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których a[n]taby mosiężne. Firanka kitajkowa, zielona, spuszczana. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, w obiciu, do garderoby, na dwóch zawiasach żelaznych z klamką, u których antaba mosiężna.

Garderoba. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. [k. 13] Podłoga sosnowa. Obicie na murze w paski żółte malowane. Stół garderobny z łóżkiem i firanką z kraszeniny zielonej. Stół pod oknem z firan[ką] kraszeniny zielonej. Okno o czterech kwaterach, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Komin szafiasty. Sufit biały. Drzwi z garderoby na korytarz pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem ordynaryjnym.

[Stacje panięskie]

Korytarz mały, idący z galerii na podwórko, przed garderobą od paradnych pokojów. Posadzka marmurowa. Sufit biały. Drzwi podwójne, z korytarza na podwórko przed garderobą od paradnych pokojów, na pięciu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym i dwoma za-

suwkami żelaznymi u góry i dołu. Okno nade drzwiami zabite, w ołów oprawne.

Podwórk przed garderobą od paradnych pokojów. Posadzka kamienna. Na tym podwórku krata żelazna z drzwiczkami żelaznymi wpośród podwórka. Schody drewniane z podwórka do stancji panińskiej. Latarnia szklanna. Dwa okna nad schodami, obydwie o dwóch kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Rusztowanie nad schodami. Drzwi do tego rusztowania, na dwu zawiasach żelaznych, z skoblem.

Sieńka przed stacją panińską. Drzwi pojedyncze, od schodów do tej sionki, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką. Sufit biały.

Stacja panińska nad kredensem. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem [k. 13v] ordynaryjnym⁷⁰. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z zielonemi kwiatami. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Gabinecik. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z pasami i kwiatami błękitnymi. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały. Schody drewniane, z sionki przed garderobą od paradnych pokojów do stancji panińskiej. Na[d] tąż garderobą latarnia szklanna.

Sionka przed stacją panińską. Pojedyncze drzwi, od schodów pomienionych, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. W tych drzwiach jest okno w ołów oprawne. Podłoga sosnowa. Dwa

---

⁷⁰ Było to pomieszczenie przeznaczone dla fraucymeru Izabeli Branickiej.

okna, obydwu o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami[i].

Garderóbka. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami.

Stacja panińska nad garderobą od paradnych pokojów. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie z kwiatami zielonemi. Zwierciadło o jednej tafli na ścianie, na dwu hakach, w ramach gładkich czarno malowanych. Piec z kafli białych. Stół pod oknem z trzema szufladami, u których po dwie antaby żelazne. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, [k. 14] na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Garderoba. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie szare, płócienne, drukowane. Szafa woskowana na nogach drewnianych, drzwi do niej podwójne z zamkiem, na czterech zawiasach żelaznych, dwie szuflady u spodu z zamkami i antabami żelaznymi. Stół woskowany z trzema szufladami, antaby u nich żelazne. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

**DRUGA STRONA PAŁACU
IDĄC Z DZIEDZIŃCA PO PRAWEJ RĘCE**

*Pokoje mieszkalne świętej pamięci Jaśnie Oświeconego
Jana Klemensa, hrabi na Ruszczy, Tykocinie,
Tyczynie i Branicach Branickiego, kas[z]telana
krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego,
bielskiego, mościckiego, krośnieńskiego i bobusławskiego
starosty, orderów białego orła, złotego runa
i świętego Andrzeja kawalera*

Przedpokój do którego wchodząc z sieni tej, gdzie warta stoi. Drzwi podwójne, fassowane, biało malowane, z listewkami wyzłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, polerowanym, francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa, woskowana, w taflę układana. Sklepienie *al fresco* malowane. Dwa okna o dwu kwaterach, każda o pięciu taflach ze szkła białego, w drewno oprawne, na czterech zawiasach żelaznych na mat połączanych, z prętem żelaznym [k. 14v] do zamykania i z krukami takimiż. Firanki białe płócienne, spuszczone. Okiennece podwójne, fassowane, biało malowane, z listewkami połączanymi, na ośmiu zawiasach żelaznych na mat połączanych, z klamkami, do zakładania, połączanymi. Kraty żelazne z sztab całkowych. Za temiż oknami dwa ganki małe, żelazne, o jednym gradu sie kamiennym. Obicie brukatelowe, zielone, stare, w kwiaty⁷¹, wkoło listwy wyzłacane, snycerską robotą rżniętą. Zwierciadło szlifowane o jednej tafli z nasadem, snycerską robotą w ramach wyzłacanych. Dwa landszafty nade drzwiami, na płótnie malowane, w ramach wyzłacanych, snycerską robotą rżniętą. Głowa Czarnieckiego, z marmuru

⁷¹ W rękopisie: „kwiaty”.

białego, w owal, wkoło której gipsowe ramy wyłaczane⁷². Kanapa duża, stara, z dwoma materacami, brukatelą zieloną powleczone i z dwoma wałami takiemż. Stołków sedesami brukatelą zieloną pokrytemi 11. Stolik na czterech nóżkach, fornirowany z szufladką wysuwaną. Piec z kafli białych, gdański, na nóżkach drewnianych, na którym pięć wazek wyłaczanych po brzegach. Trzy obrazy duże, na których polowanie olejno malowane, w ramach gładkich, czarnych, z listwami wyłaczanemi⁷³. Także cztery pomniejszych, na których różna zwierzyna olejno malowana w ramach czarnych z listwami wyłaczanemi. Małych zaś obrazów osiem, na których różne zwierzyny i psy, olejną malowanych, w ramach czarnych, z listwami [k. 15] wyłaczanemi⁷⁴.

⁷² Opis medalionu marmurowego z portretem Stanisława Czarnieckiego, wraz z informacją mówiącą o jego usytuowaniu nad kominkiem: Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 96, s. 18. Najważniejszą pamiątką po Stefanie Czarnieckim pozostawała „złota filizanka, którą Czarniecki wedle ówczesnego zwyczaju nosił przymocowaną do pasa”, o czym informują podróżujący przez Białystok William Cox (*Podróż po Polsce 1778*, s. 677–693). Obiekt ten przechowywany był w Białymstoku; po śmierci Jana Klemensa Branickiego stał się własnością Marii Radziwiłłówny, która w 1783 r. sprzedała ten przedmiot Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu. AGAD, Archiwum ks. J. Poniatowskiego, 238, s. 12: „Księżna Jmć Miecznikowa dała assygnacją do Białegostoku na wydanie czary z do tej po Czarnieckim, która w ten rachunek nie pochodzi”.

⁷³ Obrazy te wiązały się z pasją łowiecką Jana Klemensa Branickiego. Hetman kazał portretować m.in. własne psy. Wedle relacji pamiętnikarskich F. Biłgorajskiego (*Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 1876, nr 279, s. 1), pewnego razu leśniczy przyniósł na dwór zastrzelonego wilka, na widok którego brytan ze strachu zdechł. „Gdy usiadł [Branicki] pokazują [mu] wilka i opowiadają co się stało z brytanem, oczekując kary i połajają. Leśnikowi kazał dać talara, a temu co pomyślał położyć wilka przed nosem brytana, kazał pójść i wyrzucić portret brytana z pokoju własnego, mówiąc, żeby go sobie wziął, bo niechce, żeby taki tchórz co niewidziawszy wilka z przestrawu zdechł, znajdował się w jego mieszkaniu”.

⁷⁴ Portrety koni i zwierząt znajdowały się również w pałacu w Choroszczy oraz w Stołowaczu, gdzie hodowano konie. Nieznany jest twórca „portretów” zwie-

Pokój sypialny. Do którego z przedpokoju wchodząc, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, z lisztwami wyzłacanemi, na sześciu zawiasach żelaznych, mosiądzem powlekanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznemi u góry i dołu. Landszaft nade drzwiami, na płótnie malowany, w ramkach wyzłacanych, snycerską robotą rżniętych. Portiory u tychże drzwi adamaszkowe, zielone, taśmą jedwabną oblamowane, astrachanią zieloną podszyte, na pręcie żelaznym zamykane, essów dwa mosiężnych do zakładania portiorów. Posadzka dębowa, woskowana, w tafle układana. Sklepienie białe z sztukaterią gipsową pozłacaną, snycerską robotą. Okno jedno, o dwu kwaterach, o 10 taflach kryształowych, w drewno opravne, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z prętem żelaznym do zamykania, u którego antaba i kruk mosiężny pozłacany. Okiennice podwójne, fassowane, z lisztwami pozłacanemi, na ośmiu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznemi do zakładania, u których galki mosiężne. Przy tymże oknie firanka kitajkowa, zielona, spuszczana. Ganek mały za oknem, żelazny, o jednym gradusie kamiennym. Obicie adamaszkowe, zielone, wkoło lisztwy wyzłacane, snycerską robotą rżnięte. Kana pa adamaszkiem zielonym obita, z materacem jednym takimże, drzewo snycerską robotą rżnięte, orzechowo malowane, pokrowiec na niej z astrachany zielonej. Kr[ze]seł adamaszkiem zielonym obitych z pulstrami [k. 15v] takimież cztery. Drzewo snycerską robotą rżnięte. Trzy krzesel okrągłych, płóciem starym w kostkę obitych, z tamież pulstrami, drzewo snycerską robotą rżnięte, z których jedno większe, dwa zaś pomniejsze. Krzesło paryskie duże, na trzech kółkach mosiężnych, z dwoma prętami i z dwoma rączkami żelaznemi, materią na dnie karmazynowym, w kwiaty duże zielone obite, z pulstrem jednym takimże.

---

rząt. J. Nieciecki, *Opowieści o „Polskim Wersalu”*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 2 (1996), s. 55–56.

Krzesło drugie duże, zieloną skórą obite, z pulstrem takimże. Krzesło wysuwające się, morą w pasy błękitne i białe obite, z materacem jednym i wałem takimże. Dwa zwierciadła duże o jednej tafli, z nasadem, w rammach pozłacanych, snycerską robotą rżniętych, na ścianach na trzech hakach wiszące. Zwierciadło w murze nad kominem, o sześciu taflach, w ramach pozłacanych, snycerską robotą rżniętych. Piec z kafli białych gdańskich, na nóżkach drewnianych, na którym osóбка gipsowa z ptaszkiem i cztery wazki. Komin szafiasty kamienny, snycerską robotą rżnięty, szaro malowany. Blacha w kominie żelazna pod wilkami, dwa wilki żelazne z dwoma osóbkami mosiężnymi. Blacha w murze żelazna⁷⁵ herbowna i dwie pobocznych miedzianych, krata mosiężna przed kominem, szczytce, łopatka i obcęgi żelazne, z gałkami mosiężnymi, szuflada na drewnka, mieszek skórzany do rozdymania ognia z rurką mosiężną na tymże kominie. Wazek pięć porcynełowych chińskich, osóbek takichże [k. 16] sześć. W alkówce łóżko drewniane pojedyncze, z kotarą, dossią, dwoma firankami i tyleż bonigrasami i falbanami adamaszkowymi zielonemi, taśmą jedwabną oblamowanemi. Sznur jedwabny zielony z kutasem takimże do dźwigania się przy wstawianiu. Płotki adamaszkowe, zielone, we trzy sztuki. Taboret przy łóżku, na którym poduszka skórzana, czerwona, drzewo snycerską robotą. Dwa biurka fornirowane na czterech nóżkach, obydwie o pięciu szufladach z zameczkami, przy których antaby, muszle i szyltblaty mosiężne. Błatów marmurowych, białych, dwa na tych biurkach, na których dwie sztuki marmurowe białe, jedna z tych o dwu figurkach z koziołkiem, druga zaś sztuka o jednej figurze, obydwie na postumentach drewnianych czarnych. Z tych postumentów jeden z ornamentem mosiężnym pozłacanym. Stolik na sześciu nóżkach, z gałkami mosiężnymi, z wierzchu

⁷⁵ W rękopisie wyraz „żelazna” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

czarną skórą obity, po brzegach mosiądzem nabijany, szufladek w nim wysuwanych, pobocznych, dwie z zameczkami żelaznymi i szyltblatami mosiężnymi. Z wierchu tegoż stolika dwie szufladek, z których w jednej kałamarz i piasec[z]niczka srebrna. Na tymże stoliku stoi: kałamarz z tacką, dzwonkiem, kałamarzem, piasec[z]nikiem i puszką na gąbkę, to wszystko srybrne⁷⁶, nożyczki żelazne, ordynaryjne, do papieru, dwa kamienie marmurowe do przyciskania papieru. Stolik drugi mały, na czterech nóżkach, na których na końcach musle mosiężne. W tym stoliku szufladek trzy z zameczkami i szyltblatami mosiężnymi na tymże [k. 16v] stoliku. Szafeczka z trojgi drzwiczkami, u których zameczki mosiężne i szyltblaty także. Na teźże szafeczce: imbryczek chiński pleciony szary, czarek trzy kamiennych sz[ł]ifowanych, nóż turecki w srebro oprawny, klinga w nim demaskowa⁷⁷, trzcina z rączką złotą, w której perspektywa⁷⁸, laska druga z gałką mosiężną, w której umbrelka kitajkowa zielona, cybuch turecki w pokrowcu drewnianym⁷⁹, laska paciorkami białymi oplatana, kuferek turecki, z kłódką turecką mosiężną, okowany mosiądzem, skórą czerwoną obity. Zegar na ścianie, w framudze, paryski, bijący, mosiądzem i s[z]ylkretem nabijany, w mosiądz pozłacany, okowany. Nad niem osóбка mosiężna stojąca. Na bokach tego zegaru cztery obrazki *en miniatur* malowane, z których dwa większe, dwa zaś mniejsze, za szkło, w ramki gładkie, czarne, oprawione. Portret Jaśnie Oświeconej Pani⁸⁰ na płótnie malowany, duży, w ramach pozłacanych,

⁷⁶ Ten przedmiot hetman w testamencie przeznaczył staroście brańskiemu – Maciejowi Starzeńskiemu. J. Nieciecki, *Testament*, s. 23.

⁷⁷ Broń wyprodukowana na Bliskim Wschodzie. Zob. E. Kowicka, op. cit., s. 250.

⁷⁸ Prawdopodobnie przedmiot ten pochodził z pierwszego pałacu w Choroszczy, odnotowano bowiem, iż „laskę z perspektywą J.O. Pana, też sam J.O. Pan wziął”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 763, s. 57.

⁷⁹ Zob. J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Wrocław 1964, s. 129.

⁸⁰ Izabela z Poniatowskich Branicka.

snycerską robotą rżniętych⁸¹. Dwie figury stojące, metalowe, brązowane, na konsolach drewnianych wyślacanych, snycerską robotą rżniętych, po bokach przy alkwie przybite. Ekran chiński zielono lakierowany, o jednym breście, z lichtarzem mosiężnym i pulpitem drewnianym. Ekran drugi sukienny, zielony, niski, mały, o czterech Bretach w oknie za okiennicami. Dwie szafek z drzwiczkami zamczystemi, z których w jednej znajduje się książek francuskich 41, w skórę oprawnych, jedna zaś książ[c]zka staroświecka łacińska do nabożeństwa, na pergaminie [k. 17] pisana, w kapę czarną oprawna, z okowym srebrnym. W drugiej zaś szafie znajduje się książek francuskich w skórę oprawnych 11⁸².

---

⁸¹ Można podejrzewać, iż autorem tego obrazu był Marcello Bacciarelli. Wykonał on bowiem portret Izabeli Branickiej w 1757 r. Obraz obecnie przechowywany w muzeum narodowym we Wrocławiu, pierwotnie znajdował się w pałacu białostockim do śmierci hetmana, następnie znalazł się w galerii Stefana Potockiego z Rosi. A. Chyczewska, *Marcello Bacciarelli 1731–1818*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 51; E. Kowecka, op. cit., s. 120.

⁸² Wymienione w tym miejscu 53 książki są największym zgrupowaniem druków w pałacu. Brak w inwentarzu informacji o pomieszczeniu służącym za bibliotekę. Twórcy inwentarza z 1772 r. odnotowali jednak „Bibliotchekę”, gdzie wymieniono książki, mapy, grafiki oraz atlasy i globusy. Sądzić należy, iż były to ruchomości, które transportowano pomiędzy pałacami. Na końcu inwentarza dodano adnotację, iż „między zwyż wyrażonym biblioteki opisaniem wpisanych jest książek pięćdziesiąt jedna (sic!), tych, które są wpisane przy opisanu pokojów świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 592. Pierwszy katalog biblioteczny został sporządzony w 1762 r., a osiemnaście lat później Wojciech Matuszewicz sporządza nowy. A. Sztachelska, *Białystok w korespondencji*, s. 50; T. Dziubecki, *Programy symboliczne i funkcje ceremonialne rezydencji magnackich. Puławy – Białystok – Radzyń Podlaski – Lubartów w latach 1730–1760*, Warszawa 2010, s. 208–209. Więcej informacji przekazuje W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 26 XI 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 327: „Molów między książkami w szafach na dole niema, na górze zaś, gdzie są książki Ś.P. J.O. Pana, między którymi były i te trzy z prakami które do

W alkowie przy łóżku drzwi skryte, w obiciu, z zamkiem francuskim mosiężnym, gdzie była strzelba, tamże kruków żelaznych sześć z blaszkami mosiężnymi, perspektywa duża, w jaszczur czarny oprawna, na trynogu mosiężnym, z dwoma takimiż szrubami w skrzyneczce drewnianej. Biurko małe do łóżka, na czterech nóżkach orzechowo malowane, na którym blat marmurowy, biały, z drzwiczkami maleńkimi zamczystemi. Mappów w pokrowcach papierowych szarych dwie, mappa duża w pokrowcu blaszanym⁸³. Skrzyneczka drewniana na tabakę, we środku której szufladka blaszana, spodem kawał duży żelaza. Landszaft, na którym koń z Turkiem, *en pasztel* malowany, za szkłem w ramach gładkich. Perspektywa mała podróżna, w jaszczur czarny oprawny, z okowem mosiężnym połączonym. Dwa stoliki podróżne, drewniane, dębowe, składane na dwu zawiasach żelaznych, nogi u niego takż składane. Stołeczek okrągły, fornirowany na trzech nóżkach.

Pasaż albo przejście z pokoju sypialnego do gabinetu. Do którego drzwi pojedyncze, fassowane, białe malowane, z listewkami wyłącacami, na dwu zawiasach mosiężnych, z zamkiem małym mosiężnym, francuskim⁸⁴. Nad temi drzwiami okno w owal, o jednej tafli, wkoło

---

Warszawy odesłałem znać, że kiedyś mole być musiały, ponieważ oprawy u niektórych książek potrosze są nadpsute, ale teraz i tam molów niema⁷.

⁸³ Część map i planów została wypożyczona po 1795 r. do Kamery Wojny i Domen. Franciszek Wilczewski 10 V 1797 r. zwraca się do urzędu z prośbą o zwrot map klucza choroskiego, rogowskiego, sobolewskiego, wysokostockiego i plan pałacu białostockiego. Archiwum Państwowe, Białystok (dalej: APB), Kamera Wojny i Domen (dalej: KWD), 192, k. 1–1v.

⁸⁴ Według Jędrzeja Kitowicza: „Przy drzwiach zaś pokoju, w którym leżała na stoliku buława, i przy sypialnym hetmańskim pokoju stali na warcie unteroficerowie od gwardii z pikammi, czy szpontonami. Przedpokoje hetmańskie były zawsze napełnione towarzystwem na rezydencji i oficerami na ordynansie będącymi, prócz innych osób różnej rangi, wojskowych i cywilnych, to dla interesu, to dla zabawy, to dla atencji”. J. Kitowicz, op. cit., s. 208.

ramy gładkie pozłacane. Posadzka dębowa w taflach. Sufit biały, gładki. Obicie adamaszkowe zielone, wkoło lisztwy pozłacane, snycerską robotą rżniętą. Okno jedno o dwu kwaterach, w drewno oprawne, o ośmiu taflach z szkła białego, na [k. 17v] zawiasach ośmiu żelaznych na mat pozłacanych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania. Okiennice podwójne u tegoż okna, fassowane, biało malowane, z lisztewkami pozłacanymi, na ośmiu zawiasach na mat pozłacanych, z dwoma klamkami żelaznymi do przymykania, u których gałki mosiężne. Krzesło składane do nabożeństwa, adamaszkiem zielonym obite. Dwie szafeczki w oknie za okiennicami, do których drzwiczki, z zamkami francuskimi mosiężnymi. W tymże pasażu znajdują się obrazy różne:

- obraz podwójny rozkładany Pana Jezusa i Matki Najświętszej, na blasze malowany, w ramach gładkich czarnych;
- dwa obrazy na blasze miedzianej malowane, jeden Najświętszej Panny, drugi świętego Jana Chrzciciela, w ramach pozłacanych, snycerską robotą rżniętych⁸⁵;
- dwa obrazy na blasze malowane, jeden Pana Jezusa umarłego, a drugi Narodzenia Pańskiego, w ramach czarnych, z lisztewkami wyzłacanymi;
- dwa obrazy na drewnie malowanych, w ramach drewnianych, wyzłacanych, snycerską robotą rżniętych;
- obrazek mały Pana Jezusa *Ecce homo*⁸⁶, na blasze malowany, za szkłem, w ramach czarnych fugowanych;

⁸⁵ Obraz św. Jana Chrzciciela dokonującego chrztu Chrystusa została ukazana na malowidle Ecksteina na ścianie prezbiterium świątyni parafialnej w Tykocinie. A. Oleńska, *Tykocin – pomnik chwały rodu Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 246.

⁸⁶ *Ecce Homo* (łac.) – Oto Człowiek. Zob. T. Dziubecki, *Ikografia męki Chrystusa w nowożytnym malarstwie kościelnym w Polsce*, Warszawa 1996, s. 59 i n.

- obraz Najświętszej Panny z Panem Jezusem na łonie opartym, za szkłem, na blasze miedzianej, malowany, w ramach czarnych fugowanych, na których cztery mus[z]le srebrne i ornament na wierzchu takóŜ srebrny;
- dwa obrazy na szkle malowane, jeden wiêkszy Najświętszej Panny, Pana Jezusa na rękę piastującej, a drugi zaŝ mniejszy, obydwa za szkłem, w ramach snycerską robotą [k. 18] rŝniętych, suto poŝlacanych;
- dwa obrazy na blasze malowane, jeden Pana Jezusa zdjęcie z krzyŜa, drugi Zwiastowania Najświętszej Panny, obydwa w jednakowych ramach czarnych fugowanych polerowanych;
- obrazek za szkłem Matki Najświętszej siedzącej, Pana Jezusa piastującej, *en miniatur* malowany, w ramach poŝlacanych, suto snycerską robotą rŝniętych;
- obrazek świętej Marii Magdaleny, na drzewie malowany, w ramach poŝlacanych snycerskiej roboty;
- obrazek Matki Najświętszej z Panem Jezusem i trzema królami, na blasze malowany, w ramach czarnych, polerowanych ŝrodkiem, metalem poŝlacanym, okutych, z dwoma ornamentami takiemiŝ u góry i dołu;
- cztery kwiaty na płótnie malowane, kaŝde z osobna, w ramki poŝlacane oprawione, snycerską robotą rŝnięte;
- obraz Matki Najświętszej z Panem Jezusem siedzącym na łonie, na blasze malowany, w ramach czarnych, lakierowanych, z listewką poŝlacaną, snycerskiej roboty⁸⁷;
- obrazek świętego Antoniego z Panem Jezusem maleńkim, *en miniatur* malowany, za szkłem, w ramach poŝlacanych, snycerskiej roboty;

---

⁸⁷ Prawdopodobnie dwa wymienione w tym pomieszczeniu obrazy, których ramy były czarno lakierowane, zostały wykonane przez nieznanego z nazwiska lakiera w 1750 r. E. Kowecka, op. cit., s. 115.

- obraz immaginujący miłosierdzie karmiącej troje dzieci, na pergaminie malowany, za szkłem, w ramach pozłacanych, snycerskiej roboty;
- obraz świętego Franciszka mdlejącego, na blasze malowany, w ramach czarnych lakierowanych z liszteką pozłacaną, snycerską robotą rżniętą;
- obrazek podługowaty z dwoma figurkami, w owal na marmurze wysadzany, w ramach pozłacanych snycerskiej [k. 18v] roboty;
- obrazek Matki Najświętszej z świętym Józefem, na drzewie snycerską robotą rżniętą;
- dwa obrazki podługowate, *en miniatur* malowane, za szkłem, w ramki metalowe odlewane, pozłacane, oprawne;
- obrazek mały na słoniowej kości rżnięty, z dwoma figurkami, w rameczkach drewnianych czarnych, z liszteką wyzłacaną;
- obrazek maleńki świętego Klemensa papieża⁸⁸ na marmurze malowany, w rameczkach czarnych, z liszteką wyzłacaną;
- dwa obrazki *en miniatur* malowane, za szkłem, w rameczkach wąskich, czarnych;
- dwa obrazki małe, za szkłem szlifowanym, *en miniatur* malowane, jeden w rameczkach wąskich czarnych, drugi zaś w żółtych, także wąskich oprawny;
- dwa obrazki malowane *en miniatur*, podługowate, jeden Najświętszej Panny Pana Jezusa piastującej w rameczkach, wąskich, metalowych, za szkłem szlifowanym oprawne;
- trzy obrazki owalowe, maleńkie, na kości słoniowej rżnięte, z których dwa w rameczkach czarnych, drewnianych, trzeci zaś trochę większy, w rameczkach metalowych z koronką srebrną;

⁸⁸ Klemens I (Klemens Rzymski, ur. w Rzymie, zm. ok. 101 r. n.e.): nazywany jest apostołem pokoju, był przełożonym gminy rzymskiej i papieżem w latach ok. 91–101, święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej.

- obrazek maleńki w owal, *en miniatur* malowany, w rameczkach wąziutkich metalowych;
- dwa krzyżyki kryształowe w złoto oprawne, z których jeden większy diamentkami kameryzowany, których jest 20, drugi zaś krzyżyk z kropielniczką także kryształową;
- dwa landszafciki *en miniatur* malowane, prospekta, w ramach za szkłem fornierowanych;
- dwie staruszki na drzewie malowane, jedna w ramach czarnych fugowanych, okrągławych, oprawna [k. 19] z lizstewkami wyzłaczanymi, druga zaś w ramki gładkie, snycerską robotą rżnięte, wyzłacane, oprawna;
- dwa ptaki malowane za szkłem, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych;
- dwa obrazki, na których ptaszki maleńkie malowane, w ramki wyzłacane snycerskiej roboty oprawne;
- dwa obrazki ptaszków malowanych za szkłem, w ramki czarne, z lizstewkami wyzłaczanymi oprawne;
- landszaft na blasze malowany, w którym zegarek przybity, w ramki czarne fugowane oprawny.

Gabinet. Do którego drzwi z pasażu podwójne, fassowane, białe malowane, z lizstewkami wyzłaczanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat wyzłaczanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami u góry i dołu. Posadzka dębowa woskowana w taflach. Sufit gładki, biały. Okien dwie, obydwie podwójne, w małych taflach szkła białego, w drewno oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych z prętem żelaznym do zamykania, antabą i krukiem takimże. Okiennice podwójne, obydwie fassowane, białe malowane, z lizstwami wyzłaczanymi, na ośmiu zawiasach żelaznych, z dwoma klamkami do przymykania, u których gałki mosiężne. Firanki przy tych oknach kitajkowe, zielone, spuszczone.

czane. Ściany całe w boazerii, z lisztwami wyłaczanemi. Kanapa w framudze, adamaszkiem zielonym obita, na której dwa materace adamaszkiem zielonym do połowy pokryte, drzewo stolarskiej roboty białe malowane, z lisztwami wyłaczanemi. Krzesel plecionych trzy z pulstrami adamaszkowymi zielonemi, drzewo snycerskiej [k. 19v] roboty. Krzesło do czytania na kółeczkach mosiężnych, skórą czerwoną obite, z pulpitem na sprężynie żelaznej na mat pozłacanej. Biurko fornirowane na czterech nóżkach, na których cztery mus[z]le mosiężne, wyłacane, szuflad w nim dwie małych z zamczkami żelaznemi, trzecia zaś duża także z zamkiem żelaznem, antaby i szyltblaty mosiężne pozłacane, na tymże biurku blat marmurowy fładrowany. Na tym biurku stoi: trzy wazki z porcynele saskiej z pokrywkami, wszystko potłuczone i poklejone; koń wspinający się srebrny, dęty, pozłacany, na postumencie drewnianym, czarnym; puszka ze słoniowej kości z wierzchem śrubowanym, suto rżnięta; lichtarzyk rżnięty, metalloy z kwiatkiem czarno lakierowany; dwa konie gipsowe białe, wspinające się na takichże postumentach. Komin szafiasty marmoryzowany, w którym blacha pod wilkami. Dwa wilki żelazne, przy których dwie sztuki metalloy z dwoma figurkami takiemiż. Blacha żelazna herbowa w murze, dwie zaś blachy miedziane poboczne, łopatką, kleszcze i szczypce żelazne, z gałkami mosiężnemi. Na kominie stoi: sztuka podługowata, drewniana, rżnięta, z różnemi figurami czarno brązowana; cztery figurek stojących, na tymże kominie, metalloych brązowanych, trzy z nich na postumentach drewnianych czarnych, czwarta zaś na postumencie płaskim metalloywym. Na tymże kominie portret owalowy *en buste* gipsowany, brązowany Augusta Wtórego w ramach, snycerską robotą rżniętych i pozłacanych, jako i sztukateria takąż⁸⁹. Piec kafli białych, saskich, [k. 20] na

⁸⁹ Postać Augusta II Mocnego była często wykorzystywana jako element dekoracyjny i ideologiczny. J. Nieciecki, *Apoteoza Augusta II w białostockim pałacu Jana*

nózkach kamiennych, spodem skrzynia żelazna. Landszaftów nade drzwiami dwa, a nad piecem trzeci, na płótnie malowane, wkoło ramy wyzłacane, snycerskiej roboty. Zegar w framudze paryski bijący, szylkretem z mosiądzem nabijany, metalem pozłacanym okuwany, na wierzchu którego osóbką mała, metalowa pozłacana⁹⁰. Tenże zegar stoi na konsolu, także szylkretem z mosiądzem nabijanym. Pod tem zegarem sztuka podługowata z kości słoniowej rżnięta, na postumencie czarnym, drewnianym i na konsolu, snycerskiej roboty pozłacanym, po bokach tegoż zegaru. Cztery sztuk małych, drewnianych, brązowanych, z których dwie z lewkami, dwie zaś z osóbkami, na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Sztuka drewniana nad zegarem, brązowana, z osóbkami i węzem, na konsolu wyzłacanym, snycerskiej roboty. Dwie sztuki owalne, marmurowe, czarne, na których osoba rżnięta, stojąca, w ramkach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Kubek ze środka srebrny, wyzłacany, z wierzchu kością słoniową okryty, na którym rżnięte różne figury i konie, z pokrywką czarną, rżniętą, na konsolu wyzłacanym, snycerskiej roboty. Wazka gliniana, brązowana, na której rżnięte figury, na konsolu wyzłacanym, snycerskiej roboty. Dwa landszafty kwadratowe, na płótnie malowane, w ramkach czarnych, z listewkami wyzłaczanymi. Sześć landszaftów okrągłych, na płótnie malowanych, w ramkach czworograniastych, czarnych, z listewkami wyzłaczanymi. Trzy obrazy starców na płótnie malowanych, kwadratowych, w ramkach jednakowych, czarnych, [k. 20v] z listewkami wyzłaczanymi. Dwa obrazy mniejsze, z których jeden na blasze, drugi zaś na płótnie malowany, w ramkach

---

Klemensa Branickiego, „Roczniki Humanistyczne” 47 (1999), z. 4, s. 213–229. Autorem medalionu mógł być Jean-Joseph Vinache, gdyż Branicki próbował te dzieło pozyskać od wdowy po Johannie Sigmundzie Deyblu w 1753 r. A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 166–167.

⁹⁰ Charakterystyczny opis zegara zgadza się informacją o zakupie w Paryżu przez Józefa Rousseau zegara z figurą z brązu. E. Kowecka, op. cit., s. 122.

czarnych, listewkami pozłacanymi. Dwa obrazy, obydwa na płótnie malowane, jeden z osobką jedną, drugi zaś z prospektem, w ramach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Dwa portreciki małe, na drewnie malowane Hiszpana i Hiszpanki, w ramach jednakowych wyzłacanych, snycerskiej roboty⁹¹. Sześć landszafcików na drewnie malowanych, podługowatych, pięć w ramach drewnianych, czarnych, z listewkami wyzłacanymi, szósty zaś bez ramki landszafcik na drzewie malowany, okrągławy, w ramach drewnianych, czarnych z listewkami wyzłacanymi. Dwie figurek stojących z słoniowej kości, na postumentach drewnianych czarnych i na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Dwie figurek metalowych brązowanych, stojących na postumencie drewnianym i na konsolach wyzłacanych, snycerską robotą. Sześć koni wspinających się, metalowych, brązowanych na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Osiem sztuk glinianych różnego polowania, brązowanych, na konsolach drewnianych, snycerskiej roboty. Sześć figurek stojących, glinianych, brązowanych, na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Sześć figurek drewnianych, brązowanych, stojących, małych, na konsolach wyzłacanych snycerskiej roboty. Dwie figurki drewniane, żółtawe, stojące na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Dwie figurki metalowe, brązowane, w wanienkach, stojące na konsolach drewnianych, wyzłacanych, snycerskiej [k. 21] roboty. Dwie sztuki ze słoniowej kości rżnięte, z różnymi osobkami, na postumentach czarnych, drewnianych, na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Dwie sztuki brązowane z różnymi osobkami, z których jedna drewniana, a druga metalowa, na postumentach drewnianych, czarnych, na konsolach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Dwie figury stojące metalowe,

⁹¹ Zob. odbiór współczesnych o mieszkańcach półwyspu iberyjskiego: A. Kucharzski, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków: wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX w.*, Warszawa 2007, *passim*.

brązowane, na postumentach fornirowanych i konsolach wyłaczanych, snycerskiej roboty. Dwie sztuki metalowe, brązowane, konia i żubra idących, na postumentach drewnianych, czarnych i konsolach wyłaczanych, snycerskiej roboty. Dwie figury metalowe, brązowane, stojące na postumentach drewnianych, fornirowanych, czarnych, na konsolach wyłaczanych, snycerskiej roboty. Dwie figury z kości słoniowej stojące na postumentach drewnianych, czarnych, kością słoniową nasadzanych, na której rżnięte figurki. Sztuka ze słoniowej kości podługowata, na której różne osóbki rżnięte, w ramach czarnych fugowanych. Siedem obrazków małych, za szkłem, na marmurze czarnym. Figurki chińskie białe, w ramach wyłaczanych, gładkich. Dwa landszafty duże, podługowate, malowane na płótnie, z wołami i kozami, w ramach szerokich, czarnych, fugowanych, z listewkami wyłaczanymi. Landszaft na płótnie malowany, w ramach szerokich, wyłaczanych, snycerską robotą rżniętych. Dwa obrazki na płótnie malowane, jeden starca z dzbankiem, drugi zaś Cyganki z Hiszpanem, w ramach drewnianych, wyłaczanych, snycerską robotą. Landszaft niewielki, podługowaty, na drzewie malowany, w ramach czarnych, z listewkami wyłaczanymi. Dwie figurki metalowe, [k. 21v] brązowane, stojące, jedna głowę przy nogach mająca, druga zaś człeka pod nogami mająca, ze skrzydłami, na postumentach drewnianych, czarnych, na konsolach wyłaczanych, snycerską robotą. Wazka drewniana, brązowana, rżnięta, na konsolu wyłaczanym, snycerską robotą. Landszaft duży, podługowaty, na płótnie malowany z różnymi bestiami swojskimi, w ramach czarnych, z listewkami wyłaczanymi. Obraz duży na płótnie malowany z różnymi zwierzętami, w ramach czarnych, z listewkami wyłaczanymi. Landszaft mały na płótnie malowany z batalią, w ramach wyłaczanych, snycerską robotą. Obrazek okrągły na pergaminie, *en miniatur* malowany, za szkłem szlifowanym, w ramach wyłaczanych, snycerską robotą. Portrecik Petra

Aleksjewicza⁹² za szkłem, w ramach wyłaczanych, snycerską robotą. Portret Augusta Trzeciego⁹³ za szkłem, w ramach wąskich, czarnych. Portrecik króla Jana⁹⁴ emalie, szczerozłoty, rozkładany, z cyframi⁹⁵. Nummizma srebrne Augusta Wtórego⁹⁶. Landszafcik maleńki, okrągły, na blasze malowany, w ramach okrągłych, kościanych. Landszafcik owalowy, z kości słoniowej rżnięty, w rameczkach srebrnych pozłacanych. Cztery obrazy mierne, na płótnie malowane, trzy mężczyźni, czwarta białogłowa, w ramach czarnych, z listewkami wyłaczanymi. Dwa obrazy okrągławe na blasze malowane, jeden Narodzenia Pana Jezusa, drugi Trzech Królów, w ramach czarnych, z listewkami wyłaczanymi. Dwa landszafciki, na płótnie malowane, z różnymi barankami i kozami, w ramach wyłaczanych, snycerską robotą. Dwa obrazki [k. 22] małe, podługowate, jeden za szkłem *en miniatur* malowany, drugi zaś na płótnie bez szkła, ramki u jednego czarne, z listewkami wyłaczanymi, u drugiego całe wyłaczane, snycerskiej roboty. Dwa ob-

⁹² Piotr I Aleksiejewicz (30 V / 9 VI 1672 – 28 I / 8 II 1725): car Rosji od 1689 roku, a od 1721 cesarz (imperator).

⁹³ August III Wettin, król Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1733–1763.

⁹⁴ Jan III Sobieski (17 VIII 1629 – 17 VI 1696): król Polski od roku 1674, wcześniej hetman wielki koronny i marszałek wielki koronny.

⁹⁵ Był to obiekt, który został wniesiony jako część wyprawy pierwszej żony Jana Klemensa Branickiego – Katarzyny Radziwiłłówny. Wówczas (1720 r.) do Białegostoku trafiły pamiątki po Janie III Sobieskim, jako część majątku Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej. Do najciekawszego obiektu z tej grupy należy odnotować wpisany wśród kosztowności, a zatem wykonany z elementów metali szlachetnych „portret króla Jana nieboszczyka z diamentami”. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. XI, sygn. 123, s. 27, 42, 73.

⁹⁶ Zob. F. Bentkowski, *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych*, Warszawa 1830, s. 87–139. Opis i charakterystyka srebrnego medalu Augusta II Mocnego: Ł. Gołębiowski, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1843, nr 616, s. 301–302. Por. Cz. Kamiński, J. Żukowski, *Katalog monet polskich, 1697–1763: epoka saska*, Warszawa 1980, passim.

razki, jeden na drzewie, drugi zaś na blasze malowany, u jednego ramki czarne z listewkami srebrnymi pozłocanymi, u drugiego także czarne z listewkami pozłocanymi. Dwa essay metalowe do zakładania świec nad kominem. Dwie pary fil[i]żanek chińskich, z uszkami czarno lakierowanych, ze środka wysrebrzanych. Kubek chiński, czarno lakierowany, blaszką miedzianą ze środka wybity. Dwie wazki gliniane, białe, ordynaryjne z nakrywkami. Dwie wazy całe białe z nakrywkami. Dwie sztuki porcyannelowe saskie, jedna z dziki[e]m a druga z żubrem. Portret Jaśnie Oświeconego Pana⁹⁷ na płótnie malowany bez ram. Portret Jaśnie Oświeconej Pani⁹⁸ na płótnie malowany w ramach wyślacanych, snycerskiej roboty⁹⁹. Dwa landszafty, na płótnie malowane, duże, w ramach drewnianych, stolarskiej roboty, wyślacanych. Portret matki Rubensa malarza na drewnie malowany¹⁰⁰.

⁹⁷ Jana Klemensa Branickiego.

⁹⁸ Izabela z Poniatowskich Branicka.

⁹⁹ Reprodukcje zachowanych obrazów Izabeli Branickiej z XVIII stulecia: A.Cz. Dobroński, A. Lechowski, op. cit., s. 9 (autor nieznan, 1762 r., Muzeum w Nieborowie i Arkadii), 26 (Anna Rajecka, koniec XVIII w., Muzeum Narodowe w Warszawie), 27 (Marcello Bacciarelli, 1757 r., Muzeum Narodowe we Wrocławiu), 31 (autor nieznan, poł. XVIII w., Muzeum Narodowe we Wrocławiu), 32 (autor nieznan, koniec XVIII w., Muzeum Narodowe w Warszawie), 37 (Antonii Tallmann, ok. 1760 r., Parafia Rzymskokatolicka Św. Trójcy w Tykocinie), 48 (autor nieznan, po 1775 r., Muzeum – Pałac w Wilanowie), 62 (autor nieznan, po 1775 r., Parafia Rzymskokatolicka Katedralna Wniebowzięcia NMP w Białymstoku).

¹⁰⁰ Na podstawie mylnej informacji, iż w inwentarzu znajduje się wzmianka o obrazie Rembrandta (sic!), Michał Walicki [*Rembrandt w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki” 18 (1956), 3, s. 333], postawił tezę, iż mowa o znajdującym się w zbiorach wilanowskich dziele naśladowcy Rembrandta – Christiana Wilhelma Dietricha. Odmienne: A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 103: „Sądząc z podobrazia (deska) był to jakiś siedemnastowieczny obraz niderlandzki lub flamandzki”. Według przypuszczenia Jana Glinki chodzi tu o portret matki Rembrandta malowany przez Gerarda Dori, który obraz znajdował się w 1939 r. w zbiorach prywatnych

Pasaż z pokoju sypialnego do buduaru świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana. Do którego drzwi, w obiciu, z pokoju sypialnego, z klamką żelazną, essem mosiężnym pozłacanym, na zawiasach żelaznych. Drzwi drugie pojedyncze, fassowane, białe malowane, do tegoż pasażu, na zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, francuskim, polerowanym, gdzie posadzka dębowa, w taflach. Sufit biały. Obraz wielki, malowany na płótnie, na całej ścianie, na prawej ręce idąc do buduaru, historia z Owidiusza¹⁰¹. Figura na piecu, z dwoma osóbkami, szaro [k. 22v] malowana. Latarnia szklana w ramkach orzechowych¹⁰².

[Pasaż górny]. Schodki drewniane, dębowe, z poręczą do pasażu górnego, gdzie posadzka dębowa w taflach. Sufit gładki, biały, ściany *al fresco* malowane¹⁰³. Okno duże, podługowate, o 12 taflach szkła białego, w olów oprawne, na zawiasach, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i u dołu. W tymże pasażu górnym: waz dwie, wielkich porcelenowych, chińskich, na białym dnie; potym trzy także wielkich waz,

---

w Wilanowie. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, s. 20a, 117.

¹⁰¹ W inwentarzu odwołano się do dzieła *Metamorfozy* (łac. *Metamorphoseon*) napisanego przez rzymskiego poetę Owidiusza około 2–8 r. n.e. Był to złożony z 15 ksiąg poemat epicki. W Rzeczypospolitej istniały dwa tłumaczenia tego dzieła: *Metamorphoseon, to jest Przeobrażenia ksiąg piętnaście* w tłumaczeniu Jakuba Żebrowskiego, wydane w Krakowie w 1636 r. oraz dwa lata później wydanych *Księgi Methamorphoseon, to jest Przemian* w tłumaczeniu Waleriana Otfinowskiego. M. Wichowa, „*Przeobrażenia*” Jakuba Żebrowskiego i „*Przemiany*” Waleriana Otfinowskiego: dwa staropolskie przekłady „*Metamorfoz*” Owidiusza, Łódź 1990.

¹⁰² Według Elżbiety Koweckiej (op. cit., s. 124) snycerkę drewnianych opraw latarni czasami powierzano białostockim snycerzom, co poświadcza informacja z 1749 r., kiedy to Koziebrodzki wysłał do Białegostoku wzór latarni która była w użyciu w pałacu Jerzego Mniszka, z opisaniem prac snycerskich.

¹⁰³ Ściany te pokrył malowidłami Antoni Herliczka w 1759 r. J. Nieciecki, *Kalendarium*, s. 12.

z porceleny japońskiej, z różnemi kwiatami, wszystkie z nakrywkami takimiz. Te wszystkie wazy stoją na postumentach drewnianych, szaro malowanych, snycerską robotą rżniętych. Dwie papugi porcelenowe duże, na postumentach porcelenowych, na konsolach szaro malowanych, snycerskiej roboty. Sztuka porcelenowa z dwoma osobami chińskimi i z baldachimem takimże, na konsolu szaro malowanym, snycerskiej roboty. Imbryk wielki z chińskiej gliny, na konsolu, szaro malowanym, snycerskiej roboty. Latarnia szklanna, okrągła, w ramach orzechowo malowanych, w której lichtarzyk szklanny.

Buduar. Do którego drzwi, z pasażu górnego wyżej opisanego, pojedyncze, fassowane, seledynowo malowane, z lisztewkami wyślacaniem, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym wpuszczanym i szylt-blatem mosiężnym pozłacanym¹⁰⁴. Posadzka dębowa w taflach. Sklepienie białe, w niektórych miejscach seledynowo malowane i sztukaterią gipsową wyślacaną przyozdobione. Obicie płócienkowe, w pół jedwabne w kratkę białą i zieloną tkane, lisztwy wkoło wyślacane, snycerskiej roboty. Nade drzwiami antyk, rżnięty z drzewa, wyślacany, na dnie seledynowo malowany, ze złotem. Kanapa wielka, w framudze takimże płócienkem co i obicie obita, na której materac i cztery poduszek, z takiegoż samego płóciénka, drzewo wyślacane, snycerskiej roboty w teje framudze. Na całej [k. 23] ścianie obraz, na płótnie malowany, z różnymi osobkami, drzewkami i kwiatkami chińskimi, w ramach wyślacanych, snycerskiej roboty. Dwie głowy w owal, metalowe pozłacane, nad tąż framugą, na deszczce czarnej, w ramach wyślacanych, snycerskiej roboty. Biurko chińskie z szafką w drugiej framudze stojące, zielone,

¹⁰⁴ Buduar w rezydencjach pałacowych 2 poł. XVIII w. pojawia się jako niewielki, bogato umeblowany pokój stwarzający atmosferę do kameralnych spotkań, dlatego w szczególności we wnętrzach rokokowych pomieszczenia te występowały w męskich apartamentach. I. Szymańska, A. Średzińska, op. cit., s. 24.

ze złotem i osóbkami i drzewkami chińskimi, lakierowane, w którym szuflad dużych dwie, mniejszych dwie, wszystkie z zameczkami, szylt-blaty i antabki mosiężne u góry tego biurka. Stolik rozkładany, na dwu zawiaskach mosiężnych, z zameczkiem i na dwu żelaznych sprężynach spuszczały. Pod tym stolikiem znajduje się szufladek sześć, wysuwanych, z gałeczkami mosiężnymi, przegródek dziewięć. To wszystko jako i stolik, ze środka, czerwono lakierowane. U szafki zaś, która stoi na wierzchu tego biura, drzwiczki podwójne, na czterech zawiaskach, z zamkiem mosiężnym, w tyłże na wierzchu wprawione dwa zwierciadła szlifowane. Za temi drzwiczkami jest szufladek dziewięć, wysuwanych, z gałeczkami mosiężnymi, w posrzedku których szafeczka za drzwiczkami zamczystemi, to wszystko za środka czerwono lakierowane. Na wierzchu tego biura, na rogach stoją dwa kamienie wielkie, metalowe, brązowane, wspinające się na postumentach drewnianych, czarnych. Po bokach tej wspomnianej framugi stoją dwie figury stojące, męczyzny i niewiasty, metalowe, brązowane, na postumentach drewnianych, czarnych, na konsolach wyłaczanych, snycerskiej roboty. Nad framugą landszaft, podługowato okrągły, na płótnie malowany, w ramach wyłaczanych snycerskiej roboty. Dwie wazy duże, z pokrywkami, porceleny saskiej, na [k. 23v] białem dnie z różem figurami i drzewkami chińskimi, a na pokrywach dwa ptaki pozłacane, stoją na konsolach wyłaczanych, snycerskiej roboty¹⁰⁵. Komin szafiasty, kamienny, seledynowo malowany, sztukaterią rżniętą przyozdobiony. W kominie blacha żelazna pod wilkami, dwa wilki żelazne, przy których dwie wazki paryskie, metalowe pozłacane, na takichże postumentach. Blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, kratka drucziana na prętach

¹⁰⁵ Te figurki porcelanowe zostały w 1780 r. wysłane do pałacu warszawskiego. W. Matuszewic do I. Branickiej, Białystok 13 I 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja LXV/1, s. 176.

żelaznych przed kominem, łopatka i szczypcy żelazne, z gałkami mosiężnymi¹⁰⁶, mieszek skórzany, mosiądzem nabijany, z rurką mosiężną. Ekran rozkładany, o czterech Bretach kitajkowych w kostkę białą i zieloną, ramy czerwono malowane. Szufflada na drewna, seledynowo ze złotem malowana. Na tym kominie stoi zegar paryski okrągły, metalowy połączony, pod którym koń biały, porcelenowy, z Turczyńcem prowadzącym tego konia z porcyleni, także na postumencie metalowym połączonym¹⁰⁷. Dwie wazki porcylenowe, saskie z nakrywkami, na czterech nóżkach takichże stojące. Dwie wazki porcelenowe, mniejsze, saskie z nakrywkami, gierlandami szamerowane, przy każdej na postumencie piesek porcelenowy, postumenta pod nimi porcelenowe. Dwa kubki porcelenowe, saskie, z drobnymi kwiatkami malowanymi. Zwierciadło o jednej tafli, w murze nad kominem, w ramach snycerskiej roboty seledynowo malowanych, ze złotem na bokach, którego dwa lusterka drewniane, do świec zakładania, obydwie o trzech essach. Wyżej nad kominem ornament snycerskiej roboty, seledynowo ze złotem malowany, w pośrodku którego głowa [k. 24] Aleksandra, okrągła, wylącana, w ramach snycerskiej roboty do garnituru¹⁰⁸. Piec w framudze, białych kafli, ordynaryjny, za drzwiami na zawiasach, z essem mosiężnym połączonym, w teży kraty druciana, po której kwiatki zielone

¹⁰⁶ W 1780 r. na polecenie Izabeli z Poniatowskich Branickiej z buduaru wysłano „wilki do komina” oraz „łopatka i szczypcy do nich, że są z gałkami podobnie jak mosiądz u wilków robionemi”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 10 II 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja LXV/1, k. 183.

¹⁰⁷ Zob. Z. Prószyńska, *Zegary Stanisława Augusta*, Warszawa 1994, s. 30, 36, 83 i n.

¹⁰⁸ Rzeźba Aleksandra Wielkiego. W pałacu oprócz grafik poświęconych tej postaci znajdowały się również obrazy: „Historii Aleksandra Wielkiego ręką pana Mirysa malowanej sztuk wielkich dziewięć”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 554v. Według J. Bernoulli, op. cit., s. 345, obrazy te stały na bardzo wysokim poziomie artystycznym.

malowane ze złotem¹⁰⁹. Nad tym piecem landszaft mały, okrągławy, na płótnie malowany, w ramach wyzłacanych, snycerskiej roboty. Sześć krzeseł, takizże płócińkiem i z pulstrami jak obicie, drzewo orzechow[wo] malowane, snycerskiej roboty. Dwa stoliki angielskie przy ścianie, podługowate, obydwu na czterech nóżkach, u których po dwie mu[s]zle metalowe pozłacane, z wierzchu skórą czarną obite, a wkoło po brzegach listwą mosiężną, wyzłacaną, obwiedziona, mają w sobie po trzy szuflady wysuwane z zameczkami, u których szyltblaty mosiężne pozłacane. Na jednym stoliku stoi szafeczka fornirowana, na czterech nóżkach metalowych pozłacanych, wkoło po brzegach lisztewkami wążiutkami, metalowymi pozłaczanemi, obwiedziona, o pięciu przegródkach. Na tejsze szafce stoi wazka mała, porcelenowa, saska, przy której trzy osóbkki takież.

Na stolikach pomienionych znajdują się rzeczy takie: dwie czarki saskiej porcynele z drobnymi kwiatkami; figura gipsowa, biała, stojąca na postumencie takizże; czarka porcelenowa z nakrywką, pod którą miseczka takież porcynelewa, też czarka oprawna w cynę angielską; czarka druga, porcelenowa, z nakrywką i miseczką spodnią; takież porcylena do plucia; para jedna filiżanek z uszkiem, porceleny wiedeńskiej, brzegi wyzłacane; marmur biały do przyciskania papieru; kałamarzyk drewniany, czarny, w którym kałamarzy szklanych, szlifowanych, cztery ze śrubkami srebrnymi i z rączką pośrodku srebrną; nożyczki do [k. 24v] papieru; para jedna filiżanek glinianych, angielskich, z uszkiem, nadszczerbiona; figura druga gipsowa, biała, stojąca, ptaszka w rękę

¹⁰⁹ Osobliwość tę odnotował Bernouilli. Według niego niektóre piece w pałacu umieszczano we wnękach, „a drzwiczki do nich robione są czasem z ładnej siatki drucianej, nierzadko malowanej, tak, że często nawet nie dostrzega się pieca”. Taki sposób budowania powodował, iż „piece są zbyt ściśnione w niszach i grzejają tylko jedną powierzchnią”. J. Bernouilli, op. cit., s. 346.

trzymająca na postumencie takimże; dwa słoje na tabakę kwadratowe, porcylleny chińskiej, z nakrywkami, w cynę angielską oprawionemi; czarka z tacką i nakrywką, porcylleny paryskiej, koloru szafirowego; filiżanka z uszkiem, z tacką, z takiej porcylleny co i czarka do garnituru, w koszyku drewnianym, z rączka czerwoną, lakierowanym; kassier saski, to jest taca z brzegami; imbryczków dwa: jeden do kawy, drugi do mleka¹¹⁰; imbryczek trzeci do herbaty; cukierniczka i flaszeczka na herbatkę; dwie pary filiżanek z tackami i uszkami, dwa kubki z uszkami do czykolady; łyżeczka jedna porcelenowa. To wszystko z porcelleny saskiej. Tacka mała z czarką porcellenową chińską, szafirowa z zielonem; czareczka z uszkami, tacką i nakrywką, porcylleny berlińskiej, po której różne osóbki malowane, a brzegi wyzłacane; czara wielka bez nakrywki, okrągła z porcelleny chińskiej, pod którą misa takąż w kilka sztuk rozbita, sklejona; waza z nakrywką podługowata, z porcylleny chińskiej, na wierchu której kogut; dwie czarki chińskie porcellenowe, obydwie parzyste, szafirowe; dwie misy duże porcelenowe chińskie, parzyste, szafirowe, ze złotemi osóbkami chińskimi; talerz porcellenowy berliński, z złotymi brzegami, w pośrodku czerwono figurki malowane; dwa lichtarzyki metalowe pozłacane, okrągłe, fugowane, na czterech nóżkach okrągłych; rączka mała do drapania ze słoniowej kości, na trzcinie, w złoto oprawna.

Stolik fornirowany, na czterech nóżkach, na końcach metalem pozłacanym okute, u którego wierzch [k. 25] wysuwa się, gdzie są trzy szufladki z których w jednej kałamaryk drewniany maleńki, w którym

¹¹⁰ Ten serwis do kawy został przez Izabelę Branicką tuż po śmierci męża podarowany dla doktora, prawdopodobnie Michała Klementa (na dworze był jeszcze Jakub Feliks Michelis). W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 26 XII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 344; I. Kulesza-Woronecka, *Cudzoziemcy w Białymstoku w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie” 19 (2011), s. 148.

kałamarz i piaseczniczka blaszana mosiężna i zameczek żelazny. 30 kopersztychów za szkłem w ramkach jednakowych czarnych¹¹¹. Wół leżący na kości słoniowej rżnięty. Koza na słoniowej kości także rżnięta stojąca, oboje w rameczkach czarnych. Ptaszek maleńki malowany za szkłem. Dwa portrety na płótnie malowane, jeden Restoryni¹¹², drugi zaś Orzelskiej¹¹³, bez ram. Okno jedno, o dwu kwaterach, o ośmiu taflach kryształowych, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach szmelcowanych, z dwoma zasuwkami u góry i dołu żelaznymi. Okiennica podwójna fassowana, seledynowo malowana, z listewkami wyzłocanymi i mus[z]lami takiemiż z dwoma klamkami do przymykania, u których esy mosiężne połączone. Firanka kitajkowa, zielona, spuszczana. Ganek za oknem mały, o jednym gradusie kamiennym, wkoło kratą żelazną

¹¹¹ W ocenie Wojciecha Matuszewica, kopersztychy należące do Jana Klemensa Branickiego „najwięcej jest abrysów, plant i projektów rysowanych”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 18 XII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 337.

¹¹² Prawdopodobnie był to portret włoskiej śpiewaczki Cateriny Ristorini, którą Branicki zaangażował w teatrze białostockim w 1767 r. S. Dąbrowski, *Teatr hetmański w Białymstoku w XVIII wieku*, Białystok 1938, s. 19; A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 159; A. Żórawska-Witkowska, *Muzyka na dworze Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewicz, A. Roćko, Warszawa 2005, s. 240–241.

¹¹³ Anna Katarzyna (Karolina) Orzelska (ur. 1702 lub 1707 r. w Warszawie, zm. w 1769 r., w Awinionie) – córka naturalna Augusta II Mocnego. Uważana za jedną z piękniejszych kobiet doby baroku, powstało wiele poświęconych jej portretów. Do dnia dzisiejszego zachował się obraz Antoine’a Pesne’a, który znajduje się w pałacu-muzeum w Nieborowie; portret Louisa de Silvestre przechowywany jest w Pałacu na Wyspie w Warszawie; Rosalba Carriera jest autorem portretu znajdującego się w Gemäldegalerie Alte Meiseter w Dreźnie. Natomiast Jaroczyński jest również autorem miedziorytu przedstawiającego Orzelską z pieskiem. M. Czaplinska, *Orzelska Anna Katarzyna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 300–301. Orzelska odwiedziła Białystok m.in. w 1726 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 395, s. 2.

obwiedziony. Koszyk srebrny na cukier na wylot rżnięty, z rączką także srebrną i szczypczyki srybne, także rżnięte, do cukru. Tenże koszyk w futerału drewnianym, szarą skórą obitym, a flanelą zieloną wyklejonym należyć ma do rejestru sreber u J[ego] M[iłoś]ci Pana Marszałka będącego¹¹⁴. Makata chińska, bawełniana, na białym dnie z kwiatkami i ptakami czerwonymi chińskimi, płótnem białym podszyta. Dwa ptaszki razem malowane na płótnie. Głowa Czarnieckiego gipsowa biała na postumencie drewnianym czarnym¹¹⁵.

Garderóbka z buduaru na prawej [k. 25v] **ręce**. Do której drzwi pojedyncze, fassowane, seledynowo malowane, z listewkami wyłączeniemi, na zawiasach żelaznych, z zamkiem wpuszczanym, żelaznym. Posadzka dębowa, w taflach, sukniem zielonym wybita. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z kwiatami różnemi i niebieskiemi. Łóżko drewniane, saskie, cycem pokryte, w którym materac barchanowy i wał takież, kołdra kitajkowa zielona i poduszka jedna. Pięć sztuk na płótnie malowanych z ptaszkami, za szkłem w ramkach czarnych. 15 kopersztychów za szkłem, w ramkach czarnych¹¹⁶. Szafka orzechowo malowana, o jednej szufladzie, z zamkiem żelaznym francuskim i antabą żelazną. Spodem półka duża, za firanką rasową, zieloną, na pręcie żelaznym, na wierzchu tej szafki półek cztery. Basant ponsowy wyściełany z dwoma

¹¹⁴ Rejestr sreber odnotowany został w: AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 545–547 (*Inwentarz rzeczy w skarbcach białostockich znajdujących się*).

¹¹⁵ Występujące w pałacu odwołania malarskie i rzeźbiarskie do pradziada Jana Klemensa Branickiego było działaniem legitymizującym dobra tykocińskie jako rodowe ziemie oraz kształtowało prestiż hetmana wielkiego koronnego. Uwieńczeniem tego było wykonanie i ustawienie w latach 1761–1763 w Tykocinie na osi rynku, naprzeciwko kościoła pomnika Stefana Czarnieckiego. A. Oleńska, *Tykocin*, s. 250–256.

¹¹⁶ Materiał potrzebny do szklenia kopersztychów nabywano z huty Radziwiłłów w Nalibokach od 1738 r. E. Kowecka, op. cit., s. 87.

ptaszkami małemi, wyściełanemi w skrzyni szklanej. Stolik do łóżka, orzechowo malowany, z półką, na którym blat marmurowy, fładrowany. Urynał porcelenowy saski. Pies legawy, malowany na płótnie. Lulka stambulska¹¹⁷, z czerwonej gliny, w pudelku drewnianym.

Garderoba. Do której drzwi pierwsze, z pokoju sypialnego, jak się wyżej wyraziło, fassowane, pojedyncze, białe malowane, z listewkami wyłaczanemi, na zawiasach, z klamką. Nad którymi okno w owal o jednej tafli. Drzwi drugie, do samej garderoby, pojedyncze, wpół szklane, na zawiasach żelaznych, z zasuwką takż i z zamkiem żelaznym, francuskim. Podłoga sosnowa z tarcic. Sufit biały, forstowane z tarcic, szaro malowane, gdzie u góry [k. 26] trzy okna w ołów opravne. W tym forstowaniu drzwi pojedyncze, fassowane, na zawiasach żelaznych, z klamką. Piec kafli białych. Komin szafiasty, w którym dwa wilki żelazne, łopatka i szczypce takież. Szafa wielka, szaro malowana, u której spodu sześć szuflad wysuwanych, z zamkami i podwójnemi gąłkami do wysuwania żelaznemi. Schowanie w tej szafie na suknie, z zamkiem żelaznym francuskim. U góry zaś trzy szafy, drzwi podwójne, na zawiasach, z zamkiem żelaznym, w której: porcynneli saskiej dwa dzbanuszki z uszkami i nakrywkami do mleka; filiżanka z tacką głęboką, dużą z uszkiem, nadtłuczona; dwie pary filiżanek porcelenowych, wiedeńskich, z uszkami mniejszych, z których jedna wyszczerbiona; tacka jedna bez filiżanki; kociołek miedziany wielki z nakrywką i rączką okrągłą do grzania wody; kociołek drugi mały z nakrywką i rączką, miedziany, okrągły, także do grzania wody; garczek miedziany bez nakrywki z uszkiem; kociołek trzeci mały do grzania wody miedziany; fajerka miedziana do kadzenia; lichtarz mały tombakowy z rączką drewnianą. Stół garderobny z łóźkiem. Okno o dwu kwaterach, w ołów opravne, na

---

¹¹⁷ Fajka pochodząca z terenów Porty Ottomańskiej.

zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami żelaznymi. Firanki zielone, rasowe na pręcie zmykane.

Rejteradka. Do której drzwi pojedyncze, na zawiasach, z klamką. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie z zielonemi kwiatami. Dwa urynały, jeden porcellenowy saski, drugi skórzany paryski.

[**Sionka**]. Wychodząc z garderoby do sionki, drzwi pojedyncze, fassowane, szaro malowane, [k. 26v] na zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. W tej sionce okno w ołów oprawne i drzwi pojedyncze, na podwórko, fassowane, szaro malowane, z klamką, na zawiasach żelaznych.

Pasaż z gabinetu świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana do pokojów paryskich¹¹⁸. Do którego drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, z lisztwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka marmurowa. Pięć obrazów starych na ścianie, na płótnie malowanych, z historii, z których trzy wielkie, a dwa mniejsze, w sztabiki oprawne¹¹⁹. Dwa landszafty stare, rudera, na płótnie malowane, w ramach snycerską robotą rżniętych, pozłacanych. Dwa stare obrazy, jeden na płótnie malowany, a drugi na drzewie, w ramach czarnych, z lisztewkami pozłacanymi. Dwa landszafciki na drewnie malowane bez ramek. Cztery mappy wielkie, papierowe, z czterema czę-

¹¹⁸ Ciąg pokoi paryskich ma charakter „amfilady” – traktu pomieszczeń połączonych wejściami, umieszczonymi na jednej osi. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2002, s. 12.

¹¹⁹ Odnotowane w tym pomieszczeniu dziewięć starych obrazów, być może pochodzi z okresu, kiedy właścicielami tych dóbr byli Wiesiołowsy. *Inwentarz majątności Białegostoku z należącymi folwarkami*, oprac. M. Sokół, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 15–16 (2010), s. 91, wymienia „konterfekt przy ścianie ekspedycji kricholskiej” oraz „konterfekt ekspedycji smoleńskiej”. Być może przetrwały one wszelkie przebudowy pałacu i z uwagi na wielkość oraz atrakcyjną treść nadal wisiały w salach hetmana wielkiego koronnego.

ściami świata, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi. Mapa wielka, papierowa, z globem, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi. Pięć sztuk kopersztychów z batalią Aleksandra, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi¹²⁰. Kopersztych długi z triumfami rzymskimi, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi¹²¹. Dwa duże kopersztychy z triumfem i batalią królowi pruskiemu przypisane, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi¹²². 14 kopersztychów z różnymi antykami, statuami, w ramach czarnych, z lizstewkami połączanymi. Dziewięć kopersztychów mniejszych z różnymi figurami, w ramki czarne, z lizstewkami [k. 27] połączanymi oprawne, z których jeden za szkłem. Kopersztych długi, wąski, wjazd cesarza tureckiego z kawalkadą¹²³ do meczetu, w ramach czarnych, z listewkami połączanymi. Biuro fernierowane, z stolikiem rozkładanym, na dwu zawiasach mosiężnych, suknem zielonym obitym, z dwoma wysuwkami drewnianymi, u których gałki mosiężne, z czterema szufladkami u góry i w środku, i z czterema szufladkami u dołu, z zamkami, u których cztery antaby i szyltbyłaty mosiężne z zamkiem u stolika rozkładanego¹²⁴. Rzeczy w tym biurze znajdujące się:

¹²⁰ Prawdopodobnie były to grafiki wykonane przez Bernarda Picarta (1673–1733). Artysta ten tworzył swoje prace zainspirowany serią obrazów zamówionych przez Ludwika XIV u Charlesa Le Bruna. L. Marchesano, Ch. Michel, *Printing the Grand Manner: Charles Le Brun and Monumental Prints in the Age of Louis XIV*, Los Angeles 2010, s. 17, 59–62, 66, 74; T. Kirchner, *Le héros épique: peinture d'histoire et politique artistique dans la France du XVIIe siècle*, Paris 2008, passim (w szczególności s. 253, 443, 523).

¹²¹ O odbiorze społecznym instytucji triumfu w epoce nowożytnej i dziełach sztuki o tej tematyce: M. Beard, *The Roman Triumph*, Harvard 2007, s. 53–61.

¹²² Zob. *Frederick the Great on the Art of War*, ed. and trans. J. Luvaas, New York 1999, passim.

¹²³ W rękopisie odnotowano: „kawkakata”.

¹²⁴ Mebel ten przypomina sekretarzyk rozryszowany w dziele J.K. Haura, *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiańskiej*, Kraków 1693, s. 167. Por.

- 198 sztuczek bursztynowych, rżniętych, w woreczku jerszanym;
- ki[c]liszek szklany, rżnięty, z nakrywką;
- dwie małe książki, w kapę oprawne, do nabożeństwa, z klamerkami srebrnymi, z których jedna pisana;
- koszyk kamienny na postumencie odłamany;
- dwa kubki kamienne, szlifowane;
- dwie mus[z]le kamienne, szlifowane;
- miseczka maleńka kamienna, szlifowana, do farb;
- skorupa z ślimaka;
- flaszeczka kryształowa z szyszką i zatyczką srebrną, wyłaczaną;
- szkła do palenia w srebro oprawne stłuczone;
- lenijka mosiężna;
- trzy tasiemki jedwabnych, jedna wąska gładka, a dwie haftowane złotem;
- dwie mappy maleńkie, papierowe, w futeralikach drewnianych;
- cztery łyżki aspisowe, trzy z nich w srebro oprawne, czwarta w złoto, dwie są złamane;
- widelce aspisowe, w złoto oprawne, złamane;
- trzonek od noża aspisowy, w złoto oprawny;
- ołówek srebrny z tabelką;
- perspektywa czarna w futeralu;
- łańcuszek tombakowy do zegarka;
- pieczętka z krwawniku przełamana, w srebro pozłacane, oprawne;
- balsamka srebrna pozłacana;
- balsamka srebrna [k. 27v] niepozłacana;

Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Ideal biblioteki ziemiańskiej w siedemnastowiecznym dziele Jakuba Kazimierza Haura a rzeczywistość*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2005, s. 55–62.

- dwie balsamki z kości słoniowej;
- 14 sztuk marmurowych, w tafelkach, z różnemi figurami i zwierzętami;
- tafelka marmoryzowana do przyciskania papieru;
- papiery różne, we trzy pakiety ułożone i związane¹²⁵;
- trzy książki francuskie *Dykcionacie des Cikmens* [?];
- mapy różne, tak drukowane jako i rysowane;
- kopersztychy różne;
- szkatułka mosiądzem nabijana, na której gdzieniedzie emalie, atłasem ponsowym wybita, z zameczkiem i dwoma zawiaskami;
- różne relikwie w papier uwin[i]ęte;
- dwa portreciki okrągłe, jeden na drzewie, drugi na miedzi malowane, w ramki z słoniowej kości oprawne;
- portrecik okrągły, za szkłem, miniaturą malowany, w stroju francuskim, w ramkach srebrnych pozłacanych;
- antyk Domicjana cesarza gipsowy, biały;
- sześć antyczków gipsowych, w srebro pozłacane oprawnych;
- antyczek bursztynowy, w srebro pozłacane oprawny;
- antyczek okrągły, zielony, w srebro pozłacane oprawny;
- obrazek pergaminowy Matki Najświętszej;
- nummizma miedziane, pozłacane, okrągłe;
- balsamka mała, srebrna, z fłaszeczką;

---

¹²⁵ Było to zapewne podręczne archiwum Branickiego, odnotowano bowiem, iż „Dokumentów dóbr dziedzicznych w województwie podlaskim, w województwie ruskim i w województwie krakowskim sytuowanych wszystkie są złożone i znajdują się w Archiwum Białostockim wraz z summariuszami”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 590. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 11 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 225v, informował, iż zamierzano przenieść dokumenty z pałacu do niedookreślonej bliżej oficyny.

- kawałek srebra na sznurku;
- figura leżąca na wezglowiu, metallova, brązowana, na postumencie drewnianym czarnym.

Biurko fernierowane, na czterech nogach, z stolikiem rozkładanym, na dwu zawiasach mosiężnych, suknem zielonym i galonkiem złotym wkoło obity, we śródku ma pięć przegródek i dwie skrytek na bokach. Teka mała podróżna, skórą zieloną powleczone, z zamczkiem żelaznym, mająca zawiaski. Kałamarz i piasecznik, srebrne, ważące grzywien dwie i łutów cztery. Skrzynia marmurowa biała, z mus[z]lami rżniętymi, [k. 28] u której są trzy zawiasy żelazne. Futerał na te skrzynie, z zamkiem, z ośmiu zawiasami i dwoma antabami żelaznymi, flanelą karmazynową wybitą. Stolik dębowy rozkładany, na dwu zawiasach żelaznych, z warcabnicą, dwoma szufladami, z zamkami, na czterech zawiasach. Biuro fernierowane na czterech nogach, z stolikiem rozkładanym, na czterech zawiasach żelaznych, o ośmiu szufladach, z zamkami i dwoma antabami żelaznymi. *Cammera obscura* popsuta na prostym stoliku¹²⁶. Głowa Czarneckiego¹²⁷ z gliny, czarno malowana¹²⁸. Okno o ośmiu kwaterach, szkła białego, w ołów oprawne, na 16 zawiasach żelaznych,

¹²⁶ Inaczej nazwana „ciemnią optyczną” lub „kamerą otworkową”. Był to przyrząd optyczny pozwalający uzyskać rzeczywisty obraz. Urządzenie to zbudowane jest z poczernionego wewnątrz pudełka. Na jednej ścianie znajduje się niewielki otwór spełniający rolę obiektywu, a na drugiej umocowano matową szybę. Promienie światła wpadające przez otwór tworzą na matówce odwrócony i pomniejszony obraz. G. Helmut, *The history of photography from the earliest use of camera obscura in the XI c up to 1914*, London 1974. Na dworach magnackich urządzenie to stanowiło rzadkość. Informacje o ich występowaniu: R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. V, Wrocław 1994, s. 260, 278.

¹²⁷ Stefan Czarnecki (ok. 1599 – 16 II 1665): kasztelan kijowski i hetman polny koronny.

¹²⁸ Posąg Czarneckiego wykonał w latach 1751–1752 Delaunay de Launay na podstawie portretu przechowywanego w Białymstoku. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 329, k. 5.

z sześć[ma] zakrętkami. Firanka muslinowa, biała, stara, u okna na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały.

Sień przed pokojami paryskimi. Do której, z pasażu, drzwi podwójne balaskowe, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem. Posadzka marmurowa. Ławka szaro malowana. Cztery obrazy na ścianie, na płótnie malowane, z różnymi osobkami holenderskimi, w sztabiki oprawne. Trzy obrazy na płótnie malowane, z różną zwierzyną, z których dwa małe, trzeci większy¹²⁹. Drzwi, z sieni na podwórko, podwójne, szaro malowane, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Okno nad temi drzwiami zabite, w ołów oprawne.

*Pokoje paryskie*¹³⁰

Przedpokój. Do którego, z sieni, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, lizstewkami pozłaczanymi, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z zamkiem żelaznym skrytym i dwoma essami mosiężnymi, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa [k. 28v] w tafle układana. Ściany całe w boazerii, białe malowane, lizstewkami pozłaczanymi i ornamentem rżniętym, pozłacanym przyozdobione¹³¹. Portret Jaśnie

¹²⁹ Prawdopodobnie są to dzieła pędzla Tallmana, który w latach 50. XVIII w. pracował nad obrazami „w zwierza malowane”. E. Kowecka, op. cit., s. 118.

¹³⁰ *Pokoje Paryskie* były drugim obok *Pokojów Paradnych* apartamentem Izabeli Branickiej. Jego nazwa wiązała się z wystrojem pomieszczeń. Ernst Ahasverus von Lehndorfa odnotował 10 VII 1767 r.: „Pokazują nam cały pałac. Jego wspaniałe wyposażenie jest utrzymywane całkowicie w francuskim stylu. Oglądając bogate meble i urządzenie pokojów ma się wrażenie, że zostało się przeniesionym do Paryża”. *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, red. W. Zawadzki, t. II, Warszawa 1963, s. 9; J. Nieciecki. *Opowieści o „Polskim Wersalu”. O tym, jak ogród przenikał do pałacu*, s. 141.

¹³¹ Znajdującą się w białostockim pałacu boazerię M. Karpowicz (*Sztuka polska XVIII wieku*, Warszawa 1985, s. 123) zaliczał do najpiękniejszych w Polsce.

Oświeconego P[a]na w francuskim stroju, na płótnie malowany, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych¹³². Dwa portrety w owal, na płótnie malowane, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane. Osóbka siedząca metallova, brązowana, na postumencie drewnianym brązowanym, mosiądzem wkoło objanym, konsol pod tą osóbką drewniany, snycerską robotą rżnięty i pozłacany. Szafa w framudze fernierowana, drzwi u niej podwójne, z kratą mosiężną, drucianą i z firanką kitajkową zieloną, na sześciu zawiasach mosiężnych, z zamkiem, z mus[z]łami i szyltblem mosiężnym pozłacanym¹³³. Głowa Sokratesa metallova, brązowana, na postumencie drewnianym, brązowanym. Dwa wielkie ptaki porcelenowe na takichże postumentach¹³⁴. Kanapa adamaszkim zielonym obita i tasiemką jedwabną oblamowana¹³⁵, drzewo orzechowo malowane, snycerską robotą rżnięte, pokrowiec na niej z astrachany błękitnej. Sześć stołków adamas[z]kiem zielonym obitych, tasiemką jedwabną oblamowanych, drzewo snycerską robotą rżnięte, orzechowo malowane, pokrowiec na nie z astrachany błękitnej. Zwierciadło w murze o dwu taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte i pozłacane. Stolik marmurowy, fladrowany, pod tymże zwierciadłem, na postumencie drewnianym, snycerską robotą rżnięciem i pozłacanym. Lich-

---

¹³² Jest to jedyny znany portret Jana Klemensa Branickiego w stroju francuskim, być może był on identyczny z odnotowanym w 1888 r. w Rosi portretem hetmana autorstwa Hyacinthe'a Rigaud. J. Niciecki, „*Polski Wersal*” – *Białystok Jana Klemensa Branickiego*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 63 (2001), s. 299.

¹³³ Szafy z drzwiczkami w których znajduje się kratka wykonana z drutu były wykorzystywane do przechowywania książek. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 XI 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 322.

¹³⁴ Były to prawdopodobnie dzieła autorstwa Jana Joachima Kendlera, który w latach 30. XVIII w. modelował je dla manufaktury miśnieńskiej. E. Kowecka, op. cit., s. 127; J. Sito, op. cit., s. 116.

¹³⁵ Prawdopodobnie tasiemki znajdujące się w „Pokojach Paryskich” były koloru błękitnego. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 24 VII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 262v.

tarz [k. 29] metalowy pozłacany, spodem czarno lakierowany, wkoło niego kwiatki porcelenowe na tymże stoliku stojący. Dwie portiery adamaszkowe, zielone, zieloną kitajką podszyte i tasiemką jedwabną oblamowane, na pręcie żelaznym zmykane. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym, dwa wilki żelazne z dwoma flammami mosiężnymi. W kominie blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, kratka druciana mosiężna, przed kominem łopatka i kleszcze żelazne, z gałkami mosiężnymi. Ekran aksamitny zielony z dwoma kwiatami, na atłasie białym, złotem haftowanymi. Zwierciadło o jednej tafli nad kominem, w ramach snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Dwa lichterze drewniane, snycerskiej roboty pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite. Piec kafli białych, za drzwiami gazą zieloną obite, na sześciu zawiasach mosiężnych, z klamką żelazną, u której ess mosiężny pozłacany, u spodu tych drzwi kratka druciana mosiężna. Dwa okna, obydwie o dwu kwaterach, o ośmiu taflach szkła białego, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma zasuwkami żelaznymi angielskimi u góry i dołu. Dwie okiennice do tych okien, obydwie podwójne, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których a[n]taby mosiężne. Dwie firanki z falbaną [k. 29v] kitajkowe zielone, tasiemką jedwabną oblamowane, na pręcie żelaznym zmykane. Ganek duży z kamieni z schodkami kamiennymi za temi oknami będący, wkoło kratę żelazną opasany. Sufit biały z sztukaterią rżniętą, po brzegach pozłacaną, laurem i kwiatami po rogach malowanymi, przyozdobiony.

Pokój sypialny. Do którego z przedpokoju drzwi podwójne, fassowane, białe malowane z listewkami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, z zamkiem żelaznym krytym, z dwoma essami mosiężnymi pozłacanymi i dwoma zasuwkami mosiężnymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie białe ma-

lowane z lisztwami pozłacanymi. Obicie atlasowe błękitne, z osobami i kwiatami chińskimi w różne kolory, wokoło lisztwy snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Łóżko z imperiałem wzniosłym z wierzchu i ze środka, toż materią taką obicie obitym. Falbana jedwabna z krepinami do garnituru wkoło imperiału, dwie firanki u łóżka z tejsze materii co obicie. Kitajka w kostkę białą i błękitną podszyte, na pręcie żelaznym zmykane, z dwoma kokardami gierlandowanymi do zapinania, obydwie z dwoma kutasami jedwabnymi. Kapa z dwoma wałami na łóżko z takiej materii jak obicie. Trzy płotki tejsze samej materii. Całe łóżko gierlandami szamerowane, drzewo u łóżka i imperiału dębowe, snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Strusie pióra na wierzchu imperiału¹³⁶. [k. 30] Dwa materace i dwa wały barchanowe w łóżku. Kanapę toż materią co w obiciu obita, drzewo snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Pokrowiec na niej z astrachany błękitnej. Cztery krzesła także materią jak kanapa obite, drzewo snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Stolik pod zwierciadłem składany, na dwu zawiasach żelaznych, skórą czerwoną turecką obity, ze spodu i z wierzchu czerwono lakierowany z osóbkami i kwiatkami chińskimi i złotymi. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym, dwa wilki żelazne z dwoma wazkami na postumentach metalowymi pozłacanymi. Blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna, w murze dwie blachy miedziane poboczne, kratka drucziana mosiężna przed kominem, mieszek do rozdymania ognia, łopatka i szczypce żelazne z gałkami mosiężnymi. Ekran z jednej strony siarką białą wyszyty, z kwiatem z szneli wyszywanym, wkoło kwiatu idzie girlanda z szneli wyszywana, z drugiej strony ekranu kitajka

¹³⁶ Nad łóżkiem używano rodzaj oponczy zawieszony na kijach złożonych w czworobok, którą zwano „kotarą” wykonaną w pałacach z adamaszku karmazynowego. M. Czajkowski, *Wernyhora. Wieszcz ukraiński, powieść historyczna z roku 1768*, Lipsk 1868, s. 213, 292; *Encyklopedia powszechna*, t. XV, Warszawa 1864, s. 708.

zielona. Zwierciadło jednej tafli w murze i landszaft na nim w ramach, snycerskiej roboty wyzłacanych. Dwa lichtarze metalowe pozłacane, z koziołkami, obydwa o trzech essach, na bokach wspomnianego zwierciadła przybite. Piec białych kafli. Za drzwiami, kanwą obitemi, z różnemi kwiatami i ptakami malowana, na trzech zawiasach mosiężnych, z klamką żelazną u której antaba mosiężna. Pięć landszaftów na płótnie malowanych, z których trzy kwadratowych, a dwa w owal, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Dwa okna, obydwie [k. 30v] o czterech kwaterach, a ośmiu taflach szkła białego, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi z trzema zasuwkami żelaznymi angielskimi. Dwie okiennice, obydwie podwójne, biało malowane z listewkami wyzłaczanemi na sześciu zawiasach żelaznych z gałkami mosiężnymi, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Dwie firanki z takiej materii jak obicie, na pręcie żelaznym zmykane, obydwie mają po dwie kokardy z kutasami jedwabnymi do zapinania. Dwie portiory z tejże materii, obydwie na pręcie żelaznym zmykane i po dwie kokardy gierlandowe z kutasami do zapinania mające. Sufit biały, wkoło i we śródku sztukaterią gipsową pozłacaną przyozdobiony.

Gabinet. Do którego, z pokoju [sypialnego], drzwi podwójne fassowane, biało malowane z listewkami pozłaczanemi, na sześciu zawiasach żelaznych, z gałkami mosiężnymi, zamkiem żelaznym krytym, dwoma essami mosiężnymi pozłaczanemi i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Dywan szpalerowy z różnymi kwiatami na posadzce. Lamperie biało malowane z listewkami pozłaczanemi. Obicie atlasowe, karmazynowe z różnemi osobami i kwiatami chińskimi, wkoło listwy snycerską robotą rżniętą i pozłacane¹³⁷.

¹³⁷ W 1780 r. obicie w gabinecie było już wykonane z adamaszku. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 21 IX 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, k. 301.

Zwierciadło wielkie, w murze, o czterech taflach, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Dwa zwierciadła w murze, obydwą o dwu taflach, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Dwa stoliki marmurowe, fładrowane, na postumentach drewnianych, snycerską robotą rżniętych i połączanych, a pod temi [k. 31] zwierciadłami stolik angielski, bryzelio-wo malowany, na bokach spuszczone, z szufladką u której zamek. Biuro ciemno fernierowane, na czterech nóżkach metalowych połączanych, z trzema zamkami, trzema zawiaskami i trzema szyltblatami mosiężnymi połączanymi, na wierzchu którego blat marmurowy, biały, wkoło tego marmuru lisztwa metalowa połączana. Zegar metalowy połączany, na tym biurze, przy którym jest osoba leżąca na nim oparta, metalowa, brązowana, książkę metalową połączaną trzymająca przy tej osobie. Jest wazka metalowa połączana. Postument pod zegarem metalowy połączany¹³⁸. Kanapa w owal paryska, toż materią co i obicie obita, drzewo snycerską robotą rżnięte i połączane, pokrowiec na kanapie z astrachany karmazynowej. Sześć krzeseł toż materią wybitych, drzewo snycerskiej roboty połączane, pokrowce na krzesłach z astrachany karmazynowej. Portiory, z tej materii co i obicie, na pręcie żelaznym zmykane, dwiema kokardami, gierlandowemi kutasami do zapinania. Dwa landszafty małe za szkłem, w miniaturę malowane, w ramkach snycerską robotą rżniętych i połączanych. Dwa landszafty w owal, na płótnie malowane, jeden nade drzwiami, drugi nad piecem, w ramkach snycerską robotą rżniętych i połączanych. Komin szafiasty, marmurowy, fładrowany, z ornamentem rżniętym, blat marmurowy fładrowany. Przed kominem dwa wilki żelazne [z] dwoma sztukami metalowymi połączanymi, obydwą z dwoma wazkami takiemiż. Blacha żelazna pod wilkami, blacha żela-

¹³⁸ Zegar ten został na polecenie Izabeli z Poniatowskich Branickich wysłany do Warszawy w 1780 r. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 3 II 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja LXV/1, k. 179v.

zna herbowna w murze, dwie blachy miedziane poboczne, kratka [k. 31v] druciana, mosiężna, przed kominem, mieszek do rozdymania ognia, łopatką i kleszcze żelazne z gałkami mosiężnymi pozłacanymi¹³⁹. Trzy wazy szafierowe, w metal pozłacany oprawne, na kominie. Zwierciadło duże, w murze nad kominem, o dwu taflach, wkoło ramy snycerską robotą rżniętą i pozłacane. Dwa lichterze metalowe pozłacane, obydwie o trzech essach, na bokach tegoż zwierciadła przybite. Piec kaffi białych, za drzwiami kratą mosiężną, drucianą, obitemi, na której listki zielone i kwiatki pozłacane, na trzech zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z klamką żelazną u której antaba mosiężna pozłacana. Lustro kryształowe wiszące na sznurze jedwabnym karmazynowym, okręcanym, w poszrod gabinetu, o sześciu lichtarzach w essay robionych. Okno o dwóch kwaterach, o sześciu taflach kryształowych, w drewno oprawnych, n[a] sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z dwoma zasuwkami żelaznymi angielskimi u góry i dołu. Wierzch u tego okna wpół okrągły, o dwu taflach kryształowych w drewno oprawnych. Firanka u okna kitajkowa, w kostkę żółtą z karmazynową, na pręcie żelaznym zmykana, z dwoma kokardami i kutasami jedwabnymi do zapinania. Okiennica do pomienionego okna podwójna, biała malowana, z lisztwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne pozłacane. Ganek kamienny, wkoło kratą żelazną za oknem opatrzony. Dwa okna, obydwie o dwu kwaterach, o ośmiu taflach kryształowych, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z dwoma zasuwkami angielskimi [k. 32]. U góry i dołu dwie firanki kitajkowe w kostkę żółtą z karmazynową, na pręcie żelaznym zmykane u tych okien, obydwie

¹³⁹ Wilki wraz z oporządzeniem do kominka stanowiąc bardzo ozdobne przedmioty były wysyłane do pałacu w Warszawie. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 31 VII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, s. 267.

z dwoma kokardami i kutasami jedwabnymi do zapinania. Dwie okiennice, obydwie podwójne, zwierciadlane, o sześciu taflach, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne pozłacane. Za temi dwoma oknami jest kratka mosiężna, drucziana, na prętach żelaznych. Sufit biały, wkoło i we śródku, sztukaterią gipsową przyozdobiony, pozłacana.

Garderoba od paryskich pokojów. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi pojedyncze, biało malowane, z listewkami pozłocanymi, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma essami mosiężnymi pozłocanymi. Podłoga sosnowa we fryzy sadzona¹⁴⁰. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z pasami i kwiatami błękitnymi, wkoło listwy gładkie według obicia malowane. Łóżko drewniane z szufladą, kotarą i trzy firanki, z takiego płótna jak obicie. Cztery gałek drewnianych, takim płótnem co i łóżko obitych, na wierzchu tego łóżka. Siennik z astrachany niebieskiej. Stół garderobiany, woskowany, rozkładany, na trzech zawiasach żelaznych, o dwu szufladach z zamkami, u których cztery antaby, a dwie po bokach mosiężne. Zwierciadło na ścianie o jednej tafli, na trzech hakach żelaznych, w ramy czarne oprawione. Cztery stołki czerwoną skórą obite. Z białych kaflí piec. Dwie szafy orzechowo malowane pod oknami, drzwi u nich podwójne, z zamkiem na czterech zawiasach żelaznych, obydwie we śródku mają po dwie szuflady, u których po dwie antaby żelazne. Dwa okna, obydwie o czterech kwaterach, o dziesięciu taflach szkła białego, w drewno oprawnych, na ośmiu zawiasach żelaznych, ze trzema zakrętkami żelaznymi. Dwie firanki płócienne, białe, spuszczone u tychże okien. Sufit biały.

Rejteradka. Do której, z garderoby, drzwi pojedyncze, biało malowane, [k. 32v] na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, u którego dwa essay mosiężne pozłacane. Okno wespół tych

¹⁴⁰ Była to podłoga nie dyłowa, lecz ułożona w fryzy w ramach na czopach. Z. Dumin-Kozicki, *Białystok w XVIII wieku* (odbitka z „Kwartalnika Litewskiego”), Wilno [1918], s. 77.

drzwi, o czterech taflach z szkła białego, w drewno oprawne, u którego jest firanka kitajkowa, zielona, na pręcie żelaznym zmykana. Posadzka dębowa w tafle układana. Obicie płócienne drukowane, na białym dnie, z passami i kwiatami błękitnymi, wkoło lisztwy według obicia malowane. Szafka kontowa według obicia malowana. Urynał okrągły porcyllanowy, chiński. Piec kafli białych. Drzwi pojedyncze, z rejteradki do pokoju sypialnego, biało malowane, z lisztwami pozłacanymi, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma essami mosiężnymi pozłacanymi. Sufit biały.

Sionka przed garderobą od paryskich pokojów. Do której, z garderoby, drzwi pojedyncze, szaro malowane, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Posadzka marmurowa. Sufit biały. Drzwi podwójne, z sionki na podwórko, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

Kuchenka w sionce pomienionej. Do której, z sionki, drzwi pojedyncze, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Szafka szaro malowana, drzwi u niej z zamkiem żelaznym, na czterech zawiasach żelaznych. Szafka z półkami szaro malowana, drzwi u niej z zamkiem żelaznym, na czterech zawiasach żelaznych. Komin szafiasty. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma haczykami.

[Skarbce i schowania]

Schody drewniane z sieni przed pokojami paryskimi do sieni przed skarbcem Jaśnie Oświeconej Pani. Obrazów starych z landszaftami i na płótnie malowanych, w sztabiki oprawnych, nad schodami, sztuk 15. Landszaftów [k. 33] starych, mniejszych i obrazków na płótnie malowanych sztuk 13, z których jedno w ramki, drugie w sztabiki oprawne.

Sień przed skarbcem Jaśnie Oświeconej Pani. W której podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Skarbiec Jaśnie Oświeconej Pani nad, przed pokojem paryskim. Do którego z sieni drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Ściany całe w boazerii. Pięć szaf w ścianie, drzwi u nich płótnem zielonym obite, na trzech zawiasach żelaznych, z zamkiem tylko jednym. Obraz duży z historii, malowany na płótnie, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Biuro fornierowane o pięciu szufladach z zamkiem, trzema antabami mosiężnymi, blat na biurze ordynaryjny, woskowany. Drzwi zabite na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Dwie franki płócienne, białe, spuszczone. Sufit biały.

Strzelnica nad pasażem. Do której, z sieni przed skarbcem będącej, drzwi podwójne na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Ściany całe w boazerii dębowej¹⁴¹, zielono malowane. Szafka szaro malowana, kontowa, drzwi u niej podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z cztery[e]ma zakrętkami. Firanka w oknie z kraszeniny zielonej, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały¹⁴².

¹⁴¹ W rękopisie wyraz „dębowej” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

¹⁴² W inwentarzu brak znajdujących się w pomieszczeniu rzeczy. Szczegółowo odnotowano je w: *Regestr strzelnicy*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 579v–582. Również po śmierci Jana Klemensa Branickiego pomieszczenie to było wykorzystywane w tym samym

Schowanie nad pokojami paryskimi. Do którego, z sieni przedskarbcowych, [k. 33v] drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Drzwi drugie pojedyncze do tegoż schowania, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Sufit biały.

Rzeczy znajdujące się w tym schowaniu:

- łóżko z koroną i pawilonem brukatelowym w passy niebieskie i białe;
- stołek też brukatelą obity;
- *camer[a] obscura*,
- pościel gościnna;
- pięć prześcieradeł we cztery brety płótna hollenderskiego;
- pięć prześcieradeł we trzy brety tegoż płótna;
- dwa prześcieradła w półtrzecia breta tegoż płótna;
- 14 poduszek z poszewkami;
- sześć kołder kitajkowych różnego koloru;
- 15 prześcieradeł lnianych garderobnych;
- pięć poduszek garderobnych bez poszewek;
- cztery kołder bogaiowych które są złe;
- trzy materace duże barchanowe i wał;
- trzy materace mniejsze, barchanowe;
- sied[e]m materaców małych, drylichowych;
- trzy piernaty barchanowe;
- jeden piernat drylichowy w paski;
- jeden pawilon muślinowy, w paski jedwabne, szary;
- jeden materac sukienny zielony, sianem wypchany;
- pawilon kitajkowy w żółte passy z łóżka saskiego;

---

celu. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 26 XII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 344.

- sześć stolików składanych, suknem zielonym obitych;
- cztery stolików kwadratowych suknem zielonym obitych, w których po dwie szufladki i nogi składane, szrubowane;
- trzy stoliki orzechowo malowane, woskowane;
- opona biała, bogata, splamiona;
- opona karmazynowa bogata;
- opona w szelążki;
- parawan chiński, czerwono lakierowany, o sześciu bryłach;
- dwa parawany zielone, sukienne, obydwie o sześciu bryłach, szare;
- dwie pary portierów sukiennych, karmazynowych, namiotnickiej [k. 34] roboty;
- dwie pary portierów sukiennych, zielonych, namiotnickiej roboty.

Przefersztowanie w pomienionym schowaniu, w którym drzwi pojedyncze na dwu zawiasach z zamkiem żelaznym. Okno o dwóch kwaterach, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

Skarbiec przy buduarze świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana. Do którego drzwi dwoje pojedynczych, oboje na dwu zawiasach żelaznych, ze skoblem i kłódką. Posadzka z cegły. Dwie szafy duże, szaro malowane, u obydwóch drzwi u góry podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem, spodem zaś mają po trzy szuflady z antabami żelaznymi. Dwie szafy mniejsze, drzwi u obydwu podwójne, na czterech zawiasach żelaznych. Okno w ołów oprawne z kratą żelazną. Sklepienie murowane.

[**Skarbiec drugi mniejszy**]. Drzwi, z skarbcu pomienionego do skarbcu drugiego mniejszego, pojedyncze na trzech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Stolik szaro malowany z szufladką do rachowania pieniędzy, stołek drewniany, szaro malowany, okno o jednej kwaterze z kratą żelazną. Posadzka z cegły. Sklepienie murowane.

Podwórko przed garderobą świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana. Na którym posadzka kamienna. Schody do piwnicy kamienne. Błat kamienny przed samą garderobą, wkoło kratą żelazną opasany¹⁴³.

Sień z podwórka pomienionego na dziedziniec. W której posadzka kamienna, szlaban przy ścianie z dwoma zamkami i czterema zawiasami. Drzwi podwójne, z sieni na dziedziniec, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu, z dwoma hakami do zakładania drzwi. Okno nad temi drzwiami zabite, w ołów oprawne. Trzy gradusy kamienne przede drzwiami. [k. 34v]

DRUGIE PIĘTRO PAŁACU.

Schody kamienne z sali pałacowej, gdzie stoi warta na drugie piętro pałacu, wkoło których jest krata żelazna¹⁴⁴. Figura Rotatora z marmuru

¹⁴³ Brak w inwentarzu opisu piwnic (odnajdujemy jedynie *Regestr piwnicy*, gdzie odnotowano przechowywane wina: AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 583v–585). M. Grassman, W. Wróbel, *Pierwszy raport z badań piwnic pałacu Branickich*, „Medyk Białostocki” (2012), 5, s. 24–26, datują powstanie piwnic na 1 poł. XVII w. (nie zwrócono uwagi na ten fragment inwentarza, znając i przywołując inny o piwnicy przy altance chińskiej). Jan Glinka charakteryzując XVII-wieczny zamek pisał, iż był on na rzucie prostokątnym, „posiadał lochy i dwie kondygnacje naziemne. (...) Piwnice były nakryte sklepieniem kolebkowym”. J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku na przelomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki” 2 (1961), s. 61, 64. Zob. A. Kola, *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie zabytkowego ogrodu Branickich w Białymstoku w 2001 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 8–9 (2003), s. 155–156.

¹⁴⁴ Balustrada powstała na podstawie sześciu modeli przygotowanych przez Jana Henryka Klemma, które następnie wysłał do Branickiego z prośbą o wybór. Projekt zrealizował ślusarz białostocki Jan w 1756 r. AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, IX/40, s. 45.

białego na schodach, na postumentcie kamiennym¹⁴⁵. Dwie wielkie kamienne osoby stojące, na postumentach kamiennych, które wspomniane schody podpierają. Sufit nad schodami *al fresco* malowany. Trzy okna nad schodami, z których jedno duże, o dwu kwaterach z białego szkła, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu, dwa zaś mniejsze, obydwa o dwu kwaterach szkła białego, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach¹⁴⁶ żelaznych, z dwoma zasuwkami u góry i dołu¹⁴⁷.

Sala wielka na drugim piętrze. Do której, od schodów, drzwi podwójne, fassowane, biało malowane, na ośmiu zawiasach żelaznych, z zamkiem francuskim mosiężnym, dwoma zasuwkami u góry i dołu. Posadzka dębowa w szachownice układana. Ściany z pilastrami rżniętymi, u których w górze są kapitele drewniane, snycerską robotą rżnięte pobielane, z pięcia antykami gipsowymi białymi, *en buste*, wkoło ramy gipsowe pozłacane mającemi, z ośmio[ma] lichtarzami drewnianymi, snycerską robotą rżniętymi pozłacanymi, spodem ornament z osóbkami gipsowymi białymi, z których cztery mają po pięć essów, a drugie cztery

¹⁴⁵ Zob. list M. Morelowskiego do J. Glinki, dotyczący pierwowzoru wersalskiego lub drezdeńskiego rzeźby Rotatora w Białymstoku. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 145, s. 1–2. O negocjacjach Fontany z Plerschem i Redlerem z 1755 r. odnośnie wykonania posągu Rotatora i sprowadzaniu marmuru na ten cel: ibidem, 332, s. 5. Ostatecznie rzeźbę wykonał Jan Chryzostom Redler. A. Bartzakowa, *Jakub Fontana, architekt warszawski XVIII wieku*, Warszawa 1970, s. 115.

¹⁴⁶ W rękopisie wyraz „zawiasach” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

¹⁴⁷ Opis w powyższym akapicie dotyczy westybulu i schodów, które zostały wykonane w latach 1753–1755. Bezpośrednią inspiracją dla Jana Klemensa Branickiego była klatka schodowa, którą zobaczył u Eustachego Potockiego w Radzynie. Charakterystyka budowy: A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 119–127; A. Bartzakowa, op. cit., s. 113–115.

po trzy essay¹⁴⁸. Dwa kominki szafiaste, drewniane, fałszywe, obydwa z ornamentem rżniętem, w jednym z tych dwóch jest blacha żelazna herbowna. Dwa portrety duże, na płótnie malowane, nad kominami, obydwa w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Jeden Najjaśniejszego Augusta Trzeciego po [k. 35] polsku ubranego, a drugi Najjaśniejszej Królowej Jejmości¹⁴⁹. Cztery lichtarze drewniane, snycerskiej roboty pozłacane, na bokach u tych pomienionych portretów przybite, każdy o trzech essayach. Sztukateriją gipsową z armaturą, nad temiż portretami, snycerską robotą rżniętą. Dwa lustra kryształowe, wiszące na sznurach, włóczką zieloną owlekanych, na śródku sali, obydwa o ośmiu lichtarzach w essay robionych. Trzy okna, każde o dwu kwaterach z szkła białego, w ołów oprawne, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antab gałki mosiężne dwie, z nich mniejsze na sześciu zawiasach żelaznych, a trzecie w pośrodku wielkie na ośmiu zawiasach żelaznych. Za oknem sredniem ganek na dziedziniec ołowianą blachą obity wkoło, kratą żelazną opasany. Trzy okna małe w górze, nad pomienionemi oknami, o dwu kwaterach, w ołów oprawne, zabite. Sufit *al fresco* malowany, wkoło sztukateriją gipsową białą z armaturą i osobami przyozdobiony¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Prace dekoracyjne w sali balowej trwały w latach 50. XVIII w. Sztukaterię i kapitale przy pilastrach wykonał pochodzący z Białegostoku snycerz Wojciech Jabłoński.

¹⁴⁹ August III Wettyn oraz Maria Józefa Habsburg. Podróżnik William Coxe odnotował: „in another room is a fine portrait of Augustus in his royal robes, with his head shaved in the Polish fashion, as he appeared on the day of his coronation”. W. Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark: Interspersed with Historical Relations and Politucal Inquires*, vol. 1, Dublin 1784, s. 252–253.

¹⁵⁰ Sale balową dekorował Wojciech Herliczka. H. Dmowska-Grabowska, *Działalność kulturalna Izabeli Branickiej w świetle korespondencji*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 88.

PIERWSZA STRONA OD ŻŁOTYCH POKOJÓW.

Pokój gdzie bilar[d]. Do którego, z sali wielkiej, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w szachownicy układana. Lamperie białe malowane. Obicie brukatelowe, karmazynowe lisztwy wkoło pozłacane. Lusterek zwierciadłowych 12, każde o jednym essie. Zwierciadło szlifowane o jednej tafli z nasadem, na trzech hakach żelaznych na ścianie zawieszony, wkoło ramy snycerską robotą rżniętą i pozłacaną. Osiem dużych portretów rodziny króla francuskiego, w ramach snycerskiej roboty rżniętych i pozłacanych¹⁵¹. Stół angielski [k. 35v] skórą czarną obity, wkoło mosiądzem oliszutowany, pięć w nim szuflad, z zamkami i tyłoz antabami mosiężnymi. Bilar[d] dębowy, sukrem zielonym obity. 15 stołków w sedesach, brukatelą karmazynową obitych. Cztery land[s]zaftów na płótnie malowanych, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Piec [z] kaffi gdańskich. Lustro kryształowe, wiszące na sznurze jedwabiem karmazynowym, powlekany, o ośmiu lichtarzach w essy robionych. Dwa okna, obydwie o dwu kwaterach ze szkła białego, w olów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z prętem, antabą i hakiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Dwie firanki białe płócienne, spuszczone. Sufit biały, wkoło *al fresco* malowany.

[*Pokoje złote*]

Złoty pokój. Do którego, z bilar[d]owego pokoju, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, z lisztewkami pozłacanymi, na sześciu za-

¹⁵¹ Obrazy prezentowały Ludwika XV, jego żonę Marię Leszczyńską oraz prawdopodobnie sześć z 10 dzieci oraz wnuków króla Francji. Por. J. Nieciecki, „*Polski Wersal*”, s. 299.

wiasach żelaznych na mat połączanych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami mosiężnymi u góry i dołu¹⁵². Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie malowane białe, listwami wyzłocanymi. Obicie adamaszkowe karmazynowe, z pasami złotymi haftowanymi i falbanami takimiż, złotem haftowanymi. Łóżko podwójne z kotarą, adamaszkiem karmazynowym z pasami, złotem haftowanymi, pokryte. Frę[d]zle złote, około kotary bonigrasy i firanki z takiegoż adamaszku jak łóżko, atłasem karmazynowym podszyte. Kapa i trzy płotki z takiegoż adamaszku. Dossia z cyfrą i mitrą suto złotem haftowana, materac drylichowy. Zegar na ścianie na konsolu, szylkretem z mosiądzem nabijany, metalem połączanym okowany. Zwierciadło kryształowe o jednej tafli, z nasadem na trzech hakach żelaznych, na ścianie wiszące. Wkoło ramy snycerską robotą [k. 36] rżnięte, połączane. Stół marmurowy różnymi kamieniami marmurowymi nasadzany. Pod tym zwierciadłem, na postumencie drewnianym, snycerskiej roboty połączanym stojący, kanapa adamaszkiem karmazynowym z pasami złotymi haftowanymi obita, drzewo snycerską robotą rżnięte, połączane. Krzesel sześć takimże adamaszkiem obitych jak kanapa, drzewo snycerskiej roboty połączane. Kanapa duża z materacem i dwoma wałami z kraszeniny karmazynowej i z dwoma pulstrami takimiż, drzewo orzechowo malowane. Landszaft, nade drzwiami, malowany na płótnie, wkoło ramy snycerskiej roboty połączane. Dwa portrety w owal, nade drzwiami, na płótnie malowane, w ramach snycerskiej roboty białe malowanych, a gdzieś gdzie połączanych. Komin szafiasty, marmurowy, czarny z fugami rżniętymi. Dwa wilki żelazne z dwoma flammami mosiężnymi. W kominie blacha żelazna pod wilkami, blacha żelazna herbowna, w murze mieszek do

¹⁵² Złoty pokój pierwotnie do lat 20. XVIII w. zwany był pokojem żółtym. Przed 1721 r. apartament ten należał do matki Jana Klemensa. A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 165.

rozdymania ognia, łopatka i kleszcze żelazne z gałkami mosiężnymi. Ekran chiński zielono lakierowany, o jednym brycie z pulpitem, lich-tarzem i dwoma essami mosiężnymi. Cztery sztuki porcylleny chińskiej na kominie, z których dwie wazki i dwa kubki. Sied[e]m osóbek gipsowych połączanych, na takichże postumentach. Portret Sapiehy na koniu siedzącego, na płótnie malowany, w ramach snycerskiej roboty pobielanych¹⁵³. Ornament nad kominem z gipsu rżnięty. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach z szkła białego, w olów oprawne, na sześciu zawiasach mosiężnych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Dwie okiennice podwójne, obydwie biało malowane, z lisztwami połączanymi, [k. 36v] na sześciu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Dwie firanki adamaszkowe karmazynowe z pasami złotymi haftowanymi, z takimiż falbanami, na pręcie żelaznym zmykane. Piec kafli saskich na nogach drewnianych. Sufit *al fresco* malowany, z sztukaterią gipsową, z osóbkami przyozdobiony¹⁵⁴.

¹⁵³ Prawdopodobnie był to portret konny Kazimierza Jana Sapiehy – dziada Jana Klemensa Branickiego. Znane są jego jedynie dwa egzemplarze – jeden w Moskwie (Muzeum Historyczne, nr inw. 65873), drugi w Smoleńsku (Muzeum Okręgowe, nr inw. 9598). Reprodukcje: M. Kałamajska-Saeed, *Dom Sapieżyński*, cz. II: *Ikonografia*, Warszawa 2008, s. 67, il. 149 i 150. Obraz przechowywany w Moskwie może pochodzić z Białegostoku, gdyż Muzeum Historyczne posiada obiekty po moskiewskim muzeum Rumiancewa, do którego trafiły rozmaite polskie obrazy. Odwołanie się zarówno do Czarnieckiego jak i do Sapiehy, miało umocnić jego pozycję jako hetmana wielkiego koronnego. Upamiętnienie hetmana Sapiehy mogło być inicjatywą wojewodziny podlaskiej Katarzyny Scholastyce Branickiej, córki Kazimierza Pawła Jana Sapiehy. J. Nieciecki, *Pomnik na serca matki i syna*, „Białostoczczyzna” 24 (1991), s. 10.

¹⁵⁴ Dekorację tego pokoju wykonał w latach 1738–1739 Jerzy Wilhelm Neunhertz. Najpierw przygotował szkice malowideł ściennych przeznaczonych do złotych pokoi, które z niewielkimi poprawkami zostały zaakceptowane przez hetmana. Za wykonaną pracę artysta otrzymał 30 dukatów. E. Kowecka, op. cit., s. 102–103.

Gabinet od ogrodu. Do którego, ze złotego pokoju, drzwi podwójne, fassowane, biało malowane, z listewkami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie biało malowane, z listewkami pozłacanymi. Obicie na srebrnym dnie z kwiatami aksamitnymi, strzyżonemi, galonem złotym wkoło oblamowane. Dwie lustra zwierciadlane, obydwie o jednej tafli z dwoma essami szklanymi, wkoło listwy pozłacane. Dwa kubki porcellanowe chińskie nade drzwiami pomienionymi. Cztery sztuk porcellany holenderskiej nad temiż drzwiami, gdzie także pięć osóbek gipsowych pozłacanych, na takichże postumentach. Kanapa mała trzcinkowa, pleciona, z materacem takiej materii jak obicie, drzewo snycerską robotą rżnięte. Cztery taborety trzcinkowe, plecione, z pulstrami, z teje samej materii co obicie, drzewo snycerską robotą rżnięte. Stolik aksamitem karmazynowym obity, nogi i listwy szylkretem z mosiądzem nabijane, z szufladą. Komin kontowy z trzema taflami marmoryzowanymi na kapie, nad kominem sztukateria z osóbkami gipsowymi snycerską robotą rżnięta. W kominie wilk żelazny z dwoma nóżkami mosiężnymi, [k. 37] mieszek do rozdymania ognia, łopata i szczypce żelazne z gałkami mosiężnymi. 15 sztuk różnej porcyneli na kominie, tak w wazkach jako i filiżankach. Trzy osóbek, z których dwie kamiennych, a trzecia z porcylleny holenderskiej. Dwa kotki białe porcyllenowe na kominie. Dwa okna, obydwie o dwu kwaterach szkła białego, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z mosiężnymi gałkami z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. W tych oknach cztery franki spuszczone, z których dwie kitajkowe karmazynowe, a drugie dwie płócienne białe. Sufit *al fresco* malowany, sztukaterią gipsową przyozdobiony. Cztery sztuk porcellenowych chińskich, to jest dwie wazek i dwa kubki, nade drzwiami.

Z gabinetu od ogrodu do drugiego gabinetu, nad temiż drzwiami pięć osób gipsowych pozłacanych, na takichże postumentach.

Gabinet drugi. Do którego, z pierwszego gabinetu, drzwi podwójne, fassowane, biało malowane, z lisztwami pozłacanymi, na czterech zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie biało malowane z lisztwami pozłacanymi. Obicie na srebrnym dnie z kwiatami aksamitnymi strzyżonemi, wkoło galonem złotem oblamowane. Kanapa trzcinkowa pleciona z materacem i wałem, tej samej materii co i obicie, drzewo snycerską robotą rżnięte. Cztery krzesła takichże z takiemiż pulstrami jak obicie. Stolik fornierowany, aksamitem zielonym obity. Komin kontowy, nad kominem sztukateria gipsowa rżnięta z głową takąż na wierzchu. Wilk żelazny w kominie, mieszek do rozdymania ognia, łopatką i szczypcę żelazne. Na kominie 11 sztuk porcylleny holenderskiej, obita, [k. 37v] gipsowa, pozłacana, na takimże postumencie. Trzy sztuk porcylleny białej nade drzwiami, nad temiż drzwiami osi[e]m sztuk porcelleny holenderskiej. Nade drzwiami, z gabinetu drugiego do pokoju złotego, porceleny białej sztuk sied[e]m, nad temiż drzwiami porcelleny holenderskiej sztuk dwie. Okno o dwóch kwaterach szkła białego, w ołów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych z gałkami mosiężnymi, z prętem, antabą i krukami żelaznymi do zamykania, u antaby gałka mosiężna. U okna dwie firanki, jedna kitajkowa karmazynowa, a druga biała płócienna, na pręcie żelaznym zmykane. Sufit biały, sztukaterią gipsową przyozdobiony. Z tego gabinetu drzwi podwójne, do pokoju złotego, fassowane, biało malowane, z lisztwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

Garderoba od pokojów złotych. Do którego, z pokoju złotego, drzwi w obiciu pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką że-

lazną, u której antaba mosiężna. Drzwi drugie za temi pierwszymi, do teje garderoby, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane z różnymi pasami, w kwiaty. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką sukienną zieloną. Stół drugi mniejszy, ceratą zieloną obity, z firanką sukienną zieloną. Komin szafiasty, łopotka i szczypce żelazne. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach szkła białego, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami żelaznymi. Firanka z kraszeniny zielonej, na pręcie żelaznym zmykana u okna. Sufit biały.

Garderóbka. Do której, z garderoby, drzwi pojedyncze, na [k. 38] dwóch zawiasach żelaznych, z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane z różnymi pasami, w kwiaty. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką zieloną sukienną. Dwa stołki drewniane, szaro malowane. Okna o dwóch kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma haczykami. Sufit biały.

[**Sień**]. Drzwi pojedyncze, z garderoby od złotych pokojów do sieni, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym, w której sieni podłoga sosnowa. Drzwi z sieni do pokoju gdzie bilar[d], na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Drzwi drugie za temi w obiciu, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką u której antaba mosiężna.

*Pokoje królewskie*¹⁵⁵

Pokój pierwszy. Do którego, z pokoju bilar[d]owego, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, z lisztwami połączanymi, na sześciu

¹⁵⁵ Nazwa ta wiązała się z goszczeniem w tych pomieszczeniach licznych władców: Augusta II Mocnego, Augusta III Wettina, Karola Krystiana Wettina, Stanisława Augusta Poniatowskiego, Ludwika XVIII, Pawła Romanowa, Franciszka Józefa II. J. Tomalska, *Artyści na dworze hetmana Branickiego, „Białostoczczyzna”* 13 (1989), s. 9; J. Niciecki, *Ceremoniał powitania królewicza Karola na białostoc-*

zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie białe malowane z lisztwami pozłacanymi. Obicie szpalerowe z różnymi osobami, wkoło listwy pozłacane. Portret króla hiszpańskiego na płótnie malowany, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych¹⁵⁶. Zwierciadło w murze o ośmiu taflach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Dwa lichtarze drewniane, snycerską robotą rżniętą pozłacane, na bokach tego zwierciadła przybite, obydwie o trzech essach. Pod tym zwierciadłem biurko fornierowane, o czterech szufladach z zamkami, antaby, szyltblaty i mus[z]le pozłacane, blat na biurku marmurowy, fładrowany. Biurko chińskie czarno lakierowane, z wier[z]chu i ze środka, osóbkami i drzewkami złotymi chińskimi, ze stolikiem spuszczanym, aksamitem niebieskim obitym, z 22 szufladkami, czterema zamkami, [k. 38v] na postumencie drewnianym, snycerską robotą rżniętą pozłacaną. Cztery sztuki porcylleny chińskiej na tym biurku. Tamże pięć osóbek gipsowych pozłacanych, na takichże postumentach. Biurko fornierowane, drzwi u niego w górze podwójne, zwierciadlane, na czterech zawiasach mosiężnych z zamkiem, spodem ma cztery szuflady z zamkami, kółkami, szyltblatami mosiężnymi i na wierzchu gałką mosiężną. Zegar bijący, stojący na szafie fornierowanej. Dwa stołki fornierowane w trianguł. Komin szafiasty kamienny, szaro

---

kim dworze Jana Klemensa Branickiego w 1758 roku, „Acta Academiae Atrium Vilmensis” 54 (2009), s. 132–142.

¹⁵⁶ Prawdopodobnie był to portret Karola III Burbona. Upamiętnienie tego władcy wiązało się z nadaniem Branickiemu Orderu Złotego Runa. Odznaczenie to przywiózł do Białegostoku poseł francuski, hrabia Conflans. Z tej okazji 25 VII 1766 r. odbył się w pałacu białostockim akt nadania hetmanowi tytułu kawalera złotego runa. Uroczystości z tej okazji trwały osiem dni. Można przypuszczać, iż cała ceremonia odbyła się właśnie w tym pomieszczeniu. A. Szrachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, s. 22.

malowany, z ornamentem rżniętym. Dwa wilki żelazne z dwoma sztukami mosiężnemi, obydwie z osóbką takąż. Blacha żelazna herbowna w murze, łopatka i szcypce żelazne z galkami mosiężnemi. Zwierciadło w murze, o sześciu taflach, nad kominem, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Dwa lichtarze drewniane snycerskiej roboty pozłacanych, na bokach tego zwierciadła przybitych, obydwa o dwu essach. Dwa landszafty na płótnie malowane, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Piec kafli saskich, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Kanapa adamaszkowa karmazynowa, taśmą jedwabną oblamowana, drzewo snycerską robotą rżnięte. 12 krzeseł adamaszkiem karmazynowym obitych, taśmą jedwabną oblamowanych, drzewo snycerską robotą rżnięte. Pokrowce na krzesłach i kanapie z astrachany karmazynowej. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, o 10 taflach szkła białego, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach żelaznych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, z antaby galka mosiężna. W tych oknach dwie firanki kitajkowe karmazynowe, spuszczone. Wpółśród tego pokoju lustro [k. 39] kryształowe, wiszące na sznurze jedwabnem karmazynowym, okręcany, o ośmiu essach. W essay robionych, dziewięć lusterek zwierciadlanych na ścianie, każde o jednym essay. Sufit biały, wkoło sztukaterią gipsową pozłacaną przyozdobioną.

Pokój sypialny. Do którego, z pokoju pierwszego królewskiego, drzwi podwójne fassowane, biało malowane, z listewkami pozłacanemi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnem francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznemi u góry i dołu. Posadzka dębowa w tafle układana. Lamperie biało malowane z listewkami pozłacanemi. Obicie adamaszkowe karmazynowe, wkoło listwy pozłacane. Łóżko podwójne z kotarą, na wierzchu falbana z tureckiej materii, z galonami złotemi ze środka, z atlasu białego perską robotą wyszywana, bonigrasy. Firanki z tureckiej materii, na dnie karmazyno-

wym ze złotem, atłasem białym podszyte podniebienie, u kotary ściana, dossia¹⁵⁷. Kapa i trzy płotki z atłasu białego, perską robotą wyszywane, materac i wał barchanowy. Dwa portrety duże, w owal, na płótnie malowane, w ramach snycerską robotą rżniętych i pozłacanych. Portret mniejszy, w owal, na płótnie malowany, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Pięć lusterek zwierciadlanych na ścianie, każde o jednym esie. Biuro na czterech nogach, szylkretem z mosiądzem nabijane, o ośmiu szufladach z zamkami. Trzy szafki kontowe, fornierowane, każda z zamkiem i okowym mosiężnym, nad którym zwierciadło o dwóch taflach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Sześć krzeseł adamaszkim karmazynowym obitych, galonkiem złotem oblamowanych. Krzesło wielkie aksamitem karmazynowym obite¹⁵⁸. Landszaft, nade drzwiami, [k. 39v] na płótnie malowany, wkoło ramy snycerską robotą rżnięte, pozłacane. Komin szafiasty kamienny, szaro malowany, z ornamentem rżniętym. Dwa wilki żelazne z dwoma sztukami mosiężnymi, obydwie z osóbkami, blacha żelazna herbowna w murze, mieszek do rozdymania ognia, łopatka i kleszcze żelazne z gałkami mosiężnymi. Nad kominem zwierciadło o sześciu taflach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Landszaft, nad tym zwierciadłem, na płótnie malowany w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Piec z kafli saskich białych, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Okno o dwu kwaterach, o 10 taflach szkła białego, w drewno oprawne, na sześciu zawiasach mosiężnych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym, u antaby gałka mosiężna. Okien-

¹⁵⁷ Przedmioty o proveniencji tureckiej, wykorzystane były przez Jana Reychmana w pracy *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Wrocław 1964, s. 66, jako jeden z przykładów ukazujących silne wpływu kultury orientu w Rzeczypospolitej.

¹⁵⁸ Było to krzesło królewskie wykonane w 1752 r. na przyjazd do Białegostoku Augusta III Wazy. J. Nieciecki, *Opowieści o „Polskim Wersalu”*. *O tym, jak król August III na niedźwiedzie polował*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 3 (1997), s. 39–40.

nica podwójna, biało malowana, z listwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach mosiężnych, z dwoma klamkami żelaznymi, u których antaby mosiężne. Firanka kitajkowa karmazynowa, spuszczana. Sufit biały, po rogach sztukaterią gipsową pozłacaną przyozdobiony.

Garderoba od królewskich pokojów. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi pojedyncze w obiciu, na dwu zawiasach żelaznych z klamką, u której antaba mosiężna. Drzwi drugie za temi pierwszymi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane w pasy białe i zielone, z kwiatami. Stół garderoby z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką zieloną sukienną. Stolik z półkami szaro malowanymi, ceratą zieloną obity, z firanką sukienną zieloną. Trzy stołków szaro malowanych. Piec z kafli białych. Komin szafiasty [k. 40] zamurowany. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawione, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka z kraszeniny zielonej, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały. Drzwi, z garderoby do sieni przedgarderobnej, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym.

DRUGA STRONA OD CHIŃSKICH POKOJÓW.

*Pokoje chińskie*¹⁵⁹

Przedpokój. Do którego, od schodów kamiennych, drzwi podwójne fassowane, biało malowane, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w szachownicy układana. Lamperie biało malowane. Obicie brukatelowe zielone, wkoło listwy pozłacane. Zwierciadło na ścianie, szlifowane, o dwu taflach, w ramach zwierciadlanych na wierchu tego zwierciadła sztukaterią sycerską ro-

¹⁵⁹ Szerzej o upodobaniu elit szlacheckich do kultury dalekowschodniej: J. Reychman, op. cit., s. 138 i n.

botą rznieżta, posrebrzana. Trzy landszafty na płótnie malowane, wkoło ramy snycerską robotą rznieżta i pozłacane. Pod zwierciadłem stolik czerwono lakierowany, nogi snycerską robotą rznieżta, posrebrzana. Szafa duża z dwojgą drzwiami, oboje na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem, biało malowana. Piec kaffi gdańskich na nogach drewnianych. Trzy stołki w sedesach brukatelą zieloną wybite. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, w olów oprawne, z szkła białego, na sześciu zawiasach żelaznych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym, u antaby gałka mosiężna. Dwie firanek u okien, białych, płóciennych, spuszczone. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego, z przedpokoju chińskiego, drzwi podwójne fassowane, biało malowane z lisztwami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem [k. 40v] mosiężnym francuskim, z dwoma zawiasami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w szachownicy układana. Lamperie biało malowane. Obicie szagrynowe na białym dnie z chińskimi kwiatami, lisztwy wkoło pozłacane. Portret na ścianie kwadratowy, na płótnie malowany, w sztabki oprawny. Zwierciadło szlifowane na ścianie, o dwóch taflach, w ramach zwierciadlanych, na wierzchu sztukateria snycerskiej roboty posrebrzana. 11 stołków trzcinowych, plecionych, z pulstrami tej materii, która w obiciu. Stołek pod zwierciadłem czerwono lakierowany, nogi snycerskiej roboty posrebrzana. Biuro chińskie czerwono lakierowane z wierzchu, a ze środka siarczysto z niebieskim u góry. Drzwi podwójne na 10 zawiasach mosiężnych z zamkiem i dwoma zasuwkami mosiężnymi, o 10 szufladach z gałkami mosiężnymi, u dołu zaś o pięciu szufladach, z cz[er]em zamkami i pięciu gałkami mosiężnymi. Biuro na czterech nogach, czarno lakierowane, z brzegami pozłacanymi, o czterech szufladach, z trzema zamkami i okowym mosiężnym. Szafa czarno lakierowana, mosiężdem nasadzana, drzwi u góry podwójne, z zamkiem, z kratką drucianą mosiężną i z firanką kitajkową zieloną, u dołu zaś drzwi podwójne, z zam-

kiem, we środku tej szafy jest zwierciadeł małych okrągłych 12. Biurko małe dębowe, z szufladką do łóżka. Stolik orzechowo malowany, woskowany. Cztery landszafty *al fresco* na murze malowane. Komin szafiasty, murowany, czarny. Blacha żelazna herbowna w murze, dwa wilki tu żelazne, z flammami mosiężnymi, łopatka i kleszcze żelazne z gałkami mosiężnymi, ekran z blachy białej. [k. 41] Landszaft na kominie, *al fresco* na murze malowany, wkoło niego sztukateria gipsowa rżnięta z osóbkami. Piec kafli gdańskich na nogach drewnianych. Dwa postumenta, czarno malowane podkładki. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, w drewno oprawne, z szkła białego, na sześciu zawiasach, z prętem i antabą, i krukiem żelaznym, u antaby gałka mosiężna. Dwie okiennice, obydwie podwójnie, biało malowane, z listewkami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych, z klamką żelazną, u której antaba mosiężna. Dwie firanki kitajkowe, zielone, spuszczone u okien. Sufit *al fresco* malowany, sztukaterią gipsową przyozdobiony.

Gabinet. Do którego, z pokoju sypialnego, drzwi podwójne fassowane, biało malowane, z listewkami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka dębowa w szachownicy układana. Lamperie biało malowane. Obicie szagrynowe, na białym dnie z kwiatkami chińskimi, wkoło lisztwy pozłacane. Zwierciadło na ścianie, o dwu taflach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Szafa ordynaryjna, woskowana, drzwi u niej podwójnie, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem. Stół ordynaryjny, sosnowy. Łóżko drewniane saskie, bagażą pokryte. Cztery krzesła plecione, trzcinkowe, z pulstrami takiej materii co i obicie, drzewo snycerską robotą rżnięte. Cztery landszafty, *al fresco* na murze malowane. Komin szafiasty, murowany, czarny. Dwa wilki żelazne, łopatka i wilki żelazne, dwie szuflady do drewek. Landszaft na kominie *al fresco* na murze malowany, wkoło

sztukateriją rżnięto gipsowo, z różnymi osóbkami przyozdobiony. Trzy okna, każde o dwu kwaterach, z[c] szkła [k. 41v] białego, w olów oprawne, na sześciu zawiasach żelaznych, z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby galka mosiężna. Trzy firanki płócienne, białe, spus[z]czane u okien. Sufit *al fresco* malowany.

*Sala stołowa na drugim piętrze*¹⁶⁰

Do której, z przedpokoju chińskiego, drzwi podwójne, fassowane, białe malowane, z listewkami pozłacanymi, na sześciu zawiasach żelaznych na mat pozłacanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu¹⁶¹. Posadzka dębowa w tafle układana. Sala cała w boazerii, białe malowana, ornamentem snycerskiej roboty pozłacanym przyozdobiona¹⁶². Ośm antyków drewnianych, brązowanych, *en buste* na ścianie, na konsolach snycerską robotą rżniętych, pozłacanych. Herkules drewniany, brązowany, w framudze, hydrę także o pięciu głowach pod sobą mający¹⁶³. Postument pod nim drewniany, białe z zielonym malowany, ornamentem rżniętym, pozłacanym przyozdobiony¹⁶⁴. Zwierciadło w murze o ośmiu taflach, w ramach snycerską

¹⁶⁰ Inną używaną nazwą pomieszczenia było „Sala przy kaplicy”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 26 XII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 344.

¹⁶¹ Szerzej o programie ideowym sali jadalnej: J. Nieciecki, *Apoteoza Augusta II*, s. 217–226.

¹⁶² Boazerię tę wykonał Samuel Contesse w 1753 r., którą położył na trzech ścianach, na czwartej wykonał niski drewniany cokół. E. Kowecka, op. cit., s. 96–97.

¹⁶³ Dowódcy, w szczególności hetmani w ideologii sarmackiej przyrównywani byli do antycznych herosów, a szczególnie popularnym motywem był Herkules. Zob. J. Banach, *Herkules Polonus: studium z ikonografii sztuki nowożytnej*, Warszawa 1984, *passim*.

¹⁶⁴ W 1772 r. w białostockim skarbcu przechowywano kolejne dwie figury „Herkulesów z postumentami niecałych”. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 567.

robotą rznętych, pozłacanym. Stół marmuryzowany, pod zwierciadłem na nogach drewnianych, snycerską robotą rznętych, pozłacanych. Stół sosnowy na środku sali, dywan turecki, na tymże stole ośm lichwiarzy drewnianych, snycerską robotą rznętych, pozłacanych, na ścianie przybitych, każdy o trzech essach. 30 stołków w sedesach zieloną trypą wybitych. Komin szafiasty, kamienny, szaro malowany, z ornamentem rznętym. Wilk żelazny z kratą w kominie, blacha żelazna herbowna w murze, łopatką i kleszcze żelazne z gałkami mosiężnymi, szuflada na drewnka. Portret duży Augusta Wtórego¹⁶⁵ na płótnie malowany, nad kominem, wkoło ramy snycerską robotą rznęte pozłacane¹⁶⁶. Drzwi fałszywe [k. 42] w ścianie, na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, za którymi jest szafa.

Rzeczy w tej szafce znajdujące się¹⁶⁷:

- trzy wazki i dwa kubki porceleny chińskiej, z kwiatkami złotymi i czerwonymi;
- dwa kubki porcellanowe, białe z kwiatkami;
- bańka z porceleny hollenderskiej;
- dwie czarki z porceleny holenderskiej, z których jedna nadtłuczona;
- czarka porcellenowa chińska, z kwiatami złotymi i niebieskimi, z wierzchu i wewnątrz;
- miednica z nalewką, z porceleny saskiej, z ptaszkami i kwiatkami rzucanymi, z brzegami pozłacanymi;

¹⁶⁵ August II Wettin (1670–1733): od 1694 r. elektor saski, a w latach 1697–1706 i 1709–1733 król Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

¹⁶⁶ Joachim Daniola Jauch zakupił dla Jana Klemensa Branickiego w 1754 r. portret Augusta II Mocnego. Instytut Dziedzictwa Narodowego (Warszawa), Teki Glinki, 315, s. 100.

¹⁶⁷ Jeszcze pod koniec 1780 r. szafa ta przeznaczona była do przechowywania obiektów porcelanowych. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 26 XII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 344.

- miednica druga z nalewką, z porceleny saskiej z ptaszkami i kwiatkami rzucanymi;
- miednica trzecia z nalewką, z porcellany saskiej z kwiatkami niebieskimi;
- sześć sztuk porceleny holenderskiej, nadtłuczonych;
- sztuka porceleny białej, wiedeńskiej, z komina, z trzema osóbkami z koziołkiem i drzewem każdą trzymającymi;
- cztery sztuki porcylleny białej, wiedeńskiej, każda z dwoma osóbkami;
- sztuka porcellany wiedeńskiej, białej, z koziołkiem i drzewem;
- cztery czarek porcellenowych chińskich, trzy z różnymi kwiatami, czwarta szafierowa;
- czarka porcellenowa holenderska;
- dzbanuszek porcellenowy holenderski, z mosiężną nakrywką;
- dzbanek z porcylleny białej;
- bańka z nakrywką porcellenową holenderską;
- dwa puchary porcelenowe holenderskie;
- miednica farfurowa do taboretu;
- 16 zwierciadełkowych lusterek, każde o jednym essie;
- sześć lusterek mosiężnych pobielanych.

Cztery landszafty na płótnie malowane, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Dwa lustra kryształowe, w pośrodku tej sali wiszące, na sznurze wstążką karmazynową okręcany, obydwa o ośmiu lichtarzach w essy robionych. Dwa okna, obydwa [k. 42v] o dwu kwaterach, a 10 tafłach szkła białego, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach mosiężnych z prętem, antabą i krukiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Dwie firanki kitajkowe, zielone, u tych okiem, spuszczone. Piec kafli saskich, w framudze, spodem skrzynia żelazna na nogach kamiennych. Sufit biały, sztukaterią gipsową połączaną przyozdobiony.

Kaplica

Do której, z sali stołowej¹⁶⁸, drzwi podwójne fassowane, biało malowane, z lisztwami połączanymi, na czterech zawiasach żelaznych na mat połączanych, z zamkiem mosiężnym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu¹⁶⁹. Posadzka dębowa w szachownice układana. Kaplica cała w boazerii, biało malowana, z pilastrami w fugi rżniętymi, połączanymi i z filunkami po brzegach połączanymi. Dwie ławki biało malowane, z filunkami po brzegach połączanymi. Ławka w framudze, z drzwiczkami na dwu zawiasach żelaznych, z gałką mosiężną¹⁷⁰. Dwa

¹⁶⁸ W rękopisie wyraz „stołowej” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

¹⁶⁹ W kaplicy tej odbył się ślub trzeciej siostry Jana Klemensa Branickiego – Konstancji, z Karolem Odrowążem Sedlnickim. Uroczystość przeprowadzono 7 XI 1725 r., a indult udzielił biskup wileński. Cztery dni później, w tej samej kaplicy ślub brała czwarta siostra, Urszula, z Janem Kazimierzem Lubomirskim, na co otrzymali indult papieża Benedykta XIII. W dni powszednie Jan Klemens Branicki uczestniczył w odprawianej w kaplicy mszy świętej o godzinie 11. M. Starzeński, *Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego (1757–1795)*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1914, s. 6; A. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, s. 15.

¹⁷⁰ Według Jana Niecieckiego (*Pomnik*, s. 9–10) w tym miejscu znajdował się pomnik w którym złożono serce wojewody podlaskiego Stefana Mikołaja Branickiego i jego matki, marszałkowej nadwornej koronnej Katarzyny Aleksandry Branickiej, córki Stefana Czarnieckiego. Serca zostały umieszczone 27 VIII 1711 r. Dopiero około 1752 r. pomnik został przeniesiony do kościoła Wniebowzięcia NMP w Białymstoku. Po przeprowadzce, w kaplicy pozostała w ścianie półokrągła nisza, którą przemurowano na „framugę”. Istniejący do dnia dzisiejszego nagrobek wykonany jest z czarnego dębika, a kapitale oraz bazy kolumn i pilastrów są z różowego marmuru. Na eliptycznie dwudzielnym cokole stoi sarkofag, który osłaniają wybiegające skośnie ku przodowi kolumny i zwielokrotniające je pilastry. Podtrzymują one belkowanie i spoczywające na nim segmenty przyczółka. Całość mauzoleum wieńczy umieszczony pośrodku na belkowaniu ozdobny kartusz z wykonanymi z brązu rodowymi herbami: Gryf (Branickich), Lis (Sapiehów) i najprawdopodobniej Łodź (Czarnieckich).

krzesła aksamitem karmazynowym obitych, drzewo snycerską robotą rżnięte, pozłacane. Ołtarz w którym obraz Matki Najświętszej Niepokalanego Poczęcia na płótnie malowany, wkoło sztukateria gipsowa rżnięta. Dwa pilastry kręcone¹⁷¹ marmuryzowane. Obraz Pana Jezusa, w górze ołtarza¹⁷². Pan Jezus Ukrzyżowany, z kości słoniowej na krzyżu drewnianym. Na postumencie drewnianym figura Pana Jezusa *Oto Człowiek*, z kości słoniowej, na postumencie czarnym drewnianym. Figura świętego Sebastiana¹⁷³ z kości słoniowej, na postumencie drewnianym, czarnym. Relikwie świętego Klemensa¹⁷⁴ fasonem monstrancji, za szkłem kryształowym oprawne, w miedzi pozłacanej. Krzyż aspizowy czerwony, z pasją, na postumencie drewnianym pozłacanym. [k. 43] Ołtarzyk małeńki hebanowy, we śródku krzyż, z trzema¹⁷⁵ obróbkami na perłowej macicy wyszywany. Domek drewniany z kopułą, perłową macicą nabijany. Skrzyneczka drewniana, perłową macicą nabijana, z relikwiami. Obraz Matki Najświętszej Czesłochowskiej na blasze mie-

¹⁷¹ Kapitele pilastrów były wykonane w stylu jońskim, z charakterystycznymi wolutami (ślmacznicami). Zob. A. Maśliński, *Architektura antyku w interpretacji baroku*, Lublin 1962, s. 122, 136 i n.

¹⁷² Był to obraz Chrystusa w koronie cierniowej powstały w końcu XVII stulecia (być może pędzla Carla Dolciego) i stanowił prawdopodobny nabytek Stefana Mikołaja Branickiego. Płótno znajdowało się pierwotnie w białostockim kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, a w poł. XVIII w. zostało przeniesione do kaplicy pałacowej. A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 105.

¹⁷³ Święty Sebastian (zm. ok. 288 r. w Rzymie): w tradycji chrześcijańskiej męczennik i święty Kościoła katolickiego oraz prawosławnego. Być może przedstawienie pośrednio odwoływało się do tradycji Sebastiana Branickiego herbu Korczak, który żył w latach 1484–1544. K. Piwarski, *Branicki Sebastjan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 409–411.

¹⁷⁴ Klemens I (Klemens Rzymski, ur. w Rzymie, zm. ok. 101 r. n.e.): przełożony gminy rzymskiej i papież w latach ok. 91–101, święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej.

¹⁷⁵ W rękopisie „z trzeba”.

dzianej pozłacanej na ścianie. Obraz Matki Najświętszej Częstochowski na zwierciadle szlifowanym, na ścianie. Obraz Świętego H[i]eronima na drewnie malowany, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych, na ścianie. Obraz świętej Marii Magdaleny na płótnie malowany, bez ramek. Obraz *Zdjęcie z Krzyża Pana Jezusa*, na płótnie malowany bez ram. Obraz Matki Najświętszej Niepokalanego Poczęcia na blasze miedzianej malowany, w ramach szylkretowych, z okowem mosiężnym. Obraz świętej Teresy na blasze malowany, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Obraz Matki Najświętszej z Panem Jezusem śpiącym, okrągły, na płótnie malowany, bez ramek¹⁷⁶. Figura Pana Jezusa Ukrzyżowanego z słońskiej kości, na deszczce okrągłej czarnej, w ramach okrągłych snycerskiej roboty pozłacanych. Portret papieża terażniejszego na płótnie malowany, w sztabkach¹⁷⁷. Relikwiarz za szkłem trzech królów. Dwa kwiaty okrągłe na płótnie malowane, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Weronika srebrna¹⁷⁸. Biuro, białe malowane, z lisztewkami pozłacanymi, o trzech szufladach, z zamkiem i sześciu antabami żelaznymi, w którym ornat z materii zielonej, z kwiatkami złotymi, galonem złotym oblamowany, [k. 43v] kitajką zieloną podszyty. Welon na kielich, bursa, palka, manipularz i stuła teje materii co i ornat. Alba muślinowa z koronką ordynaryjną, cztery alby płócienne, korporałów sied[e]m, trzy obrusy płócienne z koronkami, dwa obrusy płócienne bez

¹⁷⁶ Trzy obrazy z umieszczonych w kaplicy (autorstwa Augustyna Mirysa) według Johanna Bernoulliego „na pierwszy rzut oka zdawały się być pędzla najświetniejszych włoskich mistrzów”. Były to obrazy przedstawiające wniebowzięcia Marii z Nazaretu, Matki Boskiej z Jezusem oraz grupy apostołów. J. Bernoulli, op. cit., s. 344.

¹⁷⁷ Giovanni Vincenzo Ganganelli (ur. 31 X 1705 w Santarcangelo di Romagna, zm. 22 IX 1774), papież w okresie od 19 V 1769 do 22 IX 1774, przybrał imię Klemensa XIV. R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, tłum. B. Białecki, Kraków 1990, s. 171–172.

¹⁷⁸ Była to zasłona stawiana przed Najświętszym Sakramentem.

koronek, kielich srebrny wyślacany, patyna srebrna wyślacana, portael, mszał, dwa lichtarze srebrne, dzwonek srebrny, miseczek szklana do stawiania ampułek, poduszka atlasowa zielona, kampanką srebrną obla-mowana. Okno o dwu kwaterach, o 10 tafłach szkła białego, w drewno oprawnych, na sześciu zawiasach mosiężnych, z prętem i antabą i kru-kiem żelaznym do zamykania, u antaby gałka mosiężna. Sufit z kopułą sztukaterią gipsową rznąęą i w niektórych miejscach malowaniem *al fresco* przyozdobiony¹⁷⁹.

TRZECIE PIĘTRO.

Pokoje nad złotymi pokojami. Do których, z sieni przedgarderobnej od złotych pokojów, schody drewniane, kręcone, nad którymi pokój do tego od wspomnianych schodów. Drzwi podwójne na czterech zawi-
sach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym żelaznym i dwoma zasuw-
kami u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie w szpalery. Kanapa duża
w szpalery, drzewo dębowe, snycerską robotą rznąęte. 11 stołków broka-
telą karmazynową obitych. Zwierciadło na ścianie szlifowane, o jednej
tafli, z nasadem wkoło ramy. Zwierciadlane biurko, pod zwierciadłem
chińskie, czarno lakierowane, na czterech nóżkach z listewkami po-
złaczanymi, o czterech szufladach z gałkami mosiężnymi. Stół owalowy,
skórą czerwoną obity do gry [w] faraona¹⁸⁰. Łóżko saskie drewniane,
adamaszkiem karmazynowym pokryte, z sześciu gałkami drewniane-
mi, tymże adamaszkiem [k. 44] pokrytymi. Komin szafiasty, wilk że-
lazny z kratą żelazną. W kominie pięć farfur szafieryowych z kwiatami

¹⁷⁹ Zob. charakterystykę kaplicy pałacowej, m.in. stan podłóg, obić, malowideł, w świetle raportu władz rosyjskich z 1828 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 187, s. 1.

¹⁸⁰ Faraon to karciana gra hazardowa. J. Kitowicz, op. cit., s. 298.

czerwonemi i białymi na kominie. Piec kafli białych z błękitnem. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Za temi oknami poręcz żelazne. Dwie firanki płócienne, białe, spuszczone. Sufit biały.

Gabinet. Do którego, z pokoju [nad złotymi pokojami], drzwi podwójne na czterech zawiasach żelaznych, z klamką żelazną i dwoma zasuwkami żelaznem u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie adamaszkowe, karmazynowe¹⁸¹. Łóżko drewniane saskie, kitajką karmazynową okryte, taśmą jedwabną oblamowane, z sześciu gałkami drewnianymi też kitajką obitemi. Stolik rozkładany chiński, czarno lakierowany, w którym dwie szufladek z zamkami. Komin kątowy. Okna o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami, poręcz żelazny za tym oknem. Firanka biała płócienna, spuszczone. Sufit biały.

Garderoba. Do której, z gabinetu, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na siarczystem dnie, z rzucanymi koszykami z kwiatami. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką sukienką zieloną. Szafa w oknie zabitym, z półkami. Firanki u niej z kraszeniny zielonej, na pręcie żelaznym zmykane. Okno o dwóch kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka rassaowa zielona, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały. Drzwi, z tej garderoby do pokoju wyżej opisanego, pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką.

---

¹⁸¹ Prawdopodobnie z tego pokoju zabrano adamaszkowe obicie na potrzeby odnowienia kanapy i stołów. „W wspomnianych zaś pokojach na trzecim piętrze, gdzie nikt mieszczonej nie bywa, chyba przy wielkim zjeździe, gabinecik do jakiego czasu bez obicia obejść się może”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 1 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 222–223.

Pokoje [k. 44v] **nad pokojami chińskimi.** Do których drzwi, sprzed pokoju chińskiego, w obiciu pojedyncze, na schody do pokojów nad pokojami chińskimi będących, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką, u której antaba mosiężna. Drzwi drugie pojedyncze, za temi pierwszymi, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Schody drewniane kręcone, do pokojów nad pokojami chińskimi, z których pokój do tego, drzwi podwójne prosto ze schodów, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicia brukatelowe zielone. Zwierciadło szlifowane na ścianie, o jednej tafli z nasadem, wkoło ramy zwierciadlane. Stolik stary, pod tym zwierciadłem, biało lakierowany. Trzy stołki brokatelą zieloną w sedesach obite. Trzy stołki trzcinkowe, plecione, z pulstrami adamaszkowymi zielonemi. Łóżko saskie drewniane, adamaszkiem zielonym pokryte, z czterema gałkami drewnianymi, tymże adamaszkiem pokrytemi. Trzy portrety na płótnie malowane, w owal, w ramach drewnianych, snycerskiej roboty pozłacanych. Trzy portrety w owal, na płótnie malowane, bez ram. Sześć portretów na płótnie malowanych, w sztabiki oprawnych. Dwa obrazy z historii Pisma Świętego malowanych, to jest Abrahama i Kaina bez ram. Landszaft duży, podługowaty, na płótnie malowany, w ramach gładkich pozłacanych. Dwa landszafty nade drzwiami, na płótnie malowane, z których jeden podarty. Kopersztych książąt i królów polskich, z krótkim opisaniem ich życia¹⁸². Kopersztych cesarzów tureckich, z krótkim opisaniem ich panowania. Kopersztych królów francuskich, z krótkim opisaniem [k. 45] ich panowania. Mappa Wielkiej Polski i Małej Polski. Komin szafiasty, sied[em] sztuk farfury białej, z czerwonym, na kominie. Piec kafli białych. Dwa

¹⁸² Brak informacji o oprawie sugeruje, iż mamy do czynienia z księgą, prawdopodobnie: J. Głuchowski, *Ikones książąt i królów polskich*, Kraków 1605 [zob. reprint, Wrocław 1979].

okna, obydwie o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. U tych okien dwie firanki płócienne białe, spuszczone. Sufit biały, poręcze za oknami żelazne.

Gabinet. Do którego, z pokoju [nad pokojami chińskimi], drzwi podwójne, na czterech zawiasach, z klamką i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie brukatelowe zielone. Kanapa na której dwa wały i materac szagrynem, na białym dnie z kwiatami chińskimi pokryte, drzewo snycerskiej roboty. Ta kanapa z chińskich pokoiów tu przeniesiona. Portret duży Czarn[i]eckiego¹⁸³ na płótnie malowany, w ramach czarnych¹⁸⁴. Landszaft duży, na płótnie malowany, bez ram. Sześć portretów miernych, suchą farbą malowanych, z których trzy męskich, a trzy białogłowskich, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Dwa duże portrety na płótnie malowane, w sztabki oprawne, dwa landszafciki na drzewie malowane, w ramach połączanych. Dwa

¹⁸³ Stefan Czarniecki (ok. 1599 – 16 II 1665), kasztelan kijowski od 1652, starosta kowelski od 1655, regimentarz od 1656, wojewoda ruski od 1657, starosta tykociński od 1659, wojewoda kijowski od 1664, hetman polny koronny w 1665. Pradziad hetmana Jana Klemensa Branickiego.

¹⁸⁴ Charakterystykę tego obrazu podał Zygmunt Gloger: „Postać ta wielkiego bojownika odtworzona została w połowie XVIII wieku ze starego portretu, który był własnością córki Czarnieckiego, zamężnej Branickiej i przechowywał się w białostockiej rezydencji gryfów Branickich, objęty spisem ruchomości pałacowych pod liczbą 425. Gdy po śmierci „pani krakowskiej” (Izabelli z Poniatowskich), wdowy i dożywotniczki po ostatnim z rodu Gryfitów, prawnuku Czarnieckiego, Janie Klemensie Branickim, hetm. wiel. kor., Białystok sprzedany został przez sukcesorów rządowi, wiele bardzo obrazów a pomiędzy nimi i portret, o którym mowa, wyniesiono na poddasza pałacowe. Tam pozostawał lat 40, dopóki nie odszukał go i nie ocalał wraz z kilkunastu innymi obrazami Jan G., ojciec piszącego to, mieszkający wówczas w Złotoryi, o dwie mile od Białegostoku. Na portrecie tym, którego podobiznę tu dołączamy (znajdującym się dzisiaj w zbiorach piszącego, w Jeżewie), bohater przedstawiony jest w czerwonej ferezyi ze złoci stemi potrzebami, futrem podbitej”. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. II, Warszawa 1989, s. 150–151.

landszafcziki na drzewie malowane, w ramach drewnianych czarnych. Frukta malowane na drzewie, w ramach drewnianych, snycerskiej roboty pozłacanych. Malowanie z różnymi osobami na blasze miedzianej, bez ramek. Landszafczik z różnymi owocami i książkami, na drzewie malowany, bez ramek. Portret jakiejś damy, na płótnie malowany, w sztabiki oprawny. Portret na płótnie malowany, księżny Radziwiłł[ł]owej kanclerzynie¹⁸⁵. Dwa landszafcziki na płótnie, z perspektywą malowane, bez ramek. Dwa obrazy stare na płótnie malowane, w ramach [k. 45v] gładkich, czarnych. Chronologia papieżów na papierze, chronologia królów hiszpańskich na papierze. Kopersztych z drzewem i kwiatkami w ramach. Kopersztych, na którym drzewo z różnymi napisami, w sztabikach oprawny. Obrazek pergaminowy Pana Jezusa Ukrzyżowanego, wkoło jego apostołowie, w ramach czarnych. Mappa stara duża nade drzwiami, w sztabiki oprawna. Komin kontowy. Dwa wilki żelazne z dwoma gąłkami mosiężnymi, łopatką i szczypcę żelazne. Dwa postumenta drewniane, posrebrzane, snycerskiej roboty do stawiania lichтары. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka biała płócienna, spuszczana. Poręcz żelazna za oknem. Sufit biały.

Garderoba. Do której, z gabinetu, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie drukowane płócienne, na siarczonym dnie z kwiatkami rzucanymi. Szafa w ślepych oknie

---

¹⁸⁵ Katarzyna z Radziwiłłów Branicka. Pierwsza żona Jana Klemensa Branickiego, urodzona w 1692 r. córką Karola Stanisława, księcia na Olyce i Nieświeżu, kanclerza wielkiego litewskiego i Anny z Sanguszków. O silnym uczuciu łączącym małżonków pisze A. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, s. 17; K. Łopatecki, *Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 38 (2016), 3, s. 31–54; A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 161.

za firanką, z astrachany zielonej, na pręcie żelaznym zmykana. Stół z łóżki[e]m, ceratą zieloną obity, z firanką zieloną, sukieną. Dwa obrazy duże, stare, na płótnie malowane. 20 kopersztychów, w ramach czarnych. Teatrum od marionelów z dekoracjami i kurtyną¹⁸⁶. Okno o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Poręcz żelazny za oknem. U okna firanka zielona rassowa na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały.

Skarbiec na trzecim piętrze. Do którego drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z skoblem. Drzwi drugie pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z skoblem. Podłoga sosnowa. Dwa stoły duże i półki trzy. [k. 46] Okna każde o dwu kwaterach, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami, w ołów oprawne. Pułap z tarcic. Rzeczy wszystkie w tym skarbcu znajdujące się do inszego rejestru spisane¹⁸⁷.

* * *

Tył pałacu od ogrodu, architekturą i osobami drewnianymi przyozdobiony, z trzema galeriami, z których dwie mają sufity i ściany *al fresco* malowane, z posadzką marmurową, trzecia zaś ma sufit biały, dwie w framugach statuy drewniane pobielane, na postumentach takichże na wierzchu blachą białą obita i kratą żelazną wkoło opasaną.

¹⁸⁶ Znajdowało się tam część przedmiotów odnotowanych w: *Regestr rzeczy różnych theatricalnych masek i innych potrzeb do tego należących*. AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 571v–579v. Por. N. Szczuka, *Białostocka rezydencja Jana Klemensa Branickiego (1689–1771) jako jeden z ośrodków kultury muzycznej Rzeczypospolitej XVIII wieku*, „Białostoczczyzna” 40 (1995), s. 11–13.

¹⁸⁷ Zapis odnosi się do szczegółowego inwentarza zatytułowanego: *Inwentarz rzeczy w skarbcach białostockich znajdujących się: srebra, porcellina, miedź i cyna w dyspozycji marszałkowskiej będące*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 545–554v.

OFICYNA GOŚCINNA¹⁸⁸.

Sień. Do której wchodząc, schody kamienne o trzech gradusach, z poręczami kamiennymi. Nad schodami dwie kuny żelazne w murze do zakładania lamp. Do tej sieni, ze schodów, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka kamienna. Latarnia wisząca na sznurze, w pośrodku sieni szklarnia. Pułap z tarcic.

PIERWSZA STRONA OFICYNY IDĄC Z DZIEDZIŃCA PO PRAWEJ RĘCE DO POKOJÓW.

Przedpokój. Do którego, z sieni, drzwi podwójne na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Obicie brukatelowe zielone. Dwa stołki, jeden trzinkowy pleciony, drugi stolarskiej roboty bez pulster. Stolik woskowany z szufladką. Komin szafiasty, nad którym malowanie *al fresco*. Piec kafli białych. Okno o czterech kwarterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanka rasowa, zielona, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały.

Pokój sypialny z alkową. Do którego, z przedpokoju, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Obicie brukatelowe zielone. Firanka kitajkowa zielona, [k. 46v] na pręcie zmykana. Krzesło duże z pulstrem, czerwoną skórą

¹⁸⁸ Oficyna gościnna ze stajnią stanowiła północne skrzydło, wolnostojące i połączone z korpusem pałacu galerią kolumnową (wcześniej prześwitu prowadzącego do kościoła białostockiego). *Katalog zabytków*, s. 115.

obite. Cztery stołków trzcinkowych, plecionych bez pulster. Dwa lustra zwierciadlane na ścianie, obydwu o jednej tafli i o jednym lichtarzu do zakładania essów, w listwy połączane oprawne. Dwa landszafty nade drzwiami, na płótnie malowane. Dwa stoliki woskowane z szufladą. Dwoje drzwi koło alkowy, oboje na dwóch zawiasach żelaznych, za którymi szafa. Komin szafiasty, nad którym malowanie *al fresco*. Dwa wilki żelazne w kominie, łopatką i kleszcze żelazne. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanka płócienna biała, spuszczana. Sufit biały.

Garderoba. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi podwójne na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne drukowane. Stół garderobny z łóżkiem. Dwa stołki sukniem zielonym w sedesach obite. Piec [z] kafli białych. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanki rassowe zielone, na pręcie zmykane. Pojedyncze drzwi, z garderoby na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych z klamką.

Pokoje od sadzawek

Przedpokój. Do którego, z sieni, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamki[e]m żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z kwiatami czerwonymi. Stół ordynaryjny, sukniem zielonym wybity. Trzy stołki, w sedesach plisą zieloną wybite, stare. Komin szafiasty zamurowany. Dwa landszafty z różnymi fruktami, na płótnie malowane, w sztabki oprawne. Piec kafli białych. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych z trzema zakrętkami, krata żelazna za oknem. Firanka kamlotowa, zielona, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały. [k. 47]

Pokój sypialny z alkową. Z przedpokoju drzwi pojedyncze, na zawiasach żelaznych dwóch, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane, na białym dnie z czerwonymi kwiatami. Lustro zwierciadlane na ścianie, z dwoma lichtarzami do essów zakładana, o jednej tafli, w lisztwy połączane oprawne. Stolik woskowany z szufladką. Pięć stołków gdańskich skórzanych, wybijanych¹⁸⁹. Komin szafiasty, wilk żelazny w kominie. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami, krata żelazna za oknem. Firanki kamlotowe zielone, na pręcie żelaznym zmykane. Firanki u alkowy według obicia, na pręcie żelaznym zmykane. Sufit biały.

DRUGA STRONA OFICYNY IDĄC OD DZIEDZIŃCA PO LEWEJ RĘCE¹⁹⁰.

Przedpokój. Do którego drzwi podwójne, z sieni, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z kwiatami różnymi. Cztery stołków gdańskich

¹⁸⁹ O meblach skórzanych gdańskich: A. Bender, *Złocene kurdybany w Polsce: z problematyki importu wyrobów artystycznych*, Lublin 1992, s. 142–145.

¹⁹⁰ Była to najbardziej reprezentacyjna stacja w oficynach pałacowych. Składała się z czterech pomieszczeń: przedpokoju, sypialni, gabinetu i garderoby. Prawdopodobnie więc te pokoje zajmował rezydent francuski – Wojciech Jakubowski. Uprawdopodobnia to fakt, iż jest to jedyna stacja, która posiadała gabinet, tymczasem Jakubowski prowadził ożywioną korespondencję dyplomatyczną. J. Łoski, *Wojciech Jakubowski – marszałek polny wojsk francuskich*, Warszawa 1873, s. 1–25; E. Aleksandrowska, *Jakubowski Wojciech*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 396–397. Zob. również: *Listy Wojciecha Jakubowskiego do Jana Klemensa Branickiego w. hetmana koronnego z lat 1758–1771*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1882.

skórzanych, wybijanych. Stół ordynaryjny, skórą czerwoną obity. Komin szafiasty zamurowany, nad którym malowanie *al fresco*. Piec kafli białych z błękitnem. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanka biała płócienna, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały.

Pokój sypialny z alkową. Do którego, z przedpokoju, drzwi podwójne na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy układana. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z kwiatami różowemi, wkoło lisztwy pozłacane. Zwierciadło duże, o jednej tafli z nasadem na ścianie, wkoło ramy snycerskiej roboty pozłacane. [k. 47v] Dwa krzesła trzcinkowe, plecione, z pulstrami adamaszkowemi zielonemi. Cztery stołki gdańskie skórzane wybijane. Stolik woskowany z szufladką. Łóżko drewniane, u którego blejtram, falbany, firanki i płotki z cycu. Piec kafli białych z błękitnymi. Komin szafiasty, dwa wilki żelazne z dwoma kolumnami mosiężnymi, łopatka i obcegi. Malowanie nad kominem *al fresco*. Dwa lichtarze mosiężne pozłacane, o dwu essach. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanka płócienna biała, spuszczana. Sufit biały.

Gabinecik. Do którego, z pokoju sypialnego, drzwi pojedyncze, wpół szklane, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z kwiatami różowemi. Stolik prosty, sukniem zielonem obity, z szufladką. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanka rasowa, zielona, na pręcie żelaznym zmykana. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z pokoju sypialnego do rejteradki, wpół szklane, na dwóch zawiasach żelaznych z klamką.

Garderoba. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi pojedyncze na dwóch zawiasach żelaznych, z klamką. Drzwi drugie za temi, do garderoby, na dwóch zawiasach żelaznych, z klamką. Posadzka ceglana. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą czarną obity, z firanką sukienną zieloną. Piec z kafli zielonych¹⁹¹. Okno o czterech kwaterach, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Krata żelazna za oknem. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z garderoby do sieni, na dwóch zawiasach, z klamką.

Pokoje od sadzawek

Przedpokój. Do którego, z sieni, drzwi pojedyncze [k. 48] na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Stół z łóżki[e]m. Piec z białych kafli, z błękitnem¹⁹². Okno o czterech kwaterach, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Firanki rassowe zielone, na pręcie żelaznym zmykane. Krata żelazna za oknem. Pułap pobielany. Forsztowanie na garderobkę.

Pokój sypialny. Do którego drzwi, z przedpokojem, podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamki[e]m żelaznym francuskim, z dwiema zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie z zielonym. Dwa okna, oby dwa o czterech kwaterach, w olów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. Kraty duże za temi oknami, żelazne. Dwie firanki rassowe, zielone, na pręcie żelaznym zmykane. Komin kontowy. Sufit biały.

¹⁹¹ Przykład odnalezionych kafli zielonych podczas wykopalisk archeologicznych z terenu pałacu i ogrodu białostockiego: M. Karczevska, M. Karczewski, H. Kawowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 39, ryc. 21.

¹⁹² Zob. M. Karczevska, M. Karczewski, H. Kawowska, K. Rusin, U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz, op. cit., s. 39, ryc. 22.

DRUGIE PIĘTRO OFICYNY GOŚCINNEJ

Dokąd wchodząc schody drewniane na korytarz. Dwa okna nad schodami. Jedne o czterech kwaterach, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami, w ołów oprawne, z kratą żelazną. Drugie zaś o dwóch kwaterach, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami, w ołów oprawne. Z tych schodów korytarz długi, na nim podłoga sosnowa, dwa okna. Na końcu tego korytarza sufit biały. Latarniów dwie szklanych na sznurach wiszących¹⁹³.

PIERWSZA STRONA W TEJ OFICYNIE POKOJÓW Z DZIEDZIŃCA OD BRAMY.

[*Pokoje pierwsze*]

Przedpokój. Do którego, z korytarza górnego, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na dnie czerwonym, z kwiatami białymi i zielonemi. Stolik woskowany z szufladką. Trzy stolki sukнем zielonem obite. Komin kontowy. Landszaft nade drzwiami, [k. 48v] na płótnie malowany, w ramach gładkich pozłacanych. Okno we dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka biała płócienna spuszczana u okna. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego, z przedpokoju, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem francuskim żelaznym. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Obicie brukatelowe, w pasy błękitne i białe. Dwa krzesła trzcinkowe, plecione, z pulstrami tejże materii co w obiciu. Landszaft nade

¹⁹³ Według *Regestru zużycia świec w rezydencji białostockiej 1 XII 1771 – 1 V 1772*, AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 9, s. 6, do „2 latarni na oficynę” wydawano tygodniowo 14 świec.

drzwiami, na płótnie malowany, w ramach gładkich pozłaczanych. Komin szafiasty nad którym malowanie *al fresco*. Dwa wilki żelazne, z flammami mosiężnymi w kominie. Piec kafli białych. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki białe, płócienne, spuszczone. Sufit biały.

Garderoba. Do której, z pokoju sypialnego, w obiciu drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na dnie zielonym w kwiaty. Stół garderobny sukniem zielonym obity, z franką sukienną, zieloną. Stołek jeden stolarskiej roboty. Piec kafli białych z błękitnym. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały. Drzwi z garderoby na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym.

Pokoje drugie w porządku

Garderoba. Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Stół pod oknem prosty, sosnowy. Dwie szafy szaro malowane. Drzwi u nich [k. 49] płótnem pobielanym obite, z zamkami. Piec białych kafli z błękitnym. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego, z garderoby, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z klamką i zasuwkami. Podłoga sosnowa. Komin kątowy. Piec białych kafli. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Pokoje trzecie w pośrodku

Przedpokój. Do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga

sosnowa w fryzy sadzona. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z kwiatami różowymi. Stół garderobny z łóżkiem, ceratą zieloną obity, z firanką kraszeniny zielonej. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka biała płócienna, spuszczana. Komin szafiasty zamurowany. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego, z przedpokoj, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Obicie adamaszkowe żółte, wkoło lisztwy gładkie połączane. Zwierciadło na ścianie, o jednej tafli z nasadem, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Stolik woskowany. Kanapa gdańska skórzana, wybijana. Osiem stołków gdańskich, skórzanych, wybijanych. Dwa landszafty na płótnie malowane, nade drzwiami, w ramkach gładkich połączanych. Komin szafiasty, dwa wilki żelazne z kolumnami mosiężnymi. Zwierciadło w murze nad kominem, o jednej tafli z nasadem. [k. 49v] Landszaft nad zwierciadłem, na płótnie malowany, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. U okna firanka płócienna, biała, spuszczana. Piec białych kafli. Sufit biały.

Garderoba. Do której, z pokoju sypialnego, drzwi podwójne na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na zielonym dnie z kwiatami. Stół garderobny. Łóżko saskie drewniane, kitajką zieloną pokryte. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z garderoby na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym

Pokoje czwarte od galerii

Przedpokój. Do którego, z korytarza, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskimi, dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie stare płócienne, drukowane. Pięć stołków. Stół ordynaryjny sosnowy. Okno o dwu kwaterach, w ółów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Przewieszanie na garderobkę. Stół garderobny, sosnowy, w garderóbce. Piec kafli białych z błękitnym. Sufit biały.

Pokój sypialny. Do którego, z przedpokoju, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie z zielonym. Zwierciadło na ścianie o dwu [k. 50] taflach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Stolik pod zwierciadłem perłowo lakierowany, nóżki snycerskiej roboty pozłacane. Łóżko drewniane saskie, kitajką karmazynową pokryte, z czterema gałkami drewnianymi, też kitajką powleczonemi. Biurko orzechowo malowane, o czterech szufladach z zamkiem i pięcioma antabami mosiężnymi. Komin szafiasty, dwa wilki żelazne z dwoma gałkami mosiężnymi, łopata i szczypce żelazne. Piec białych kafli z błękitnem. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, w ółów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki białe, płócienne, spuszczone, u tychże okien. Sufit biały. Drzwi podwójne, z pokoju sypialnego na korytarz, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

DRUGA STRONA OFICYNY GOŚCINNEJ OD SADZAWEK.

Pokój od galerii. Do którego, z korytarza, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Posadzka sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z kwiatami czerwonymi. Zwierciadło na ścianie, o jednej tafli, w ramach czarnych. Stolik woskowany z szufladką. Cztery stoliki, w sedesach sukniem zielonym wybite. Komin kątowy, łopatka i szczytce żelazne. Piec kafli białych. Dwa okna o dwu kwaterach, obydwu w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki zielone, rassowe, na pręcie żelaznym [k. 50v] zmykane. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z pokoju do garderobki, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Stół garderobny z łóżkiem i franką sukienną, zieloną.

Pokój drugi porządkiem. Do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze na zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie z zielonym. Zwierciadło na ścianie o jednej tafli, w ramach czarnych. Piec kafli białych z błękitnym. Pięć stołków. Okno o dwu kwaterach, w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Prześtowanie na garderóbkę. Sufit biały.

Pokój trzeci w porządku. Do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze, na zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie z pasami zielonymi i kwiatami czerwonymi. Dwa stoliki szaro malowane z szufladkami i zamkami. Szafka szaro malowana, drzwi u niej pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem. Trzy stołki sukniem zielonym obite. Piec kafli białych, blacha żelazna u czeluści. Landszaft

nade drzwiami, na płótnie malowany, w ramach gładkich połączanych. Okno o półtoru kwaterze, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały, firanka rassowa zielona, na pręcie żelaznym zmykana.

Pokój czwarty w porządku. Do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga [k. 51] sosnowa, w fryzy sadzona. Obicie płócienne, drukowane na dnie niebieskim, w pasy zielone z kwiatami czerwonymi. Zwierciadło na ścianie, o jednej tafli z nasadem, w ramach snycerskiej roboty połączanych. Stół woskowany z szufladą. Cztery stolki skórą czerwoną obite. Taboret skórą czerwoną obity. Łóżko saskie drewniane, kitajką zieloną mienioną, nową, pokryte. Komin szafiasty marmoryzowany, dwa wilki żelazne, łopatka i kleszcze żelazne. Cztery osóbek gipsowych połączanych nad kominem, na takichże postumentach. Cztery kubki drewniane, czerwono malowane nad tymże kominem. Piec kafli białych z błękitnym. Okno o dwu kwaterach w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały. Firanka przy oknie płócienna, biała, na pręcie żelaznym zmykana.

Garderóbka. Do której, z pokoju, drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa. Obicie stare płócienne, drukowane na dnie zielonym z kwiatami. Stół garderobny z łóżkiem i firanką rassową, zieloną. Szafa szaro malowana, drzwi u niej dwoje z zamkiem. Landszaft nade drzwiami, na płótnie malowany, w ramach gładkich połączanych. Pół okna na dwu zawiasach żelaznych, z zakrętką. Sufit biały. Drzwi pojedyncze, z garderobki na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynarnem.

Pokój piąty w środku. Z korytarza drzwi do niego pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, [k. 51v] z zamkiem żelaznym ordynaryjnym.

Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na dnie białym z czerwonymi kwiatami. Zwierciadło o jednej tafli, w ramach drewnianych połączonych, snycerskiej roboty. Stół ordynaryjny szaro malowany. Dwa stolki z sedesami sukienkami, zielonemi. Komin szafiasty. Piec kaffi białych. U takowej firanki, z takiego płótna jak i obicie, na pręcie żelaznym zmykane. Okno o dwu kwadratach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Garderóbka. Do której, z pokoju, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Podłoga sosnowa. Obicie stare płócienne, drukowane. Stół garderobny z łóżkiem. Pół okna na dwu zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Drzwi pojedyncze, z garderobki na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynarnem.

Pokój szósty w porządku. Do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym żelaznym. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na białym dnie z kwiatami czerwonymi. Stół ordynaryjny, sukniem zielonym obity. Dwa stolki z sedesami, sukna zielonego. Komin szafiasty, dwa wilki żelazne. Piec kaffi białych. Okna o dwu kwaterach w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych. Sufit biały.

Garderobka. Z pokoju drzwi do niej pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych. Podłoga sosnowa. Obicie stare płócienne, drukowane. Stół garderobny. Pół okna w olów oprawne, na dwu zawiasach [k. 52] żelaznych. Drzwi, z garderobki na korytarz, pojedyncze, na zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Sufit biały.

Pokój siódmy od bramy. Przedpokój do którego, z korytarza, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Stół długi ordynaryjny przy ścianie. Szafa duża, na tym stole, szaro malowana, drzwi u niej troje, każda na dwu zawiasach żelaznych, z d[w]oma zamkami żelaznymi. Szafa zielono ma-

lowana, drzwi u niej dwoje, z zamkami, oboje na dwu zawiasach żelaznych. Okno o dwu kwaterach w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

Pokój sypialniiany. Z przedpokoju do niego, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane na niebieskim dnie, z pasami zielonemi i kwiatami czerwonemi. Stół ordynaryjny. Trzy stolki skórą czerwoną obitych. Komin szafiasty. Piec kafli białych. Dwa okna, obydwu w olów oprawne, o dwu kwaterach, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki rassowe, zielone, na pręcie żelaznym zamykane. Sufit biały. Drzwi, z pokoju sypialnego na korytarz, pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim.

Stajnia w oficynie. Do której drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym, z dwoma zasuwkami żelaznemi u góry i u dołu¹⁹⁴. Posadzka kamienna. [k. 52v] Pompa do pojenia koni. 24 przegród, 24 żłobów¹⁹⁵, 24 drabinek żelaznych¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Szczegółowy rejestr rzeczy ruchomych znajdujących się w tym budynku: *Porządki stajenne w dyspozycji koniuszowskiej zostającej*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 555–558; *Regestr stajniów, stada, wozowni i innych potrzeb stajennych*, ibidem, k. 585–589; *Naczynia rzeźmieślnicze i inne parafalnalnia stajenne*, ibidem, k. 589–589v.

¹⁹⁵ W 1948 r. podczas prac remontowych odkryto w filarach międzyokiennych „wnęki ze żłobami po dawnej stajni hetmańskiej”. W. Paszkowski, *Pałac Branickich w Białymstoku*, „Ochrona Zabytków” 2 (1949), 1, s. 61.

¹⁹⁶ W stajni trzymano 24 najlepsze konie. Natomiast zwierzęta stare i schorwane ubijano, a mięso przeznaczano na potrzeby psiarni. Zob. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 III 1783, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 464v: „Klacz bułana od kary przez starość już bardzo osłabła, z nocy wstawać nie może ale ją podnosić muszą dłaczego od tygodnia bojąc się sama, że ustawać nie może żadnej nocy nie kładzie się; potrzeba ją oddać na psiarnię, a na jej miejsce można będzie dać klacz z furmanki bartka jak się ożrebi, o której dawniej donosłem, że jest żrebna, tak klacz choć nie jest zbyt

Dwa duże okna w ołów oprawne, o czterech kwaterach, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. 11 okienek małych, w ołów oprawnych, każde na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką. Sklepienie murowane¹⁹⁷.

OFICYNA KUCHENNA¹⁹⁸.

Kuchnia¹⁹⁹. Do której schody kamienne, o dwu gradusach, z poręczami kamiennymi. Dwie kuny żelazne w murze do zakładania lamp. Drzwi ze schodów, do kuchni, podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Pompa z smokiem mosiężnym. Cztery okna na dziedziniec, każde okno na czterech kwaterach, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami. W tył kuchni dwa

---

stara, do powolnej tylko roboty ale nie do furmanki jest zdatna dlatego że jest bardzo leniwa”.

¹⁹⁷ Stajnia ta istniała już w 1756 r. Zob. J.K. Branicki do A. Bujanowski, Warszawa 31 X 1756, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencka, Suplement 10, s. 243.

¹⁹⁸ Oficyna kuchenna z wozownią stanowiła skrzydło południowe pałacu, połączonej z pokojami kredensowymi w korpusie pałacu. *Katalog zabytków*, s. 115.

¹⁹⁹ Przyrządzeniem potraw zajmowali się kucharze i kuchcikowie podlegli kuchmistrowi. W świetle kontraktu z 1752 r. zawartym pomiędzy Söhorsem a Branickim na objęcie posady w pałacu białostockim, kuchmistrz „podejmuje się służyć kuchmistrzowskiej u dworu mego deklarując pilność, koło kuchni staranie, menezu utrzymanie, w kuchni, pasztetni, piekarni, a najbardziej spizarni dobry porządek i inne dobrego kuchmistrza powinności zachować”. Kuchmistrz otrzymał 100 zł. pensji rocznej oraz 10 łokci sukna francuskiego, 1 kwarta wina dziennie, strawne dla służącego w wysokości 12 złotych miesięcznie i utrzymanie 4 koni. Wraz z nadejściem mody na kuchnię francuską na dworze Branickich poczyniono starania, by sprowadzić nowego kucharza z nad Sekwany. Od 1756 do 1765 r. był to niejaki Roux, a w 1766 r. sprowadzono innego Francuza. J. Godlewski, *Co spożywano na dworze Branickich*, „Białostoczczyzna” 17 (1990), s. 6; E. Kowicka, op. cit., s. 48–49.

okna, obydwie o czterech kwaterach, na ośmiu zawiasach żelaznych, w ołów oprawne, z kratami żelaznymi²⁰⁰.

Korytarz. Na który, z kuchni, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z skoblem. Dwa okna na dziedzińcu, obydwie o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami, z kratą żelazną. Dwa okna próżne, do spiżarni, z kratą żelazną. Drzwi podwójne, z korytarza na galerię, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i u dołu.

Spiżarnia. Do której, z kuchni, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach [k. 53] żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Dwie skrzynie proste, z przegrodami, do leguminy. Szafa duża. Okno o czterech kwaterach w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami, z kratą żelazną. Drzwi pojedyncze, do drugiej spiżarni, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem. Drzwi pojedyncze, z kuchni na podwórze, na dwu zawiasach żelaznych z klamką.

Kredens za kuchnią. Do kredensu z dziedzińca drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Szafa wielka do chowania srebra, drzwi w niej na dole troje, każde na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem, na górze zaś troje drzwi, każde na dwóch zawiasach z zamkiem²⁰¹. Szafa przy drzwiach, w której drzwi na dwóch zawiasach żelaznych. Dwa stoły, z łózkami, do chędożenia srebra. Dwa stoły do stawiania srebra. Piec kafli zielonych. Komin kątowy. Drzwi małe, z kredensu do kuchni, do podawania srebra, na dwu

---

²⁰⁰ Przed 1758 r. miał miejsce pożar pałacu wszczęty przez kuchmistrza Antoniego, co doprowadziło do zaostrożenia przez Klemma zarządzeń przeciwpożarowych. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 339, s. 20.

²⁰¹ *Srebra, porcelina, miedź i cyna w dyspozycji marszałkowskiej będące*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 545–551.

zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami, z kratą żelazną.

Skarbiec w oficynach kuchennych. Do którego, z dziedzińca, drzwi podwójne, na zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, z dwoma zasuwkami u góry i u dołu. Drzwi drugie pojedyncze do skarbcu, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym. Podłoga sosnowa. Piec kafli zielonych. Trzy okna, każde o czterech kwaterach, w ołów oprawne, [k. 53v] na ośmiu zawiasach żelaznych, z trzema zakrętkami z kratą żelazną.

Wozownia. Do której drzwi czworo, każde podwójne, na sześciu zawiasach żelaznych, z trzema zasuwkami żelaznymi, zamek tylko jeden²⁰².

DRUGIE PIĘTRO OFICYNY KUCHENNEJ.

Schody drewniane z dziedzińca za kuchnią na korytarz. Okno nad schodami. Na korytarzu zaś podłoga sosnowa. Trzy okna w pół drewniane, każde na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką.

Stancja idąc po lewej ręce ze schodów²⁰³. Do niej, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec kafli zielonych. Komin kątowy. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sufit biały.

²⁰² Charakterystyka przechowywanych tam wozów: *Regestr stajniów stada, wozowni i innych potrzeb stajennych*, AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122, k. 585–589; por. T. Żurawska, op. cit., s. 34.

²⁰³ W tych niewielkich stancjach mieszkały m.in. dzieci szlacheckie wysłane na dwór Branickiego w celu zdobycia ogłady dworskiej. Michał Starzeński pisał: „Gdy skończyłem trzy lata, wyznaczono mi w pałacu mały pokoik, który zamieszkiwałem wraz z dodanym sobie mentorem, cudzoziemcem i awanturnikiem, imieniem Drake”. M. Starzeński, op. cit., s. 5.

Stancja druga w porządku. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Stół sosnowy, ordynaryjny z szufladą. Stół drugi prosty, mniejszy. Pięć stołków szaro malowanych. Szafka szaro malowana w kącie, drzwi u niej na dwu zawiasach z zamkiem. Piec kafli zielonych. Komin kątowy. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, w ołów oprawione, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami.

Stancja idąc od dziedzińca ze schodów po prawej ręce. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Szafa duża orzechowo malowana, drzwi do niej podwójne, [k. 54] na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem. Piec kafli białych, komin szafiasty. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami.

Stancja druga w porządku. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem. Podłoga sosnowa. Piec kafli zielonych, komin kątowy. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami.

Stancja trzecia porządkiem. Do której wchodząc izba pierwsza. Do niej drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Izba druga, do której w pierwszej izby, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Piec kafli zielonych. Okno o dwóch kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Podłoga sosnowa.

Stancje nad skarbcem i nad wozownią. Do których idąc wprzód, z dziedzińca, drzwi podwójne do sieni, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu.

Okno nade drzwiami w olów oprawne. Drzwi pojedyncze, z sieni na tylni dziedziniec, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Schody drewniane na górny korytarz, dwa okna nad schodami w olów oprawne. Korytarz. Na nim podłoga sosnowa. Sufit biały.

STANCJE IDĄC Z SCHODÓW PO LEWEJ STRONIE OD DZIEDZIŃCA.

[k. 54v] **Izba pierwsza od schodów.** Do której drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Piec kafli białych, komin kątowy. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka rassowa zielona, spuszczone. Sufit biały.

Stancja druga w porządku. Do której, z izby pierwszej, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane w pasy białe i zielone, z różnymi kwiatami różnemi. Zwierciadło na ścianie o jednej tafli, w ramach czarnych. Komin szafiasty, nad którym malowanie *al fresco*. Piec kafli białych. Dwa okna, obydwa o dwu kwaterach, w olów oprawione, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki płócienne, białe, spuszczone. Sufit biały. Sześć stołków sukнем zielonym obitych.

Izba trzecia w porządku. Do której, z drugiej izby, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem. Podłoga sosnowa. Szafa o jedynych drzwiach, na dwu zawiasach, z zamkiem. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach. Firanka rassowa zielona, spuszczone. Drzwi z tej izby pojedyncze, na korytarzu, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem. Szafa o obojgu drzwiach z zamkiem, na czterech zawiasach, szaro malowana.

Izba czwarta w porządku. Do której, z izby trzeciej, drzwi pojedyncze, na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem. Podłoga sosnowa [k. 55]. Obicie płócienne, drukowane na żółtym dnie w kratkę, z kwiatkami rzucanemi. Piec kafli białych. Komin kątowy. Dwa okna, obydwia o dwu kwaterach, w ołów opravione, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki rassowe, zielone, spuszczone.

Apteka²⁰⁴. Drzwi do niej, z izby czwartej, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Trzy okna, każde o dwu kwaterach, w ołów opravione, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie szafy szaro malowane, obydwie ze drzwiami pojedynczymi, na dwóch zawiasach, z zamkiem. Dwie szafy szaro malowane, obydwie u góry mają drzwi dwoje, z zamkiem na czterech zawiasach żelaznych, u spodu szuflady wysuwane. Stół wpośród apteki, szaro malowany, spodem trzy szuflady mający, u których po dwie antaby żelazne.

STANCJE OD SCHODÓW PO LEWEJ RĘCE DO DZIEDZIŃCA TYLNEGO.

Izba przeciw apteki. Do której, z korytarza, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Komin kuchenny.

²⁰⁴ W aptece przechowywane były medykamenty, które zakupywano, a następnie przywożono z Warszawy. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 6 VII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 248: „O pakach z medykamentami przepomniałem dawniej donieść J.O. Pani, że już przed tygodniem tu są sprowadzone i tak JM. Menger jako i zakonnicze wszystkie medykamentu w całości bez żadnej szkody odebrali”. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 9, s. 3.

Izba druga w porządku. Do której, z pierwszej izby, drzwi pojedyncze na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami.

Izba trzecia w porządku. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Ściany w paski błękitnie malowane. Piec kafli białych. Komin kątowy. [k. 55v] Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Firanka rasowa zielona, spuszczone.

OFICYNA ZA KUCHNIĄ.

Za kuchnią korytarz. Okno na końcu korytarza z kratą żelazną.

PIERWSZA STRONA OFICYNY ZA KUCHNIĄ IDĄC Z DZIEDZIŃCA PO LEWEJ RĘCE.

Izba pierwsza od wchodu. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sklepienie murowane. Z tej izby, do drugiej, małej izdebki, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z klamką. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Sklepienie murowane.

Druga izba w porządku. Do której, z korytarza, drzwi na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec kafli zielonych. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z kratą żelazną. Sklepienie murowane.

Z tej izby do drugiej, drzwi na dwóch zawiasach żelaznych, z zamkiem. Posadzka z cegły. Okno o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką i kratą żelazną. Sklepienie murowane.

Skarbiec korzenny. Do którego, z dziedzińca drzwi podwójne, sztabami żelaznymi okute, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym. Posadzka ceglana. Trzy okna próżne z kratą żelazną. Sklepienie murowane²⁰⁵.

Cekauz. Do którego drzwi dwoje, oboje podwójne, na zawiasach żelaznych, z których jedno mają trzy zasuwki żelazne, a drugie dwie zasuwki i zamek żelazny. Okien [k. 56] siedem w olów oprawnych, z kratą żelazną, każde o dwu kwaterach, na czterech zawiasach z zakrętkami. Sklepienie murowane²⁰⁶.

DRUGA STRONA OFICYNY.

[Izba pierwsza]. Za kuchnią, idąc z dziedzińca, po prawej ręce, izba pierwsza, do której z korytarza drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Posadzka ceglana. Piec kaffli zielonych. Trzy okna, każde o dwu kwaterach, w olów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką, z kratą żelazną. Sklepienie murowane.

Izba druga pod schodami. Drzwi do niej pojedyncze, z korytarza pod schodami, na zawiasach żelaznych, z zamkiem. Posadzka ceglana.

²⁰⁵ W starym dworze Wiesiołowskich do przechowywania przypraw służyła „skatula korzenna”. *Inwentarz majątności Białegostoku*, s. 91.

²⁰⁶ W inwentarzu nie ma błędu – w cekhauzie nie było posadzki. Po śmierci Jana Klemensa Branickiego – przechowywano tam m.in. wełnę oraz tafle szkła. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 11 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 227v; tenże do tejże, Białystok 26 XII 1780, ibidem, k. 344.

Piec kafli zielonych. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami, z których jedno pod schodami, a drugie w pomniejszej izbie. Sklepienie murowane.

Izba hajducka. Do której, z dziedzińca idąc, drzwi podwójne do sieni, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym, a z sieni do izby, drzwi pojedyncze na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Posadzka ceglana. Piec kafli zielonych, komin kątowy. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Z tej izby drzwi pojedyncze, do komórki, na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Okno w tej komorze o dwu kwaterach, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką.

Izba druga przy hajduckiej. Do której, z sieni, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Ściany w paski błękitne, malowane. Stół niebieską z białem malowany. [k. 56v] Dwa stołki drewniane, szaro z błękitnym malowane. Piec kafli białych. Komin szafiasty. Okno o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką. Okiennica na czterech zawiasach żelaznych, z klamką.

Paszтетnia²⁰⁷. Do której drzwi na obu zawiasach żelaznych z skoblem²⁰⁸. Stół lipowy duży do roboty. Szafa, drzwi u niej na dwu zawi-

²⁰⁷ Paszтетnia występowała w największych pałacach ówczesnej Rzeczypospolitej. Przykładowo: S. Lorentz, *Pałac Prymasowski*, Warszawa 1982, s. 50; B. Majewska-Maszkowska, *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej (1736–1818)*, Wrocław 1976, s. 250.

²⁰⁸ Odpowiedzialny za to pomieszczenie był paszтетnik, który wykonywał całość „potraw z pieca wychodzących jak to: torty, ciasta, leguminy, mięsa i zwierzyny”. W białostockim pałacu paszтетnik z Gdańska Maciej Szutkowski kontraktem z 1752 r. otrzymał 80 złotych rocznej pensji i posiłek z kuchni dla żony, mieszkanie, opał, świece, strawne dla służącego wynoszące 8 złotych miesięcznie i utrzymanie 2 koni. W 1771 r. odnotowano dwóch paszтетników: Findera i Karola oraz dodatkowo chłopca na posługi. J. Godlewski, op. cit., s. 6; E. Kowecka, op. cit., s. 50.

sach żelaznych bez zamka z skoblem. Dwie okna, obydwie o dwu kwaterach w ołów oprawne na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką.

[**Komora**]. Drzwi z pasztetni do komory na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem. Szafa w komorze kątowa, drzwi do niej na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem. Szafa w murze do suszenia ciasta, drzwi do niej na zawiasach z zamkiem. Stół lipowy. Piec kafli zielonych. Okno o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką.

Piekarnia. Do której drzwi na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznem ordynaryjnym²⁰⁹. Stół lipowy do roboty. Piec zielony. Trzy okna, każde o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką. Drzwi z piekarni do komórki na dwu zawiasach żelaznych z skoblem. Okno o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką.

DRUGIE PIĘTRO OFICYNY ZA KUCHNIĄ, NA KTÓRE SCHODY Z KORYTARZA DOLNEGO DREWNIANE NA KORYTARZ GÓRNY.

Okno nad schodami w pół szklanne na czterech zawiasach żelaznych. Korytarz. Posadzka z cegły na końcach tego korytarza. Okien dwie, obydwie na czterech zawiasach z zakrętką. Sufit biały.

Stacja J[ego] M[iłoś]ci Pana Marszałka²¹⁰.

Izba pierwsza. Do której drzwi z korytarza pojedyncze, [k. 57] na dwu zasuwach, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa,

²⁰⁹ Na dworze Branickiego zatrudnionych było trzech piekarzy, zajmujących się wypiekaniem chleba. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 39, k. 2.

²¹⁰ Marszałkiem dworu białostockiego był: Ignacy Wielbiewicz (1722–1741), W. Lewicki (1733), Feliks Pryncypatty, Stanisław Bartochowski (1756–1757), Józef

ściany *al fresco* malowane. S[z]afa kredensowa, drzwi u niej dwoje, oboje na dwu zawiasach żelaznych z zamkami. Stół sosnowy o czterech sztukach. Sześć stołków ordynaryjnych. Piec kafli białych, komin szafiasty. Trzy okna, każde o dwu kwaterach na czterech zawiasach żelaznych z dwoma zakrętkami żelaznymi.

Izba druga. Drzwi z pierwszej izby do drugiej na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Obicie żółte papierowe. Okna o dwu kwaterach w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych z dwoma zakrętkami. Piec kafli białych. Komin szafiasty. Sufit biały.

Izba trzecia. Drzwi z izby drugiej do izby trzeciej na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Obicie papierowe żółte. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Korytarz długi, posadzka z cegły, trzy okna w pół drewniane, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętką.

PIERWSZA STRONA IDĄC NA KORYTARZ PO PRAWĘJ RĘCE.

Izba pierwsza od stacji marszałkowskiej. Drzwi z korytarza do izby pomienionej na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Obicie płócienne drukowane, stare, w pasy płócienne i zielone. Sufit biały. Firanka rasowa zielona na pręcie żelaznym zamykana u okna.

Ciecierski (1756–1770). A. Sztachelska-Kokoczek, op. cit., s. 66–69, 140. W trakcie prac na inwentarzem marszałkiem był nadal Józef Ciecierski. J. Nieciecki, *Testament*, s. 12.

Izba druga w porządku. Do której z korytarza drzwi [k. 57v] na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, drukowane, stare, w pasy białe i zielone. Piec biały. Komin szafiasty. Szafka dębowa, u dołu drzwi do niej na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem, u góry zaś drzwi także. Dwa stolki w sedesach sukнем zielonym obite. Dwa okna, obydwu o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firanki rassowych, zielonych, u okien, na pręcie zmykanych. Sufit biały.

[**Drugą izdebka**]. Drzwi z tej izby do drugiej izdebki na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec biały. Szafa duża, szaro malowana, drzwi u niej dwoje, oboje na dwu zawiasach żelaznych, zamek jeden. Szafa druga, pod tą pierwszą, drzwi u niej dwoje, obie na dwu zawiasach żelaznych z zasuwką. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych z dwoma zakrętkami. Drzwi z izdebki na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym.

Izba trzecia w porządku. Do której drzwi z korytarza na dwu zawiasach. Podłoga sosnowa. Obicie płócienne, stare, drukowane, w pasy niebieskie i białe. Piec kafli białych. Komin szafiasty. Dwie okna, obydwie o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie firany rasowe, zielone, na pręcie żelaznym zmykane.

[**Izdebka**]. Z izby drzwi do izdebki na dwu zawiasach żelaznych. Obicie płócienne, drukowane, takie jak w izbie. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętkami. Firanka u okna rassowa, zielona [k. 58] na pręcie żelaznym. Podłoga sosnowa. Drzwi, z izdebki na korytarz, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem.

Skarbiec nad cekhauzem. Do którego z korytarza drzwi dębowe, w sztaby żelazne okute, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym francuskim. Okno w siące przed skarbcem, o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętkami. Drzwi drugie, do skarbcza z sionki, na dwu zawiasach żelaznych z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Trzy okna, każde o dwu kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Tyłóż okiennic do okien, każda podwójna na czterech zawiasach żelaznych z klamką. Stół duży, sosnowy.

Skarbiec drugi nad tymże cekhauzem. Od którego z sionki drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim. Podłoga sosnowa. Cztery okna, każde o czterech kwaterach w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z klamką. Stół duży, sosnowy. Sufit biały, gładki.

Stancja, idąc na korytarz po lewej ręce. Do której, z korytarza, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec kafli białych. Okno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętkami.

Schody drewniane na korytarz przed cukiernią. Dwie okien, nad schodami w ołów oprawne, obydwie na czterech zawiasach żelaznych z zakrętkami. Korytarz. Podłoga sosnowa, okna w pół drewniane.

Cukiernia. Do której, z korytarza, drzwi pojedyncze, na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Dwa stoły długie, sosnowe, do stawiania koszyków. Szafa [k. 58v] pod jednym z tych dwu stołów, ze drzwiami na czterech zawiasach, z zamkiem. Dwie szafy przy ścianie, u obydwu drzwi troje, u których po dwie zawias żelaznych, z zasuwkami żelaznymi. Z tych szaf jedna tylko z zamkiem. Szafa do suszenia konfitur, drzwi u niej na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem i zasuwką. Trzy okna, każde o dwu kwartach, w ołów oprawne,

na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami. Dwie porcery do noszenia cukrów. Piec kafli zielonych.

Kuchnia do smażenia cukrów. Do której drzwi, z korytarza, na dwu zawiasach żelaznych, z zasuwką żelazną. Pół okna w tej kuchence w ołów opravne²¹¹.

*Stacja pana cukiernika*²¹².

Izba pierwsza. Do której, z korytarza, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Piec kafli zielonych. Komin pokątny. Dwie okien, obydwie podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z dwoma zakrętkami w ołów opravne. Sufit biały.

Izba druga. Do której, z pierwszej izby, drzwi na dwu zawiasach żelaznych z klamką. Podłoga sosnowa. Okno o dwu kwaterach, w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych, z zakrętką.

Komora do chowania cukrów. Do której, z korytarza, drzwi na dwu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym, ordynaryjnym. Podłoga sosnowa. Szafka o dwojgu drzwiczkach, na czterech zawiasach żelaznych, z zasuwką. Okno o dwu kwaterach, w ołów opravne, na czterech zawiasach żelaznych z zakrętkami.

* * *

Spisanie okien dubeltowych:

²¹¹ Smażeniem konfitur zajmował się cukiernik. Prawdopodobnie wobec nieurodzajów w 1760 r. Branickiabrał cukiernika do Warszawy. W nowym miejscu w ciągu lata cukiernik usmażył 20 słoików konfitur wiśniowych, 27 śliwkowych, zrobił 2 butle soku wiśniowego i 3 pudła suchych konfitur z wiśni. E. Kowecka, op. cit., s. 187.

²¹² W latach 40. XVIII w. obowiązki cukiernika pełnił Wagner wywodzący się z Saksonii. Gdy jednak odwiedzał rodzinę w Dreźnie, zniknął wraz z powierzonymi mu pieniędzmi. E. Kowecka, op. cit., s. 50.

- sześć okien do paradnych pokojów;
- jedno okno do pasażu świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana²¹³;
- trzy okna do przedpokoju [k. 59] od paradnych pokojów;
- cztery okna do stołowej sali dolnej;
- okno siatkowe na lato do pokoju paradnego;
- okno siatkowe do chińskiego pokoju.

Markizy²¹⁴:

- sześć markiz drylichowych do okien od paradnych pokojów;
- dwie markizy drylichowe do pokojów świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana²¹⁵;
- dwie markizy drylichowe od pokojów łazienkowych;
- markiza drylichowa do gabinetu paryskiego;
- markiza wielka z płótna szarego do przedpokoju paryskiego, do teźże markizy sześć prętów żelaznych;
- markiza drylichowa do okna w stancji J[ego]m[ó]sci Pana Generała Jakubowskiego²¹⁶ w oficynie;
- dwie markizy do stancji J[ego]m[ó]sci Pana starosty wiskiego²¹⁷, drelichowe w oficynie;

---

²¹³ Jana Klemensa Branickiego.

²¹⁴ Markizy do okien zamówiono w 1740 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 315, s. 131.

²¹⁵ Jana Klemensa Branickiego.

²¹⁶ Wojciech Jakubowski (1712–1784): w 1734 r. wstąpił do wojska francuskiego, od 1755 r. rozpoczął pracę dyplomatyczną w „Secret du roi”. Od 1764 r. po odwołaniu francuskiego ambasadora z Warszawy, Jakubowski pozostał w Polsce jako nieoficjalny chargé d'affaire. Od r. 1773 aż do śmierci był rezydentem francuskim (bez akredytacji) i stale korespondował z Paryżem, w 1780 r. otrzymał od Ludwika XVI tytuł marszałka. J. Łoski, op. cit., s. 1–25; E. Aleksandrowska, op. cit., s. 396–397.

²¹⁷ Chodzi o stancje, którą używał Adam Rostkowski, wieloletni porucznik husarskiej chorągwi hetmańskiej. Zmarł on w 1769 r., a tytuł starosty wiskiego odziedziczył jego syn – Jan Michał Rostkowski, który w 1764 r. odszedł ze stronnicy

- dwie markizy drylichowe do stancji w oficynie, markiza drelichowa do pokoju przy łazienkach.

Spisanie modeli różnych, które się w pałacu w schowaniu pod strychem znajdują:

- model schodów kamiennych do sali pałacowej²¹⁸;
- model serwisu z gryfami, model młynu wodnego i maszyny;
- model młynu wielkiego z wierzchu obracającego się;
- model mostu zwodzonego, model do rżnięcia sieczki na wodzie;
- model maszyny do wyciągania wielkich drzew;
- modłów dwa młynów wołowych;
- model okna z markizą od gradu;
- kufer stary pełny różnych modeli snycerskiej roboty²¹⁹;
- model maszyny blaszanej do łąk wysuszania;

---

twą hetmańską i przeszedł do obozu Czartoryskich. Interesujący jest zapis testamentowy Jana Klemensa Branickiego: „Mając w osobliwym szacunku wspaniałość umysłu Jmć Pana Rostkowskiego, Starosty Tyszowieckiego, Pułkownika, od dawnego czasu bez zwykłej należyłości *propris impensis* u chorągwi mojej hussarskiej porucznikującego, na oświadczenie wdzięczności mojej leguję, niniejszym testamentem godnemu Synowi jego, Jmć Panu Staroście Wiskiemu, ośm guzików diamentowych 1400 czerw. zł. taksowanych. Te słowa własną ręką: Ten zapis kassuję i annihiluję z przyczyn ad marginem wyrażonej sub NB. [NB Ponieważ Jmć Pan Rostkowski, Starosta Wiski, niegdy porucznikujący u chorągwi mojej hussarskiej, żadnej nie pretendował kapitulacji ani onej brał, więc in compensationem onej zapisałem Jmć Panu Staroście Wiskiemu osim guzików diamentowych valoris czerw. zł. 1400, a także tenże Jmć Pan Starosta Wiski pretenduje kapitulacją po Ojcu swoim, więc ten zapis, nie mający już żadnego waloru, kassuję i annihiluję. J. Branicki, K.K., H.W.K.]” J. Nieciecki, *Testament*, s. 19.

²¹⁸ Jest to model wykonany przez Fontanę na potrzeby przebudowy westybulu w latach 1754–1755. A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 130.

²¹⁹ Wśród nich znajdowały się zapewne modele na piec do paradnego apartamentu, które wysłał starosta brański Maciej Starzeński. A. Sztachelska, *Źródła archiwalne do dziejów miasta Białegostoku w XVII i XVIII w. (do 1795 r.)*, „Rocznik Białostocki” 11 (1972), s. 310.

- model blaszany do fontan[n] należący²²⁰.
Spisanie różnych rzeczy w tymże schowaniu będących:
- biuro ordynaryjne, szaro malowane, o trzech szufladach z zamkami i antabami żelaznemi;
- dwie tafle miedziane szlifowane duże, sztychowane;
- w tym biurze trzy mniejsze tafle sztychowane, szlifowane, miedziane;
- w tym biurze [k. 59v] cztery tafle niesztychowane, miedziane;
- w biurze jedna tafla mała niesztychowana.

* * *

OPISANIE OGRODU WŁOSKIEGO ZA PAŁACEM

Do którego z pałacu wszed[ł]szy znajduje się w śródku figur ośm kamiennych, biało malowanych, stojących, na postumentach takichże²²¹. Pomiędzy temi figurami stoi wazów kamiennych ośm, snycerskiej roboty, biało malowanych, na postumentach także kamiennych, biało malowanych. W tymże ogrodzie figur małych, kamiennych, biało malowanych 16 stojących na takichże postumentach. Fontann wielkich cztery, z których u dwóch bassony i posadzka kamieniem obkładana, u drugich dwóch bassony drzewem obkładane, posadzka w nich z cegły.

²²⁰ Model ten powstał prawdopodobnie w 1753 r., kiedy udało się od marszałka wielkiego koronnego Franciszka Bielińskiego wypożyczyć sprowadzony z Paryża model „machiny” do fontann. E. Kowecka, op. cit., s. 156.

²²¹ W pierwszej kolejności opisany jest ogród górny, dla której prace ziemne tworzące platformę pod założenie ogrodowe, powstało już w latach 90. XVII w. W. Wróbel, *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego herbu Gryf w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 14 (2008), s. 55–56. Szczegółowa charakterystyka i opis rozbudowy ogrodu: E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Ogrody Białegostoku do 1939 r.*, „Białostoczczyzna” 40 (1995), s. 48–67.

W pośrodku tych czterech fontann stoją cztery sztuki z osóbkami na takichże postumentach, każda trzymająca rurę żelazną od fontann²²².

Spisanie rur żelaznych przed tym do fontann ogrodowych należących, teraz zaś wykopane i obrócone do publicznej fontanny w mieście²²³:

- rur czterocalowych osadzonych 251;
- rur trzycalowych osadzonych 98;
- rur czterocalowych nieosadzonych 83;
- rur trzycalowych nieosadzonych 22;
- rur dwucalowych nieosadzonych 39;
- śrub całych 450;
- śrub złamanych 63;
- buksów miedzianych 39;
- kurów dużych spiżowych od fontann cztery;
- musztuków spiżowych od fontann cztery;
- kurów mniejszych spiżowych trzy;
- świrdów pierwszych żelaznych półtrzecia calowych dwa;
- świrdów trzycalowych dwa;
- świder trzycalowy bez [k. 60] gwintów jeden;
- świder czterocalowy bez gwintów jeden;
- świder pięciocalowy bez gwintów jeden;
- świder sześciocalowy bez gwintów jeden;
- drąg żelazny jeden;

---

²²² Abrys fontanny „ex opposito włoskiego salonu” przesłał w 1752 r. Janowi Klemensowi Branickiemu architekt Klemm. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 339, s. 2.

²²³ W źródle wskazano na budowę fontanny w mieście Białymstoku. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 141, s. 65.

- kątak żelazny jeden;
- klucz żelazny do otwierania kurów jeden;
- do świrów, stylów żelaznych dwa²²⁴.

Partyrów w tym ogrodzie ośm, bukszpanów w kwiaty i murawą wysadzanych.

[*Pawilon pod Orłem*]²²⁵

Tamże na prawej ręce idąc z pałacu, altanka tryłażowa od do[Inego]²²⁶ ogrodu, o czterech arkadach, w kratkę zieloną malowaną, na której z wierzchu frontem od ogrodu armatura drewniana, biało malowana. A przy niej po bokach dwa antyki drewniane, wyłacane. Waza mała drewniana nad armaturą, snycerskiej roboty wyłacana. Orzeł zlatujący z wierzchu tej altanki, drewniany, wyłacany, snycerskiej roboty. Posadzka u niej kamienna i ławek cztery drewnianych, wokoło kamieniem obłożona, przy arkadach zaś pomienionych po dwa gradusy kamienne w teźże, na czterech rogach kratka druciana, zła, na ptaszki. Ganek wokoło niej, na którym posadzka kamienna, kratą żelazną opasana. Schodząc z altanki na dół do dolnego ogrodu dwoje schodów na obie strony kamiennych, na których jest krata żelazna spodem, wzdłuż schodów, na kamieniu osadzona. Kaskada mała pod tąż altanką, aż

²²⁴ Cały fragment „Spisania rur żelaznych” cytuje: J. Niciecki, *Avant-cour białostockiej rezydencji*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007, s. 382.

²²⁵ Zob. E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, „Pawilon Pod Orłem” w *Parku Branickich w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 28 (1992), s. 1–4: „Budynek ustawiono na granicy ogrodu dolnego i górnego, tak, że wejście doń wiodło z tarasu górnego, a on sam usytuowany był już na tarasie dolnym. Był zarazem dla tego drugiego poziomu parku jednym z głównych punktów widokowych. (...) Zbiegały się przy nim osie widokowe i kompozycyjne” (ibidem, s. 3).

²²⁶ Fragment tekstu uszkodzony.

do dolnego ogrodu ciągnąca się kamieniem ocembrowana²²⁷. Neptun w murze kamienny, snycerskiej roboty do wypuszczania z ziemi wody od fontann do kanałów w dolnym ogrodzie. Ta altanka stoi na podmurowaniu, tarcicami opierzonym.

[*Most i balustrada*]

Na teźże stronie gdzie altanka tryłażowa, idzie balustrada kamienna, biało malowana na podmurowaniu, która zaczyna się [k. 60v] od samej galerii pałacu, a ciągnie się aż do muru od zwierzyńca wielkiego²²⁸. Drugą połowę tegoż ogrodu opasującego, też balustrada wprost w linię, jak idzie altanka pomieniona, rżnięta z jednej strony w poprzek, zaś ku mostowi, aż do samego muru od zwierzyńca, gładka, tylko według rżnięcia malowana. Na teźże balustradzie stoi osóbek kamiennych 20, biało malowanych, wazów zaś kamiennych 14, biało malowanych, snycerskiej roboty²²⁹.

Most murowany, na trzech arkadach, które od spodu kamieniem obłożone²³⁰. Wchodząc na tenże most, są dwie figury morskie, kamienne.

²²⁷ Spod altany wypływał kaskadowy strumień odprowadzający do kanałów nadmiar wody zbierającej się w basenach fontann ogrodu górnego. Strumień ujęty był w koryto, które prawdopodobnie wyłożone było dekoracyjnymi płytami z piaskowca. Szczegółowe dane archeologiczne: M. Koziel, *Badania archeologiczne przy kaskadach w ogrodzie Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 17 (2011), s. 142–144, 150.

²²⁸ Od rzeźby Orła budynek ten zwany był „Pawilon Pod Orłem”. Usytuowano go na granicy ogrodu dolnego i górnego. U stóp pawilonu zbiegały się trzy ramiona kanałów wodnych, a z usytuowanej w przyziemiu pawilonu kaskady spływała woda. Prace nad budowlą trwały w latach 1752–1756. E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, „*Pawilon Pod Orłem*”, s. 1–3.

²²⁹ Z 1764 r. pochodzi informacja o negocjacjach z kamieniarzem Dolingerem odnośnie ustawienia balustrady. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 341, s. 13.

²³⁰ Most został wybudowany w 1752 r., który połączył aleję główną górnego ogrodu z głównym duktem widokowym w zwierzyńcu jelenim. Wiązało się to z planowa-

Jedna na prawej, a druga na lewej ręce, tykające się równo z balustradą. Na tychże figurach spierają się figurki małe, także kamienne, biało malowane. Schody kamienne, z mostu do dolnego ogrodu.

Spisanie balustrady kamiennej na moście pomienionym murowanym w ogrodzie, która jeszcze nieskończona:

- dwa przęsła z dolnemi i górnemi gzymsami i postumentami, już zupełnie osadzone na moście;
- 18 sztuk z wycinanemi dziurami;
- siedm sztuk ślepych z filonkami;
- 21 sztuk fuz gzymsu²³¹;
- 12 sztuk wierzchniego gzymsu;
- jedna sztuka postumentu;
- jedna sztuka półpostumentu;
- dwie sztuki półpostumentu do obrabiania;
- pięć sztuk do obrabiania;
- jedna sztuka postumentu całego do obrabiania;
- pięć sztuk gzymsowych do obrabiania;
- jeden postument obrobiony;
- siedm sztuk ślepych z filonkami;
- dwie sztuk na postumenta;
- sześć osóbek kamiennych.

Na końcu mostu stoją dwa gladiatory nachylone, trzymające w jednej ręce pugnał, a w drugiej tarcze, obydwie ołowiane, dęte, [k. 61] biało malowane, na postumentach kamiennych biało malowanych. Tamże krata

---

nym przybyciem do Białegostoku Augusta III Wettina. W tym miejscu wcześniej znajdowała się fontanna z rzeźbą jelenia (ok. 1738 r.), aleja zaś pałacowa kończyła się symetrycznymi schodami prowadzącymi do kanału. L. Pawłata, *Archeologiczne badania wykopaliskowe w ogrodzie Branickich w Białymstoku w 2011 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 19 (2013), s. 94.

²³¹ W rękopisie „gzymysu”.

żelazna wszereż mostu w niektórych miejscach na mat pozłacana, w której drzwi podwójne, także z kraty żelaznej, z zamkiem dużym takimże.

Naprzeciwno tego mostu, na prawą rękę, kaskada mała, w której ściana i Neptun do wypuszczania wody kamienny, pod którym stoi miednica drewniana płaskata, blachą białą wybita, na postumencie także drewnianym, snycerskiej roboty, biało malowanym²³². Sześć ławek kamiennych w ogrodzie, z których cztery stoją pod szpalerami, a dwoje pod balustradą ogrodową na drugiej stronie ogrodu. Od danilego zwierzyńca, a idąc z pałacu po lewej ręce, szpalery z drzewa z lipiny i grabiny w różne ulice wysadzane²³³, pomiędzy którymi znajdują się i drzewa owocowe rodzące, z których jabłonek dwie, a gruszek ośm i te już są stare. Przy trzech perspektywach tychże szpalerów stoi po dwie kolumn tryłażowych w kratkę zieloną malowaną, z których na dwu stoją dwie figurki drewniane z wazkami, biało malowane. Na bokach tychże dwu kolumn tryłażowych stoją dwie kolumny kamienne, biało malowane z wazkami, na wierzchu takiemiż. Na inszych zaś czterech kolumnach stoją wazy drewniane, snycerskiej roboty, biało malowane, po bokach których stoją dwa satyry kamienne, biało malowane.

²³² Kaskada przy altance chińskiej jest dobrze widoczna na ilustracjach Pierre Riccauda de Tirregaille z lat 50. XVIII w. Badania archeologiczne potwierdziły, że pierwsza kaskada z wodotryskiem nie funkcjonowała długo. Silny napór wód spływających z ogrodu zniszczył konstrukcję muru oporowego i kaskady. Odnotowany w źródle stan faktyczny, to rezultat przebudowy, podczas której teren został podniesiony, a pomiędzy cokołami i niskim przedmurzem pierwszej kaskady wybudowano ścianę ceglana obłożoną piaskowcem (mur oporowy). M. Koziel, op. cit., s. 144–153. Fragment źródła przytacza J. Niciecki, *Wzajemne przenikanie*, s. 281.

²³³ W 1739 r. z Puszczy Knyszyńskiej wykopano sadzonki lipy i grabów, zasadzając je w zwierzyńcu (1571 sztuk), dolnym ogrodzie (1448 sztuk) i górnym ogrodzie (154 sztuki). Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 391, s. 7–9.

Przy czwartej perspektywie szpalerowej od gabinetu Jaśnie Oświeconej Pani²³⁴ do altanki chińskiej stoją dwa satyry biało malowane. Dwa znowu także satyry przy piątej perspektywie szpalerowej, od mostu murowanego zaczynającej się. W pośrodku perspektywy od gabinetu Jaśnie Oświeconej Pani, fontanna mała, okrągła, zarzucona, kamieniem ocembrowana, z posadzką taką. W tejże stoi sztuka także z figurką. Koło tej fontanny [k. 61v] cztery ławek drewnianych za szpalerami u górze od danilego zwierzyńca.

*Altanka chińska murowana*²³⁵

Pod dachem gontami obitym, zielono malowanym²³⁶, wkoło której ganek balustradą drewnianą opasany, na której stoi waz 11 drewnianych, biało malowanych, snycerskiej roboty, już stare spróchniałe²³⁷. Idąc na tenże ganek schody ze trzech stron drewniane, już stare spróchniałe. W tej altance cztery okna wychodne, każde o dwu kwaterach, w drewno oprawne, szkła białego, na sześciu zawiasach żelaznych, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu, zamek żelazny przy jednym z tych okien. Posadzka dębowa, w szachownicę układana. Ściany *al fresco* z chińskimi osobami malowane²³⁸. Dwa stoliki chińsko, zielono, lakierowane

²³⁴ Izabeli z Poniatowskich Branickiej.

²³⁵ Altankę chińską przedstawiają na rycinach P.R. Tirregaille i H.M. Rentz. P. Wątroba P., *Trzy ogrody Podlasia w świetle rysunków Pierre'a Ricaud de Tirregaille'a odnalezionych w Bibliotheque Nationale de France*, „Biuletyn Historii Sztuki” 63 (2001), 1–4, s. 269–272.

²³⁶ O malowaniu gontów na kolor zielony w dobrach Izabeli Branickiej pisze: J. Nieciecki, *Avant-cour*, s. 380.

²³⁷ Remont balustrady przeprowadzono w 1792 r., „gdyż dawna zgniła i zrujnowana mocno”. A. Popowski do I. Branickiej, Białystok 4 XI 1792, [w:] J. Glinka, op. cit., s. 95.

²³⁸ Trzy pokoje zostały udekorowane malowidłami w 1755 r. przez Antoniego Herliczkę. J. Tomalska, op. cit., s. 9; por. J. Nieciecki, *Antoni Herliczka malarz bia-*

z kwiatami i osóbkami złotemi, obydwą z szufladką. W pośrodku altanki lustro małe wiszące kryształowe, o sześciu lichtarzach w essy robionych. Sufit biały, wkoło i we śródku z kwiatami i ptakami chińskimi malowany. Pieców żelaznych trzy. Fossa murowana przed tąż altanką, na której mostek drewniany z poręczami, po bokach zaś tej fossy równo z murem ogrodowym. Dwa słupy murowane, na których stoją dwie wazy blaszane, białe z aloesami. Piwnica murowana pod tąż altanką z szyją murowaną²³⁹, przy której stoi ściana murowana, *al fresco* malowana, dla prospektu z gabinetu Jaśnie Oświeconej Pani²⁴⁰. Wchodząc do tejeż piwnicy, drzwi podwójne na zawiasach z zamkiem żelaznym francuskim.

[*Altanka włoska murowana*]

Idąc dalej, ku oranżerii, altanka włoska murowana, pod skrytym dachem na filarach murowanych. Posadzka w niej marmurów niezupełnie cała, powyjmowana. Sufit biały, miejscami opadły, reparacji potrzebujący. W tejeż okien trzy z [k. 62] kratą żelazną.

Altanka mała przed oknami gabinetu Jaśnie Oświeconej Pani

Z zieloną malowaną sztukaterią połączoną przyozdobiona, z dwoma klatkami pobocznymi drucianymi. Posadzka w tejeż altance i dwa

---

łostocki z XVIII wieku, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 2 (1984), s. 296–306.

²³⁹ Archeologiczne badania wskazują, iż na terenie ogrodu znajdowały się również inne piwnice, które Andrzej Kola (op. cit., s. 155–156) datuje na koniec XVII w. Podobną datację mogła mieć również piwnica pod Altanką Chińską. Jan Glinka utożsamia piwnicę z bastionem. Fragment inwentarza dotyczący altanki chińskiej cytuje w aneksie: J. Glinka, op. cit., s. 72–73, 95.

²⁴⁰ Izabeli z Poniatowskich Branickiej.

gradusy kamienne, na wierzchu której osóbka, wazka i sześć ptaków drewnianych, snycerskiej roboty, pozłota już opadła²⁴¹.

Za tą altanką w perspektywie fontanna mała, zarzucona, kamieniem ocembrowana, w której posadzka i sztuka z figurką kamienna. Naprzeciwko niej stoi statua drewniana, biało malowana na takimże postumencie. Wkoło zaś idzie tryłaż, w kratkę zielono malowaną, już stary, walący się. Idąc do ogródka, za pokojami łazienkowymi będącego, na lewej ręce stoi statua jedna, a druga naprzeciwko na prawej, wzdłuż szpaleru. Obydwie w tryłażach drewniane, biało malowane, stojące na takichże postumanetach. Tamże ławka kamienna jedna.

Wchodząc do pomienionego ogroda furтка z balaszków zielono malowanych, na zawiasach, z zamkiem żelaznym francuskim, wkoło którego idzie berso zielono malowane²⁴². We śródku zaś jest fontanna zarzucona, kamieniem ocembrowana, w której posadzka i sztuka z osóbką kamienną, biało malowana. Po rogach tej fontanny stoją cztery figury małe, kamienne, stojące na takichże postumentach²⁴³.

²⁴¹ Prawdopodobnie Salon Włoski, Altana Chińska i Pawilon Pod Orłem zostały wybudowane w tym samym czasie (wg. projektu Johanna S. Deybla) o czym świadczą zastosowane formy i ornamenty. W. Hentschel, *Die Sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*, Bd. 2, Berlin 1967, s. 397–398.

²⁴² Budowa bersa rozpoczęła się w 1738 r., do której zatrudniono stolarza warszawskiego Szulca. Zakończona została rok później, a kilkanaście lat potem odnowił je snycerz Franz, który również wyrzeźbił ptaki, które umieszczono na dachu. W bersie tej latem ustawiano ozdobne rośliny z oranżerii. E. Koweca, op. cit., s. 148–149.

²⁴³ O tym ogródku pisał Maciej Matuszewicz w 1756 r., nazywając je *Łazienkami*: „po obiedzie, odjeżdżając z Białegostoku, gdy wszystkie państwo byli w ogródku przed apartami dolnymi, które łazienką nazywają, zacząłem państwo żegnać”. Nazwa prawdopodobnie wzięła się od położenia ogrodu przy pokojach łazienkowych. M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. I: 1714–1757, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 683.

Obok tego ogródka przez mur drugi ogródek maleńki przed pokojami łazienkowemi do którego furka z balasków, zielono malowanych, na zawiasach, z zamkiem żelaznym. Tenże wkoło murem obmurowany, w którym naprzeciw okien framuga murowana z figurą *al fresco* malowaną.

Wychodząc z pomienionego ogródka ku domowi [k. 62v] ogrodnika, na lewej ręce brama wjazdna do ogrodu, o dwu słupach murowanych, na których wazy drewniane z girlandami toczone, okrągłe. Wrota w niej podwójne, z kraty żelaznej, na krukach takichże, z zamkiem żelaznym francuskim i z hakiem żelaznym. Na prawej zaś ręce wprost, wzdłuż drogi na wylot brama druga do zwierzyńca wielkiego, o dwu słupach murowanych, na których stoją dwie wazy drewniane z girlandami toczone. Drzwi w tejże podwójne z balasków drewnianych, zielono malowanych na krukach i zawiasach z skoblem do zamykania żelaznym. Idąc do ogródka przed domem ogrodniczym na prawej stronie brama do zwierzyńca danielego o dwu słupach murowanych, na których stoją dwie wazy okrągłe, stare i drugich dwie pobocznych, takichże. Przy tej bramie dwie furtki poboczne, między murem, w tychże jako i u bramy drzwi z balasków, na zawiasach, z skoblem żelaznym, złe. Na lewej zaś, przed ogrodem ogrodniczym, brama mała o dwu słupach drewnianych, zielono malowanych, na których wazy drewniane małe, białe, snycerskiej roboty. Schody drewniane.

Ogródek przed domem ogrodniczym wkoło podmurowany i porzeczkami obsadzony²⁴⁴. Tamże dwa partery na obie strony murowaną i bukszpanem osadzone, idąc z tego ogródka na prawą stronę ku folwarkowi.

---

²⁴⁴ W 1777 r. odnotowano, iż z ogródka zebrano szparagi i ogórki. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 8 V 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 67.

Ogródek na kwiatki do którego wchodząc schody kamienne, o sześciu gradusach z poręczami takimiż²⁴⁵. Brama mała, arkadowa, zielono malowana, w której wrota podwójne, z balasków zielono malowanych, [k. 63] na zawiasach z skoblem żelaznym. W tymże ogródku fontanna mała zarzucona, kamieniem ocembrowana, w której posadzka i sztuka z figurą kamienną naprzeciw fontanny stoi. Sztuka drewniana z trzema figurami w framudze tryłażowej na postumencie takimże. Parter w tym ogródku murawą i buks[z]panem wysadzony, wkoło którego ogródka idzie tryłaż w kratkę zielono malowany, już stary, wałący się²⁴⁶.

Wychodząc z pomienionego ogródka znowu na prawej stronie ogródek przed oranżerią, od folwarku, w którym parter murawą i buks[z]panem wysadzony. Tamże tryłaż z framugą także, w której tylko postument drewniany bez figury. Taż strona lewa ogrodu idąc z pałacu jest murem, od samej balustrady ogrodowej aż do samej oranżerii opasana, w którym są jeszcze trzy perspektywy na kształt bramy. Wszystkie te trzy o dwu słupach murowanych, z tych w jednej od zwierzyńca wielkiego, a w perspektywie od domu ogrodnika, balaskowanie zielono malowane. I innych zaś dwóch od zwierzyńca danielego na słupach gzymsy, blachą białą obite²⁴⁷.

²⁴⁵ Ogródek na kwiaty powstał w 1763 r., kiedy to Branicki zakupił 30 gatunków kwiatów i zalecił ogrodnikowi Bauerowi posadzenie ich „w ziemi przed budynkiem swoim, na parterach lub w małym ogródku górnym”. J.K. Branicki do A. Bujakowskiego, 30 III 1763, AGAD, Archiwum Roskie, Suplement, 19, s. 332.

²⁴⁶ Trejaże były konstrukcjami nietrwałymi, szybko niszczącymi się. Przykładowo w 1780 r. jeden z trejaży został zniszczony przez wichurę. „P. Rogowski podług karteczki JMP kapitana Sękowskiego z woli J.O. Pani pisanej nową robić kazał”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 IV 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 221v.

²⁴⁷ Cechą charakterystyczną zakładanych perspektyw było zakończenie alei słupami z najczęściej namalowanymi obrazami zwierząt. Por. T. Bernatowicz, *Alba. Od*

Dom murowany dla ogrodnika

Do którego wchodzą schody drewniane i drzwi pojedyncze na zawiasach z klamką do sieni, nad którymi okienko. W tej sieni posadzka ceglana i pułap z tarcic. Kuchenka na prawej stronie murowana. Dalej na tejże stronie drzwi do izby mieszkalnej, na zawiasach, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Podłoga i pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Komin kątowy. Okien trzy w ołów oprawne, o czterech kwaterach, na zawiasach z trzema kruczkami. Szafa duża z zameczkiem. Stół jeden, orzechowo [k. 63v] malowany, z szufladką. Między oknami w murze szafka z zamkiem. Z tej izby alkierz do którego drzwi na zawiasach z skoblem. Okno nad niemi w ołów oprawne. Posadzka ceglana. Okno w ścianie jedno w ołów oprawne, o czterech kwaterach. Wychodząc nazad do sieni drzwi podwójne na ogród, na zawiasach z klamką i dwoma zasuwkami. Okno nad niemi okrągłe, w ołów oprawne, dwa zaś okna po bokach tych drzwi, w ołów oprawne. Schody murowane z obu stron ku ogrodowi wielkiemu. Na lewej ręce, z sieni pomienionej, drzwi pojedyncze do izby wielkiej dla ogrodników, na zawiasach, z klamką i zaszczepką. Posadzka ceglana, pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Okien cztery w ołów oprawnych, o czterech kwaterach, na zawiasach z zakrętkami. Przepierzenie z tarcic. Drzwi z tej izby do sieni przed oranżeryją będącej, na zawiasach z klamką. Okno w sieni małe, w ołów oprawne. Schody na dół do oranżerii. Nakrycie tego domu pod dachówką, kominów murowanych, na dach wywiedzionych, dwa. Sklep pod domem, do którego drzwi z sieni na zawiasach.

Oranżeryja wielka

Murowana, dachówką kryta, z pięcią facjatami, z których dwie na różne malowane, a trzy z osóbkami drewnianymi, snycerskiej robo-

---

renesansowej willi do kompozycji krajobrazowej. Z badań źródłowych nad architekturą ogrodów na kresach, Warszawa 2009, s. 25.

ty²⁴⁸. Lukarni okrągłych dwie z oknami szklanymi cztery, od frontu kwadratowych, a dwie z tyłu z oknami szklanymi. Do której wchodzić, od domu ogrodnikowego drzwi, na zawiasach, z zamkiem francuskim, żelaznym, dębowe, podwójne, fassowane, z dwoma zasuwkami u góry i dołu. Okien wielkich, szklanych, w ołów oprawnych, o dwu kwaterach na zawiasach z okiennicami wewnętrznymi podwójnymi, [k. 64] na zawiasach, od góry aż do dołu 33. Drzwi, w środku oranżerii samej, szklanych dwoje podwójnych, na zawiasach, z zamkami mosiężnymi francuskimi, z zasuwkami dwoma u góry i dołu, w drewno oprawne. Posadzka z cegły, sufit gładki, wybielany, *al fresco* gdzieś malowany. Pompa na końcu w oranżerii z fontanną kamienną, nad którą okno, w ołów oprawne, o dwu kwaterach. Drzwi wielkie, podwójne, stolarskiej roboty na zawiasach i krukach żelaznych z dwoma zasuwkami u góry i dołu, przy tejże oranżerii²⁴⁹.

Oranżeria druga nowo przymurowana wielka

Pod dachówką, lukarni czworograniastych dwie, z oknami w ołów oprawnymi, do której wchodzić drzwi szklane, z pierwszej oranżerii, podwójne, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym, dwoma zasuwkami u góry i dołu. Posadzka z cegły. Pułap z tarcic. Okien dużych szklanych, od góry aż do dołu, w ołów oprawnych, podwójnych, na zawiasach 12. Drzwi duże, szklane, podwójne jedno, do drew wywożenia, na zawiasach, z zamkiem żelaznym ordynaryjnym. Drzwi drugie, mniejsze, szklane,

---

²⁴⁸ Oranżerie białostockie zaliczono do największych ogrodów zimowych w Rzeczypospolitej, obok królewskiego w Warszawie i radziwiłłowskiego w Nieświeżu. Zob. T. Bernatowicz, op. cit., s. 22–23, 61–62.

²⁴⁹ Antoni Herliczka w 1766 r. stworzył na suficie wielkiej oranżerii cykl fresków upamiętniających ceremonię nadania Janowi Klemensowi Branickiemu Orderu Złotej Runa. J. Nieciecki, *Kalendarium*, s. 12.

o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na zawiasach, z zamkiem żelaznym. Te wszystkie okna i drzwi z okiennicami podwójnymi na zawiasach.

Pieców dolnych krytych cztery²⁵⁰. Te piece murowane i sklepione, do których palenia korytarz murowany, dachówką kryty, w którym okienek cztery, w ołów oprawnych. Do tych pieców zamykania blach żelaznych, czyli drzwiczek, na kruczkach cztery. Do zasuwania zaś tych pieców z oranżerii blach długich dwie. W drugiej zaś oranżerii nowej pieców krytych dolnych dwa, murowanych i sklepionych, do których palenia korytarz [k. 64v] murowany, od drogi do stajen idącej, dachówką kryty, w którym okienek w ołów oprawnych trzy. Przy czeluściach tych pieców, blach żelaznych dwie, z oranżerii zaś, do zasuwania onych blach długich żelaznych dwie.

Inwentarz drzew w oranżeriach będących

Laury²⁵¹ hamburskie numerowane i literami na wazach poznaczone „L: H:”²⁵²:

*Numero primo*²⁵³. Drzewo laurowe, w wazce dębowej żelaznemi obręczami obitej, wysokości pod koronę, łokci dwa, grubości we środku, czyli diametra calów 10, a korony wysokość łokci cztery i ćwierć wynoszące.

²⁵⁰ W rękopisie wyraz „cztery” zapisano przy pomocy odwołania „#” u dołu strony rękopisu.

²⁵¹ Drzewo z rodziny wawrzynowatych (*Lauraceae*), wchodzącej w skład rzędu wawrzynowców (*Laurales*). Prawdopodobnie mowa o wawrzynie szlachetnym (*Laurus nobilis*). Zob. *Encyklopedia powszechna*, t. XVI, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1864, s. 752–754.

²⁵² Niektóre rośliny sadzone w wazach musiały być przez ogrodnika oznaczone przy pomocy tabliczki drewnianej „z wypisem jak ten kwiat się zowie”. J.K. Branicki do A. Bujakowskiego, 30 III 1763, AGAD, Archiwum Roskie, Supplement, 19, s. 333.

²⁵³ Wyliczenie drzew zapisane w języku łacińskim począwszy od „numeru pierwszego” do „numeru dwudziestego ósmego”.

Numero secundo. Drzewo także, w takiejże wazce, wysokości pod koronę łokci dwa, diametru calów 10, korony wysokości półpięta łokcia.

Numero tertio. Drzewo także, w wazie takiejże, jak *sub numero secundo* opisane.

Numero quarto. Drzewo także z wszystkim.

Numero quinto. Drzewo także ze wszystkim.

Numero sexto. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości pod koronę łokci dwa, diametria calów 10, korony wysokości łokci cztery i ćwierć.

Numero septimo. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości pod koronę łokci dwa, diametru calu 10, korony wysokości półpięta łokcia.

Numero octavo. Drzewo także ze wszystkim jak *sub numero septimo* opisane.

Numero nono. Drzewo także ze wszystkim.

Numero decimo. Drzewo także ze wszystkim.

Numero undecimo. Drzewo także ze wszystkim.

Numero duodecimo. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości pod koronę półtora łokcia, diametru calów 10, korony wysokości łokci cztery.

Numero decimo tertio. Drzewo także, w takiejże wazce, wysokości pod koronę półtora łokcia, diametru półdziesiąta cala, korony wysokości calów cztery.

Numero decimo quarto. Drzewo także, [k. 65] w takiejże wazie, wysokości pod koronę łokci dwa, diametru calów 10, korony wysokości łokci trzy.

Numero decimo quinto. Wysokości pod koronę półtora łokcia, diametru calów 10, wysokości korony calów trzy.

Numero decim sexto. Wysokości pod koronę łokci dwa, diametru calów 10, wysokości korony calów trzy.

Numer decimo septimo. Wysokości pod koronę łokci dwa i ćwierć, diametru półdziesiąta cala, korony wysokości łokci trzy.

Numero decimo octavo. Drzewo także, w takiejże wazce, wysokości pod koronę łokci dwa i pół, diametru calów 10, korony wysokości łokci trzy i pół.

Numero decimo nono. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości półtora łokcia, diametru calów 10, w koronie mała oberżnięta.

Numero vigesimo. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości do korony półtrzecia łokcia, diametru półdziesiąta cala, korony wysokości łokci trzy.

Numero vigesimo primo. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości do korony łokci dwa, diametru calów 10, korony wysokości łokci cztery.

Numero vigesimo secundo. Wysokości do korony łokci dwa, diametru calów dziewięć i ćwierć trzy, korony wysokości łokci cztery.

Numero vigesimo tertio. Wysokości do korony łokieć jeden i pół, diametru calów 10, korona mała oberżnięta.

Numero vigesimo quarto. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości do góry pod koronę łokci dwa, diametru calów 10, korony wysokości łokci cztery.

Numero vigesimo quinto. Drzewo także, w takiejże wazie, wysokości do korony łokieć jedno, diametru calów 10, korona mała, oberżnięta.

Numero vigesimo sexto. Drzewo także, w takiejże wazie, [k. 65v] wysokości do korony łokci dwa, diametru calów 10, korony wysokości łokci cztery.

Numero vigesimo septimo. Drzewo także, w takiejże wazce, wysokości do korony łok[i]eć jeden, diametru pół dziesiąta cala, korona mała oberżnięta.

Numero vigesimo octavo. Wysokości do korony łokci dwa i ćwierć, diametru calów 10, korony wysokości łokci cztery.

Wszystkich ogółem drzew laurowych hamburskich z koronami *in numero* sztuk 28.

Drzew pomarańczowych lipskich, między którymi dwa jest pacjentów, *in numero* sztuk 30, hamburskich pomarańczowych sztuk 30²⁵⁴. Starych drzew pomarańczowych i cytrynowych, większych i starych drzew pomarańczowych i cytrynowych mniejszych, sztuk 140²⁵⁵. Chorych, starych, dawnych sztuk siedm. Przysposobienia Pana Baura Ogrodnika²⁵⁶, cytryn większych 50, cytryn mniejszych 20.

Dzikich, dawnych drzewek okulizowanych sztuk 60. Ananasów w wazach sztuk 50. Daktylów większych sztuk cztery, daktylów mniejszych sztuk trzy. Imbiru wazów 12. Aloesu wielkiego, w wazach wielkich dębowych, dwie sztuki. Aloesu, w małych glinianych wazkach, sztuk pięć. Drzewa granatowego, kwiatowego, sztuk siedm²⁵⁷. Drzewa *Laurus Cerus* sztuk dziewięć. Drzewa buks[z]panowego, w wazach sosnowych, sztuk pięć. Drzewa tegoż, w wazach glinianych, sztuk pięć. Drzewa cisowego sztuk cztery. Drzewa kupraszowego sztuk ośm²⁵⁸. Drzewa mortusowego sztuk dwie²⁵⁹. Drzewa rozmarynowego sztuk

²⁵⁴ Przymiotnik „hamburskie” odnotowany przy drzewkach pomarańczowych i laurowych związany jest ze źródłem ich pochodzenia. Jan Klemens Branicki część oranżerii kupował w Hamburgu u Jana i Kacpra Bockmanow. Z. Dunin-Kozicki, *op. cit.*, s. 79; A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 246.

²⁵⁵ Owoce cytrusowe wykorzystywano na potrzeby dworu lub próbowano sprzedać w Białymstoku, Grodnie lub Warszawie. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 27 XII 1779, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 155v.

²⁵⁶ Ogrodnik ten został sprowadzony w początkach lat 50. XVIII w. z Drezna. E. Kowecka, *op. cit.*, s. 51, 147.

²⁵⁷ Granat właściwy (*Punica granatum L.*) – gatunek rośliny należący do rodziny krwawnicowatych (*Lythraceae*).

²⁵⁸ Drzewo cyprysowe. *Słownik języka polskiego*, cz. 1, oprac. A. Zdanowicz, M. Bohusz-Szyska, J. Filipowicz, W. Tomaszewicz, F. Czepieliński, W. Korotyński, Wilno 1861, s. 183.

²⁵⁹ Prawdopodobnie mirt zwyczajny (*Myrtus communis*). Według Szymona Pisulskiego (*Gromady przyrodzone królestwa roślinnego*, Warszawa 1841, s. 228): „z pomiędzy roślin mirotowych, utrzymywanych dla piękności w ogrodach i oranżeryach, najbardziej zajmującymi są mirt zwyczajny (...) jeden z najpiękniejszych

70²⁶⁰. Drzewa *Iuco Glorisa* sztuk dziesięć²⁶¹. Goździków holenderskich [k. 66] sztuk 200²⁶². Jaśminu, kwiatu sztuk 10²⁶³. *Flor Passonis* sztuk cztery²⁶⁴. Róży *Centifolia* zwanej sztuk 30²⁶⁵. Fiołków żółtych sztuk 24. *Auricula Iris* kwiatów sztuk 60²⁶⁶. Genester żółty jeden²⁶⁷. *Marum*

---

krzewów. Roślina ta występowała w ogrodzie nieświeskim Radziwiłłów w 1738 r. T. Bernatowicz, op. cit., s. 61.

²⁶⁰ Właściwie krzew – rozmaryn lekarski (*Rosmarinus officinalis*), gatunek należący do rodziny jasnotowatych.

²⁶¹ *Yucca gloriosa* – według Krzysztofa Jana Kluka, to „okazała roślina, którą zawsze w obszernym naczyniu w dobrej ogrodowej tylko ziemi, latem często polewając, utrzymywać potrzeba. Liście aloesowym podobne. Kwiat w lipcu i sierpniu na wysokim pręcie biały z cielistym. Przesadzana z ogołoconym z ziemi korzeniem nie cierpi. Rozmaża się przy wypustki. Przez zimę chow się w ciepłym miejscu”. J.K. Kluk, *Roslin Potrzebnych, Pozytecznych, Wygodnych, Osobliwie Kraiowych*, t. I, Warszawa 1777, s. 278–279.

²⁶² Jan Kluk znał goździki zwyczajne, chińskie, kartuskie, saskie i holenderskie (zwane również włoskimi), „kwiatu daleko większego, z takimże zapachem, w kolorach lewdwie zliczonych, ziemi potrzebują przyprawnej”. J.K. Kluk, op. cit., s. 261.

²⁶³ Jaśmin, czyli „Dzielzamin lekarski” (*Jasminum officinale*). Krzew, liście pierzaste, przeciwległe, szypułki oddzielone, kwiaty białe. A. Połujański, *Leśnictwo polskie*, cz. 1: *Botanika leśna*, Warszawa 1861, s. 116–117.

²⁶⁴ Kwiat męki Pańskiej, szczegółami przypominający cierniową koronę, gwoździe, krzyżyki. J.K. Kluk, op. cit., s. 302. Roślinę tę odnotowano również w 1738 r. w ogrodzie w Albie Radziwiłłów. T. Bernatowicz, op. cit., s. 61.

²⁶⁵ Jan Kluk (op. cit., s. 269) pisał: „Centifolia, albo Hollenderska, z wielkimi pełnemi kwiatami długo trwającymi: są białe i czerwone. Może być w niskie szalperki ostrzygana. Kwitnie ku końcowi Czerwca”. Por. *Encyklopedia powszechna*, t. XXII, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1866, s. 424–425.

²⁶⁶ *Primula auricula*, zwana również *Auricula ursi*, pierwiosnka łyszczak lub *Auricula muris* (Niezapominajka). A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990, s. 36, 109.

²⁶⁷ Jest to Janowiec farbiarski (*Genista tinctoria*) lub Janowiec miotłowy (*Genista scoparia*). Oba występowała w naturze w okolicach Podlasia, posiadały charakterystyczny żółty kwiatostan, przy pomocy którego można było nawet farbować tkaninę. W XIX w. stosunkowo popularna roślina ogrodowa. J.G. Wyżycy,

virum sztuk 12²⁶⁸. Setum do nagniotków sztuk pięć²⁶⁹. Drzewa morwowego sztuk trzy²⁷⁰. Figowego drzewa w gruncie sztuk 60. Drzewa morwowego, w gruncie, sztuk trzy. Brzoskwiń w ziemi po różnych miejscach sztuk 20. Moreli sztuk 21.

Naczynie ogrodnicze

W ogrodzie włoskim:

- szpadlów siedm,
- rzezaków dwa,
- nożyc do wystrugiwania szpalerów sześcioro,
- nożyczki małe do obcinania robactwa jedne,
- graców żelaznych 13,
- świder duży żelazny, zły, od drzewa, jeden,
- świder średni ordynaryjny jeden,
- świder mały jeden,
- dłutów żelaznych dwa,
- drag żelazny duży jeden,
- krzesań jeden,
- konewek blaszanych, złych i już niezdatnych, trzy,
- okien do inspektów 50, ale złych 20 reparacji potrzebnych,

Zielnik ekonomiczno-techniczny, czyli opisanie drzew, krzewów i roślin dziko rosnących w kraju, t. I, Wilno 1845, s. 194–196.

²⁶⁸ Prawdopodobnie kocie ziele (*Ożanka*), określane jako *teucrium marum* lub *marum verum*.

²⁶⁹ Rozchodnik (*Sedum*) – roślina pospolita na terenie Polski, stosowany jako ziele lecznicze na wrzody, przy febrze, puchlinie itp. *Encyklopedia powszechna*, t. XXII, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1866, s. 385–386.

²⁷⁰ Morwa (*Morus L.*): rodzaj dużych krzewów lub niewielkich drzew liściastych z rodziny morwowatych. Ich liście stanowią pokarm dla gąsienic jedwabników. *Encyklopedia powszechna*, t. XVIII, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1864, w. 900–902.

- piłka ręczna, wyrobiona, jedna,
- toporek jeden,
- obcęgi jedne,
- kamień do ostrzenia żelaztw jeden,
- wał kamienny do plantowania ulic jeden,
- graca konna, do gracowania ulic, jedna,
- widel żelaznych siedmioro,
- motyk na drzewie osadzonych trzy,
- cebrów z obręczami żelaznymi pięć,
- kocioł wielki jeden,
- kocioł mniejszy, spalony i niezdatny, jeden,
- kłódek do zamykania pięć,
- siekier do rąbania drew pięć,
- kosa do koszenia trawy jedna,
- haków do noszenia wazów cztery,
- pilnik do ostrzenia piłek jeden,
- wózek okowany do wywożenia drzew, [k. 66v] jeden,
- bron żelaznych dwie,
- strugów dwa.

[Oranżeria mała i figarnia]

Oranżeria mała na kwiaty pod gruntami, o oknach wielkich 18. Przy tej oranżerii, wrota podwójne z furką, na drogę do ogrodu, na zawiasach z skoblem żelaznym, przy których figarnia murowana, z drzewami figowymi rodzajnymi, które wyżej pod oranżeryjami są wyrażone.

* * *

DOLNY OGRÓD

W którym kanały są rżnięte, płotkiem łożowym, między palami grabowymi plecionym, ocembrowane i groble murawą wykładane²⁷¹. Tenże kanał do pokoiów paryskich i od galerii pałacowej, aż do upustu i do rogu na lewej ręce od zwierzyńska wielkiego kamieniem na podmurowaniu ocembrowany²⁷². Tenże, pod kaskadą naprzeciwko mostu będący, na podmurowaniu kamiennym niewiele jest ocembrowany. W tym dolnym ogrodzie jest kępa wkoło wodą otoczona na kanale, zaś bat jeden duży z baldachimem z[i]elonym, malowanym, na prętach żelaznych i z kołem do żeglowania czerwono malowanym²⁷³. Idąc zaś w las dolnego ogrodu, na prawej ręce od sadzawek, idzie osztachetowanie zielono malowane, na podmurowaniu, niestare. Na tejże stronie mostek murowany, z pałacu idąc do kościoła²⁷⁴.

²⁷¹ Jak zauważa Anna Oleńska (*Jan Klemens Branicki*, s. 224–225), dzięki wydzieleniu pałacu od miasta m.in. przy pomocy stawów oraz kanału, rezydencja mogła kojarzyć się „z zamkiem w typie barokowego châteâu”.

²⁷² Ozdobą kanałów były łabędzie, które specjalnie w tym celu hodowano, a na zimę łapano i przechowywano w „pstrągarni”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 2 XI 1778, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 94–95.

²⁷³ Marcin Matuszewski wspominał, iż następnego dnia po hucznie obchodzonych imieninach hetmana w 1756 r. nastąpiło: „wożenie się pięknym batem po wielkim stawie. Bat z wierzchem pięknym jak u karety, we środku zaś aksamitem karmazynowym z galonami złotymi wybity. Ci zaś którzy wiosłami robią, ubrani są po wenecku w barwę piękną tak jak ci, co gundułami w Wenecji wożą. Drugi bat bez przykrycia, na którym kapela pływa”. M. Matuszewicz, op. cit., s. 662.

²⁷⁴ Prace nad nowym, murowanym, kościołem białostockim rozpoczął w 1617 r. Piotr Wiesiołowski (młodszy). Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny przetrwał do dnia dzisiejszego oprócz rozebranego pod koniec XIX w. prezbiterium. Izabela z Poniatowskich Branicka w świątyni tej wzniosła nagrobek z sercem Jana Klemensa Branickiego w 1778 r. E. Kowecka, *Oprawa i ceremonia pogrzebu Jana Klemensa Branickiego w 1777 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 40 (1992), 4, s. 506–508; J. Maroszek, *Najstarszy do-*

[*Altanka murowana nad kanałem*]

Pod samym zaś lasem tego ogrodu, altanka murowana nad kanałem, frontem od galerii na czterech filarach murowanych, pod skrytym dachem. Na wierzchu której sześć waz drewnianych, snycerskiej roboty, biało malowanych. Posadzka w niej marmurowa, dobra i dwa gradusy kamienne, której ściana *al fresco* malowana, z wielu różnemi figurami na bokach tejże altanki. Dwa tyłaże na prawej ręce od kościoła i na lewej od lasu, stare walące się.

[*Ogród nad kanałem*]

W ten dalej wszedłszy ogród [k. 67] perspektywa i wiele innych szpalerów z drzewa laskowego. Tamże nad kanałem na lewej ręce, szopa drewniana pod gontami na bat²⁷⁵.

[*Altanka z pruskiego muru*]

Dalej zaś idąc toż samą stroną, altanka z p[r]uskiego muru, pod gontami na podmurowaniu, reparacji potrzebująca²⁷⁶. Przy której nad samym

---

kument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku, „Białostoczczyzna” 42 (1996), s. 7.

²⁷⁵ Na potrzeby dworu białostockiego w 1780 r. konieczne było wybudowanie nowego statku. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 17 VII 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 259: „Do batu nowego za wiadomością J.O. Pani jeszcze za bytności w Białymstoku burtnice sprowadzono, miano w przód zrobić bat do Choroszczy, ale że na staw tutejszy był potrzebniejszy, robotę do Choroszczy na dalszy czas odłożono, a tu na miejsce starego, którego rozebrano, że był niezdatny nowy zrobiono i unikając większej jeszcze ekspensy goździ niektórych z rozebranego batu do nowego użyto. Łódź sprzed lat kilka z Żółtków sprowadzona jest już stara i na nic niezdatna”.

²⁷⁶ Był to pawilon „Nad Kanałem” inaczej zwany pawilonem „Pruskim” położony na osi odnogi kanału, pawilonu Pod Orłem i pawilonu Włoskiego. Wnętrza były bogato wyposażone m.in. w 145 sztychów M.H. Rentza; prace archeologiczne wskazują na bogactwo trwałych dekoracji (zachowały się m.in. partie tynków

kanalem schody drewniane, już bardzo stare, spróchniałe, obalone²⁷⁷. Do samej zaś altanki wchodzą dwa gradusy kamienne, przede drzwiami, od ogrodu do pokoju pierwszego, podwójnymi, które na sześciu zawiasach żelaznych, z zamkiem żelaznym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Ściany *al fresco* malowane. Komin szafiasty. Okno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, na ośmiu zawiasach żelaznych, z sześcią zaszczepkami. Sufit biały. Pokój drugi, do którego z pokoju pierwszego drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem mosiężnym francuskim i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Ściany *al fresco* malowane. Łóżko drewniane, saskie, kitajką w pasy niebieskie i białe pokryte, z pięcią gałkami drewnianymi, też kitajką powleczone, z płótkami teźże kitajki. Kanapa orzechowo malowana, materac i dwa wały na niej, atłasem niebieskim w kwiaty powleczone. Pokrowiec na niej z astrachany niebieskiej. 12 stołków orzechowo malowanych, tymże atłasem pokrytych. Pokrowiec na niech z astrachany niebieskiej. Zwierciadło na ścianie szlifowane, o dwu fałdach, w ramach snycerskiej roboty pozłacanych. Dwa stoliki niebiesko malowane z szufladką, nogi po brzegach [k. 67v] pozłacane. Zegar kurantowy, w kopercie drewnianej, orzechowo

---

z zielonymi motywami roślinnymi oraz ciemnobrązowych, białych, pomarańczowych i ciemnozielonych pasków i linii). Głównym stylem zdobniczym był motyw trejżowy. Długość budynku wynosiła 860 cm, fasady zaś 420 cm. L. Pawłata, *Archeologiczne badania Pawilonu nad Kanalem w ogrodzie Branickich w Białymstoku*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 3 (2007), s. 79–99.

²⁷⁷ Altanka ta poddana była remontowi dopiero w 1780 r., do którego zatrudnieni zostali murarze i cieśle. Pierwsi m.in. tynkowali ściany, ci ostatni robili m.in. podłogę oraz schodki. „Sawicki mularz tę altankę po wierzcho pomaluje, wewnątrz zaś chyba za powrotem P. Herliczki malowana będzie”. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 11 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 226; tenże do teźże, Białystok 15 V 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 229v; tenże do teźże, ibidem, k. 318v.

malowanej, z ornamentem rżniętym połączanym, z osóbką drewnianą połączaną, na nogach drewnianych ordynaryjnych stojący. Trzy okna każde o dwu kwaterach, w drewno opravne, szkła białego, na sześciu zawiasach żelaznych z prętem, antabą i krukiem żelaznym, u antaby gałka mosiężna. Trzy firanki muślinowe, białe, spuszczone u okien. Sufit biały, ornament po brzegach i we śródku, *al fresco* malowany. Gabinet do którego z pokoju drzwi podwójne, na czterech zawiasach żelaznych, z zamkiem francuskim mosiężnym i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Kanapa orzechowo malowana, materac na niej i dwa wały z atlasu niebieskiego w kwiaty. Sześć stołków tymże atlasem obitych. Pokrowce na kanapie i stołkach z niebieskiej astrachany. Dwie wazy gipsowe z satyrami miedzianymi, złotem połączanymi, na postumentach drewnianych, seledynowo z białem malowanych. 145 kopersztychów za szkłem, w ramki czarne, z listewkami wylęcianymi oprawnych na ścianie w gabinecie, z których są duże, średnie i małe. Okno o dwu kwaterach w drewno opravne, na sześciu zawiasach żelaznych i dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Okiennica podwójna na czterech zawiasach żelaznych, z śrubą do zamykania. Za tym oknem dwa gradusy kamienne. Podłoga sosnowa w fryzy sadzona. Sufit biały, ornament po brzegach, *al fresco* malowany²⁷⁸.

[*Ogród nad kanałem*]

W tymże ogrodzie stoi statua drewniana nad kanałem, naprzeciwko mostu murowanego, a blisko komedialni, na takimże postumencie w framudze tryłażowej w kratkę zielono malowaną, gdzie przy tejsze statuy idzie po bokach tryłaż takiż. Ten cały ogród większą częścią jest oparkaniony [k. 68] parkanem z dylów, w którym blisko komedialni wrota pojedyncze, do zwierzynca wielkiego, z kraty drewnianej zielonej, na

²⁷⁸ Dekoracje do tzw. *Pavillon au bout de canal* wykonał latem i jesienią 1755 r. Herliczka wraz ze stolarzem Schultzem. A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 129.

biegunach drewnianych, z skoblem żelaznym. Idąc zaś ku mostowi murowanemu, oparkowanie od komedialni wciąż, aż do muru zwierzyńca wielkiego, z żerdzi grubych, okrągłych, zielono malowanych, między słupami drewnianymi także malowanymi, niedawno postawiony.

[*Budynek ogrodnika Różyczki*]

Ogród kuchenny, przy którym budynek Różyczki Ogrodnika²⁷⁹. Wjeżdżając do podwórza tego budynku wrota podwójne, proste, na dwóch kunach żelaznych, między słupami drewnianymi, przy której na lewej stronie chlew, pod dranicami i parkan z dylów, aż do węgła budynku. Prosto z podwórza drzwi, na wylot, do sieni pojedyncze, na zawiasach, z zamkiem i klamką. Okienko nad nimi w ołów oprawne, posadzka z cegły, pułap z tarcic. Kuchenka, w której ognisko murowane. Okienko małe i drzwi na zawiasach z klamką. Na lewej stronie z sieni drzwi do izby pojedyncze, na zawiasach, z zamkiem żelaznym francuskim i zaszczipką. Piec kafli zielonych. Komin kątowy. Pułap i podłoga z tarcic. Okien trzy dobrych, w ołów oprawnych, na zawiasach z haczykami i okiennicami na zawiasach żelaznych. Z izby komora, do której drzwi pojedyncze, na zawiasach z zamkiem i klamką. Podłoga i pułap z tarcic. Okna w ołów oprawne, dobre, z okiennicą na zawiasach. Z tejże komory drzwi do izdebki małej, na zawiasach z klamką, gdzie piec kafli zielonych, okienko małe, w ołów oprawne, stołów ordynaryjnych cztery, stołków prostych drewnianych bez poręczy trzy. Druga strona pomieszczenia, z sieni na prawą stronę. Do izby drzwi, która do zachowania wszelkiej wloszczyzny [k. 68v] na zimę, na zawiasach z zamkiem. Pieców w niej, [z] kafli zielonych, dwa. Okien dobrych w ołów oprawnych, o dwóch kwaterach, ośm. Pułap z tarcic. Powracając wzdłuż do sie-

²⁷⁹ Nieznany z imienia Różyczka zajmował się warzywniakiem. E. Kowecka, *Dwór*, s. 51.

ni, schody na górę z przepierzem i drzwiami zamczystemi. W posadzce drzwi podwójne do sklepu murowanego, na zawiasach z klamką. Wychoząc z sieni do ogrodu, drzwi pojedyncze, na zawiasach z zamkiem nad którymi okienko w ołów oprawne. Te domostwo dachówką kryte, kominów w nim murowanych, na dach wywiedzionych, dwa.

[*Ogród kuchenny*]

Przy tym budynku ogród kuchenny plantowany, ponad stawem sytuowany, do siania włoszczyzny kuchennej, w którym oraz i szczepów młodych fruktowych, wszelkiego rodzaju, a niektórych rodzących sztuk 106, jabłonek karłowatych sztuk cztery²⁸⁰. Kwater zaś w tym ogrodzie 12, każda agrestem i porzeczkami osadzona. Od stawu zaś samego szpaler niski wierzbowy, ze dwóch stron pomieniony ogród w dobry oparkaniu, to jest od browaru skarbowego i od zwierzyńca danieliego.

Naczynia ogrodowe²⁸¹, to jest:

- kociołek miedziany do grzania wody,
- konewek blaszanych do polewania, starych, trzy,
- rydlów żelaznych siedm,
- widel żelaznych dwoje,
- grac małych, żelaznych, cztery,
- motyk żelaznych, do wykopywania korzeni, dwie,
- graców żelaznych, do chędożenia kwater, trzy,

²⁸⁰ W ogrodzie kuchennym w Białymstoku uprawiano cebulę, ogórki, marchew, pietruszkę, pory, selery, buraki, kapistę, rzepę, kalarepę, pasternak, sałatę, rzodkiew. Rosły tam również drzewa: grusze, śliwy, jabłonie, wiśnie. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, 7, s. 39.

²⁸¹ Narzędzia ogrodnicze były stale uzupełniane, zob. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Gdańsk 24 VII 1772, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, s. 2: „naczynia do ogrodu białostockiego podług przyłączonego rejestrzyku w liście J.O. Pani (...) kupić niezaniebam”.

- grabie z żelaznymi zębami,
- siekier dwie, jedna większa, druga mniejsza,
- nożyce do obcinania szpalerów,
- piłek ręcznych dwie, jedna większa druga mniejsza,
- łopatką żelazna, żłobkowata, do wyjmowania melonów,
- nożów różnych ogrodniczych trzy,
- świderków maleńkich dwa,
- okien inspektowych dużych, w ołów oprawnych, z pręcikami na szrodku żelaznymi 12,
- okienek małych w ołów oprawnych 70.

* * *

OPISANIE ZWIERZYŃCÓW [k. 69] ZE WSZELKĄ ICH WŁASNOŚCIĄ²⁸².

Zwierzyniec danieli

Wkoło którego parkan z dylów o 200 przeszłach. W tymże wrota jedne, wyjeżdżając na drogę warszawską²⁸³, między dwoma słupami murowanymi, proste, podwójne, na zawiasach i krukach, z kuną żelazną

²⁸² Charakterystykę tego miejsca odnotował: F. Schulz, *Podróże Inflantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, tłum. J.I. Kraszewski, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1956, s. 42, „Wychodzi się z niego [ogrodu górnego] na obszerną łąkę pięknymi drzewami zasadzoną, sztucznymi pagórkami i dolinami poprzecinaną i gęstym, romantycznym zwierzyńcem zakończoną, gdzie mnóstwo sarn i danieli igra, nie czując nawet na półczwartej mili rozległej przestrzeni, że swobodę utraciły. Sztuka prawie niepostrzeżenie dopomogła tu naturze i oboje na tym połączeniu zyskują”.

²⁸³ Przez Białystok przechodził trakt łączący Warszawę z Grodnem i Wilnem. W. Szulist, *Ważniejsze szlaki handlowo-komunikacyjne województwa mazowieckiego w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Mazowiecki” 6 (1976), s. 335–338.

do zamykania. Drugie zaś do zwierzyńca wielkiego proste, podwójne, na biegunach drewnianych, z kuną żelazną do zamykania. Szopa dla pasienia danielów pod dranicami o 17 przęsłach, w pośrodku której stodoła na siana dla danieli i jeleni słomą kryta, do której wrota podwójne, na biegunach drewnianych, z zasuwą drewnianą. Dwa ogródki małe pod murem, od ogrodu górnego parkanem z dylów, o przęsłach 17 ogrodzone, w którym dwie furtki, trzy perspektywy, dwie drzewami wierzbowymi, a trzecia lipami i kasztanami wysadzone. Na końcu dwóch z tych sztacheciki w parkanie daniem wyż wyrażonym²⁸⁴. Tamże stajnia drewniana stara gontami pokryta własna pana Baura ogrodnika²⁸⁵. Wychodząc z tego zwierzyńca na trakt warszawski droga wierzbami z obu stron sadzona aż do samej bramy w pośrodku której mostek drewniany. Danieli w tym zwierzyńcu wszystkich sztuk 100.

[*Zwierzyńiec jeleni*]

Drugi zwierzyńiec jeleni wkoło parkanem z dylów obwiedziony, w którym przęseł 1226. W tym zwierzyńcu jeleni sztuk 60²⁸⁶.

*Opernhaus*²⁸⁷

Czyli komedialnia wielka, pruskim murem, na dwa piętra, budowana, z facjată, frontem od ogrodu murowana, na której różne architektury

²⁸⁴ Płot oddzielający zwierzyńiec danieli od ogrodów został odnowiony i przemalowany na zielono w 1780 r. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 18 IX 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, k. 300v.

²⁸⁵ Po śmierci ogrodnika Baura, Izabela Branicka wypłaćała wdowie rentę w wysokości 100 zł. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 14 XI 1776, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, k. 47.

²⁸⁶ Przykładowo zwierzyńiec Radziwiłłów w Nieświeżu ogrodzony był 800 przęsłami, 808 szułami (rodzaj płotu) i 330 przęsłami wycielionymi z chrustu: T. Bernatowicz, op. cit., s. 26.

²⁸⁷ Jest to nazwa budynku teatralnego używana w Polsce za panowania Sasów.

malowane, w górze zaś Gryf i Ciołek z koroną malowany²⁸⁸. Nad tąż facjatą trzy figury z tarcic wyrzynane i na nich malowane, na bokach tejeż komedialni. Z obu stron dwie podpory murowane, z których jedna o jednej arkadzie, a druga zaś o dwóch. Na tychże stoją dwa wazony [k. 69v] drewniane, biało malowane. Dach dachówką kryty²⁸⁹. Komin jeden murowany na dach wywiedziony lukarn[am]i z okiennicami na zawiasach. Pięć podpór drewnianych na podmurowaniu stojących z obu stron po trzy. Wchodząc do Operhauzu drzwi na korytarz podwójne, wielkie, fassowane na zawiasach z dwoma zasuwkami i zamkiem żelaznym francuskim, gdzie podłoga z tarcic. Pułap płótnem pobielanym pobity, w tymże drzwi dwoje pobocznych, jedno na prawo od dolnego ogrodu, a drugie na lewą rękę od zwierzyńca, podwójne fassowane, z zamkami francuskimi na zawiasach żelaznych, po dwie zasuwki u góry i dołu. Potym dwa korytarze z obu stron, któremu wchodzą do lożów. Tamże podłogi z tarcic, pułapy takż płótnem pobielanym podbite, które już miejscami złe. Okien małych, w olów oprawnych, dwie. Wchodząc do cyrkułu z pierwszego korytarza, schodki drewniane o trzech gradusach. Tamże podłoga z tarcic. Sufit cały płótnem niebiesko ma-

²⁸⁸ Gryf był herbem Jana Klemensa Branickiego, a Izabela Branicka z domu Poniatowska miała herb Ciołek. Korona podkreśla królewski status rodu, gdyż Izabela Branicka była siostrą Stanisława Augusta Poniatowskiego. *Do Jaśnie Oświeconey Jeymosci Pani Elzbiety z Xiążąt Poniatowskich (...) oda*, [w:] *Zabawy przyjemne i pożyteczne*, t. V, z. 1, Warszawa 1772, s. s. 200–201: „Pierwszym krzesłem po Oycu iaśnieiesz w Senacie, Masz Pana y Monarchę w ukochanym Bracie. Z Matki tykasz krwie Królów, a z Męża w twe progi Dwoiaki wkroczył zaszczyt y miecza y Togi”.

²⁸⁹ W relacjach podróźnych wyjątkowo jedynie opisuje się wygląd dachówek. Eugeniusz Skrodzki wspomina, iż dach pałacu był pokryty „srebrzystą dachówką gdańską, błyszcząc[ą] z daleka”, czy analogiczne używane były do budynków stojących na terenie parku, źródła z epoki nie wspominają. E. Skrodzki, *Partia wolanta z dyplomataq*, „Tygodnik Ilustrowany” 11 (1881), 263, s. 30.

lowanym, obity, w pośrodku którego wieniec w kwiaty z pięcia osobkami malowany. Dalej ku theatrum herb – Gryfa z Ciołkiem, nad sam zaś theatrum trzy figurki malowane. W tymże cyrkule ławek dużych, sukniem zielonym ordynaryjnym, obitych 12. Poręcz sukniem takimże pokryty, który miejsce na orchester przedziela, gdzie pulpitrów większych długich dwa, mniejszych zaś trzy²⁹⁰. Blach białych do zastawiania świec z lichtarzami sztuk 18. Ławek dużych prostych trzy, mniejszych zaś trzy. Łóżów na dole z obu stron dwanaście, do której drzwi pojedynczych tylko dziesięć, każde na zawiasach, z tych dziewięć tylko z zamkami ordynaryjnymi. W każdej łoży podłogi z tarcic, sufity płótnem wybijane, ściany z tarcicami przepierzone i [k. 70] ze środka płótnem tynkowanem w paski błękitne malowanym obijane. Dwie znowu łoże, które na sam theatrum wychodzą, drzwi do nich pojedyncze z zamkami. Obicia w nich płócienne, drukowane na siarczystym dnie, z zielonymi kwiatami. Ławek w łożach, sukniem zielonym ordynaryjnym obitych, cztery. Idąc na drugie piętro do łożów, schodów z korytarza dolnego na korytarz górny dwoje drewnianych, z poręczami, nad którymi dwa okna nieotwierające się, w ołów oprawne, o czterech kwaterach, dobre. Wszedłszy na korytarz z obu stron podłogi z tarcic, pułapu zaś żadnego nie masz. Okien na tych korytarzach siedem, z których pięć u góry okrągłych w ołów oprawnych, o czterech kwaterach nieotwierające się, a dwie czworograniastych, o czterech kwaterach w ołów oprawnych, także nieotwierających się. Łóżów na drugim piętrze 15 z poręczami, do których drzwi na zawiasach, z zamkami ordynaryjnymi, do jednych tylko zamka niedostaje. Z tych łożów 14 płótnem, tynkowanym, w paski błękitne malowanym, obite. Piętnasta zaś, która jest naprzeciwko theatrum obiciem płóciennym, drukowanym na dnie siarczystym,

²⁹⁰ Według *Listy kapeli hetmańskiej z 1756 r.*, orkiestra dworska liczyła 22 osoby. E. Kowecka, *Dwór*, s. 261.

z zielonemi kwiatami obita, w której ławka mała, suknem zielonym ordynaryjnym pokryta. Sufity wszędzie z płótna białego tynkowanego, miejscami już popsute. Podłogi wszędy z tarcic, powracając wzad na dolne korytarze drzwi czworo, z których dwoje wychodzą na zwierzyniec i do dolnego ogrodu, oboje na zawiasach, z zamkami żelaznymi francuskimi. Dwoje zaś idą prosto z pomienionych korytarzów na theatrum, u których zamki żelazne francuskie i zawiasy. Na theatrum samem podłoga z tarcic, kurtyna olejno malowana²⁹¹, spuszczana jedna, zasłon nie olejno malowanych dużych [k. 70v] 15. Dekoracje: chałupa saska mała, sala duża, pałac duży, pałac mały, miasteczko, miasto, ogrodów dwa, las. Drabin do zapalania lamp z obu stron theatrum 14, przy każdej drabinie po 10 lamp blaszanych, z futerałami takiemiż. Blacha długa, wybijana, do lamp zasłaniania. Okien w theatrum cztery, o czterech kwaterach, w ołów oprawne. Drzwi wychodząc z theatrum na zawiasach, z zamkiem francuskim żelaznym. Idąc na dół, pod theatrum, drzwi podwójne do sieni, na zawiasach, z zamkiem francuskim i zasuwką żelazną. Pułap w niej z tarcic w tejże, na prawej ręce izba dla cieśli, do której wchodzą drzwi pojedyncze na zawiasach z zamkiem. Podłoga i pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Kominiek kopiasty. Okien małych dwie, o dwu kwaterach, w ołów oprawne, z okiennicami na zawiasach. Na lewej zaś izba druga do lamp nalewania, do której drzwi na zawiasach, z zamkiem francuskim żelaznym. Podłogi nie masz, pułap z tarcic. Okien małych dwie, w ołów oprawnych, o dwu kwaterach bez okiennic. Piec kafli zielonych. Komin kopiasty. Kocioł miedziany z uszkami. Stary, zły, miedziany, do rozpuszczania łożu. Trynok żelazny, durszlak i nalewka blaszana, tagerek blaszanych dziewięć, tagerek blaszanych białych 13, lamp drabinnych z futerałami blaszanych 156,

²⁹¹ Kurtyna była autorstwem Sylwestra Mirysa. N. Szczuka, op. cit., s. 11.

lamp takichże okrągłych małych 201, lamp blaszanych podługowatych 70. Wychodząc z tej izby nazad do sieni drzwi podwójne, idąc pod same theatrum, na zawiasach, z zamkiem ordynaryjnym. Tamże podłoga z tarcic. Koło drewniane do odmierzania dekoracji, waga ołowiana wielka do podnoszenia [k. 71] zasłon. Okien cztery, w ołów oprawne, nieotwierające się. Stamtąd wychodząc znowu do tejsze sieni schody na górę do korytarza, gdzie drzwi podwójne na zwierzyniec, z zamkiem na zawiasach. Z tegoż na prawej stronie izba do ubierania się dla śpiewaków, do której drzwi pojedyncze na zawiasach, z zamkiem francuskim żelaznym. Podłoga i pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Komin kopiasty. Obicie płócienne, drukowane w kwiaty różowe z błękitnym. Zwierciadło o dwu taflach, z której jedna nadtrząskana, w ramach czarnych. Okien dwie, jedno o czterech kwaterach, w ołów oprawne, drugie zaś o dwóch, podługowate, w ołów oprawne. Stołów prostych, długich, sukniem zielonym prostym obitych, dwa. Ławka duża, takimże sukniem obita. Obraz służący do baletu olejno malowany. Wychodząc z tejsze izby nazad do korytarza schody na górę do drugiego korytarza, gdzie podłoga i pułap z tarcic. Okno wielkie o czterech kwaterach, w ołów oprawne, z okiennicą podwójną na zawiasach. W tymże na prawej ręce izba jedna, a na lewej zaś druga, z których w jednej są schowane niektóre ubiory i rzeczy do oper należące, w drugiej rzeczy malarskie. Drzwi do obydwu izb na zawiasach, z zamkami. Podłogi w nich nie masz, pułapy z tarcic. Okna dwa, o czterech kwaterach, w ołów oprawne. Wychodząc z tych izb nazad do korytarza, schody na sam wierzch Operhazu²⁹².

²⁹² Obiekt ten został wybudowany w latach 1762–1763. O pracach pisał Jan Sękowski do Jana Klemensa Branickiego. „W theatrum, tak na samym theatrum, jako i na parterze i po galeriach posadzki poukładane. Galeria dolna wokoło jest skończona ze wszystkim. Schody na też galerię teraz ustawiają, drzwi i okna także skończą przed święty i powstawiają każde na swoje miejsce, aby można przymykać”. Instytut Dziedzictwa Narodowego (Warszawa), Teki Glinki, 357, s. 8.

Budynek za operhauzem

Drewniany, wielki, skarbowy, w którym schowanie na rzeczy do the-
atrum należące, dranicami kryty, z lukarną jedną, w której okiennica
podwójna na zawiasach²⁹³. Komin murowany jeden na dach wywiedzio-
ny. Wchodząc do tego budynku drzwi pojedyncze do sieni na zawia-
sach [k. 71v] z zamkiem francuskim żelaznym, przed którymi schodki
drewniane. U sieni posadzka ceglana, pułap z tarcic. Schody na górę.
W tejże na prawej ręce drzwi podwójne do izby gdzie schowają theatral-
ne rzeczy, na zawiasach żelaznych, z zamkiem francuskim i dwoma za-
suwkami u góry i dołu. Posadzka z cegły, pułap z tarcic. Okno w ołów
oprawne o dwu kwaterach, na zawiasach żelaznych ze czterema haczy-
kami. Okiennica na zawiasach ze szworniem żelaznym do zamykania.
Drzwi drugie podwójne, wychodnie, na zawiasach, z zamkiem żelaznym
francuskim, z dwoma zasuwkami żelaznymi u góry i dołu. Powracając
z tej izby nazad do sieni, na lewej ręce drzwi podwójne do drugiej izby,
na zawiasach, z zamkiem żelazny[m] francuskim, z dwoma zasuwkami
u góry i dołu. W tej podłoga i pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Komin
kopiasty. Okien cztery, o dwu kwaterach, w ołów opravne, na zawia-
sach, z haczykami. Kraty w nich drewniane, okiennice na zawiasach,
z formami żelaznymi do zamykania. Z tejże izby drzwi pojedyncze do
komórki na zawiasach, z zamkiem żelaznym francuskim. Pułap i pod-
łoga z tarcic, okno jedno, takie jak w izbie z okiennicą.

Szopa dla jeleni

Przez połowę dranicami, a z resztą gontami kryta na 12 słupach
drewnianych z lukarnią jedną stojącą.

²⁹³ Zob. *Regestr rzeczy różnych theatralnych masek i innych potrzeb do tego należących*.
AGAD, Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prywatne, 122,
k. 571v–579v; por. N. Szczuka, op. cit., s. 11–13.

Budynek drewniany skarbowy, holendernią nazwany²⁹⁴

Słomą kryty, z lukarnią jedną, w której okno, w ołów oprawne. Komin jeden murowany, na dach wywiedziony. Do którego wchodząc drzwi do sieni pojedyncze na zawiasach, z zamkiem żelaznym francuskim, nad którym [k. 72] okno podługowate, w ołów oprawne, o dwóch kwaterach, na zawiasach z haczykami. W tejże sieni posadzka ceglana, pułap z tarcic. Okno jedno w ołów oprawne, o dwu kwaterach, na zawiasach z haczykami. Z tejże sieni drzwi, do izdebki, pojedyncze, na zawiasach, z zamkiem francuskim żelaznym. Posadzka w niej ceglana, pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Okno jedno o dwu kwaterach, w ołów oprawne, na zawiasach z haczykami. Wychodząc z tej izdebki nazad do sieni drzwi, na lewej ręce do izby dużej, na zawiasach z klamką i zasuwką żelazną. Posadzka ceglana, pułap z tarcic. Piec kafli zielonych. Komin kopiasty z piecykiem do chleba. Okien dwie, o dwu kwaterach, w ołów oprawnych, z haczykami dwoma do zamykania. Z tej izby drzwi pojedyncze do komory, na zawiasach, z zamkiem francuskim żelaznym. Posadzka z cegły, pułap z tarcic, okno jedne takie jak w izbie. Kocioł miedziany niewielki, z uchami, do grzania wody, trynok żelazny, siekiera jedna.

Obora na krowy

Obok tego budynku z dylów tartych budowana, słomą kryta z lukarnią jedną. Do której wchodząc wrota pojedyncze, na biegunach drewnianych. Podłoga z dylów, drabin dwie, żłobów dwa, dużych. W tejże komór dwie, jedna na siczkę, druga na cielęta. Lada z kosą

²⁹⁴ Holendernią zarządzał holendernik, który oprócz utrzymania rocznie wypłacono mu 100 zł. W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 9 I 1777, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencje, LXV/1, k. 56.

do rżnięcia sieczki. Podłogi w nich z dylów²⁹⁵. Studnia za holendernią idąc do miasta.

Sklep murowany do chowania mlecina

Za tąż oborą w tyle, w lesie, słomą nakryty, szyja pod dachówką, do którego drzwi dwoje pojedynczych na zawiasach ze skoblami i kłódką jedną.

Budynek zwiernego pierwszego

Do połowy pruskim murem, a w drugiej zaś drewniany, [k. 72v] dachówką kryty, z kominem jednym murowanym, na dach wywiedzionym, już stary, zły. Do którego wchodząc drzwi do sieni złe, na biegunach drewnianych. Z tej sieni na prawej ręce drzwi do izby, na zawiasach i z zaczepką żelazną. Podłoga z dylów, pułap z tarcic. Komin kopiasty. Piec kafli zielonych. Okno jedno, w ołów oprawne, nieotwierające się. Z tej izby drzwi do komory, proste na biegunach, w której podłoga z dylów, pułap z tarcic. Okno jedno, w ołów oprawne, nieotwierające się. Powracając w zad do sieni drzwi na tejże stronie, do izby tylnej, proste na biegunach drewnianych. Podłoga z dylów, pułap z tarcic. Piec prosty. Komin kopiasty z piecykiem do chleba. Z tej izby komora mała ciemna. W tym budynku mieszka Aleksander Popławski zwierny z Joanną żoną. Ma synów trzech: Jana, Mikołaja i Stanisława. Przy tym budynku chlewków dwa, pod jednym dachem, dranicami krytym.

---

²⁹⁵ Holendernia służyła, zgodnie z ówczesną modą, do połączenia zabawy w wiejskie zajęcia z hodowlą krów holenderskich (istniała ona już około 1755 r.: zob. Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 315, k. 227). Przykładowo w parku nieświeskim Radziwiłłów budowa takiego kompleksu (pałacyku i obory) trwała w latach 1745–1758. Wersja białostocka jest skromniejsza, niewątpliwie jednak pełniła analogiczne funkcje. T. Bernatowicz, op. cit., s. 24–25.

Lodownia murowana

Na boku budynku zwiernego, na lewej stronie z szyją dylowaną, do której drzwi na zawiasach z skoblem.

Berso

W brzegu zwierzyńca wprost mostu murowanego ogrodowego i facyaty pałacowej, które stolarską robotą, w kratę zieloną malowana, gdzie sześć statuy, snycerską robotą drewnianych, biało malowanych i wazonów cztery, takichże na postumentach drewnianych.

Prochownia

W brzegu tego zwierzyńca pruskim murem budowana pod dachówką, do której wchodząc drzwi pojedyncze na zawiasach, ze skoblem i klamką. Podłoga i pułap z tarcic.

[Sadzawki]

Naprzeciwko prochowni mostek drewniany i sadzawka. Sadzawka druga idąc dalej ku perspektywie zwierzyńca wielkiego na prawej stronie do maszyny należąca, która wkoło płotkiem łożowym między [k. 73] pale grabowe ocembrowana²⁹⁶. Maszyna stara, wielka, drewniana przy teźże sadzawce do fontann służąca, gontami kryta, wkoło tarcicami obita, do której wchodząc schody z poręczami i drzwi pojedyncze na zawiasach z zamkiem. W teźże koło drewniane do ciągnięcia wody, kadź²⁹⁷ wielka z obręczami żelaznymi. Pod tą maszyną studnia. Maszyna druga mała

---

²⁹⁶ Jan Klemens Branicki polecił we IX 1753 r. zakupić w Gdańsku „dylów do cembrowania rowów do nowej machiny, która będzie w danielim zwierzyńcu, y do sadzawki małej co będzie na górze”. *Przykłady zbiorczyk wykazów zleceń Jana Klemensa Branickiego*, [w:] A. Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, s. 369.

²⁹⁷ W oryginale „kac”.

przy tejże sadzawce, kryta gontami, obita wkoło tarcicami, do której drzwi pojedyncze z zamkiem żelaznym²⁹⁸. Sadzawka trzecia na górze, czworograniasta, dylami wkoło i od spodu ocembrowana, za maszyną wielką sytuowana, przy której maszyna mała do wpuszczania wody w rury do fontann, do której wchodząc drzwi pojedyncze, na zawiasach, z zamkiem żelaznym, na której dach pod gontami, sama tarcicami dokoła obita. Przychodząc do perspektywy wielkiego zwierzyńca dwa satyry drewniane, siedzące, snycerskiej roboty drewniane, biało malowane, na postumentach murowanych. Sadzawka kamienna na boku przed tąż perspektywą na lewej stronie pod parkanem, w zwierzyńcu niby ku nowemu, koło której mostek drewniany. Perspektyw wyciętych na różne strony w wielkim zwierzyńcu 10.

[*Altanka w lesie zwierzyńca*]²⁹⁹

W lesie tego zwierzyńca, altanka rujnująca się, opadła, pruskim murem budowana i tak zewnątrz jako i wewnątrz tynkowana. Na czterech arkadach, gontami kryta, wkoło której kratka na wszystkie cztery strony zielono malowana, ale ze wszystkim opadła.

Budynek zwiernego drugiego

Na końcu perspektywy zwierzyńca wielkiego, drewnianego, [k. 73v] bardzo stary, zewnątrz tynkowany, słomą kryty, z kominem jednym murowanym, na dach wywiedzionym. Wchodząc do tego budynku drzwi, do sieni, pojedyncze, proste, na zawiasach popsutych. W której na prawej stronie komora, na lewej zaś drzwi do izby pojedyncze, proste, na zawiasie jednym, druga urwana, z haczykiem żelaznym, gdzie piec

²⁹⁸ Opis, budowa i charakterystyka tych maszyn służących do zasilania fontann w wodę: E. Kowecka, *Dwór*, s. 156–158.

²⁹⁹ Cytuje ten fragment: L. Pawlata, *Archeologiczne badania wykopaliskowe*, s. 91.

ordynaryjny i kominek takiż, z piecykiem do chleba. Podłogi nie masz, pułap z tarcic. Okno jedno podługowate w olów oprawne stare. Przepięczenie z tarcic na komórkę. W tym budynku mieszka Ewa Scheniowa, wdowa zmarłego zwiernego żona, z Szymonem, Józefem, synami, Kunegundą, Marcelką i Agnieszką córkami. Naprzeciwko tego budynku stodoła wraz z chlewem słomą kryta.

*Brama wyjezdna, ze zwierzyńca na pole ku Słobodzie*³⁰⁰

Na lewej stronie tegoż budynku, w której wrota balaskowe, na zawiasach i krukach żelaznych, z kuną do zamykania, między dwoma słupami murowanymi, na których dwie gałki drewniane toczone, po tym za słupami idzie obmurowanie.

---

³⁰⁰ Słoboda była jedną z wsi położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Białegostoku. K. Kucharczyk, J. Maroszek, *Barokowa kompozycja w dolinie rzeki Białej w XVIII w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 59.

Bibliografia¹

Archiwalia

Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Oryginał dokumentu fundacyjnego Piotra Wiesiołowskiego z dnia 4 XII 1581 r.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa

Archiwum Branickich z Białegostoku, 9, 39, 58, 97, 114.

Archiwum Roskie, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, 5, 25, 29, 30, 32, 122, 533, 763.

Korespondencja, IX/40, X/18, LXV/1, LXVII/1.

Korespondencja, Suplement 5-22.

Militaria, pudło 9, 11, 13.

Akty Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej ziemi wieluńskiej i powiatu ostrzeszowskiego, 4.

Archiwum ks. J. Poniatowskiego, 238.

Archiwum Radziwiłłów, dział II, 21.

Archiwum Radziwiłłów, dział V, 1328, 15506.

Archiwum Radziwiłłów, dział XI, 123.

Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, 70.

Księga miejska białostocka, 1, 2, 3.

Księgi grodzkie brańskie, 47, 52.

Metryka Koronna, 203.

Zbiór dokumentów pergaminowych, 7155.

Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego „Kapicjana”, 26.

¹ Bibliografia zawiera źródła i literaturę wykorzystaną w tomie I, cz. 1 i 2 niniejszej publikacji.

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Dokumenty z Tek Jana Glinki.

Kamera Wojny i Domen, 2203, 2309, 2322, 2494, 2466.

Księga grodzka brańska 1640–1641.

Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie

1099.

Biblioteka Kórnicka, Polska Akademia Nauk, Kórnik

407, 658.

Bibliothèque Nationale de France, Paris

R 14552, R 14553, R14 554, R14555.

Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego

Zb. król. P. 187, nr 106, 107, 111, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 125,
126, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 138, 151.

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Vilnius

f. 9, nr 1984

f. 59–18

f. 378, 1837 b/s, b. 1591a.

Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa

Teki Glinki, 28, 62, 92, 95, 96, 107, 114, 122, 125, 139, 141, 145, 146, 149,
187, 198, 199, 206, 280, 290, 296, 315, 316, 317, 320, 321, 339, 340, 341,
342, 357, 358, 360, 362, 363, 370, 391, 395, 397, 409, 464.

Vilniaus Universiteto Biblioteka, Wilno

f. 4, A – 1662 (34255).

Институт Российской Истории Российской Академии Наук, Санкт-Петербург

Коллекция П.Н. Доброхотова (к. 52), опис 1: 45, 55.

Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск

Ф. 1708, оп. 1, нр 6, 27, 37, 39, 137, 141, 204.

Российская Национальная Библиотека, Санкт-Петербург
Отдел рукописей, Собрание автографов П.П. Дубровского, Ф. 971,
Авт. 115.

Российский государственный военно-исторический архив
Ф. 846, оп. 16, нр 21755, 21756.

Źródła wydane drukiem

- [Biłgorajski F.], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 275(1876).
[Biłgorajski F.], *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*, „Czas” 19(1877).
Bernoulli J., *Podróż po Polsce, 1778*, tłum. W. Zawadzki, [w:] *Polska stani-
sławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1963.
Büsching A.F., *Geografia Krolestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego
tudzież innych Prowincyi do nich należących*, Warszawa 1768.
Cellarius A., *Regni Poloniae, regionumque omnium ad id Pertinentium No-
vißima descriptio*, Amsterdam 1659.
Coxe W., *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark: Interspersed with
Historical Relations and Politucal Inquires*, vol. 1, Dublin 1784.
*Der königlichen Republik Polen Woiwodschaft Podlachien mit dem obern Theile
der Woiwodschaft Lublin oder Klein Polens nördlicher Theil*. Nro. 43, hrsg.
F.J. J. von Reilly, Wiedeń 1789.
Głuchowski J., *Ikones książąt i królów polskich*, Kraków 1605 [reprint, Wro-
cław 1979].
Haura J.K., *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemiań-
skiej*, Kraków 1693.
Holsche A.K., *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu- Ostpreußen:
nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zerthe-
ilung*, Bd. 1, Berlin 1800.
*Inwentarz majątności Białegostoku z należącymi folwarkami. Słów kilka o dwo-
rze i folwarkach białostockich w 1645 roku*, oprac. M. Sokół, „Biuletyn
Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 15–16 (2012).
Kalendarz półstuletni 1750–1800, oprac. B. Baczeko, H. Hinz, Warszawa 1975.

- Kluk J.K., *Roslin Potrzebnych, Pozytecznych, Wygodnych, Osobliwie Kraiowych*, t. I, Warszawa 1777.
- Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych, z. 3: *Białystok*, wstęp i oprac. J. Maroszek, Białystok 1999.
- Krótką nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego*, oprac. A. Miłobędzki, Wrocław 1957.
- Kuczyński W., *Pamiętnik 1668–1737*, oprac. zbiorowe pod kierunkiem J. Maroszka, Białystok 1999.
- Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 523 (1528), Viešųjų reikalų knyga I*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius 2006.
- Listy Wojciecha Jakubowskiego do Jana Klemensa Branickiego w. hetmana koronnego z lat 1758–1771*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1882.
- Łoski J., *Wojciech Jakubowski – marszałek polny wojsk francuskich*, Warszawa 1873.
- Łubieński W.A., *Świat we wszystkich swoich częściach większych y mniejszych, to iest: w Europie, Azji, Affryce y Ameryce, w monarchiach, krolestwach, księstwach, prowincjach, wyspach y miastach, geograficznie, chronologicznie y historycznie okryślony*, t. I, Wrocław 1740.
- Marchesano L., Michel Ch., *Printing the Grand Manner: Charles Le Brun and Monumental Prints in the Age of Louis XIV*, Los Angeles 2010.
- Maśliński A., *Architektura antyku w interpretacji baroku*, Lublin 1962.
- Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, t. I: 1714–1757, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986.
- Miłobędzki J., *Tradycja średniowieczna w polskiej rezydencji nowożytnej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 24 (1979).
- Montias J.M., *Works of Art in in Seventeenth-Century Amsterdam. An Analysis of Subjects and Attributions*, [w:] *Art in History, History in Art: Studies in Seventeenth-Century Dutch Culture*, ed. D. Freedberg, J. de Vries, Santa Monica 1991.
- Niemcewicz J.U., *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne*, Lipsk 1868.
- Niemcewicz J.U., *Pamiętniki czasów moich*, t. I, wyd. J. Dihm, Warszawa 1957.
- Opisy parafii dekanatu knyszynskiego z roku 1784*, oprac. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie” 1 (1990).

- Pisulewski Sz., *Gromady przyrodzone królestwa roślinnego*, Warszawa 1841.
- Plan rezydencji białostockiej w czasach Jana Klemensa Branickiego*, oprac. J. Nieciecki, rys. H. Popławski, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 7 (2001), wkładka.
- Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. II, wyd. W. Zawadzki, Warszawa 1963.
- Projekt konstytucji dla Galicji z 1790 r. („Charta Leopoldina”)*, wyd. i tłum. S. Grodziski, A.S. Gerhardt, Warszawa–Kraków 1981.
- Radziwiłł A.S., *Pamiętnik*, t. II: 1637–1646, tłum. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.
- Regestra thelonie aquatici Vladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915.
- Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. II, Petersburg 1892.
- Spis mieszkańców Białegostoku z 1799 r.*, [w:] Małek A., *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 10 (1996).
- Schulz F., *Podróże Inflantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, tłum. J.I. Kraszewski, oprac. W. Zawadzki, Warszawa 1956.
- Starowski S., *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, wyd. A. Piśkardło, Kraków 1976.
- Starzeński M., *Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego (1757–1795)*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1914.
- Statut krakowskiej gminy żydowskiej z roku 1595 i jego uzupełnienia*, oprac. A. Jakimi, Kraków 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 2: 1587–1609, oprac. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. II, Petersburg 1859; t. III, Petersburg 1860; t. IV, Petersburg 1860.
- Wyżyccki J.G., *Zielnik ekonomiczno-techniczny, czyli opisanie drzew, krzewow i roślin dziko rosnących w kraju*, t. I, Wilno 1845.
- Zabawy przyjemne i pożyteczne*, t. V, z. 1, Warszawa 1772.

Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce, t. II, wyd. J.U. Niemcewicz, Lipsk 1839.

Описание рукописного отделения Виленской Публичной Библиотеки, вып. IV, Вильно 1903.

Opracowania

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. V, Wrocław 1994.

Aleksandrowska E., *Jakubowski Wojciech*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.

Alexandrowicz S., „*Mapa szczególna województwa podlaskiego*” Karola de Perthées z 1795 r. *Uwagi wstępne*, „*Studia Podlaskie*” 1 (1990).

Andrzejewski A., Karwowska H., *Kamienica wielka rezydencji Sapiehów w Dubnie, gm. Boćki, woj. podlaskie*, „*Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*” 14 (2008).

Baczkowski M., *Garnizon Krakowa w latach 1796–1815. Struktura, finansowanie, stosunki z mieszkańcami*, [w:] *Zamki, twierdze i garnizony Opola, Śląska i dawnej Rzeczypospolitej*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2010.

Bąkowski J., *Kronika kościoła parafialnego w m. Białymstoku położonego w diecezji wileńskiej, guberni grodzieńskiej, powiecie i dekanacie białostocki. 1849*, oprac. J. Maroszek, „*Białostoczczyzna*” 8 (1993), 2.

Bałaaban M., *Ustrój gminy żydowskiej w XVI–XX w. (nowe badania naukowe)*, „*Głos Gminy Żydowskiej*” 1 (1937).

Banach J., *Herkules Polonus: studium z ikonografii sztuki nowożytniej*, Warszawa 1984.

Bania Z., *Pałac w Podhorcach*, „*Rocznik Historii Sztuki*” 13 (1981).

Bartczakowa A., *Jakub Fontana, architekt warszawski XVIII wieku*, Warszawa 1970.

Beard M., *The Roman Triumph*, Harvard 2007.

Bender A., *Złocene kurdybany w Polsce: z problematyki importu wyrobów artystycznych*, Lublin 1992.

- Bentkowski F., *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych*, Warszawa 1830.
- Bernatowicz T., *Alba. Od renesansowej willi do kompozycji krajobrazowej. Z badań źródłowych nad architekturą ogrodów na Kresach*, Warszawa 2009.
- Betlej A., Dworzak A., Markiewicz A., *Pałac w Wiśniowcu w świetle inwentarzy staropolskich*, Kraków 2016.
- Białoskórska M., *Słownictwo prasy polskiej połowy XIX wieku: zjawiska progresywne i recesywne*, Szczecin 1992.
- Bieńkowska K., *Wyniki nadzoru archeologicznego prowadzonego w zachodniej części Rynku Kościuszki w Białymstoku*, „Podlaskie Czeszyty Archeologiczne” 3 (2007).
- Bis M., Bis W., *Zamek w źródłach historycznych*, [w:] *Tykoćcin – zamek nad Narwią (XV–XVIII w.). Badania archeologiczne w latach 1961–1963 i 1999–2007*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2015.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., „*Pawilon Pod Orłem*” w *Parku Branickich w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 7 (1992), 4.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., Kucharczyk K., *Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego*, t. II: *Część szczegółowa*, Białystok 2000.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., Kucharczyk K., *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i ogrodów zabytkowych*, t. I: *Część szczegółowa*, Warszawa 2000.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., *Ogrody Białegostoku do 1939 r.*, „Białostoczczyzna” 10 (1995), 4.
- Buczek K., *Kartograf króla Stanisława Augusta. Życie i dzieła*, wyd. H. Rutkowski, [w:] *Karol Perthées (1739–1815), fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*, red. J. Pałowski, Warszawa 2003.
- Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce*, z. 5: *Wieloarkuszowe mapy topograficzne ziem polskich 1576–1870*, cz. 2, red. i oprac. T. Paćko, W. Trzebiński, Wrocław 1982.
- Chyczewska A., *Marcello Bacciarelli 1731–1818*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.

- Chyczewska A., *Marceli Bacciarelli: życie, twórczość. Dzieła*, t. II, Poznań 1970.
- Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.
- Ciesielski T., *Garnizony państwowe w miastach koronnych w latach 1717–1763*, [w:] *Studia historyczno-wojskowe*, t. III: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009.
- Ćwiek Z., *Z dziejów wsi koronnej w XVII wieku*, Warszawa 1966.
- Czajkowski M., *Wernyhora. Wieszczyk ukraiński, powieść historyczna z roku 1768*, Lipsk 1868.
- Czaplińska M., *Orzelska Anna Katarzyna*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Czapska A., *Zasady sytuowania założeń barokowych w miasteczkach podlaskich od połowy XVII po wiek XVIII*, „Rocznik Białostocki” 9 (1970).
- Czyżewski P., *Najstarsza białostocka księga miejska*, „Białostoczczyzna” 10 (1995), 4.
- Czyżewski P., *Wasilków – przykład renesansowego rozplanowania miasta i starostwa*, [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, Supraśl 2004.
- Dąbrowska M., *Kaflę i piec kaflowy w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław 1987.
- Dąbrowski S., *Teatr hetmański w Białymstoku w XVIII wieku*, Białystok 1938.
- Dmowska-Grabiasowa H., *Działalność kulturalna Izabeli Branickiej w świecie korespondencji*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Dobroński A.Cz., *Białystok garnizonowy*, „Medyk Białostocki” 107 (2012).
- Dobroński A.Cz., *Białystok w latach 1795–1864*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012.
- Dobroński A., *Białystok – historia miasta*, Białystok 2001.
- Dobroński A.Cz., Lechowski A., *Izabela Branicka w 200-lecie śmierci*, Białystok 2008.
- Dunin-Borkowski S., *Polacy, dygnitarzami Austrii*, t. I: *Podkomorzowie i paźniowie (1750–1890)*, Lwów 1890.
- Dunin-Kozicki Z., *Białystok w XVIII wieku* [odbitka z „Kwartalnika Litewskiego”], Wilno [1918].
- Dunin-Kozicki Z., *Białystok w XVIII wieku*, „Kwartalnik Litewski” 3 (1910).

- Dunin-Wąsowicz A., *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku: próba ustalenia wielkości ról chłopskich na ziemiach polskich*, Warszawa 1994.
- Dziubecki T., *Ikonoografia męki Chrystusa w nowożytnym malarstwie kościelnym w Polsce*, Warszawa 1996.
- Dziubecki T., *Programy symboliczne i funkcje ceremonialne rezydencji magnackich. Puławy – Białystok – Radzyń Podlaski – Lubartów w latach 1730–1760*, Warszawa 2010.
- Ertman A., *Rękopiśmienna mapa woj. podlaskiego K. Pertheesa z r. 1795. Jej źródła, metoda opracowania, znaczenie dla badań historycznych*, „Analecta” 16 (2007), 1–2.
- Fischer-Wollpert R., *Leksykon papieży*, tłum. B. Białecki, Kraków 1990.
- Frederick the Great on the Art of War*, ed. and trans. J. Luvaas, New York 1999.
- Gembarzewski B., *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925.
- Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976.
- Glinka J., *Choroszcz letnia rezydencja hetmańska w XVIII stuleciu*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 2 (1938).
- Glinka J., *Herb miejski Białegostoku*, „Miesięcznik Heraldyczny” 2 (1938).
- Glinka J., *Kaplica i cmentarz pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Białymstoku*, „Rubież” 1 (1992).
- Glinka J., *Prace Jana Zygmunta Deybla w ramach mecenatu Jana Klemensa Branickiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 4 (1961).
- Glinka J., *Ród Klasucia w wiekach XIII–XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, cz. 1, „Studia Źródłoznawcze” 4 (1959).
- Glinka J., *Ród Klasucia w wiekach XIII–XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, cz. 2, „Studia Źródłoznawcze” 5 (1960).
- Glinka J., *Zamek obronny w Białymstoku na przelomie XVI i XVII wieku*, „Rocznik Białostocki” 2 (1961).
- Gmiterek H., *Komisja graniczna z 1623 roku. Przyczynek do dziejów sporów granicznych polsko-litewskich w XVII wieku*, „Rocznik Białkopodlaski” 11 (2003).

- Godlewski J., *Co spożywano na dworze Branickich*, „Białostoczczyzna” 5 (1990), 1.
- Gołębiowski Ł., *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1843.
- Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1896.
- Grassmann M., Wróbel W., *Pierwszy raport z badań piwnic pałacu Branickich*, „Medyk Białostocki” 109 (2012).
- Grycel J., *Współczesna architektura mieszkaniowa polsko-białoruskiego pogranicza na przykładzie Białegostoku i Grodna*, 2007 (rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. inż. arch. Dariusza Kozłowskiego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i3/i4/i2/i4/r3424/GrycelJ_WspolczesnaArchitektura.pdf, dostęp z 16 IX 2012 r.).
- Guldon Z., *Zaludnienie Polski w 1629 r.*, „Zapiski Historyczne” 33 (1968), 4.
- Guldon Z., *Zniszczenia gospodarcze w królewskich sandomierskich w dobie rokosz Zebrajowskiego (1606–1609)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 30 (1982), 3–4.
- Guzowski P., *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008.
- Handke K., Popowska-Taborska H., Galster I., *Nie dajmy zginąć słowom*, Warszawa 1996.
- Haur J.K., *Skład albo skarbiec znakomitych sekretów oekonomii ziemian-skiej*, Kraków 1693.
- Helmut G., *The history of photography from the earliest use of camera obscura in the XI c up to 1914*, London 1974.
- Hentschel W., *Die Sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*, Bd. 2, Berlin 1967.
- Herbst S., *Potrzeba historii, czyli o polskim stylu życia: wybór pism*, t. II, Warszawa 1978.
- Herszberg A.S., *Pinkas Bialistok*, vol. 1, New York 1949.
- Herszberg A.S., *Pinkas Bialistok*, vol. 2, New York 1950.
- Historia Białegostoku*, red. A. Cz. Dobroński, Białystok 2012.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w.*, red. K. Lepszy, Warszawa 1953.

- Inwentarz b. Wileńskiego Archiwum Centralnego*, oprac. I. Sprogis, Wilno 1929.
- Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. 1, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XVII, cz. I, Warszawa 1908.
- Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. 2, [w:] *Źródła dziejowe*, t. XVII, cz. II, Warszawa 1909.
- Jakimowicz T., *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża – kamienica – kasztel*, Warszawa–Poznań 1979.
- Jarmolik W., *Gryzelda Wodyńska – przybrana córka Wiesiołowskich*, „Białostoczczyzna” 7 (1992), 4.
- Jarmolik W., *Pierwsza lokacja miejska na Podlasiu (Sokołów Podlaski – 1424 r.)*, „Studia Podlaskie” 1 (1990).
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Ideał biblioteki ziemiańskiej w siedemnastowiecznym dziele Jakuba Kazimierza Haura a rzeczywistość*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2005.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Ideał biblioteki ziemiańskiej w siedemnastowiecznym dziele Jakuba Kazimierza Haura a rzeczywistość*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Edukacja, wykształcenie, wiedza*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2005.
- Kacperczyk M., *Założenie pałacowo-ogrodowe Branickich w Białymstoku w XIX i XX w. – przemiany, zniszczenia, praktyka konserwatorska*, [w:] *Zeszyty dziedzictwa kulturowego*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007.
- Kałamajska-Saeed M., *Dom Sapieżyński*, cz. II: *Ikonoografia*, Warszawa 2008.
- Karczewska M., Karczewski M., Kawowska H., Rusin K., Stankiewicz U., Wawrusiewicz A., *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015.
- Karpowicz M., *Sztuka polska XVIII wieku*, Warszawa 1985.
- Kalyada V., *Mobilizacja służby ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI stuleciu*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011.
- Kamiński Cz., Żukowski J., *Katalog monet polskich, 1697–1763: epoka saska*, Warszawa 1980.

- Kasprzak A.J., *O szkle na pańskim stole. Przyczynek do rozwoju szklanej zastawy stołowej w czasach saskich*, [w:] *Zastawy stołowe XVI–XX w. Materiały z sesji towarzyszącej wystawie „Splendor stołu” w Muzeum Sztuki Złotniczej Kazimierz Dolny 26–27 października 2006*, s. 9, <https://www.mnkd.pl/files/userfiles/files/Zastawy.pdf> (dostęp 9 IX 2012).
- Katalog Tek Glinki*, cz. 1: *Katalog osobowy*, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1969.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. M. Zgliński, t. XII, z. 2: *Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, oprac. K. Kolendo-Korczak, Z. Michalczyk, A. Oleńska, D. Piramidowicz, K. Uchowicz, M. Zgliński, Warszawa 2015.
- Każmierczak R., Kola A., *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie ogrodu Branickich w Białymstoku w 2000 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 7 (2001).
- Kirchner T., *Le héros épique: peinture d’histoire et politique artistique dans la France du XVIIe siècle*, Paris 2008.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, Warszawa 1999.
- Kola A., *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie ogrodu Branickich w Białymstoku w 1998 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 5 (1999).
- Kola A., *Archeologiczne badania wykopaliskowe na terenie zabytkowego ogrodu Branickich w Białymstoku w 2001 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 8–9 (2003).
- Kondratiuk M., *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław 1974.
- Konopczyński W., *Jan Klemens Branicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1936.
- Kopczyński M., *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998.
- Korolczuk D., Maroszek J., Popławski T., *Wartość przestrzeni i środowiska kulturowego dzielnicy Bojary*, „Białostoczczyzna” 9 (1994), 3.
- Kosztyla Z., *Bitwa pod Białymstokiem 13 VII 1769*, „Rocznik Białostocki” 2 (1961).

- Kosztyła Z., *Dzieje wojskowe Białegostoku w XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodnich Polski*, cz. I, red. Z. Kosztyła, Białystok 1986.
- Kosztyła Z., *Wojskowa szkoła budownictwa i inżynierii w Białymstoku*, „Wojsko Ludowe” 3 (1960).
- Kotula F., *Warownie chłopskie XVII w. w ziemi przemyskiej i sanockiej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 8 (1962).
- Kowalczyk J., *Nurt klasyczny w polskiej sztuce późnobarokowej*, [w:] *Klasycyzm i klasycyzm. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1994.
- Kowecka E., *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991.
- Kowecka E., *Oprawa i ceremonia pogrzebu Jana Klemensa Branickiego w 1777 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 40 (1992), 4.
- Koziel M., *Badania archeologiczne przy kaskadach w ogrodzie Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 17 (2011).
- Krahel T., *Od parafii do stolicy metropolii. Z kościelnych dziejów Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1 (1999).
- Krahel T., *Zarys dziejów parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku*, 2009, [w:] <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetadata?id=575&from=pubstats>, dostęp 1 XII 2012 r.).
- Kryński I., *Obiekty osadnicze kultury ceramiki kreskowanej z dziedzina wstępnego pałacu Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 11 (2006).
- Kryński I., *Osada ludności kultury ceramiki kreskowanej w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 12 (2006).
- Kryński I., *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na dziedzińcu wstępnym pałacu Branickich w Białymstoku*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 1 (2005).
- Kryński I., Stankiewicz U., *Początki osadnictwa*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A. Cz. Dobroński, Białystok 2012.
- Krzymkowiak-Kostrowiecka A., *Środowisko geograficzne Białegostoku i okolicy oraz jego przemiany*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.

- Kucharczyk K., Maroszek J., *Barokowa kompozycja w dolinie rzeki Białej w XVIII w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. IV, red. H. Majecki, Białystok 1985.
- Kucharski A., *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków: wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX w.*, Warszawa 2007.
- Kuklo C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kulesza-Woroniecka I., *Cudzoziemcy w Białymstoku w osiemnastym wieku*, „Studia Podlaskie” 19 (2011).
- Kupczewska M., Łopatecki K., *Testament Izabeli z Poniatowskich Branickiej (3 XI 1805)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 64 (2016), 1.
- Kusiński W., *Przemiany funkcji Białegostoku w przeszłości*, „Rocznik Białostocki” 6 (1966).
- Lankamer T., *Mapa J.C. Textora pod tytułem „Nowe Prusy Wschodnie” z lat 1795–1800*, „Rocznik Białostocki” 7 (1967).
- Laszuk A., *Duża i średnia własność ziemska na Podlasiu w II poł. XVII w.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 9 (1995).
- Laszuk A., *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1999.
- Laszuk D., *Teatr hetmana Branickiego w Białymstoku*, [w:] *Z badań Katedry Historii Architektury*, z. 3, Białystok 2001.
- Lech M., *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 6 (1965).
- Lech M., *Dzieje i obraz Białegostoku w XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.
- Lechowski A., Zeller-Narolewska E., *Ratusz w Białymstoku*, Białystok 2003.
- Leszczyński A., *Żydzi ziemi bielskiej od połowy XVII w. do 1795 r.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Lindner L., et al., *Correlation of main climatic glacial-interglacial and loess-palaeosol cycles in the Pleistocene of Poland and Ukraine*, „Acta Geologica Polonica” 50 (2002), 4.
- Lorentz S., *Pałac Prymasowski*, Warszawa 1982.
- Łopatecki K., *Plan przebudowy twierdzy w Tykocinie z 1708 roku*, „Zapiski Historyczne” 74 (2009), 2.

- Łopatecki K., *Blaski i cienie funkcjonowania rodzin w nowożytnych wojskach Europy Zachodniej*, „Białostockie Teki Historyczne” 5 (2007).
- Łopatecki K., *Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 38 (2016), 3.
- Łopatecki K., *Nabożeństwa wojskowe w Rzeczypospolitej szlacheckiej: zarys organizacyjno-prawny*, [w:] *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008.
- Łopatecki K., *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 9 (2016), 1.
- Łopatecki K., *Specyfika fundacji szpitali wojskowych w Rzeczypospolitej szlacheckiej na tle europejskim*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011.
- Łopatecki K., *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Białostockie” 23 (2015).
- Łopatecki K., *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14 (2015).
- Łopatecki K., Walczak W., *The history of Branicki Palace until 1809. The influence of “Versailles of Podlasie” on the development of Białystok*, Białystok 2015.
- Łopatecki K., Zalewska E., *Najazd na dobra białostockie w 1598 roku. Z badań nad najstarszymi dziejami Białegostoku*, „Studia Podlaskie” 19 (2011).
- Łukasiewicz J., *Białystok w XIX wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, red. J. Joka, Białystok 1972.
- Łukaszewicz J., *Carlo Goldoni w polskim Oświeceniu*, Wrocław 1997.
- Majewska-Maszkowska B., *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej (1736–1818)*, Wrocław 1976.
- Makowiecki T., *Archiwum planów Tylmana z Gameren, architekta epoki Sobieskiego*, Warszawa 1938.

- Małek A., *Białystok pod zaborem pruskim 1795–1807*, „Białostoczczyzna” 4 (1999).
- Małek A., *Kamera Wojny i Domen Departamentu Białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archiwalnego*, Warszawa 2007.
- Małek A., *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 10 (1996).
- Maroszek J., „*Pawilon pod Orłem*” w parku Branickich w Białymstoku, „Białostoczczyzna” 7 (1992), 4.
- Maroszek J., *Białystok i Knychówek – dwie realizacje tego samego projektu kościoła parafialnego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Białostoczczyzna” 7 (1992), 4.
- Maroszek J., *Dzieje Białegostoku w latach 1547–1692*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012.
- Maroszek J., *Najstarszy dokument uposażeniowy kościoła farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 r.*, „Białostoczczyzna” 11 (1996), 2.
- Maroszek J., *Ponowienie praw miejskich Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 13 (1998), 3.
- Maroszek J., *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV–XVIII w.*, Białystok 1994.
- Maroszek J., *Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, t. I, red. M. Mikołajczyk et. al., Białystok–Katowice 2010.
- Maroszek J., *Rewelacyjne odkrycie nieznanych najstarszych dokumentów dla Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 14 (1999), 1.
- Maroszek J., *Targowiska miejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVIII i XVIII wieku*, Białystok 1990.
- Maroszek J., *Własność cerkiewna na terenie Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 7 (1992), 3.
- Michaluk D., *Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500 lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyszonek, Ciechanowiec 2013.
- Michałowska A., *Gminy żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej. Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 2003.

- Michałowska M., *Leksykon włókiennictwa: surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006.
- Mironowicz A., *Nieznane dokumenty do dziejów cerkwi Białostockich z początku XIX wieku*, „Białostoczczyzna” 14 (1999), 4.
- Mościcki H., *Białystok – zarys historyczny*, Białystok 1933.
- Mossakowski S., *Tylman z Gameren. Architekt polskiego baroku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Muszyńska-Hoffmannowa H., *W Wersalu Podlaskim*, Białystok 1978.
- Neale R.S., *Bath 1680–1850: a social history, or, a valley of pleasure, yet a sink of Iniquity*, London 1991.
- Nieciecki J., „Polski Wersal” – Białystok Jana Klemensa Branickiego, „Biuletyn Historii Sztuki” 63 (2001), 1–4.
- Nieciecki J., *Antoni Herliczka malarz białostocki z XVIII wieku*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża” 2 (1984).
- Nieciecki J., *Apoteoza Augusta II w białostockim pałacu Jana Klemensa Branickiego*, „Roczniki Humanistyczne” 47 (1999).
- Nieciecki J., *Avant-cour białostockiej rezydencji*, [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007.
- Nieciecki J., *Białostockie założenie przestrzenne w XVIII wieku*, [w:] *Ogród Branickich w Białymstoku. Badania – projekty – realizacja 1998. Studia i materiały*, *Ogrody* 4 (10), Warszawa 1998.
- Nieciecki J., *Ceremoniał powitania królewicza Karola na białostockim dworze Jana Klemensa Branickiego w 1758 roku*, „Acta Academiae Atrium Vilmensis” 54 (2009).
- Nieciecki J., *Kalendarium prac Antoniego Herliczki*, „Białostoczczyzna” 6 (1991), 2.
- Nieciecki J., *Kim był Antoni Herliczka?*, „Białostoczczyzna” 6 (1991), 3.
- Nieciecki J., *Monument serc Stefana Mikołaja i Katarzyny Aleksandry Branickich w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 3 (1997).
- Nieciecki J., *O kolorystyce elewacji białostockiego pałacu Branickich*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 2 (1996).

- Nieciecki J., *Opowieści o „Polskim Wersalu”*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 2 (1996).
- Nieciecki J., *Opowieści o „Polskim Wersalu”. O tym, jak król August III na niedźwiedzie polował*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 3 (1997).
- Nieciecki J., *Opowieści o „Polskim Wersalu”. O tym jak ogród przenikał do pałacu*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 5 (1999).
- Nieciecki J., *Pomnik na serca matki i syna*, „Białostoczczyzna” 6 (1991), 4.
- Nieciecki J., *Testament Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, Białystok 2001.
- Nieciecki J., *Wzajemne przenikanie się przestrzeni pałacowej i ogrodowej na przykładzie osiemnastowiecznej rezydencji białostockiej*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. IV, red. J. Lileyko, Lublin 2000.
- Ochmański J., *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, Poznań 1972.
- Oleksicki A., *Socjotopografia Białegostoku w XVIII w. w świetle inwentarza miasta z 1771/1772 r. i planu Beckera z 1799 r.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Oleksicki J., *Splaw zboża rzeką Narwią w XVI wieku*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981.
- Oleńska A., *Analiza kompozycji i dekoracji ogrodu przy pałacu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku*, [w:] *Ogród Branickich w Białymstoku. Badania – projekty – realizacja 1998. Studia i materiały*, *Ogrody* 4 (10), Warszawa 1998.
- Oleńska A., *Jan Klemens Branicki „Sarmata nowoczesny”. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*, Warszawa 2011.
- Oleńska A., *Tykocin – pomnik chwały rodu Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011.
- Oleńska A., *Wątki heroiczne w programie dekoracji białostockiej rezydencji Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Roćko, Warszawa 2005.
- Olesińska A., *Kształcenie i wychowanie w Instytucji Panien Szlacheckich w Białymstoku*, [w:] *Szkice do dziejów Białegostoku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2003.

- Orłowski Z., *Montaż gryfa nad Bramą Wielką Pałacu Branickich w Białymstoku – problemy wykonawcze*, „Przegląd Budowlany” 82 (2011), 2.
- Pałucki W., *Nazwy miejscowe typu Białystok, Górnystok, Ponikłystok*, „Onomastica” 7 (1961).
- Paszkowski W., *Pałac Branickich w Białymstoku*, „Ochrona Zabytków” 2 (1949), 1.
- Paszkowski W., *Wątki gotyckie pałacu Branickich w Białymstoku*, „Ochrona Zabytków” 5 (1952).
- Pawlata L., *Archeologiczne badania wykopaliskowe w ogrodzie Branickich w Białymstoku w 2011 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 19 (2013).
- Pawlata L., *Archeologiczne badania Pawilonu nad Kanątem w ogrodzie Branickich w Białymstoku*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 3 (2007).
- Pawlata L., *Problematyka i stan badań archeologicznych na obszarze miasta Białystok*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 3 (2007).
- Pelc J., *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937.
- Piawski K., *Branicki Sebastian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Warszawa–Kraków 1936.
- Piawski K., *Stefan Mikołaj Branicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1936.
- Płosiński J., *Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657*, Zabrze 2006.
- Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, red. W. Zawadzki, t. II, Warszawa 1963.
- Połujański A., *Leśnictwo polskie*, cz. 1: *Botanika leśna*, Warszawa 1861.
- Popławski T., *Droga Chodkiewiczowska i Bazylikańska – najstarsze trakty Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 10 (1995), 4.
- Popławski T., *Przestrzeń współczesnego miasta Białegostoku na tle historycznych podziałów*, „Białostoczczyzna” 11 (1996), 2.
- Prayefuss (Breitfus, Bretfus, Prefusz) Hiob*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, z. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Prószyńska Z., *Zegary Stanisława Augusta*, Warszawa 1994.
- Putkowska J., *Wpływ sztuki Andre Le Notre’a na kształtowanie otoczenia rezydencji w Polsce w końcu XVII i 1. połowie XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 63 (2001), 1–4.

- Rachuba A., *Konfederacje wojska litewskiego 1655–1663*, Zabrze 2010.
- Reychman J., *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Wrocław 1964.
- Romaniuk Z., *Dubno – zapomniana rezydencja Sapiechów*, [w:] *Rezydencje Sapiechów w Dubnie*, red. A. Andrzejewski, H. Karwowska, Białystok 2007.
- Romaniuk Z., *Kilka uwag o początkach osady i miasta Białystok*, [w:] *Szkiecy dziejów Białegostoku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2003.
- Romaniuk Z., *Straty na Podlasiu w czasie „potopu” na przykładzie starostwa brańskiego*, „Białostoczczyzna” 12 (1997), 1.
- Romaniuk Z., *Żydzi białostoccy do 1915 roku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, Białystok 2001.
- Rostworowski E., *Poniatowski Andrzej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1983.
- Rutkowski M., *Przywilej cechowy Jana Klemensa i Izabeli z Poniatowskich Branickich z 1769 r.*, „Rocznik Białostocki” 17 (1991).
- Rychlikowa I., *Bojarzy pancerni na pograniczu moskiewskim XVI–XIX wieku*, „Przegląd Wschodni” 3 (1994).
- Sadkowski C., *Ludwik Konstanty Pociąg, hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, i „regestr” jego archiwum z roku 1720*, „Archeion” 59 (1973).
- Samusik K., Samusik J., *Pałace i dwory Białostoczczyzny*, Białystok 1998.
- Sekunda W., *Płyty kominkowe z pałacu w Choroszczy pozyskane do zbiorów Muzeum Okręgowego w Białymstoku*, „Roczniki Białostockie” 15 (1981).
- Semkowicz W., *Wywody szlachectwa w Polsce w XIV–XVII w.*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 3 (1913).
- Sikora D., *Ogród Branickich w Białymstoku i jego rewaloryzacja*, „Ochrona Zabytków” 1 (2006).
- Sito J., *Porcelana miśnieńska w Warszawie. Z badań nad inwentarzami rezydencji magnaterii Warszawskiej XVIII w.*, „Studia Wilanowskie” 20 (2012).
- Skrodzki E., *Partia wolanta z dyplomatą*, „Tygodnik Ilustrowany” 11 (1881), 263.
- Skrok Z., *Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowstąpienia [!] NMP w Białymstoku. Sprawozdanie z badań archeologicznych*, Białystok 1983 (maszynopis przechowywany w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, oddział w Białymstoku).

- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2002.
- Spólnik A., *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990.
- Srogosz T., *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010.
- Stankiewicz U., *Pałac Branickich w Białymstoku – źródła archeologiczne z lat 2001–2002*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 3 (2007).
- Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa, Warszawa 2000.
- Syta K., *Archiwa magnackie od XVI do XVIII w. – możliwości i kierunki badań*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, Białystok 2003.
- Syta K., *Białostockie archiwum Branickich w II poł. XVIII w. w świetle listów Piotra Piramowicza do Izabeli Branickiej z lat 1773–1785*, [w:] *Zarządzanie dokumentacją archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki*, red. R. Degen, M. Jabłońska, W.K. Roman, Warszawa 2016.
- Szczuka N., *Białostocka rezydencja Jana Klemensa Branickiego (1689–1771) jako jeden z ośrodków kultury muzycznej Rzeczypospolitej XVIII wieku*, „Białostoczczyzna” 10 (1995), 4.
- Szczygielski W., *Karwowski Kazimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967.
- Sztachelska A., *Białostocki ośrodek miejski w okresie działalności Jana Klemensa Branickiego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, sądownictwa i zabudowa miasta*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Sztachelska A., *Białystok w korespondencji Branickich*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, red. J. Joka, Białystok 1972.
- Sztachelska A., *Białystok w okresie działalności Jana Klemensa Branickiego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, sądownictwo i zabudowa miasta*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Sztachelska A., *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion” 50 (1968).
- Sztachelska A., *Źródła archiwalne do dziejów miasta Białegostoku w XVII i XVIII w. (do 1795 r.)*, „Rocznik Białostocki” 11 (1972).

- Sztachelska-Kokoczek A., „Kwadrat Rynku” jako centrum handlowe Białegostoku, „Białostoczczyzna” 5 (1990), 3.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Jan Klemens Branicki (1689–1771)*, „Białostoczczyzna” 4 (1989).
- Sztachelska-Kokoczek A., *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Nieznany fragment lustracji mostu pod Płaskami*, „Białostoczczyzna” 1 (1986), 2.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Prawa miejskie Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 4 (1989), 2.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Stefan Mikołaj Branicki*, [w:] *Słownik biograficzny białostocko-tomżyńsko-suwański*, z. 3, Białystok 2005.
- Szulist W., *Ważniejsze szlaki handlowo-komunikacyjne województwa mazowieckiego w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Mazowiecki” 6 (1976).
- Szwankowska H., *Wnętrza warszawskich domów w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 8 (1960), 3.
- Szyburska T., *Białystok. Zespół pałacowy d. Branickich. Dokumentacja historyczno-architektoniczna* (maszynopis przechowywany w Narodowym Instytucie Dziedzictwa Oddział w Białymstoku).
- Szymańska I., Średzińska A., *Pałac Branickich. Historia i wnętrza*, Białystok 2011.
- Tazbir J., *Arianie w Białymstoku i okolicach*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.
- Tęgowski J., Wróbel W., *Dzieje Białegostoku w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności*, [w:] *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012.
- Teodorczyk J., Żygulski Z., *Dwułtos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 24 (1999).
- Tomalska J., *Artyści na dworze hetmana Branickiego*, „Białostoczczyzna” 13 (1989).
- Trzoska J., *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo w II połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1973.

- Turecki A., *Plan du chateau et de la ville de Białystok avec ses environs*, [w:] *Ochrona reliktów urbanistycznych Białegostoku*, red. J.A. Włodarczyk et al., Białystok 1996.
- Urwanowicz J., *Stefan Mikołaj Branicki – szkic do portretu (z kłopotami z urzędem wojewody podlaskiego w tle)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięcioletcie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, t. I, red. M. Mikołajczyk et al., Białystok–Katowice 2010.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski et al., Kórnik 1992.
- Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz et al., Kórnik 1994.
- Walicki M., *Rembrandt e Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki” 18 (1956).
- Wasilewski T., *Białystok w XVI–XVII wieku*, [w:] *Studia i Materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 1, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.
- Wasilewski T., *Kształtowanie się białostockiego ośrodka miejskiego w XVII i XVIII w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Wasilewski T., *Powstanie miasta Białegostoku*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981.
- Wąsicki J., *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, Poznań 1964.
- Wąsik E., Borejszo M., *Zapóżyczania włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007.
- Wątroba P., *Trzy ogrody Podlasia w świetle rysunków Pierre’a Ricaud de Tirregaille’a odnalezionych w Bibliotheque Nationale de France*, „Biuletyn Historii Sztuki” 63 (2001), 1–4.
- Wernerowa W., *Ocena „ankiet parafialnych” jako źródła wiedzy Karola Perthéesa o fizjografii Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, [w:] *Karol Perthéés (1739–1815), fizjograf Pierwszej Rzeczypospolitej. Życie oraz działalność kartograficzna i entomologiczna*, red. J. Pawłowski, Warszawa 2003.

- Wichowa M., „Przeobrażenia” Jakuba Żebrowskiego i „Przemiany” Waleriana Otwinowskiego: dwa staropolskie przekłady „Metamorfoz” Owidiusza, Łódź 1990.
- Wierzbička-Michalska K., *Aktorzy cudzoziemscy w Warszawie w XVIII wieku*, Wrocław 1975.
- Wiśniewski J., *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, t. IV, Białystok 1985.
- Wróbel W., *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego herbu Gryf w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 14 (2008).
- Wróblewska G., *Rozplanowanie nowożytnych miast w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa–Poznań 1977.
- Wyczański A., *Historyk wobec liczby*, [w:] *Metody i wyniki. Z warsztatu historyka dziejów społeczeństwa polskiego*, red. S. Kalabiński, współpraca J. Hensel, I. Rychlikowa, Warszawa 1980.
- Wyrobisz A., *Splaw na Bugu w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 4 (1984).
- Zawisza K., *Pamiętniki*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.
- Zeller E., *Ratusz w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 4 (1989), 2.
- Zielińska T., *Archiwa wielkich rodów Rzeczypospolitej dziedzictwem narodów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Archiwista Polski” 2 (1999)
- Zielińska T., *Klientela w otoczeniu Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego około połowy XVIII wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006.
- Zippe F.X.M., *Botanika dla niższych szkół realnych*, tłum. Z. Hałatkiewicz, Wiedeń 1857.
- Żórawska-Witkowska A., *Muzyka na dworze Jana Klemensa Branickiego*, [w:] *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewicz, A. Roćko, Warszawa 2005.
- Żurawska T., *Paradne pojazdy w Polsce XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1989.
- Żyłko E., *Mecenat artystyczny hetmana Jana Klemensa Branickiego i Elżbiety z Poniatowskich Branickiej (1709–1809)*, Warszawa 1963.